

ISSN 1336-7528

9 771336 752000

Annales historici Presovienses 1/2012

1/2012

12

Annales historici Presovienses

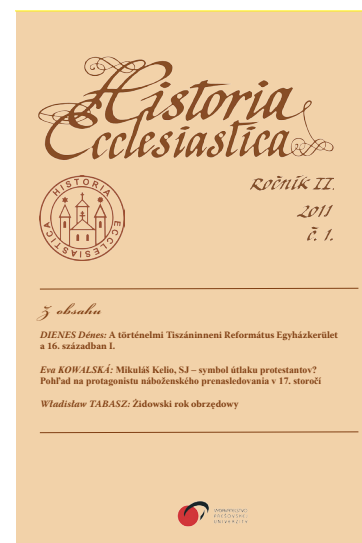
Agentúra
Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ
*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

**Publikácia je vydaná ako periodikum v rámci
„Centra excelentnosti sociohistorického
a kultúrohistorického výskumu“**

Do Vašej pozornosti

Historia Ecclesiastica, II, 2011, 2

Vydavateľ: Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity
ISSN 1338-4341, 412 strán, formát B5

Historia Ecclesiastica publikuje vedecké práce (štúdie) z dejín cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy, materiály, resp. pramene k tej istej problematike, ďalej recenzie vedeckej literatúry a informácie o vedeckých podujatiach s problematikou dejín cirkví a náboženstiev. Vedecké práce, materiály a stále rubriky (recenzie, anotácie, správy) sa uverejňujú v slovenčine, resp. vo svetovom, príp. českom, maďarskom a poľskom jazyku. Historia Ecclesiastica vychádza dvakrát ročne.

Peter Kónya a kol.

Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí

Vydavateľ: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
ISBN 978-80-555-0288-5, 233 strán, formát B5

Problematiku procesu konfesionalizácie na území dnešného Slovenska, jeho podmienky, priebeh, prejavy, výsledky, dôsledky, ako aj odlišnosti od západnej Európy, si ako objekt svojho výskumu zvolil kolektív historikov z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Evanjelickej bohosloveckej fakulty UK a Historického ústavu SAV, dlhodobo sa zaoberajúcich dejinami rôznych cirkví v období raného novoveku. Výsledkom ich výskumu je táto monografia, ktorá na nevelkom rozsahu podáva prehľad konštituovania, vývinu a stabilizácie (vo vzťahu k politickým pomerom) hlavných kresťanských konfesií, resp. cirkví na našom území v ranom novoveku.

ANNALES HISTORICI PRESOVIANSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 1 / 2012, roč. 12

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Ul. 17 novembra 1
080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
László Koszta (Szeged)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
Martin Pekár (Prešov)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Imrich Belejanič, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Martin Pekár, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák (zodpovedný redaktor)

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

© Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012.

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11

OBSAH

<i>Na úvod</i>	7
ŠTÚDIE	
<i>Karin Fábrová:</i> Vznik a formovanie mesta Kežmarok	11
<i>Miloslava Bodnárová:</i> Príspevok k dejinám Michaloviec v stredoveku	30
<i>Mária Fedorčáková:</i> Knihy mestského súdnicstva ako prameň k skúmaniu života bardejovských mešťanov v 15. storočí	43
<i>Imrich Belejkanič:</i> Marek Eugenikos a jeho postoj k unionistickému koncilu vo Ferrare a Florencii 1438 – 1439	54
<i>Annamária Kónyová:</i> Najvýznamnejšie osobnosti kalvínskej cirkvi na východnom Slovensku v 1. – 18. storočí	64
<i>Peter Kónya:</i> Horné Uhorsko a jeho úloha v procese reformácie a rekatolizácie	75
<i>Libuša Franková:</i> Prešovské evanjelické kolégium v prvej polovici 19. storočia. (K pedagogickým a vedeckým osobnostiam školy)	90
<i>Marcela Domenová:</i> Gabriel Bánó z Lúčky a jeho knižnica: k územným slovacikám v šľachtickej knižnici z 1. polovice 19. storočia	107
<i>Martin Javor:</i> Lóža „Mlčanlivosť“ v Prešporke v druhej polovici 19. storočia	135

<i>Darina Vasiľová:</i>	
Osobnosti Právnickej akadémie Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v rokoch 1850 – 1878 z radov profesorov	146
<i>Peter Švorc:</i>	
Cirkev a národnouvedomovací proces v prostredí amerických Slovákov v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia	166
<i>Nadežda Jurčišinová:</i>	
Milan Ivanka na ceste k česko-slovenskej vzájomnosti a štátnosti	181
<i>Ján Mojdis:</i>	
„Obraz Slovenska a Slovákov v prácach francúzskych slavistov na začiatku 20. storočia“	197
<i>Patrik Derfňák:</i>	
Prešovská tehelňa a priemysel rozširujúca úč. spoločnosť v Prešove (1918 – 1936)	213
<i>Ján Džujko:</i>	
Východný Slovák (1922 – 1935) – prešovský stranický týždenník	228
<i>Peter Kovaľ:</i>	
Aktivity slovenského študentského spolku Detvan v Prahe v prvej polovici 20. rokov 20. storočia	240
<i>Eubica Harbuľová:</i>	
Moskovské procesy v rokoch 1936 – 1938 z pohľadu slovenskej dobovej tlače	255
MATERIÁL	
<i>Patrik Derfňák:</i>	
Výberová bibliografia prác pracovníkov Inštitútu histórie z rokov 2005 – 2012	269
KRONIKA, RECENZIE, GLOSY	277

CONTENS

<i>Introduction</i>	7
ARTICLES	
<i>Karin Fábrová:</i> Origin and formation town of Kežmarok	11
<i>Miloslava Bodnárová:</i> Contribution to the history of the Middle Ages Michalovce	30
<i>Mária Fedorčáková:</i> The books of town's judiciary as the source for the research of burghers' life in Bardejov	43
<i>Imrich Belejkanič:</i> Marek Eugenikos and his attitude the Unionist council in Ferrara and Florence 1438 – 1439	54
<i>Kónyová Annamária:</i> The most important personalities of Calvin Reformed Church in Eastern Slovakia in the 16.-18. centuries	64
<i>Peter Kónya:</i> Upper Hungary and its role in the process of Reformation and Recatholisation	75
<i>Libuša Franková:</i> Prešov evangelical college in the first half of the 19th century. (The educational and scientific personalities schools).....	90
<i>Marcela Domenová:</i> Gabriel Bánó from Lúčka and his book collection: to teritoriary Slovak prints in the aristocratic library from the first half of the 19th century	107
<i>Martin Javor:</i> Lodge "Secrecy" in Pressburg in the second half of the 19 th century ...	135

<i>Darina Vasiľová:</i>	
Personalities of Law Academy of Presov College of the Evangelical . Church of Potisie District of A. C. in the years 1850 – 1878 from the ranks of professors	146
<i>Peter Švorc:</i>	
Church and Nation-building Among American Slovaks in First Two Decades of the 20th Century	166
<i>Nadežda Jurčišinová:</i>	
Milan Ivanka on the path to czech-slovak mutuality and statehood ...	181
<i>Ján Mojdis:</i>	
Image of Slovakia and Slovaks in the works of French slavists in the early 20th century	197
<i>Patrik Derfiňák:</i>	
Prešov brick plant, a joint stock company developing industry in 1918 – 1936	213
<i>Ján Džujko:</i>	
Východný Slovák (1922 – 1935) – Prešov political newspaper	228
<i>Peter Koval':</i>	
The activities of Slovak the student alliance Detvan in Prague in 1920's	240
<i>Eubica Harbuľová:</i>	
Moscow processes in 1936 – 1938 from the perspective of the Slovak contemporary press	255
Materials	
<i>Patrik Derfiňák:</i>	
Selective bibliography at the Institute of History of the years 2005 – 2012	269
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	277

Na úvod

História magistra vitae – tento latinský citát poznajú všetci učitelia dejepisu a naučili ho aj svojich žiakov. Sami učitelia počuli citát od svojich učiteľov alebo si ho osvojili počas štúdia histórie na vysokej škole. V prípade mnohých z nich to možno bolo práve počas ich vysokoškolského štúdia v Prešove.

Počiatky prípravy učiteľov dejepisu na prešovskom historickom akademickom pracovisku siahajú do roku 1952, keď sa do Prešova presťahovala košická pobočka Pedagogickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave. Táto sa po roku pretransformovala do Vyššej pedagogickej školy v Prešove. V štruktúre oboch inštitúcií figuroval od roku 1952 aj Ústav dejín, ktorý bol najskôr súčasťou Katedry spoločenských vied a od vytvorenia Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove v roku 1959 sa stal jej súčasťou ako samostatná Katedra dejín FF UPJŠ v Prešove. Spomínané pracoviská sa stali prvými, na ktorých sa v Prešove začali pripravovať budúci učitelia dejepisu. Od uvedeného obdobia získali kvalifikáciu učiteľa dejepisu na prešovskom historickom pracovisku stovky absolventov. Na vzdelávacie aktivity svojich predchodcov nadväzuje aj súčasný Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

Vychádzajúc z uvedených tradícií je rok 2012 pre Inštitút histórie FF PU v Prešove rokom jubilejným. Je rokom, v ktorom si pripomíname 60 rokov od vzniku nášho prvého predchodcu Ústavu dejín a šesť decénií od začatia prípravy učiteľov dejepisu na akademickom pracovisku v Prešove. K jubileu pripravil inštitút vedeckú konferenciu *Štúdium dejepisu v Prešove: minulosť a súčasnosť 1952 – 2012*, ktorá sa uskutoční 28. septembra 2012 na pôde Filozofickej fakulty PU v Prešove. Konferencia bude príležitosťou nielen na akademickú diskusiu, ale aj na stretnutie absolventov so svojimi bývalými spolužiakmi a učiteľmi.

Pri príležitosti jubilea sa však Inštitút histórie FF PU v Prešove chce predstaviť ako pracovisko známe svojimi pedagogickými aktivitami, ktoré sa v súčasnosti realizujú v ôsmich akreditovaných študijných programoch v prvom a druhom stupni vysokoškolského štúdia a dvoch študijných programoch doktorandského štúdia. Radi by sme však predstavili Inštitút histórie FF PU v Prešove aj ako vedeckovýskumné pracovisko. Vedeckovýskumné zameranie inštitútu determinuje štruktúra pracoviska i vedeckovýskumné zameranie celého kolektívu pracoviska, ktoré tvorí 20 pracovníkov. Integrojúcimi výskumnými tematickými okruhmi sú staršie slovenské dejiny, slovenské dejiny 19. a 20. storočia, regionálne dejiny, cirkevné dejiny, vybrané problémy stredoeurópskych a východoeurópskych dejín 19. a 20. storočia.

Dôkazom vedeckovýskumnej a publikačnej profilácie členov Inštitútu histórie FF PU v Prešove sú aj parciálne výstupy predkladané v tomto špeciálne pripravenom čísle inštitucionálneho periodika *Annales Historici Presovienses*. Veríme, že ponúkané odborné príspevky a prehľady vedeckovýskumných i publikačných aktivít inštitútu budú ukázkou práce pracoviska, ktoré má pevné miesto medzi vysokoškolskými historickými inštitúciami nielen na Slovensku, ale aj v širšom stredoeurópskom priestore.

Eubica Harbul'ová

ŠTÚDIE
ARTICLES

Vznik a formovanie sa mesta Kežmarok

Karin Fábrová

FÁBROVÁ, Karin. Origin and formation town of Kežmarok. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 11-29.

Basic privilege for Kežmarok granted in 1269 by king Béla IV. The oldest Church in Kežmarok was Church of st. Michael. The oldest centre of medieval town originated around the parish Church of Holy Cross. Monastery building was built close to the Church of St. Elizabeth in 1368-1392. Town was fortified with walls as early as the 14th century.

Key words: Kežmarok, Town, 14th century.

V roku 1269, kedy hostia usadení na území dnešného Kežmarku získali od uhorského kráľa Bela IV. mestské výsady, došlo k spojeniu troch sídlisk v jeden urbanistický celok, nazývaný jedným menom „Kasmark“¹

Proces formovania mesta sa však začal ešte pred rokom 1269 a jeho počiatky je potrebné hľadať v už spomínaných troch sídliskách, existujúcich na území dnešného Kežmarku pred udelením mestských výsad.

Pri historickej rekonštrukcii najstarších dejín Kežmarku vychádzame aj z výsledkov už realizovaných historických výskumov k stredovekým dejinám mesta, ktoré následne porovnávame s výsledkami nášho historického výskumu. Zhodnotenie výsledkov doteraz uskutočnených historických výskumov, zameraných na analýzu zachovaných písomných prameňov napomáha objasniť dôvod, prečo nie je možné historický výskum stredovekých dejín Kežmarku považovať za zavŕšený a ukončený. Literatúra publikovaná k dejinám mesta Kežmarok je síce početná a obsiahla, ale nie každá práca spĺňa vedecké kritériá odbornej historickej práce. Cieľom uvedenej analýzy je súčasne poukázať aj na stav poznania stredovekých dejín mesta.

Dedina pri Kostole sv. Michala

Dedina pri Kostole sv. Michala sa rozprestierala na ľavom brehu rieky Poprad, pri dnešnej železničnej stanici, na vyvýšenine dodnes nazývanej „Michalský vŕšok“.

Najstaršou zachovanou písomnou zmienkou o dedine pri Kostole sv. Michala je listina z 15. júla 1251, kedy Belo IV. vydáva zakladacie privilégium pre kláštor premonštrátov v Turci (v Kláštore pod Znievom).²

- 1 Originál listiny sa nezachoval. Zachovaná je v konfirmácii Žigmunda, uhorského kráľa, z roku 1399. MVŠA Levoča, pobočka Poprad (ďalej ŠA Levoča, pob. Poprad), fond: Magistrát mesta Kežmarok (ďalej f: MMK), perg. č. 11. Juck, Eubomír: Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I. Bratislava 1984, č. 37, s. 51 – 52. (ďalej odkaz len na archív).
- 2 Originál tejto listiny sa nezachoval. Je zachovaná len v odpise z roku 1286. Magyar Ország Levéltár (ďalej MOL). Budapest, DL 346. Listina bola viackrát publikovaná. Marsina, Richard (ed.) : Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.(ďalej CDES 2), Bratislava 1987, č. 370, s. 256 – 258.

Touto listinou daroval Belo IV turčianskym premonštrátom rôzne majetky, medzi nimi aj dedinu Sasov pri Kostole sv. Alžbety na Spiši, ktorá ležala na území dnešného Kežmarku.³ Zároveň daroval k tejto dedine aj rozsiahly chotár na oboch stranách rieky Poprad. Chotár je v uvedenej listine bližšie určený metáciou, ktorej súčasťou je aj zmienka o Kostole sv. Michala.⁴

Listina z roku 1251 je zároveň najstaršou zachovanou písomnou správou o dnešnom Kežmarku. Metácia, určujúca presný chotár dediny Sasov pri Kostole sv. Alžbety, ukazuje na to, že ide o územie dnešného mesta Kežmarok. (dedina susedí s Lubicou a Vrbovom).⁵ Totožnosť dediny Sasov pri Kostole sv. Alžbety s dnešným územím mesta Kežmarok potvrdzuje aj listina z roku 1269, ktorou udeľuje Belo IV. Kežmarku mestské výsady. V uvedenej listine sa uvádzajú tie isté chotárne hranice, ktoré boli opísané v privilégii pre turčianskych premonštrátov z roku 1251.⁶

Uvedená listina z roku 1251 dokazuje existenciu dvoch dedín na území dnešného mesta Kežmarok v roku 1251. Jedna (staršia) sa nachádzala pri Kostole sv. Michala, druhá (mladšia) pri Kostole sv. Alžbety. Obe dediny sa spomínajú podľa patrocínií kostolov: „ecclesia sancti Michaelis“ a „villa Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth“. Pravdepodobne boli kostoly známejšie ako samotné dediny, preto petent aj kráľovský pisár pomenovali dediny podľa patrocínií kostolov.

Takéto označovanie územia dediny sv. Michala sa používalo aj po vzniku mesta.⁷ Kostol sv. Michala nebol zahrnutý do stredovekého mestského opevnenia a tvoril vo vzťahu k mestu akési „predmestie“⁸

Z listiny z roku 1251 vyplýva, že Kostol sv. Michala už v tomto roku stál a bol teda postavený pred rokom 1251.

Existenciu dediny a Kostola sv. Michala dokázal aj archeologický výskum uskutočnený v roku 1987 pod vedením M. Slivku a F. Javorského. Záchranným výskumom sa podarilo Kostol sv. Michala odkryť iba fragmentárne, pretože výstavbou železnice bola zlikvidovaná jeho východná časť a tak sa zachovali len základy zá-

3 „...Item contulimus eidem monasterio in Schypis villam Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth ...“. CDES 2, č.370,s. 258.

4 „...per quam viam descendit iuxta ecclesiam sancti Michaelis ...“. CDES 2, č. 370,s. 258.

5 „...et ibi tenet metam cum villa Lubichaet ibi tenet metam cum villa Werbev... „. CDES 2, č. 370, s. 258.

6 ŠA Levoča ,pob. Poprad, f.:MMK, perg. č. 11.

7 Jednou z listín, v ktorej je dedina pri Kostole sv. Michala označená podľa patrocínia aj po vzniku mesta, je darovacia listina z roku 1361. V spomínanej listine sa uvádza, že Mikuláš, syn grófa Gotšalka, daroval Kostolu sv. Alžbety v Kežmarku časť svojho majetku, medziiným aj 2 jutrá dobrej zeme: „... prope villam sancti Michaelis ...“. ŠA Levoča, pob.Poprad, f.:MMK, perg. č. 5.

8 Týmto spôsobom je poloha kostola označená napr. v listine z roku 1434 „... quendam ecclesiam parochialem in honore sancti Michaelis in Suburbio dicte civitatis nostrae Kesmark ...“. ŠA Levoča, pob. Poprad, f.:MMK, perg. č. 42.

padného uzáveru lode.⁹ Podľa základov lode je to typ románskeho kostola postave-
ného niekedy koncom 12. storočia.¹⁰

Pri výskume bol odkrytý aj cintorín, čo svedčí o tom, že Kostol sv. Michala bol
farským kostolom. Pochovávať pri kostole sa začalo najneskôr v 13. storočí a pre-
stalo v 2. pol. 18. storočia.¹¹

Archeologický výskum jasne dokázal, že práve Kostol sv. Michala bol najstar-
ším na území dnešného Kežmarku a bol postavený niekedy koncom 12. storočia.

Ráz dediny (zamestnanie obyvateľstva) je možné nepriamo skúmať na základe
neskorších zachovaných písomných správ.

Jednou z nich je aj listina z roku 1329, z ktorej sa dozvedáme o spore medzi
spišským kanonikom – lektorom Krištofom a kežmarským farárom Mikulášom
o kežmarské desiatky.¹² Spišský kanonik tvrdí, že Mikuláš, farár z Kežmarku, sa
zmocnil desiatku z pôdy, ktorá kedysi patrila dedinám strážcov a rybárov a ktorú
teraz obrábajú Kežmarčania. Kanonik si nárokuje na 3/4 desiatku z tejto pôdy, ako
to bývalo zvykom.¹³

Podľa tejto listiny sa obyvatelia Kežmarku pred rokom 1329 (možno predpokla-
dať po získaní mestských výsad 1269), zmocňujú majetkov obyvateľstva, ktoré obý-
valo územie dnešného Kežmarku ešte pred ich príchodom. V listine sa spomína, že
územie, ktoré kedysi patrilo strážcom a rybárom zaujali Kežmarčania. Pod pojmom
Kežmarčania je možné rozumieť práve nemecké obyvateľstvo, pretože im v roku

9 Slivka, Michal: Príspevok k lokovaniu mesta Kežmarok. In: *Archaeologia historica*. Brno 1989, s. 182.

10 Veža bola ku kostolu postavená až v 2. pol. 13. storočia. Na Spiši kostoly bez veží pochá-
dzajú z pred polovice 13. storočia. Javorský, František: Prínos archeologického výskumu
kostola sv. Michala pre štúdium urbanistického vývoja mesta Kežmarok. In: *Z minulosti
Spiša*, Levoča 1994, s. 19.

11 Slivka, ref. 9, s. 182.

12 Originál listiny z roku 1329 sa stratil pri evakuácii archívu v roku 1945. Zachované sú iba
jej registry v Súpise mestského archívu v Kežmarku, vyhotoveného B. Benem v roku 1952.
(ďalej Súpis Beneho) perg. 104, 107, pap. 728, s. 10 – 11. Zachovaná je konfirmácia tejto
listiny od Žigmunda, uhorského kráľa, z roku 1410. Je potrebné uviesť, že v registoch listi-
ny z roku 1329, ako aj v regeste spomenutej konfirmácie z roku 1410, sa vyskytujú chyby.
V listine z roku 1410 sa totiž uvádza, že Ján, farár Kostola sv. Kríža, predložil Žigmundovi,
uhorskému kráľovi, akúsi listinu vydanú Jánom, prepoštom Kostola sv. Martina zo Spiša,
prosiac ho, aby túto listinu potvrdil. Z jej obsahu sa dozvedáme, že Ján, prepoš Kostola
sv. Martina, potvrdzuje svojou listinou na žiadosť Mikuláša farára v Kežmarku rozhodnu-
tie, ktoré kedysi vykonal Sybocho z Gelnice, zástupca prepošta v spore medzi kanonikom
Krištofom a spomínaným Mikulášom, farárom z Kežmarku. Teda nie medzi Mikulášom
farárom z Kežmarku a: „...Sybothom, plebanom de Sylinec...“. Súpis Beneho, perg. 104,
s. 10. Tiež nie medzi Mikulášom, farárom z Kežmarku a „...Christoferusom Sybolthom,
plebanom de Gylnicz...“ Súpis Beneho, perg. 107, s. 11. A ani nie „...Snybothom z Gelnice
a Johannesom de Kesmark...“. Súpis Beneho, perg. 104, s. 20.

13 „...decimarum terrarum de villis condam speculatorum et piscatorum sicut et aliarum om-
nium quas plebistori de Forocaseorum (latinská podoba názvu mesta Kežmarok) excolunt
...tres partes lectori debitas...“. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 104.

1269 boli udelené mestské výsady, vďaka ktorým sa z nich stávajú kežmarskí mešťania, čiže plnoprávni občania mesta.¹⁴

Celá záležitosť sa vyriešila dohodou v roku 1423 medzi Spišskou Kapitulou a radou mesta Kežmarok, a to tak, že mesto sa zaviazalo platiť desiatok vo výške 110 zlatých a troch centov soli ročne.¹⁵

Je možné predpokladať, že dedina pri Kostole sv. Michala patrila spomínanému strážnemu obyvateľstvu (*speculatores*).¹⁶ Nepriamym dokladom tohto tvrdenia je samotná poloha dediny. Dedina sa rozprestierala na ľavom brehu rieky Poprad na vyvýšenine, z ktorej bol dobrý výhľad na celé okolie. Popri dedine viedla jedna z najdôležitejších obchodných ciest, ktorá spájala južné územie Poľska s oblasťou Spiša.¹⁷ Strážne dediny možno dávať do priamej súvislosti so strážením krajinských ciest v priľahlej časti pohraničného pásma.¹⁸

V okolí mesta Kežmarok, ktorý sa nachádzal v pohraničí Uhorska, máme doloženú existenciu dvoch strážnych dedín – Malý Slavkov a Strážky, ktoré sa uvádzajú v roku 1275 pri výmene šľachtických majetkov, z ktorých jeden ležal pri rieke Hornád a druhý z poľskej strany v susedstve dvoch dedín strážcov.¹⁹

Ďalším nepriamym dokladom toho, že dedina pri Kostole sv. Michala bola strážnou dedinou je patrocínium kostola. Kostol bol zasvätený sv. Michalovi Archanjelovi. Výskyt kultu sv. Michala možno sledovať počas celého obdobia stredoveku. 8. mája sa pôvodne slávil sviatok Zjavenia sv. Michala, čo súvisí s pôvodnými pohanskými sviatkami. Druhý sviatok, Vyznanie sv. Michala, pripadá na 29. september a je viazaný zberom úrody. Michal Archanjel vystupuje ako kresťanský rytier, strážca „kľúčov od nebeskej brány“ a ochranca, ktorého s obľubou uctievalo strážne obyvateľstvo na trasách dôležitých ciest alebo pri hraniciach.²⁰

S existenciou kultu sv. Michala sa stretávame už v 11. stor. aj susednom komitáte Šariši, z čoho je možné nepriamo odvodiť aj starobylosť dediny pri Kostole sv. Mi-

14 „... quod nos supplicationibus hospitem nostrorum de Kasmark in Scepis inclinati...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11. Týchto hostí možno chápať ako prisťahovalcov, nedávno usadených v mestách. Uličný, Ferdinand: Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In: Historický časopis, 49, 3, 2001, s. 423. V prípade Kežmarku sú v už spomínanej listine z roku 1251 označení ako „Sasi z dediny pri Kostole sv. Alžbety“. Uvedené pomenovanie nám umožňuje s väčšou pravdepodobnosťou bližšie určiť ich etnickú príslušnosť. Práve toto nemecké obyvateľstvo – hospites bolo úspešným žiadateľom o udelenie mestských výsad.

15 „...centis decem floribus auri ...cum tribus centencuris salis...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, pap. č. 11.

16 ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 104.

17 Puškár, Imrich: Urbanistický vývoj mesta Kežmarku. In: Pamiatky a príroda, 1979, č. 2, s. 11.

18 Uličný, Ferdinand: Vývoj uhorsko – poľského pohraničia v stredoveku. In: Historické štúdie 41, Bratislava 2000, s. 46. Varsik, Branislav: Osídlenie košickej kotliny III. Bratislava 1977, s. 194 – 205.

19 Sedlák, Vincent: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Bratislava 1980, č. 536, s. 246.

20 Hudák, Ján: Patrocínia na Slovensku. Bratislava 1984, s. 19 – 23.

chala na území dnešného Kežmaroku a hypoteticky uvažovať o jej založení už v 11. stor.²¹

Na základe zachovaných písomných správ nevieme určiť, akej národnosti bolo toto strážne obyvateľstvo. B. Varsik predpokladá, že bolo maďarskej národnosti.²² Nedá sa vylúčiť, že išlo o pôvodné slovenské obyvateľstvo.²³

Dedina pri Kostole sv. Michala bola, ako to dokázal archeologický výskum z roku 1987, najstaršou doteraz zistenou dedinou na území dnešného Kežmaroku. Podľa B. Pollu bol Kostol sv. Michala samostatnou osadou ešte v druhej polovici 13. storočia. Svedčí o tom testament spišského prepošta Mutimíra (1264 – 1281) z roku 1273, ktorý má byť aj nepriamym svedectvom, že farár Kostola sv. Michala dával časť desiatku jednému z kanonikov Spišskej kapituly.²⁴

Hoci sa v testamente spomína Kostol sv. Michala, nie je jasné, či ide o dedinu pri Kostole sv. Michala, ktorá ležala na území dnešného Kežmaroku.²⁵

Od 16. apríla do 5. mája 1433 sa uskutočnil druhý vpád husitov na Spiš z Poľska.²⁶ Husiti boli príčinou zbúrania Kostola sv. Michala. Dozvedáme sa o tom z listiny z roku 1434, v ktorej Žigmund na žiadosť Mateja Škultétyho (Sculteti), prísažného mesta Kežmarok, a mestského notára Juraja zakazuje ostrihomskému arcibiskupovi Jurajovi súdiť a potrestať Jána z Perína, spišského župana, a Kežmarčanov pre zbúranie farského Kostola sv. Michala a domov farára toho istého kostola. Kežmarčania zbúrali Kostol sv. Michala preto, aby odtiaľ husiti neohrozovali mesto.²⁷

21 Uličný, Ferdinand: Dejiny osídlenia Šariša. Košice 1990, s. 467, 492 – 493.

22 Varsik, Branislav: Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In: Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974, s. 17.

23 Väčšina metačných bodov v listine z roku 1251 je uvedená slovenskými názvami. Napr.: rivulum Werbev (Vrbovský potok), fluvium Lubicha (rieka Lubica), Bistrichpotoka (Bys-trický potok). CDES 2, č. 370, s. 258. Metačné názvy svedčia o prioritnom slovenskom osídlení daného územia a podľa archeologického výskumu dedina pri Kostole sv. Michala bola najstaršou na území dnešného Kežmaroku.

24 Polla, Belo: Kežmarok (Výsledky historickoarcheologického výskumu). Bratislava 1971, s. 126.

25 Testament publikoval J. Hradzsky a doslovne sa v ňom uvádza: „...item quatuor vaccas et septem oues et triginta porcos, quos apud sanctum Michaellem habemus reliquimus eidem ecclesie sancti Michaelis...“. Hradzsky, Jozef: Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum. Szepesváraljae 1901 – 1902, s. 299 – 301. B. Polla sa odvoláva na J. Hradzského, ktorý píše: „...Sanctus Michael – Szent Mihály alatt nem Kis – Szalok, hanem Késmárk városának egyik része értend QQ, a melyben szent Mihály templom volt...“. Hradzsky, ref. 25, s. 102 – 111. Porov. Polla, ref. 24, s. 141. Spomínanú listinu nie je možné nájsť vo fonde Magistrát mesta Kežmarok podľa signatúry, ktorú uvádza B. Polla (AMKŽ f. I). Fond s určitou istotou od roku 1952 (možno už aj skôr) nie je usporiadaný podľa označení, ktoré sa nachádzajú na dorzálnych stranách niektorých listín.

26 Šimek, Ondrej: Husitizmus a reformácia na Spiši. Bratislava 1971, s. 31 – 37.

27 „... Johannes filius condam comitis, Petri de Perenyi capitaneus seu comes praedictae terrae nostrae Scepusiensis... ecclesiam parochialem in honore sancti Michaelis in... Kesmark et domos plebani eiusdem ecclesie...ne ...abinde insidie et impedimenta ipsis civitate nostre ...per ipsos hussitas fierent ...destruere et diruere fecisset...mandamus, quatenus praefatos

Podľa tejto listiny farský Kostol sv. Michala už v roku 1434 neexistoval . Jeho zbúranie bolo príčinou nasledujúcich sporov medzi Kežmarčanmi a Jurajom, farárom spomínaného kostola, ktoré trvali približne do konca 15. storočia.

V roku 1445 sa pred Jána Štoka (Stock), spišského prepošta, dostavil Juraj, farár Kostola sv. Michala, a Ján Clugil, richtár Kežmarku. Obe strany sa po uvedení príčiny sporu dohodli, že Kežmarčania postavia nový kostol na mieste zbúraného Kostola sv. Michala. Jurajovi, farárovi spomínaného kostola, bude pridelený dom, ktorý bude užívať dovtedy, pokiaľ mu nebude postavený nový dom v blízkosti znovu postaveného kostola. Spomínaný farár dostane odškodné 50 zlatých.²⁸

V roku 1451 bolo vedené ďalšie vyšetrowanie, ktoré malo ozrejmiť, či Kežmarčania dali farárovi Jurajovi sľúbených 50 zlatých ako to tvrdili oni, alebo nie, ako to tvrdil ponosujúci sa farár.²⁹

Výsledok vyšetrowania nepoznáme, ale je isté, že Kežmarčania dohodu z roku 1445 nedodržali a nový kostol na mieste zbúraného už nepostavili.³⁰

Mestský patriciát pravdepodobne v skutočnosti neuvažoval o výstavbe nového kostola na mieste pôvodného Kostola sv. Michala. V roku 1444 sa sústredili Kežmarčania hlavne na rekonštrukciu a prestavbu farského Kostola sv. Kríža, nachádzajúceho sa v centre mesta.³¹ Kostol sv. Michala predstavoval pre mesto určitý druh výdavkov, takže to mohol byť v skutočnosti dôvod ich nezájmu na obnove kostola a farnosti a je možné predpokladať, že aj jeden zo skrytých dôvodov jeho zbúrania.

Z listiny z roku 1449 sa dozvedáme o ďalšej sťažnosti spomínaného farára Jura-ja. Farár sa odvoláva na pápežský dvor, pretože sa nemohol dovolať spravodlivosti u svojho predstaveného spišského prepošta Jána Štoka, ktorý sa v spore medzi Jurajom a zemanmi z Malého Slavkova, mešťanmi zo Strážok a troma Kežmarčanmi postavil proti nemu. Kežmarčania odmietali Jurajovi, farárovi Kostola sv. Michala, platiť desiatok pravdepodobne odkedy bol kostol zbúraný.³²

cives et hospitibus nostros de Kesmark ...indicare...ipsosque...impedire molestare, et vexare in personis rebusque et bonis eorum nusque et nequaue...“: (v listine chýba sloveso vo význame – neodvážit' sa). ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 42.

28 „...aliam ecclesiam seu Basilicum... debeant ...construere et reedificare ... promisserunt ... domino Gergio ...quingenta florenis aurei ...dare ...“: ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, pap. č. 29.

29 „...quartus testis... cappellanus in Kesmarck ...audivisset, quod ... Georgio dedissent quingenta florenis aurei...“: ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 52.

30 O znovupostavení kostola sa nezachovali žiadne písomné správy. Ani pri záchranom archeologickom výskume neboli nájdené nálezy, ktoré by dokladali, že na mieste starého Kostola sv. Michala, zbúraného v 1. pol. 15. storočia, bol postavený nový kostol alebo iná stavba.

31 Kostol sv. Kríža bol prestavovaný viackrát. Spomínaná prestavba trvala až do druhej polovice 15. storočia. Puškárová, Blanka – Puškár, Imrich: Kežmarok. Pamiatková rezervácia. Bratislava, 1979, s. 26.

32 „...quosdam nobiles de Slawkndorff et consules de Nerau ac cives de Kezmarkt videlicet Bartholomaeum Toporcz, Johannusch et Schwartz Nykel dictos ...“: ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 50.

Podľa tejto listiny nemožno predpokladať, ako to robí P. Ratkoš, že dediny Malý Slavkov a Strážky boli fíliami kostola sv. Michala.³³ V listine sa síce spomínajú zemaniam: „de Slawkndorff“ a mešťanostovia „de Nerau“, ale ide o určenie miesta, odkiaľ spomínané osoby pochádzajú, v tom čase už mohli byť dávno usadení v meste – Kežmarku.

Nemáme žiadne správy, ako sa spomínané spory, ktoré začali medzi Kežmarčanmi a farárom Jurajom po zbúraní Kostola sv. Michala v 1. pol. 15. storočia, skončili. Spomínaná listina z roku 1451 je poslednou zachovanou písomnou správou o Kostole sv. Michala. Vec sa pravdepodobne vyriešila tak, že po smrti farára fara, ktorá už fakticky neexistovala, nebola obsadená novým farárom.

Sídliisko mestského charakteru v okolí Kostola sv. Kríža a trhoviska

Podľa spomínanej listiny z roku 1329 Kežmarčania zaujali územie, ktoré kedysi patrilo dedinám strážcov a rybárov. Spišský kanonik – lektor Krištof si nárokuje na desiatok z tejto pôdy, ktorý si neprávom privlastnil Mikuláš, farár z Kežmarku. V listine sa doslovne uvádza „de villis“, z čoho usudzujeme, že na danom území sa vyskytovali najmenej dva sídelné celky.³⁴ Ako už bolo uvedené, jednou zo spomínaných dedín bola dedina pri Kostole sv. Michala.

Druhým sídelným celkom, ktorý sa spomína v listine z roku 1329, bolo sídliisko rozprestierajúce sa na pravom brehu rieky Poprad, približne v priestoroch ulice dnes nazývanej „Starý Trh“ a v okolí dnešného Kostola sv. Kríža.³⁵

Existencia tohto sídliiska, o ktorom sa predpokladá, že vzniklo ešte pred príchodom Sasov, je ťažšie dokázateľná, pretože doposiaľ nebol zrealizovaný archeologický výskum v centrálnej časti dnešného mesta (v okolí Kostola sv. Kríža) a prvá zachovaná písomná správa, v ktorej sa Kostol sv. Kríža spomína priamo, je až z roku 1383.

V listine z roku 1383 sa spomína, že na mieste dnešného Kostola sv. Kríža bola kedysi drevená kaplnka.³⁶

Musíme sa teda opierať o výsledky výskumu, ktorý v rokoch 1977 – 78 vykonalí pracovníci Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. Výskumom sa podarilo spresniť architektonický vývoj farského Kostola sv. Kríža v Kežmarku.

33 Ratkoš, Peter: Vznik mesta a hradu Kežmarok. In: Československý časopis historický XIII. 1965, s. 572.

34 „...de villis condam speculatorum et piscatorum...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 104.

35 ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 104.

36 „...quod ecclesia superior que nunc haberetur pro parochiali et principali ecclesia in dicto Forocaseorum ...tum adhuc capella extitisset lignea ...“ (ako „ecclesia superior“, je označený Kostol sv. Kríža). Originál listiny je uložený v archíve v Šoproni Lad. VIII, H.I., 24. Listina bola publikovaná v Nagy, Imre: Codex diplomaticus patrius IV. Budapest 1867, s. 219 – 221. (ďalej CDP IV.)

Z obdobia okolo 1. pol. 13. storočia pochádza časť veže a časť západného i severného muriva pôvodnej lode. Niekedy v 1. pol. 14. storočia sa pristúpilo k prestavbe kostola. Z tohto obdobia sa zachovala časť sakristie a ďalšie architektonické články. Bol to objekt úctyhodných rozmerov, o ktorého rozmeroch nám dáva predstavu veža na západe a ukončenie sakristie smerom na východ.³⁷

Kostol sv. Kríža bol teda postavený v 1. pol. 13. storočia, pravdepodobne na mieste staršieho dreveného kostola, ktorý sa spomína v listine z roku 1383.

V priestore dnešného „Starého Trhu“ existovali ďalšie objekty, ktoré je možno rámcovo datovať do 13. storočia. Sú to meštianske obytné domy, resp. len niektoré ich časti. Boli to vežovité stavby orientované k vode a k sakrálnemu centru.³⁸

V okolí Kostola sv. Kríža a na území dnešného „Starého Trhu“ pravdepodobne žili rybári, spomínaní v listine z roku 1329.³⁹ Títo patrili k pôvodnému slovenskému obyvateľstvu, ktorí žili na tomto území ešte pred príchodom Sasov.⁴⁰

Nepriamym dokladom tvrdenia, že táto osada existovala ešte pred príchodom nemeckého obyvateľstva a patrila slovenskému obyvateľstvu je aj tá skutočnosť, že nemeckí prisťahovalci sa v 13. storočí usadzovali v blízkosti slovenských osád s výhodnou polohou pri riekach alebo na križovatkách ciest, najmä tam, kde sa rozvíjal trh.

Dedina Sasov sa nachádzala v susedstve mesta s trhom pri Kostole sv. Kríža (pri jej severovýchodnom okraji), ktorá ležala pri rieke Poprad, údolím ktorej viedla obchodná cesta spájajúca južné Malopoľsko so Spišom.

Keď v roku 1251 Belo IV. daroval dedinu Sasov pri Kostole sv. Alžbety turčianskym premonštrátom, povolil konať slobodný trh každý pondelok, ako to bývalo zvykom.⁴¹ Z uvedeného je zrejmé, že na území Kežmarku bolo pred rokom 1251 sídlisko, kde sa rozvíjal trh. Právo konať trh patrilo domácemu slovenskému obyvateľstvu a nemecké obyvateľstvo toto právo len zdedilo. Trh sa konal v spomínanom priestore na trhovisku v susedstve Kostola sv. Kríža a v priestore dodnes nazývaného „Starý Trh“.

Kostol sv. Kríža sa v 14. storočí stáva mestským farským kostolom. Stalo sa tak pred rokom 1368, kedy sa Kostol sv. Alžbety, farský kostol Sasov, dostáva do správy lendackým mníchom – rehoľným kanonikom, strážcom jeruzalemského sv. Hrobu Pána.⁴² Podľa darovacej listiny z roku 1368 Kostol sv. Alžbety už nie je

37 Puškárová, Blanka: Opravy a dominanty mestskej pamiatkovej rezervácie v Kežmarku. In: Pamiatky a príroda, 1979, č. 2, s. 20 – 23.

38 Puškárová, Blanka: Mestská pamiatková rezervácia Kežmarok. In: Pamiatky a príroda, 1979, č. 2, s. 6.

39 ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 104.

40 Prioritu slovenského osídlenia na území dnešného Kežmarku potvrdili výsledky archeologického výskumu z roku 1964 a topografické miestne názvy z listiny 1251.

41 CDES 2, s. 258.

42 P. Ratkoš tvrdil, že sa Kostol sv. Kríža stáva mestským farským kostolom už pred rokom 1329. Ratkoš, ref. 33, s. 574. Listina z roku 1329 je zachovaná len v konfirmácii Žigmunda, kráľa, z roku 1410. Konfirmácia bola vyhotovená na žiadosť Jána, lektora farského Kostola sv. Kríža z Kežmarku. Konfirmácia je ďalším dokladom, že Kostol sv. Kríža bol mestským

farským kostolom kežmarských Sasov a pod: „... ecclesiae nostrae parochialis...“ sa pravdepodobne rozumie Kostol sv. Kríža, pretože Kostol sv. Michala nebol zahrnutý do stredového mestského opevnenia a ako už bolo uvedené, tvoril vo vzťahu k mestu akési „predmestie“.

Priamym dokladom o tom, že Kostol sv. Kríža je mestským farským kostolom a súčasne aj prvou zachovanou písomnou správou o spomínanom kostole, je listina z roku 1383.⁴³

Z uvedenej listiny sa dozvedáme o vyšetrowaní Spišskej Kapituly, ktoré sa uskutočnilo na kežmarskej fare. Za prítomnosti Pavla a Štefana, kanonikov Spišskej Kapituly, boli vypočutí richtár, prisazní a niektorí starší muži mesta Kežmarok. Kežmarčania dosvedčili, že na mieste horného kostola „ľudovo“ nazývaného sv. Alžbeta, stála kedysi drevená kaplnka sv. Kríža a starý dolný kostol bol zasvätený sv. Alžbete. Na tomto vyšetrowaní sa rozhodlo, že dolný kostol, ktorý sa stal filiou horného kostola, si má zachovať pôvodné patrocínium sv. Alžbety, a to isté platí aj pre horný Kostol sv. Kríža, a to aj napriek úsiliu starých farárov z Kostola sv. Alžbety, ktorí sa snažili o zmenu jeho pôvodného patrocínia sv. Kríža na patrocínium sv. Alžbety.⁴⁴ Kežmarčania sa pravdepodobne zmenou patrocínia snažili preniesť výsady a majetky Kostola sv. Alžbety do správy toho farára, ktorý bude spravovať farský Kostol sv. Kríža, premenený na Kostol sv. Alžbety.⁴⁵

Práve priestor v okolí Kostola sv. Kríža sa neskôr stáva centrom stredovekého mesta Kežmarok. Kostol sv. Kríža sa v 14. storočí stáva mestským farským kostolom, niekedy pred rokom 1368, keď sa Kostol sv. Alžbety dostáva do správy len-

farským kostolom, ale až z roku 1410. V texte listiny z roku sa ďalej spomína: „...Nicolaus plebanus de Kesmark...“. Z listiny sa nedozvedáme, v ktorom Kostole v Kežmarku Mikuláš pôsobil, ale môžeme predpokladať, že bol farárom toho istého kostola (v roku 1329) ako Ján, ktorý dal listinu z roku 1329 potvrdiť. Z uvedeného vyplýva, že Kostol sv. Kríža už na začiatku 14. storočia plnil funkciu mestského farského kostola. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 104.

43 CDP IV., s. 219 – 221.

44 „... quod ecclesia inferior antiqua que nunc esset filialis a tempore cuius memoria hominum contrarium non extitit ad honorem et titulum sancte Elisabeth aspersa fuisset et dedicata et nunc sub eodem honore ... veneretur ...“ CDP IV., s. 220.

45 V. Mencl sa domnieval, že farský Kostol sv. Kríža mal pôvodné patrocínium sv. Alžbety. Mencl, Václav: Strédovéké města na Slovensku. Bratislava 1938, s. 115. Toto tvrdenie neobstojí, lebo archeologický výskum ukázal, že Kostol sv. Alžbety stál v priestore dnešného kaštieľa, a teda ide o dve samostatné sakrálne stavby. Dokazuje to aj listina z roku 1383, v ktorej sa Kostol sv. Kríža uvádza ako horný (superior) a Kostol sv. Alžbety ako dolný (inferior), (podľa zemepisnej polohy v meste). CDP IV., s. 219 – 221. S týmto označovaním kostolov sa stretávame aj v ďalších listinách. V listine z roku 1368 sa uvádzajú tiež dva sakrálne objekty, darovaný Kostol sv. Alžbety sa označuje ako „inferior“ a jeho noví majitelia majú rešpektovať práva mestského farského kostola. Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii sacri et profani* I. Viennae 1773, s. 412 – 413. s.

dackým mníchom.⁴⁶ V roku 1383 sa Kostol sv. Kríža uvádza ako farský a Kostol sv. Alžbety ako jeho filia.⁴⁷

Celý tento proces nasvedčuje, že výhodnejšou časťou na území Kežmarku bol pre hostí, získajúcich mestské výsady, priestor v okolí Kostola sv. Kríža. Ak by tento priestor v čase ich príchodu bol neosídlený, zaujali by ho s určitosťou už v 1.pol. 13.storočia . Po vzniku mesta pristupujú v 1. pol. 14.storočia k prestavbe Kostola sv. Kríža a v roku 1368 Kostol sv. Alžbety darujú ako nepotrebný rehoľníkom z Lendaku. Od roku 1383 bol horný Kostol sv. Kríža definitívne označovaný ako jediný farský kostol na území mesta a dolný Kostol sv. Alžbety ako jeho filia. Pričom ešte existovali snaženia zo strany „ starých farárov „preniesť patrocínium sv. Alžbety z dolného na horný kostol. Podľa rozhodnutia z roku 1383 mali si obidva kostoly ponechať svoje pôvodné patrociniá.⁴⁸

V roku 1444 sa začala prestavba farského Kostola sv. Kríža. Potvrdil to nielen spomínaný architektonický výskum z roku 1977/78, ale najmä listina z roku 1444. V tejto listine sa uvádza, že biskup Juraj udelil odpustky všetkým, ktorí v určitých sviatkoch navštívia Kostol sv. Kríža a sv. Alžbety a prispejú na stavbu týchto kostolov.⁴⁹

V roku 1490, keď biskup Michal udeľuje odpustky, sa hovorí o Kostole sv. Kríža ako o znovu postavenom.⁵⁰ Avšak architektonický výskum ukázal, že stavba bola úplne skončená až v roku 1498. Svedčí o tom datovaný južný portál sprístupňujúci loď.⁵¹

Dedina pri Kostole sv. Alžbety

Dedina s dnes už neexistujúcim Kostolom sv. Alžbety sa nachádzala v severovýchodnej časti dnešného Kežmarku, kde sa usadilo nemecké obyvateľstvo. Bolo to územie, ktoré sa rozprestieralo na polostrove vytvorenom Ľubickým potokom a jedným ramenom rieky Poprad (ktoré tieklo v miestach dnešnej Garbiarskej ulice), v areáli dnešného kaštieľa.

Toto územie je prvýkrát doložené v už spomínanej listine z 15 . júla 1251, ktorou Belo IV. obdaroval turčianskych premonštrátsky kláštor množstvom majetkov v rôznych častiach Uhorska, medzi nimi im daroval aj dedinu Sasov pri Kostole sv. Alžbety.⁵²

46 „...ecclesiam sanctae Elisabeth inferiorem ...eligimus idoneum presbiterum dominum Eberhardum... in proprios usus convertendos prout sibi et suis fratribus melius videbitur expedire salvo tamen iure ecclesiae nostrae parochialis...“ Wagner, ref. 45 , s. 412 – 413.

47 CDP IV., s. 220.

48 CDP IV., s. 220.

49 Wagner, ref.45, s. 59.

50 „...ecclesia sancte Crucis in civitate Kesmark de novo constructa...“. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 4.

51 Puškárová, Mestská pamiatková, ref. 37, s. 6.

52 „...villam Saxonum apud ecclesiam sancte Elisabeth...“ CDES 2. č. 370, s. 258.

Základy Kostola sv. Alžbety boli objavené pri archeologickom výskume, ktorý sa uskutočnil na nádvorí dnešného kaštieľa pod vedením archeológa – historika B. Pollu.⁵³

V sondách pri výskume boli zachytené okrem nálezov materiálnej kultúry aj objekty architektonické a jednotlivé sídliskové horizonty.

Druhý horizont, odkrytý pri výskume na nádvorí kežmarského kaštieľa, je sídliskový horizont hradištný. Slovianske osídlenie nadväzovalo na predošlé osídlenie púchovské, ale nepodarilo sa ho zachytiť v takej kompaktnej sídliskovej vrstve ako osídlenie z obdobia púchovskej kultúry. Je to možné vysvetliť aj tým, že slovianske osídlenie priamo predchádzalo stredovekému, ktoré ho porušilo, priam zdevastovalo.⁵⁴ Slovanské pamiatky dokazujú, že územie dnešného Kežmarku bolo intenzívne osídlené pred príchodom nemeckého obyvateľstva.

Jedna z najdôležitejších a najstarších stredovekých architektonických pamiatok, ktoré sa pri výskume našli, je už spomínaný Kostol sv. Alžbety, ktorý patril nemeckému obyvateľstvu. Výskumom sa podarilo presne identifikovať jeho polohu. Nedá sa však presne určiť, kedy sa kostol začal stavať a kedy bola stavba ukončená. Podľa spomínanej listiny Bela IV. pre turčianskych premonštrátov je isté, že v roku 1251 stál.

Ak je patrocínium pôvodné, mohol byť postavený po roku 1235, pretože sv. Alžbeta dcéra uhorského kráľa Ondreja II., ktorej bol kostol zasvätený, bola vyhlásená za blahoslavenú v roku 1235 a za svätú v roku 1238. Kostol nemohol byť zasvätený Alžbete, opátke benediktínskeho kláštora v Schönau, ktorá zomrela v roku 1165, lebo v ďalších listinách sa spomína sv. Alžbeta – vdova, a to bola dcéra Ondreja II.⁵⁵

Pôdorysné členenie kostola je nezvyčajné a nezapadá do série tých kostolov, ktoré boli postavené pred rokom 1251 a podľa všeobecnej charakteristiky patria do sféry románskych alebo neskororománskych na Slovensku. Napriek tomu B. Polla dáva výstavbu Kostola sv. Alžbety pred rok 1251.

Kostol sv. Alžbety bol spočiatku farským kostolom Sasov, potvrdzuje to aj cintorín nachádzajúci sa v jeho susedstve.⁵⁶

Kostrový radový cintorín bol odkrytý pri spomínanom archeologickom výskume. Pochovávať sa v ňom začalo v 1. pol. 13. storočia a prestalo uprostred 15. storočia. Základy Kostola sv. Alžbety neporušili ani jeden hrob a medzi inventárom z hrobov neboli zistené nálezy, podľa ktorých by sa mohla dolná časová hranica používania cintorína posunúť nižšie.⁵⁷ Z uvedeného vyplýva, že pochovávanie v okolí Kostola sv. Alžbety začína až po jeho výstavbe.

53 Výsledky uvedeného archeologického výskumu boli publikované v diele: Polla, ref. 24.

54 Polla, ref. 24, s. 68.

55 Svedčí o tom aj listina z roku 1469, v ktorej sa uvádza: „...ad ecclesiam beate Elisabeth vidue in Kesmark...“. Súpis B. Beneho: c.d., s. 66.

56 Pochovávanie okolo kostola bolo výsadou farníkov farských kostolov.

57 Polla, ref. 24., s. 86.

O prioritnom slovenskom osídlení dnešného územia Kežmarku svedčí aj me-
tácia z listiny z roku 1251. Touto listinou, ako už bolo uvedené, Belo IV. daro-
val turčianskym premonštrátom rôzne majetky, medzi nimi aj dedinu Sasov pri
Kostole sv. Alžbety na Spiši. Zároveň k tejto dedine daroval aj rozsiahly chotár na
oboch stranách rieky Poprad, pretože spomínaní Sasi nemali dostatok pôdy a bolo
im ju potrebné prideliť. Chotár dediny je bližšie určený metáciou. Hranica chotára
sa začína pri dedine Ľubica (Lubicha), ide k vrchu Prym a odtiaľ schádza k De-
duslovpotoku, prechádza rieku Ľubica a cez údolie Keud zostupuje k potoku Vrbov
(Werbew) a vedie k rieke Poprad. Hranica pokračuje ďalej na ľavom brehu rieky
Poprad, a to popri Slavkovskom potoku (Zalaypotoka), ktorý sa vlieva do Popradu
o niečo nižšie ako Vrbovský potok, avšak z opačnej strany. Povedľa potoka dosahuje
hranica Tatry (Tatur) a prameň Bystrického potoka (Bistrichpotoka) a tu hraničí so
Strážkami (Eur). Ďalej prechádza k veľkej ceste, ide vedľa Kostola sv. Michala až
k mostu, klesá k prameňu rieky Poprad a ide pod vrch (Gala) a vracia sa naspäť.⁵⁸

Väčšina metačných bodov je uvedená slovenskými názvami. Napr.: rivulum
Werbew (Vrbovský potok), fluvium Poprad (rieka Poprad), Bistrichpotoka (Bys-
trický potok), fluvium Lubicha (rieka Ľubica). Niektoré názvy sú preložené do ma-
ďarčiny: Eur (Strážky), Zalaypotoka (Slavkovský potok). Zatiaľ čo maďarizáciu
niektorých názvov možno vysvetliť praxou uhorskej dvorskej kancelárie, nedosta-
tok nemeckých názvov však vyplýva zrejme z toho, že tunajšie nemecké osídlenie
bolo ešte v pomere k slovenskému mladšie, a preto ešte nestačilo ovplyvniť topony-
miu okolia. V metácii sa objavujú aj dnes nejasné názvy ako Prym, Dedoslavpotoka
(Dedoslav, Dedoslavský potok).

Nemecké obyvateľstvo sa pravdepodobne bránilo tomu, aby sa stalo majetkom
turčianskych premonštrátov, pretože v nasledujúcej darovacej listine z roku 1252
kláštor už dedinu nedostal.⁵⁹

V roku 1361 sa zväčšil majetok Kostola sv. Alžbety, a to závetom z 30. júna
1361, ktorou Mikuláš, syn grófa Gotšalka (Gothalky), poručil Alardovi, farárovi
Kostola sv. Alžbety v Kežmarku, polovicu mlyna, ktorý ležal medzi Kežmarkom
a osadou Huncovce (Canis) pri rieke Poprad, štyri jutrá zeme blízko cesty k dedine
Vrbov (Menhardi) a dve jutra zeme blízko susediacej dediny sv. Michala.⁶⁰

Listina z roku 1361 je dôležitá aj tým, že je v nej uvedená poloha Kostola sv.
Alžbety: „...ecclesie beate Elisabeth in Forocaseorum...“, a teda je ďalším dôkazom
toho, že dedina Sasov pri Kostole sv. Alžbety ležala na území dnešného Kežmarku.

58 CDES 2, č. 370, s. 258.

59 MOL, DL 369. Publikovaná v CDES 2, č.400, s. 276 – 282.

60 „...Nicolaus filius comitis Gothalky ...medium molendinum suum ...inter dictam civitatem
Forumcaseorum et villam Canis in fluvio Poprad... quatuor iugera terre bone prope viam ad
villam Menhardi ducentem et duo iugera similis terre prope villam sancti Michaelis adia-
cenciam ...in maiestate ecclesie beate Elisabeth in dicto Forocaseorum ...discreto viro do-
mino Alardo plebano ibidem et suis successoribus plebanis ...tradisset ...possidere tenere et
habere... „ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK , perg. 5.

Pri archeologickom výskume v rokoch 1964 – 1967 boli odkryté na nádvorí dnešného hradu aj zvyšky kláštornej budovy, mladšej ako Kostol sv. Alžbety.⁶¹

Túto budovu dali vystavať lendackí mnísi – božohrobci, rehoľní kanonici, strážcovia jeruzalemského sv. Hrobu Pána, ktorí prišli do Kežmarku v roku 1368.⁶²

Potvrďuje to aj darovacia listina z roku 1368. Podľa tejto listiny dalo mesto dolný kostol pri mestských hradbách, zasvätený sv. Alžbete, do správy lendackým mníchom a vybralo im vhodného kňaza Eberharda. Rehoľníci dostali nielen kostol, ale aj rozsiahly majetok, ktorého súčasťou bola aj polovica mlyna. Spomínaný farár mal všetky príjmy kostola využiť pre svoj prospech a prospech svojich bratov, ale musel rešpektovať práva farského kostola (sv. Kríža).⁶³

Podľa spomínanej darovacej listiny Kostol sv. Alžbety v roku 1368 nie je farským kostolom a pod: „...ecclesiae nostrae parochialis ...“ sa pravdepodobne rozumie Kostol sv. Kríža, pretože Kostol sv. Michala, ako už bolo spomenuté, nebol zahrnutý do stredovekého mestského opevnenia a tvoril vo vzťahu k mestu akési „predmestie“.⁶⁴

61 Polla, ref..24, s. 87.

62 Uličný, Dejiny osídlenia, ref. 21 s. 104.

63 „...ecclesiam sanctae Elisabeth inferiorem, in praedicta civitate videlicet Foro Caseorum intra muros situatam... eligimus idoneum presbiterum dominorum Eberhardum... in proprios usus convertendos prout sibi et suis fratribus melius videbitur expedire salvo tamen iure ecclesiae nostrae parochialis...“ Originál listiny v Archiwum Glowne Akt Dawnych Warszawa, oddział pergaminow č. 2360. Listina je datovaná r. 1368, kým jej neúplná edícia Wagner, C.: *Analecta Scuusii sacri et profani I. Viennae 1773*, s. 412 – 413, aj Fejer, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ac civilis IX., 1639*, má chybný dátum r. 1348 (prešmyčka XL namiesto LX). Chybu v datovaní urobil editor Nakielski, S.: *Miechovia sive promtvarivm antiqvitatvm monasterii Miechoviensis. Krakow 1634*. Prvý na uvedenú chybu upozornil Ratkoš, ref.: 33, s. 571. V listine sú aj iné chyby, ktoré nepostrehol ani P. Ratkoš – namiesto „...intra muros...“ sa publikuje „...iuxta muros...“ . Pozri faximile listiny, tabuľku XV. v práci Polla, B.: c.d., s. 207. V súpise mestského archívu v Kežmarku, nachádzajúceho sa v ŠA Levoča – Poprad, ktorý bol vyhotovený v roku 1952 B: Benem je síce uvedený regist tejto listiny (pap. 848), ale listina v archíve mesta Kežmarok nie je, pretože sa stratila pri evakuácii v roku 1945. V regeste listiny sa uvádza nesprávny rok vydania listiny 1348 a už spomínaná chyba „...iuxta muros...“ namiesto „...intra muros...“ . Je to možné vysvetliť tým, že súpis Beneho bol vyhotovený na základe predlohy zostavenej historickým inštitútom v Kežmarku v rokoch 1940 – 1942 a nie na základe bezprostredného štúdia listín. Je pravdepodobné, že regist tejto listiny bol vyhotovený podľa niektorej zo starších spomínaných edícií, kde je táto listina publikovaná s uvedenými chybami.

64 Svedčí o tom listina z roku 1434, v ktorej sa uvádza : „... quandam ecclesiam parochialem in honore sancti Michaelis in suburbio ...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 42. A tiež listina z roku 1451 „...plebano apud sanctem Michaellem extra muros Kesmark...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 52.

Listina z roku 1368, ktorou mesto Kežmarok daruje Kostol sv. Alžbety lendackým mníchom, je ďalším dokladom toho, že spomínaná dedina Sasov pri Kostole sv. Alžbety ležala na území dnešného Kežmarku.⁶⁵

Kostol sv. Alžbety sa v roku 1368 dostáva do správy lendackým mníchom a stáva sa filiou kláštora strážcov sv. Hrobu v Lendaku. Nezachovali sa však žiadne písomné správy o tom, kedy lendackí rehoľníci z Kežmarku odišli. S určitosťou vieme, že v 2. pol. 15. storočia už v Kežmarku neboli, pretože vtedy sa začína výstavba kežmarského kaštieľa, popri ktorej bol Kostol sv. Alžbety zbúraný.⁶⁶

Kostol sv. Alžbety stál ešte v 1. pol. 15. storočia. V roku 1444 biskup Gregor udeľuje odpustky všetkým, ktorí v uvedených sviatkoch navštívia Kostol sv. Kríža a Kostol sv. Alžbety a prispejú na ich budovanie.⁶⁷

Pred rokom 1465 sa začala výstavba kežmarského kaštieľa, na území ktorého sa nachádzal Kostol sv. Alžbety.⁶⁸ Archeologický výskum dokázal, že pri stavbe kaštieľa sa s Kostolom sv. Alžbety nerátalo ako s „kostolom kaštieľa“. Naopak, kežmarský kaštieľ mohol byť postavený až po zbúraní spomínaného kostola a kláštora. Dokazuje to západný trakt kaštieľa, pretože jeho výstavbou bolo porušené a zničené západné priečelie kostola a zároveň bol materiál z rozobratého kostola použitý na stavbu kaštieľa.⁶⁹ Výstavba kaštieľa bola ukončená približne v roku 1486.⁷⁰ Kostol sv. Alžbety bol teda zbúraný v čase výstavby kežmarského kaštieľa (pred rokom 1465 – 1486).⁷¹

65 V listine je uvedená jej presná poloha: „...ecclesiam s. Elisabeth inferiorem in predicta civitate videlicet: Foro Caseorum intra muros situatam...“. Pozri faximile listiny, tabuľku XV. v práci Polla, ref. 24, s. 207.

66 P. Ratkoš predpokladal, že lendackí mnísi opustili Kostol sv. Alžbety v roku 1392, pretože v tomto roku kráľovná Mária na žiadosť Mikuláša, rektora sv. Alžbety, oslobodzuje kostol od poplatkov za mlyn a roľu. Ratkoš, ref. 33, s. 575. J. Vojtas však upozornil na to, že spomínaný Mikuláš nemusel byť svetským kňazom, ale mohol byť križovníkom. VOJTAS, Ján. Z minulosti križovníckeho prepošstva v Lendaku. In: Vlastivedný zborník Spiš I, 1967. s. 80. Tieto tvrdenia nie je možné overiť, pretože aj táto listina z roku 1392 sa stratila pri evakuácii v roku 1945. Zachovaný je len jej regest, v ktorom sa uvádza len to, že Kostol sv. Alžbety bol podľa privilégia kráľovnej Márie oslobodený od platenia dávok za mlyn a roľu pri Poprade. Rektorom kostola je Mikuláš, ale či ide o príslušníka spomínaného rádu nie je jasné. Súpis Beneho, perg. č. 9, s. 15.

67 „...ecclesia s. Crucis in Kesmarg seu Foro Caseorum et ecclesia s. Elisabeth... fidelibus ...qui supradictas ecclesias in omnibus festivitatibus visitaverint... quadraginta dies indulgentiarum ...elagimur...“. Wagner, ref. 45, s. 59.

68 Podľa listiny z roku 1465 Imrich Zápoľský odpúšťa Kežmarčanom poplatok 9 florénov, ktorý mu ako svojmu vlastníkovi mali každoročne odvádzať z domov, ktoré boli zbúrané: „... in locumque ipsius castelli...“. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 64.

69 Polla, ref. 24, s. 92.

70 Puškárová – Puškár, ref. 31, s. 28.

71 V regeste listiny z roku 1469 (stratená pri evakuácii) sa uvádza, že v tomto roku bol ešte ustanovený za farára Kostola sv. Alžbety Matej z Mlynice, a to kanonikom – lektorom Spišskej Kapituly Tomášom. Je možné predpokladať, že kostol bol buď zbúraný až po roku 1469 pri rozširovaní stavby, alebo datovanie listiny v regeste je chybné. Súpis Beneho, pap. 47, s. 66.

Na základe privilegiálnej listiny z roku 1269 sa stáva Kežmarok výsadným mestom, teda nadobúda významnejšie postavenie v zmysle právnom.⁷² Udelené výsady zabezpečili mešťanom slobodný politický, hospodársky a spoločenský vývoj pod ochranou uhorského kráľa a zároveň v jedinom vrchnostenskom vzťahu voči jeho osobe.

Je zrejmé, že vznik mesta nie možné spájať len so samotným udelením mestských výsad ako s jednorazovým aktom. Ak za ekonomický základ mestskosti považujeme trh ako základný hospodársky fenomén každého mesta, potom je potrebné hľadať počiatky mesta v spomínaných sídliskách s doloženou existenciou trhu ešte pred rokom 1251.

Formovanie sa mesta musíme vnímať ako dlhotrvajúci proces v zmysle hospodárskom, spoločenskom a samozrejme aj právnom. Začiatok tohto procesu sa spája so vznikom trhu a v konečnej fáze s udelením mestských výsad. V prípade Kežmarku ide o časové rozpätie pred rokom 1251 až do roku 1269. Podiel jednotlivých národností na formovaní sa mesta je tiež preukázateľný. Pokiaľ domáce slovenské obyvateľstvo prispelo k vytvoreniu trhu, a tým umožnilo rozvoj remesiel a obchodu na danom území, prínos nemeckého obyvateľstva spočíval v nadobudnutí mestských výsad, a tým v získaní významného spoločensko-právneho postavenia pre mesto.

Predkladaný príspevok nadväzuje na publikovanú štúdiu zameranú na obsahový rozbor mestských výsad z roku 1269 a ich interpretáciu.⁷³ V súvislosti s už uverejnenými poznatkami si kladie za cieľ, na základe následného analytického výskumu písomných prameňov k dejinám mesta, objasniť problematiku vývoja právneho postavenia kežmarských mešťanov od nadobudnutia mestských výsad v roku 1269 až do 1. polovice 15. storočia.

V mestskom privilégii z roku 1269 sa, okrem iného, uvádza, že Kežmarčania získali právo slobodnej voľby richtára, ktorý má súdiť všetky spory mešťanov, avšak jeho kompetencia sa nevzťahuje na krádež, desiatky, vraždy a falšovanie. Tieto zločiny mal riešiť kráľovský sudca, v prípade Kežmarku, spišský župan.⁷⁴ Na základe tejto skutočnosti sa objavil v odbornej literatúre aj názor, keďže kežmarský richtár disponoval s obmedzenou súdnou právomocou, že je potrebné považovať Kežmarok, ako aj lokality s podobnými výsadami, nie za mestá, ale iba za mestečká na kráľovskej pôde.⁷⁵ Otázkou výsadného postavenia mesta Kežmarok, ako aj podstatu mestotvorného procesu sme sa pokúsili ozrejmiť v už uvádzanom príspevku

72 ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 11.

73 FÁBROVÁ, K. Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269. In: *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2010, roč. 5, č. 1, s. 18 – 23. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_1_2010.pdf

74 „...qui omnes causas eorundem decidere debeat iusticia mediante, exceptis quibusdam causis furti videlicet, decimarum, sanquinis et monete, quas iudex noster pro tempore constitutus iudicabit et decidet...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. č. 11.

75 Porov. MARSINA, R. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 350.

„Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269“.⁷⁶ S načrtnutým problémom sa však vynára ešte jedna otázka, a to súdna kompetencia kežmarského richtára v období stredoveku, jeho závislosť, či nezávislosť v právnej oblasti od spišského župana.

Súčasne pri analýze právneho postavenia mesta v období stredoveku si nie je možné nevšimnúť otázku postavenia mesta Kežmarok voči Spoločenstvu spišských Sasov, prípadne jeho členstva, čo by v skutočnosti znamenalo obmedzenie získaného výsadného, teda aj právneho postavenia.

Z 13. a 14. storočia sa zachovalo pomerne málo písomných prameňov výsadného charakteru, na základe ktorých by sme mohli sledovať vývoj právneho postavenia mesta. Mestské výsady z roku 1269⁷⁷ si nechali Kežmarčania, v uvedenom období, potvrdiť uhorským panovníkom ešte dvakrát. V roku 1270 dochádza k ich znovu potvrdeniu kráľom Štefanom V.⁷⁸ a v roku 1399 bola vyhotovená konfirmácia mestských výsad od uhorského kráľa Žigmunda.⁷⁹ V obidvoch prípadoch dochádza k potvrdeniu tých istých výsad, ktoré získali v roku 1269, teda išlo o znovu potvrdenie ich výsadného postavenia ďalšími uhorskými panovníkmi.

Zaujímavá je otázka postavenia Kežmarku vo vzťahu k Spoločenstvu spišských Sasov. V konfirmácii výsad Spoločenstva spišských Sasov z roku 1317 od Karola Róberta sú jednotlivé mestecká, k nemu patriace, vymenované. Podľa tejto listiny by mal aj Kežmarok, v danom období, patriť k Spoločenstvu spišských Sasov.⁸⁰ De iure sa mal teda riadiť nielen ich výsadami, ale aj podliehať pod právomoc ich spoločného richtára, čím by došlo k obmedzeniu jeho výsadného postavenia v porovnaní s rokom 1269.

V tomto prípade dochádza k paradoxnej situácii. V roku 1269 získali Kežmarčania práva výsadného mesta s možnosťou úplného samostatného vývoja a o dva roky by už malo byť mesto pričlenené k Spoločenstvu spišských Sasov, ktoré by jeho slobodu čiastočne obmedzovalo. Je potrebné podotknúť, že ešte v roku 1270, teda rok pred udelením výsad spišským Sasom, si nechali Kežmarčania znovu potvrdiť svoje mestské výsady Štefanom V.

Z hľadiska zodpovedania tejto otázky je potrebné vziať do úvahy fakt, že v listine pre spišských Sasov z roku 1271 sa mestecká jednotlivito neuvádzajú.⁸¹ K tomu dochádza až v roku 1317. Je pravdepodobné, že v priebehu niekoľkých desaťročí sa

76 FÁBROVÁ, K. Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269. In: *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2010, roč. 5, č. 1, s. 19. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_1_2010.pdf.

77 Mestské výsady z roku 1269 sú zachované v konfirmácii z roku 1399. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11.

78 Listina z roku 1270 je zachovaná v konfirmácii z roku 1399. ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11.

79 ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 11.

80 „... item Kesmark...“ SCHMAUK, M. *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis II*. Spišské Podhradie (Szepesváraljae): Typis Typographiae Episcopalis, 1889, s. 42.

81 Originál listiny sa nezachoval. Zachovala sa v troch odpisoch z r. 1321 – 1420, z r. 1574, z r. 1771. Listina bola viackrát publikovaná. BÁRDOSSY, J. *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Levoča (Leuchoviae) : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802, s. 108 – 116.

počet, ako aj samotní členovia Spoločenstva, menili a z nezistených príčin Kežmarku, na nejaké obdobie, vyhovovalo byť jeho súčasťou.

Z právneho hľadiska sa teda postavenie mesta v období 13. až 14. storočia nemení. Získané mestské výsady z roku 1269 si nechávajú Kežmarčania znovu potvrdiť v rokoch 1270 a 1399, čo bolo bežným zvykom aj v prípade iných miest. Podľa privilegálnej listiny od Karola Róberta z roku 1317 bol Kežmarok, určité časové obdobie, členom Spoločenstva spišských Sasov, ktorého členovia mali rovnaké postavenie ako mešťania v Uhorsku. Ako dlho bol jeho súčasťou a nakoľko sa riadil výsadami, ale aj povinnosťami Spoločenstva spišských Sasov sa prostredníctvom známych zachovaných písomných prameňov nepodarilo zistiť. S určitosťou však môžeme konštatovať, že tento vzťah netrval počas celého obdobia stredoveku. Privilegiá, ale aj ochranné nariadenia udeľované mestu uhorským kráľom Žigmundom potvrdzujú, že sa Kežmarčania aj v 15. storočí riadili mestskými výsadami, získanými v roku 1269 a starostlivo si chránili svoje výsadné postavenie v rámci uhorskej spoločnosti ako mešťania.

Právny vývoj Kežmarku je možné sledovať na základe zachovaných dobových písomností podrobnejšie až v priebehu 15. storočia. Mesto získava od uhorského panovníka niekoľko privilégií právneho charakteru, ktoré okrem iného potvrdzujú aj jeho doterajšie výsadné postavenie a sú svedectvom, že Kežmarok sa v 15. storočí rozvíjal ako samostatné mesto bez akejkoľvek príslušnosti k inému spoločenstvu.

Udelené mestské výsady z roku 1269 mali mestu zabezpečiť slobodný vývoj. Kežmarskí mešťania nepodliehali ani vo veciach správy, ani v právnej oblasti pod kompetenciu spišského župana a iných šľachticov. Kežmarok bol výsadným územím na území Spišskej župy, podriadený jedine uhorskému panovníkovi. Predsa sa vyskytovali snahy zo strany šľachty podriaďiť si mesto a získať časť príjmov vo svoj prospech.

V roku 1411 vydáva kráľ Žigmund nariadenie na ochranu práv a výsad mesta Kežmarok adresované spoločnému richtárovi Spoločenstva spišských Sasov, ktorý mal zabezpečiť, aby v budúcnosti boli všetky práva mesta, udelené uhorskými kráľmi, rešpektované a nedochádzalo k ich porušeniam. Uvedeným mandátom mali byť chránené práva kežmarských mešťanov, ktoré boli porušované zo strany Spoločenstva spišských Sasov.⁸²

Počas 15. storočia došlo niekoľkokrát k porušovaniu slobôd prináležiacim obyvateľom Kežmarku a k nerešpektovaniu ich výsadného postavenia zo strany uhorskej šľachty a hodnostárov na Spiši.

V roku 1412 sa Kežmarčania opäť obracajú na uhorského kráľa Žigmunda so sťažnosťou, v ktorej sa ponosujú na nelegitímne súdne procesy, na ktorých boli nespravodlivo súdení a na nepravdivé obvinenia, za ktoré majú byť väznení. Uhorský kráľ sa prostredníctvom svojho nariadenia opäť postavil na stranu svojich verných

82 „...civitate nostram Kesmark... ac... cives et incolas universos... in omnibus illis libertatibus et iuribus...quas a praedictis nostris...regibus et a nobis per literas superunde datas habuisse et habere...conservare et manutenere debeatis...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, pap. 9.

mešťanov a zakazuje spišskému županovi a šľachte súdiť a väzniť Kežmarčanov za priestupky a výtržnosti, za ktoré nesú zodpovednosť iné osoby. V listine sa zdôrazňuje, že obyvatelia Kežmarku môžu byť súdení len v prítomnosti ich richtára a prisázných mesta, a len títo hodnostári mesta sú kompetentní vyniesť právoplatný rozsudok.⁸³ V sťažnosti Kežmarčanov sa ďalej uvádza, že na území uhorského kráľovstva boli Kežmarčania poškodzovaní aj pri obchodovaní, a z tohto dôvodu ich oslobodzujú Žigmund od platenia mýta v Uhorskom kráľovstve.⁸⁴

V roku 1417 sa kráľ Žigmund opäť postavil na stranu Kežmarčanov, ktorí sa ponosovali na spoločného richtára 24 spišských miest. Uvedený richtár zasahoval do súdnej právomoci mesta a tým porušoval práva mesta, ktoré nadobudlo udelením mestských výsad. Zároveň si nárokoval riešiť súdne spory nad 20 denárov a privlastňoval si aj zisky z týchto sporov, ktoré právne patrili do kompetencie richtára mesta a mestskej rady. Podľa nariadenia panovníka, mestu prislúcha úplná súdna kompetencia.⁸⁵

Ak vo výsadnej listine z roku 1269 bola súdna kompetencia richtára a mestskej rady obmedzená (nevzťahovala sa na krádež, desiatky, vraždu a falšovanie mincí), podľa nariadenia z roku 1417 bolo súdnictvo v meste už úplnou záležitosťou mešťanov. Plná súdna právomoc prislúchala predstaviteľom mesta ešte pred rokom 1417. V listine sa totiž uvádza, že spoločný richtár spišských Sasov narúša dávne slobody mesta.

Mandáty vydané uhorským panovníkom v 15. storočí dokazujú skutočnosť, že kežmarskí mešťania sa v danom období (s určitosťou už pred rokom 1411) riadili svojimi vlastnými mestskými výsadami z roku 1269 a podliehali priamo pod právomoc uhorského panovníka. Na základe analýzy zachovaných mandátov z rokov 1411, 1412 a 1417 je možné tvrdiť, že pokiaľ v roku 1317 bol Kežmarok na určité obdobie členom Spoločenstva spišských Sasov, začiatkom 15. storočia sa rozvíjal ako výsadné mesto. Uhorský panovník svojimi nariadeniami chránil záujmy a výsadné postavenie kežmarských mešťanov pred záujmami Spoločenstva spišských Sasov a spišskej šľachty. Kežmarok sa v danom období rozvíjal ako samostatné mesto bez príslušnosti k inému spoločenstvu a kežmarský richtár s prisáznymi mesta disponoval plnou súdnou právomocou, ktorú nadobudli pred rokom 1417.

83 „...mandamus, quatemus...accionis vel quescionis contra praefatos cives et hospites habent vel habuerunt...in praesentia iudicis et iuratorum civium pre dictae nostrae civitatis Kesmark legitime prosequantur ex parte quorum iudex et iurati cives... satisfactionis complementum exhibebunt...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 18.

84 „...pretera cives et hospites nostri regales ubicumque... a solutione cuiuslibet tributis nostri regalis perpetuo per nos exempti sint et liberti...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 18. V regeste uvedenej listiny v Súpise Beneho sa nesprávne uvádza, že Kežmarčania sú oslobodení od platenia cla. Súpis Beneho, s. 22. V listine sa spomína „tributum“ a nie „tricesima“, teda ide poplatok z obchodovania v rámci Uhorského kráľovstva.

85 „...mandamus... quatenus... iudices et iurati cives pro tempore constituti universas quaslibet causas coram ipsis in eadem civitate kesmark... iudicare et decidere valeant, possint... ut hi qui se per eosdem iudices et iuratos cives contra deum et iustitiam opprimi senserint possint...“ ŠA Levoča, pob. Poprad, MMK, perg. 23.

Pramene a literatúra

- BÁRDOSSY, J. *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Levoča (Leuchoviae) : Typis Michaelis Podhoránszki, 1802. 460 s.
- FÁBROVÁ, K. Výsady kežmarských mešťanov z roku 1269. In: *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*. ISSN 1337-0707, 2010, roč. 5, č. 1, s. 18 – 23. Dostupne na: http://dejiny.unipo.sk/docs/Dejiny_1_2010.pdf
- MARSINA, R. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*. 1973, roč. 21, č. 3, s. 336-368.
- SCHMAUK, M. *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis II*. Spišské Podhradie (Szepesváraljæ) : Typis Typographiae Episcopalis, 1889. 547 s.
- VOJTAS, Ján. Z minulosti krížovnického prepošstva v Lendaku. In: *Vlastivedný zborník Spiš I*, 1967. s. 80.

Príspevok k dejinám Michaloviec v stredoveku^{1*}

Miloslava Bodnárová

BODNÁROVÁ, Milica. Contribution to the history of the Middle Ages Michalovce. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 30-42.

Michalovce has evolved from a Slavic village situated in the area of later Slovak Michalovce. The first written mentions about Michalovce come from the first half of the 13th century, but the area had been inhabited continuously for several centuries before. The transformation of Michalovce from the village into a townlet was a result of its location on the crossroad of trade roads. In the 15th century, Michalovce was a relatively prosperously developing townlet. There were 104 inhabited and 8 uninhabited houses, 8 noblemen manors, one stone castle and 2 churches with cemeteries in Michalovce at the time. The townlet was owned by noblemen of Michalovce, but it had its own administration as well as its own seal. It became a regional economical centre. Although the townlet had an agricultural character, part of its inhabitants were craftsmen or tradesmen.

Key words: Michalovce, Town, castle, the Middle Ages

Michalovce vznikli ako slovenská kostolná osada pri kostole alebo rotunde zasvätenej archanjelovi Michalovi. Táto osada sa prisťahovaním ďalších osadníkov zmenila na dedinské sídlisko a stala sa základom pôvodnej časti Michaloviec označovanej ako Slovenské Michalovce, a sú doložené už v 14. storočí, v maďarizovanej forme ako Thotmyhal² a v 15. storočí ako Thotwca.³ S neskôr prerušeným patrocíniom Michala tzv. Malého, častým už v časoch Veľkej Moravy spájajú názov Michaloviec všetci slovenskí historici, ktorí sa problémom zaoberali.⁴ Osídlenie v časti Slovenské Michalovce je doložené nepretržite už od 9. storočia,⁵ ale prvé správy

- 1 * Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 0347/11 Ekonomické, sociálne a spoločenské pomery miest na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku.
- 2 NAGY, GY.: Sztáray család oklevéltára, I., Budapest 1887, str. 95 „vici seu platea Thotmyhal nominate“ z roku 1335, s. 114 „platea...possessionis Nogmihal, vulgo Tothmihaly nuncupate“ z roku 1336.
- 3 NAGY, GY.: NSz II, s. 441 „platea Thotwca“ z roku 1449.
- 4 VIZDAL, J.: Výsledky archeologického bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970, *Historica Carpatica* 14, 1983, s. 426. RATKOŠ, P.: Chronologizácia architektúry a hospodárske dejiny Slovenska v 9. – 13. storočí. *Archeologica historica* 10, 1985, s. 461 – 467. SLIVKA, M., VALLÁŠEK, A.: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice 1991, s. 164. ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, Michalovce 2001, s. 325, 326, HUDÁK, J.: Patrocíniá na Slovensku. Bratislava 1984, s. 57 a n. Pozri bližšie BODNÁROVÁ, M.: Michalovce v stredoveku. In *Dejiny Michaloviec*. Zost. M. Jäger, V. Sekela. Michalovce 2007, s. 41.
- 5 SLIVKA, M., VALLÁŠEK, A.: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice 1991, s. 164.

o Michalovciach pochádzajú až z prvej polovice 13. storočia⁶. Zachovali sa v listinách, ktoré dokumentujú vlastnícke vzťahy a majetkové prevody šľachticov z Michaloviec. Prvá písomná zmienka o Michalovciach pochádza z roku 1244.⁷ V tomto roku Budínska kapitula potvrdila rozhodnutie veľmoža Petra, syna Sobeslava, vnuka nebohého bána Abu, ktorý daroval svojej dcére Kataríne, manželke šľachtica Jakuba (Jakova) z rodu Kaplon, ako veno panstvo Revište (Ryuche) do večného vlastníctva. Toto panstvo ako sa v listine píše, ohraničuje a oddeľuje od jeho majetku Michalovce voda, ktorá sa nazýva Stretava. V roku 1248 ten istý Peter, syn Sobeslava, časť svojho majetku, a to dediny Michalovce, Topoľany, dedinu za riekou Laborec aj s lesmi pri Zalužiciach, ktoré patria k týmto zemiám, daroval ako veno svojej manželke, avšak s výhradou, že až do svojej smrti bude tieto majetky spravovať sám.⁸ Podľa privilégia Bela IV. zo 7. októbra 1249 však Agnesa, manželka spomínaného Petra zanechala tieto majetky svojim dcéram Kataríne, manželke šľachtica Jakuba a Petronele, manželke šľachtica Filipa.⁹ Ďalším písomným prameňom týkajúcim sa Michaloviec je listina Ostrihomskej kapituly z 10. decembra 1258.¹⁰ Ostrihomska kapitula v nej spísomnila poslednú vôľu Petronely, dcéry šľachtica Petra, manželky pilišského župana Filipa tak, že majetky, ktoré vlastnila spolu so svojou sestrou Katarínou, manželkou Jakuba z rodu Kaplon, ako dar od otca, a to dediny patriace k majetku Michalovce: Vinné, Zalužice a Trnava pri Laborci, zanecháva a darúva synom svojej sestry Andrejovi a Jakubovi do večného vlastníctva. Z údajov v uvedených listinách vyplýva, že Michalovce existovali už pred rokom 1244 a v spomínanej listine z roku 1248 sú označené ako dedina „villa“.

Ďalší vývoj Michaloviec z dediny na mestečko predučila ich výhodná poloha na križovatke obchodných ciest. Cez Michalovce prechádzala krajinská cesta v smere západ – východ, od Košíc cez Sečovce a Michalovce do Užhorodu a tiež významná cesta v smere juh – sever, údolím Laborca na sever do Haliče a Poľska. V roku 1337 pri reambulácii majetku Betlenovce bola táto cesta vedúca k Michalovciam, označovaná ako veľká cesta „magna via“¹¹ a jej úsek od Michaloviec k Starému, v roku

6 Podľa názoru uhorskej romantickej historiografie (Antonius SZIRMAY de Szirma: *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis*. Budapest 1803), ktorý nekriticky prevzali aj niektorí slovenskí historici (NOVÁK, J.: *K histórii Zemplína*. *Vlastivedný časopis* 1., 1961, roč. X., s. 13) o tom, že prvá písomná zmienka o Michalovciach sa nachádza už v listine z roku 1056 nemá žiadnu oporu v prameňoch a je vymyslená. M. BODNÁROVÁ, M.: *Michalovce v stredoveku*, c.d. s. 40.

7 MARSINA, R.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* II, str. 119, č.178. NAGY, GY.: *NSz. I. s. 2.* „Quam terram a possessione usa, que Myhal vocatur, distingeret et separeret aqua, gue vocaretur Zyrthua“.

8 MARSINA, R.: *CDSL II.*, s. 220, č. 314. „...quasdam possessiones suas videlicet villam Mihal“.

9 MARSINA, R.: *CDSL II.*, s. 231, č. 331. NAGY, GY.: *NSz. I. č. 7.*, s. 7.

10 MARSINA, R.: *CDSL II.* s. 431, č. 623, NAGY, GY.: *NSz I.*, č. 10, s. 9.

11 NAGY, GY. I., s. 160, č. 81, „magnam viam euntem ad villam Nogmihal...eadem magna via eundo...“.

1301 pri ohraničení majetku Staré, ako „verejná cesta“.¹² Tieto pomenovania svedčia o dôležitosti severo-južnej cesty. Jej bezpečnosť zaisťovali hrady v Michalovciach, vo Vinnom, Brekove a Jasenove. Cesta neviedla po pravom brehu Laborca, ako je to dnes, ale po ľavom brehu cez Staré, pričom prekračovala Laborec v Michalovciach.¹³

V Michalovciach prechod cez Laborec strážil *vodný hrad*, ktorý stál na mieste neskoršieho kaštieľa a dnešného Zemplínskeho múzea. Prvý doklad o existencii hradu pochádza z roku 1335,¹⁴ hoci hrad je nepochybne omnoho starší. Jeho kamenné časti pochádzajúce azda z prvej polovice 13. storočia sa zachovali v suteréne dnešnej ústrednej budovy Zemplínskeho múzea. Možno predpokladať, že v starších fázach bol hrad, možno slovanský dvorec, drevený, čo našlo svoj odraz v erbe šľachticov z Michaloviec.¹⁵ V roku 1335 Jágerská kapitula potvrdila delenie hradu Michalovce medzi Michala, Vavrince a Jakuba, synov Andreja a Juraja, syna Jakuba, šľachticov z Michaloviec.¹⁶ Podľa opisu v listine Jágerskej kapituly, ho uvedení šľachtici delili na časti od miesta starej brány po vežu a palác a od rohu paláca okolo domu Vavrince (dom Vavrince bol mimo hradu, ale v jeho tesnej blízkosti) až ku kaplnke sv. Margity. Uvedený opis hradu sa často prenáša na hrad vo Vinnom,¹⁷ ktorý sa tiež sústavné nazýva michalovským hradom, pretože patrilo šľachticom z Michaloviec.¹⁸ Existovali dva hrady s označením michalovský. Hrad vo Vinnom ležal v Užskej stolici a bol mladší ako Michalovský hrad, ležiaci v Zemplínskej stolici, ktorý sa uvádza ako súčasť Veľkých Michaloviec. V spomenutej listine z roku 1335 opísaný hrad do Michaloviec lokalizuje kaplnka sv. Margity, ktorá sa v žiadnom opise hradu michalovských šľachticov vo Vinnom nespomína, ako aj pozemok a kúria Vavrince, syna Andreja, ležiaca v bezprostrednej blízkosti hradu.¹⁹ V roku 1342 krajinský sudca Pavol vyšetruje žalobu Vavrince z Michaloviec, že jeho príbuzní, tiež šľachtici z Michaloviec, násilím vtrhli do jeho domu v Michalovciach, tak že vylomili na dome dvere, vylomili skriňu, vzali z nej veci za 20 mariek a jeho človeka zavolaného z michalovského hradu do domu nevpustili.²⁰ Pozemok v Michalovciach, na ktorom stála kúria Vavrince sa viackrát spomína ako menší a horší v porovnaní s pozemkami jeho bratov a bratrancov a pripomína sa, že je potrebné ho vylepšiť

12 Tamže, I., s. 38, č. 32 „ubi iungit stratam publicam“.

13 GAČKOVÁ, L., JÁGER, M.: Michalovce, Michalovce, 1994.

14 NAGY, GY.: NSz, I., s. 87, č. 65.

15 GAČKOVÁ, L., JÁGER, M.: Michalovce, Michalovce 1994. ADAM, J.: Mestský erb. In Michalovečan, 21. január 1991. Prvé známe vyobrazenie erbu šľachticov z Michaloviec je doložené na pečati užského župana Jána z Michaloviec v roku 1370. Na drevenej bráne sedia dva vtáky, zobákmi k sebe, pravý má sklonenú hlavu.

16 NAGY, GY.: NSz, I., s. 87, č. 65.

17 SLIVKA, M., VALLÁŠEK, A.: Hrady a hrádky, c.d., s. 230.

18 V roku 1336 pri metácii Vinného sa uvádza „venit prope montem castris eorumdem nobilium Nogmihal vocati.“ NAGY, GY.: NSz I., s. 108, č. 68.

19 NAGY, GY.: NSz. I., s. 87, č. 65.

20 NAGY, GY.: NSz I., č. 87, s. 166.

územia pri Laborci, blízko kostola.²¹ V roku 1358 krajiný sudca Mikuláš zo Sečoviec prisudzuje v spore medzi michalovskými šľachticmi, synom Vavrinc a jedno miesto na dom v Michalovskom hrade, ktoré leží vedľa miesta ich vlastného pozemku, a to pri múre v západnej časti hradu.²² V tejto listine sa hrad ležiaci v Michalovciach označuje ako Michalovský mestský hrad (castrum Nogmihalvára). Termínom Nogmihalvára sa michalovský hrad označuje aj v relácii Jágerskej kapituly kráľovi Eudovítovi I., ktorý nariadil revíziu majetkov šľachticov z Michaloviec.²³ Kamenný hrad v Michalovciach sa spomína aj v roku 1374 spolu s dvoma kostolmi, pri ktorých sú cintoríny.²⁴ Myslí sa tu na kostol Bl. Panny Márie a kaplnku sv. Margity, pretože iný kostol sa v Michalovciach, napríklad kostol na ulici Preča, v prameňoch nikde nespomína.²⁵

Kaplnka sv. Margity bola vybudovaná na mieste rotundy s podkovovitou apsidou, ktorá podľa terénnych pozorovaní bola zapustená do veľkomoravského horizontu, reprezentovaného typickou keramikou z 9. a 10. storočia.²⁶ Rotunda bola pravdepodobne zasvätená sv. Michalovi (tzv. Malému). Približne v druhej polovici 13. storočia bola jednorázovo odstránená do takmer vodorovnej úrovne a v jej priestore bola vybudovaná obdĺžniková (baziliková) sakrálna budova.²⁷ Prestavba poskytla príležitosť na zmenu patrocínia, čo sa udialo ešte pred rokom 1335.²⁸ Namiesto starého „slovanského“ patrocínia dostala v nových politických podmienkach jedno z prvých ženských patrocínií sv. Margity, frekventované v povelkomoravskom ranostredovekom období.²⁹ Sakrálna stavba plnila funkciu hradnej kaplnky, stále však pretrvávalo vedomie, že ide o farský kostol, preto sa ešte v roku 1374 spomínajú v Michalovciach dva kostoly s cintorínmi.³⁰ Po zákaze pochovávaní okolo kostolov, v polovici 18. storočia kaplnka zanikla. Na posvätnosť miesta sa čoskoro zabudlo a priamo v priestoroch kaplnky bola vyhlbená kameňmi vyložená studňa.³¹

21 NAGY, GY.: NSz., I. č. 65, s. 87.

22 NAGY, GY.: NSz. I., č. 160, s. 290 „in castro Nogmihalvara vocato iuxta locum seu fundum ipsorum proprium penes murum a parte occidentali adiacentem“.

23 Tamže, I., č. 48, s. 183 „castrum Nogmihalvara vocatum“.

24 Tamže, I., č. 250, s. 417 „in eadem possessione Nagmihal habita , in qua quidem possessione unum castrum lapideum et due ecclesie cimenteriate haberentur.“

25 ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce 2001. s. 328 usudzuje, že na ulici Preča stál kostol, čo nie je vylúčené, ale v prameňoch o kostole na ulici Preča zmienka neexistuje.

26 VIZDAL, J.: Výsledky archeologického bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970. In *Historica Carpatica*, 14, 1983. s. 426.

27 Tamže, s. 427.

28 V roku 1335 sa prvýkrát spomína kaplnka sv. Margity. „capellae sanctae Margarethae ibidem constructae.“ NAGY, GY.: NSz. I. s. 89, č. 65.

29 HUDÁK, J.: Patrocíniá na Slovensku. Bratislava 1984. s. 57 a n.

30 NAGY, GY.: NSz. I., č. 250, s. 417. „in eadem possessione Nagmihal habita, in qua quidem possessione unum castrum lapideum et due ecclesiae cimenteriate haberentur.“

31 VIZDAL, J.: c.d. s. 427.

V nasledujúcich storočiach bol hrad veľkoryso prestavovaný, vo svojom jadre však skrýva stredovekú architektúru s pravidelným pôdorysom a vysunutou vežou (8x8 m) smerom k Laborcu.³² Záverom o michalovskom mestskom hrade môžeme povedať, že bol nížinným hradom, využívajúcim ohyb Laborca, ktorý ho chránil zo severu a východu. Z juhu a západu ho možno chránila vodná priekopa, s využitím niektorého ramena Laborca.³³ Obohnaný bol múrmi, ktoré boli ešte zosilnené baštami. Jeho súčasťou bola veža, palác, kaplnka sv. Margity s cintorínom a pri západnom hradnom múre bol i voľný stavebný pozemok.

Hrad vo Vinnom, ležiaci v Užskej stolici sa prvýkrát spomína v roku 1336 pri ohraničení dediny Vinné a konkrétne pri opise hranice oddeľujúcej Vinné od Trnavy pri Laborci. Hranica šla popri kopci, na ktorom stál hrad podľa týchto šľachticov michalovským volaný (venit prope montem castris eorumdem nobilium Nogmihal vocata).³⁴ Hrad vznikol zrejme na prelome 13. a 14. storočia. V bojoch kráľa Karola Róberta s nepriateľmi kráľovstva, ako sa to uvádza v relácii krajinského sudcu Pavla z roku 1346, bol zničený presilou Omodejových synov a synov Peteňa.³⁵ Neskôr bol obnovený, pretože z roku 1449 poznáme aj opis hradu. Spomína sa v relácii leleského konventu z roku 1449 o delení majetkov medzi michalovských šľachticov, a to synov Eugena, syna Pongráca, synov priora Alberta, synov Ördöga a synov Imricha z Lúčok. Podľa tohto opisu sa stredná veža hradu delila na tri časti. V jej strede bola pivnica, pri nej sa nachádzal malý kamenný dom, patriaci tesárovi, ktorý mal spoločnú strechu s pivnicou. Ďalej sa spomína palác, vedľa ktorého stál ďalší kamenný dom. Vo veľkej veži boli nad sebou tri byty, ktoré si šľachtici rozdelili, pričom žalár, byt pred žalárom a vrchol veže, zostali v spoločnom užívaní.³⁶ Na hrade sa nespomína kaplnka, ale v obci Vinné stála kaplnka sv. Kataríny. V katastri obce Vinné na juhovýchod od obce sa spomína malý stredoveký kostolík, pochádzajúci z 11. – 12. storočia, s patrocinium sv. Kríža.³⁷ Zrejme ho dali postaviť mnísi krížovníci, okolo roku 1200.³⁸ V 14. storočí patrili michalovským šľachticom, pretože tí z nich, ktorí si v roku 1336 delili majetok Vinné, si ho ponechali v spoločnom užívaní.³⁹ Hrad vo Vinnom bol v 15. storočí centrom michalovského panstva. Dozvedáme sa o tom z listiny kráľa Žigmunda, ktorý v roku 1418, za zásluhy v boji proti Turkom, daroval michalovskému šľachticovi, vranskému (auránskemu) priorovi Albertovi, synovi Gregora a jeho príbuzným, tri panstvá, a to michalovské, jasenovské

32 SLIVKA, M., VALLÁŠEK, A.: Hrad a hrádky, c.d. s. 165.

33 JÁGER, M.: Michalovské hrady a michalovský kaštieľ. In 45 rokov Zemplínskeho múzea v Michalovciach. 1957 – 2002. Michalovce : Zemplínske múzeum, 2002.

34 Pozri pozn. 21.

35 NAGY, GY.: NSz. I., č. 194, s. 196. ...et castro similiter Nogmihal nominato.

36 NAGY, GY.: NSz. II. č. 315, s. 438.

37 POLLA, B.: Archeologický výskum na stredovekej lokalite vo Vinnom. In *Historica Carpathica X.*, 1979, s. 177 – 192.

38 ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Užskej župy. Prešov 1995, s. 268.

39 NAGY GY.: NSz I. č. 68, s. 112. Item patronatum ecclesie sancte crucis circa ipsam possessionem Vinnam existentem, scilicet locum heremitorii, cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, dicte partes ad communem usum et utilitatem reliquissent.

a tibavské. K hradu michalovských šľachticov vo Vinnom, v Užskej stolici, patrili majetky Vinné, Trnava pri Laborci, Symonháza, Kaluža, Blatá, Klokočov, Várkond, Veľké a Malé Zalužice, Čečehov, Vřbovec, Starý Hažín a Nový Hažín, Lúčky, Malá Poruba (?), Lazňany, Stráňany, Nižná Zbudza, Porúbka.⁴⁰ Hrad slúžil aj na ochranu osôb a vecí v nepokojných časoch. V roku 1450 Ladislav z Panu a jeho manželka Anna, žalujú Andreja a Mikuláša, synov Pongráca z Michaloviec, že okolo 13. júla 1445 v obavách pred vzbúrenými trhovníkmi, dali im do úschovy veci, ktoré mali cenu 700 zl. a navyac 250 zl. v zlate. Uložené boli v jednej veľkej skrini a ukryté na hrade týchto šľachticov v Michalovciach v Užskej stolici.⁴¹ Avšak Andrej a Mikuláš teraz tieto veci odmietajú vrátiť.⁴² Hrad vo Vinnom sa spomína aj v roku 1450 ako objekt zálohovania michalovskými šľachticmi, keď bola polovica hradu založená za 12 000 zl.⁴³ V období bojov kráľa Mateja Korvína s poľským kráľom Kazimírom IV. bol hrad v roku 1466 značne poškodený.⁴⁴ Z roku 1566 poznáme viac príkazov generálneho kapitána a abovského župana Gabriela Peréniho michalovským šľachticom, aby hrad Michalovce vo Vinnom opevnili, a to aj za pomoci poddaných.⁴⁵ V rokoch 1556 – 1558 sa stal hrad vo Vinnom centrom šľachticov, ktorí sa vzbúrili proti kráľovi Ferdinandovi I. Z michalovských šľachticov sa pod vedením Gabriela Peréniho do vzbury zapojili Alexander a Gabriel Bánfi a Ján Eödönfi.⁴⁶ Na hrade umiestnili delá, posádku a strážu. Z hradu prepadávali kupcov, ktorí šli na trh do Michaloviec a brali im látky, korenie, šafrán a iné tovary. Okolitých šľachticov a ich poddaných oberali o úrodu, dobytok a víno, do zajatia brali aj samotných poddaných a všetko odvážali na hrad.⁴⁷ V roku 1556 Ferdinand I. vyzýva vzbúrených michalovských šľachticov, aby sa pridali na stranu jeho verných, Andreja Bátoriho a ostatných kapitánov a vydali michalovský hrad. Pretože sa tak nestalo ešte v roku 1556 Ferdinand I. darúva majetky Jána Eödönfiho a Alexandra Bánfiho, a to hrad Michalovce a mestečko Michalovce, verným michalovským šľachticom.⁴⁸ V roku 1558 arcivojvoda Maximilián žiada Alexandra Bánfiho, aby vydal hrad, prepustil

40 NAGY, GY.: NSz. II. č. 150, s. 202. Item castrum Nagmihal ac possessiones Winna, Felsew-tarna et Alsotarna, Symonylese, Galusa, Glaczca, Klokocho, Warkond, utramque Zalacka, Wyzuchugo, Verbocz, Ogeson, Wygeson, Luchka, Kysporupka, Laaz, Ztranyan Alsoz-bwgya, Herolcz et Porupka ad idem castrum Nagmihal spectantes.

41 Vymenúvajú sa ženské šaty, jedny slivkovej farby s hermelínom, druhé zelenej farby s kuniou kožušinou, vankúš z plátna, 24 cievok zlatej nite, kapec, jeden náhrdelník ozdobený kameňmi, 12 ženských košiel, mužské košele z hodvábu, 14 ručníkov hodváhom vyšitých, obrus, 10 klobúkov, jeden ženský odev, jeden prsteň a ďalšie veci. NAGY, GY.: NSz II. č. 317, s. 450.

42 NAGY, GY.: NSz.II. č.317, s. 450.

43 NAGY, GY.: NSz. II. Č.320, s. 457 – 459.

44 SLIVKA, M.,VALLAŠEK, A.: Hrady a hrádky, c.d. s. 230.

45 Štátny archív Prešov, fond Stárai Michalovce, No 1016.

46 NAGY, GY.: Közlemények a Nagymihályi levéltárából. In Történelmi Tár, Budapešť 1898, s. 294.

47 NAGY, GY.: Közlemények a Nagymihályi levéltárából. In Történelmi tár. Budapešť 1898, s. 395 a ďalej.

48 NAGY, GY.: Közlemények, c.d. s. 300 – 301.

jazdcov a pešiakov, ktorých platí, lebo inak dá hrad zničiť.⁴⁹ V roku 1594 viniansky hrad napadlo cisárske vojsko a zapálilo ho.⁵⁰ Prestavaný hrad naďalej slúžil rodine, ale po potlačení protihabsburských povstaní, ho dal cisár začiatkom 18. storočia zbúrať, čo znamenalo jeho definitívny zánik.

Dominantou Michaloviec je vrch nazývaný *Hôrka*. Pomenovanie vrchu Gorkahegy známe z roku 1345, poukazuje na slovanský pôvod názvu.⁵¹ Bol osídlený už v praveku a ešte v 14. storočí stál na ňom hrad alebo hrádok.⁵² V roku 1335 sa spomína ako hrad Gurke, pod ktorým sa nachádza mlyn na rieke Laborec.⁵³ V roku 1346 vznikli pochybnosti o tom, či šľachtici z Michaloviec právom vlastnia svoje majetky, teda Michalovce, hrad zvaný Michalovský, majetok Tibava a vršok s miestom hradu Hôrka.⁵⁴ Šľachtici na svoju obhajobu predložili určité listiny, ale absenciu ostatných zdôvodnili tým, že v bojoch Karola Róberta s nepriateľmi kráľovstva, boli listiny zničené presilou vojsk Omodejových synov a synov Peteňa, ich hrady boli zrúcané a až do základov spustošené. Z listiny je zrejmé, že popri hrade zv. Michalovský, bol zrúcaný aj hrad Hôrka. Hrad už viac nebol obnovený, preto sa v nasledujúcich desaťročiach používalo pomenovanie vo forme „miesto hradu a vrch Hôrka“.⁵⁵

Michalovce sa v priebehu stredoveku vyvinuli na mestečko splynutím viacerých osád (Slovenské Michalovce, Veľké Michalovce, Preča), ktoré boli pomerne samostatné a mali aj svojich richtárov. V roku 1449 sa ako richtár na Slovenskej ulici (platea Thothwtza) uvádza Benedikt, syn Pavla a v ostatných častiach Michaloviec, ktoré nie sú bližšie určené boli traja richtári Andrej, Urban a ďalší Andrej.⁵⁶ K Michalovciam inklinovali osady, ktoré sa neskôr stali súčasťou Michaloviec ako boli Greča, Betlenovce, Straňany. V polovici 15. storočia sa už topografický obraz Michaloviec dotvoril do definitívnej podoby.

Na základe jazykovedných a historických poznatkov sa usudzuje, že najstaršou časťou Michaloviec bola *Preča*. V písomnostiach 13. – 15. storočia sa vyskytuje pod názvom Perecha, Pereche, Prischa,⁵⁷ čo bol maďarizovaný tvar staršieho slovenského názvu Preča. Názov je slovenského (slovanského) pôvodu a korení v slove priek.⁵⁸ Preča patrila k starobylým slovenským dedinám. Existovala už pred 11. storočím a podľa F. Uličného, bola najstarším sídelným celkom v priestore neskorších Michaloviec.⁵⁹ Ležala na obvode Michaloviec, časom s Michalovcami splynula

49 NAGY, GY.: Kőzlemények, c.d. s. 312.

50 SLIVKA, M., VALLÁŠEK, A.: Hrady a hrádky, c.d. s. 230.

51 VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny, II., Bratislava 1973, s. 492.

52 Tamže, s. 492.

53 NAGY, GY.: NSz. I. č. 66, s. 99 „unus locus molendini sub castro Gurke“.

54 NAGY, GY.: NSz. I. č. 105, s. 192 „montem seu locum castris Gyurke nominatum“.

55 Tamže, s. 193 „castro et monte Gyurke nominato“.

56 NAGY, GY.; NSz II., č. 315, s. 438.

57 NAGY, GY.: NSz I., č. II, s. II, z roku 1266, č. 12, s. 12 z roku 1273.

58 ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy, c.d. s. 323.

59 ULIČNÝ, F.: c.d., s. 323.

a vystupovala ako vicus alebo ulica (platea) Michaloviec.⁶⁰ V roku 1266 patrila palatínovi Dominikovi⁶¹ a v roku 1273 sa spolu s dedinou Staré dostala výmenou do rúk kráľa.⁶² Ešte v tom istom roku Ladislav IV. a jeho matka Alžbeta darúva Preču a Staré Andrejovi a Jakubovi, synom Jakuba, pričom ako jeden z bývalých vlastníkov sa spomína Michal, syn Jakuba.⁶³ Podľa ohraničenia Preče uvedeného v tejto listine, chotár Preče susedil s chotárom Lesného a Suchého a ležal pri Laborci.⁶⁴ V roku 1279 Michal a Tomáš, synovia Michala, vzniesli námietky proti darovaniu Preče a Starého, ale kráľ ich námietky neuznal a svoje rozhodnutie zdôvodnil tým, že Andrej i Jakub, synovia Jakuba, statočne bojovali v ťažení proti Čechom.⁶⁵ V 14. storočí Preča už bola súčasťou Michaloviec. V roku 1337 sa uvádza ako malá ulica volaná Preča.⁶⁶ Cez Preču prechádzala krajinská cesta, v roku 1336 označovaná ako verejná cesta.⁶⁷ Existencia krajinskej cesty bola zrejme dôvodom toho, že správca Uhorska Ján Huňady v roku 1449, povolil, aby sa v Michalovciach, na ulici Preča konal jarmok, a to na sviatok sv. Imricha (5. septembra), v trvaní dvoch týždňov.⁶⁸

Juhovýchodnú časť mestečka tvorili *Slovenské Michalovce* v prameňoch označované v 14. storočí ako ulica Slovenské Michalovce, v 15. storočí ako Slovenská ulica.⁶⁹ Dôvodom takéhoto pomenovania bola skutočnosť, že pôvodnými obyvateľmi tejto osady boli Slováci.⁷⁰

Slovenské Michalovce boli zrejme pôvodnou osadou Michaloviec. V ich tesnej blízkosti stál kostol Blahoslavenej Panny Márie⁷¹ aj s farou a farskou školou. *Kostol Bl. Panny Márie* existoval v Michalovciach najneskôr na začiatku 14. storočia, pretože v roku 1314 bol šľachtic Vavrínek, syn Andreja z Michaloviec, obžalovaný pri Jágerskej kapitule, že pripojil dve osady z farnosti Bl. Panny Márie v Michalovciach k svojej farnosti v Tibave.⁷² V priebehu 14. storočia sa kostol Bl. Panny Márie často uvádza pri majetkovoprávnych aktoch michalovských šľachticov, ako boli napr. delenia majetkov, ich ohraničenia, vovedenia do majetkov a pod. Michalov-

60 VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny, III. Bratislava 1977, str. 501, 515.

61 NAGY, GY.: č. 11, s. 11 „terra Dominici palatini Perecha vocata“.

62 Tamže, s. 12 „Stara, Prische“.

63 Tamže, s. 13.

64 Tamže, s. 14 – 15.

65 Tamže, s. 16.

66 Tamže, s. 136 „parvam plateam Pereche vocata“.

67 Tamže, s. 116 „publicam stratam qua itur ad vicum Pereche“.

68 NAGY, GY.: NSz II. č. 299, s. 414 „in altera platea eiusdem Perichewcza in festo sancti Emerici ducis...ac duobus ebdomadis ipsas festivitates.“

69 NAGY, GY.: NSz I. s. 95 „vici seu platea Tothmyhal“ z roku 1335, s. 114 „platea...possesionis Nogmyhal, vulgo Tothmyhal nuncupate, z roku 1336, II. s. 441 – 443, č. 315 „in platea Thothwcz“ z roku 1449.

70 VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny III., c.d., s. 505.

71 V roku 1335 sa patrocínium farského kostola v Michalovciach uvádza v tvare „ecclesiam beate Virginis“ NAGY, GY.: NSz I. č. 66, s. 94, a tiež na s. 100.

72 Tamže, I., č. 35, s. 34.

skí šľachtici mali na kostoly a cintoríny patronátne právo.⁷³ V roku 1337 pri delení a ohraničení majetku Michalovce medzi synov Andreja a Jakuba sa spomína kostol Bl. Panny Márie ako súčasť Veľkých Michaloviec. Ako z opisu vysvitá, kostol Bl. Panny Márie, (pôvodne zrejme postavený v ranogotickom slohu), ležal na začiatku Slovenských Michaloviec, ktoré sa tiahli popri Laborci južným smerom.⁷⁴ V tomto roku bol kňazom v Michalovciach Marek a mal tu i pozemok a dom.⁷⁵ V roku 1335, v listine Jágerskej kapituly spísomňujúcej delenie majetku Michalovce medzi synov Jakuba a Andreja sa v blízkosti kostola spomína škola, ktorá mala samostatnú budovu – *domus scholae*.⁷⁶ Starostlivosť o školu patrila k povinnostiam farára.

Podľa listiny Jágerskej kapituly z roku 1336, ktorá potvrdzovala delenie majetkov medzi michalovských šľachticov, Slovenské Michalovce sa tiahli v dvoch radoch domov smerom severo-južným popri pravom brehu rieky Laborec. Pri domoch boli záhrady. V južnej časti Slovenských Michaloviec existovali oráčiny a les, ktorého jedna časť, ako sa v listine uvádza, je vhodná po vyklčovaní na poľnohospodárstvo, druhá časť sa nechala v spoločnom užívaní šľachticov.⁷⁷ Pri ohraničení osady Slovenské Michalovce sa spomínajú miestne názvy ako močaristé pole, močiarny les, močaristý potok, Huzytov močiar a občas tečúca voda Geznoser.⁷⁸

V roku 1449 hodnoverné miesto Leles spísomnilo ďalšie delenie a ohraničenie majetkov michalovských šľachticov, v dôsledku toho, že v roku 1449 vymrela vetva rodiny Kaplon, pochádzajúca od Jakuba z Michaloviec, ktorý sa v roku 1273 uvádza ako zemplínsky župan.⁷⁹ V tejto listine sú Slovenské Michalovce zapísané ako Slovenská ulica, Thothwca. Na Slovenskej ulici bolo v roku 1449 33 domov, z čoho boli tri opustené. Žili tu, okrem iných, obyvatelia Benedikt literát, Mikuláš Lenč, Andrej Halk, Ján Kolčar, kováč Matej, Peter Černež, Ján Zalogh, Benedikt, syn richtára Pavla, Ladislav Zemak, kováč Mikuláš, nasledoval opustený dom Štefana Lantoša, ďalej tu žil obuvník Martin, Ade Syketh, Martin Falkoš, Jakub, snúbenec Popkovej, Valentín Vrabel, chromý krajčír Imrich, Damian Zemak, Balko, Pavol Koznethy, Blažej Nyrew, opustený bol dom Melesov, nasledoval Urban Štarz, Gál Štofo, Andrej, syn Andreja, Lukáš, Nemeč Gabriel, Gregor Adam, Tomáš Kormoš, vdova po Ladislavovi Lukačkovi, Blažej Warro a opustený dom Adu. V Slovenských Michalovciach mali svoje kúrie i šľachtici. V roku 1335 sa pri Michalovskom hrade spomína kúria Vavrinca, v súvislosti s tým, že pozemok, na ktorom stála, bol menší a horší ako pozemok iných tu jestvujúcich kúrií, a preto ho bolo potreb-

73 Tamže, I, č. 150, s. 257 „patronatus et cimiterii eclasie parochialis in dicta Nogmihal“.

74 Tamže, I, s. 150, č. 76 „in platea prope sanctuarium ecclesiae beatae Virginis in eadem Nogmihal fundate“.

75 Tamže, I, s. 149, č. 76 „sessionem Mark sacerdotis existentis“.

76 Tamže, I, č. 66, s. 100.

77 Tamže, I, č. 66, s. 95.

78 Tamže, I, č. 69, s. 115, 116 „locum Macharusfewld“...“aqua quandoque fluentem Geznoser“...“locum Macharuspatak“... „magnam silvam Macharuserdew“... „stagni Huzytout“.

79 Tamže, II. Č. 315, s. 442 – 449.

né vylepšiť zemiami okolo rieky Laborec, ležiacimi blízko kostola Bl. Panny.⁸⁰ Zo zmienky o viacerých kúriách usudzujeme, že tu stálo viac kúrií šľachticov. V roku 1336 sa spomínajú kúrie hostí Perveňa a Petewa.⁸¹

V roku 1357 sa v severnej časti Slovenských Michaloviec spomína zem *Ivanile-sa*.⁸² Patrílo k nej 24 jutár ornej pôdy, podľa termínov orby na jar, v lete a v jeseni, rozdelenej na tri časti. Táto orná pôda sa ťahala k ceste do Betlenoviec. K majetku Ivanile-sa bola pripojená aj lúka Kerekmezew.⁸³

V 14. storočí sú v Slovenských Michalovciach doložené aj ďalšie ulice, a to *Jóbova* ulica a *Senná* ulica. Jóbova ulica sa spomína v roku 1336 a 1337 v súvislosti s deľbou a ohraničením Slovenských Michaloviec.⁸⁴ Z tohto popisu hraníc vyplýva, že Jóbova ulica ležala smerom na juh, pretože sa pripájala na cestu do Betlenoviec. Od roku 1449 sa na Jóbovej ulici konali jarmoky, a to na sviatok Očisťovania Panny Márie (2. februára).⁸⁵ Senná ulica ležala pri Laborci, východne od Nemeckej (hlavnej) ulice, zrejme kolmo na ňu. Ako sa dozvedáme z listiny z roku 1453⁸⁶ na Sennej ulici bol postavený mlyn pri rieke Laborec. V roku 1453 sa v spomenutej listine na Slovenskej ulici spomína aj valchovňa.

Na území Zemplínskej a Užskej stolice, kde žili Slováci nepretržite, k označovaniu sídlisk, ulíc a štvrtí ako slovenské došlo len tam, kde sa k obyvateľom pôvodnej slovenskej národnosti prísťahovali príslušníci iných národností. Aj v Michalovciach, ktoré ležali na dôležitej obchodnej ceste a brode pri Laborci, usadili sa niekedy v druhej polovici 13. storočia Nemci. V bezprostrednej blízkosti Slovenských Michaloviec si pristavili novú širokú ulicu, aby tu mohli vykonávať obchod a remeslá. Z listiny vydané v roku 1337, týkajúcej sa delenia majetkov michalovskej šľachty vyplýva, že *Nemecká* ulica bola vystavaná v dvoch radoch a ležala na mieste dnešnej hlavnej ulice.⁸⁷ Podľa tejto listiny šľachtici Nemeckú ulicu rozdelili na tri časti, ku ktorým pripojili aj ostatné časti Michaloviec. K hornej časti ulice, ležiacej na východnej strane pri rieke Laborec, pripojili Sennú ulicu aj so štyrmi kúriami, z ktorých jedna ležala priamo oproti farskému kostolu. K strednej časti Nemeckej ulice pripojili Slovenskú ulicu aj s kúriou vedľa kostola. K poslednej časti tejto ulice pripojili ulicu zvanú Preča aj s tromi kúriami. K jednotlivým dedičským podielom pripojili Petrovce, Topoľany, Nižnú a Vyšnú Gereču, Stráňany a Nižnú Zbudzu. Nemecká ulica sa už po roku 1337 nespomína a je pravdepodobné, že väčšina Nemcov v priebehu 14. storočia z Michaloviec odišla, pretože v zemepanskom mestečku ne-

80 Tamže, I., č. 56, s. 100.

81 Tamže, č. 59, s. 115.

82 Tamže, č. 154, s. 276, „*possessionem Ivanilese vocatam*“.

83 Tamže, „*fenetum Kerekmezeu nominatam*“.

84 Tamže, č. 69, s. 115, „*platea Job dicta*“ z roku 1336, str. 135 „*quandam plateam Jobwlcha vocatam*“ z roku 1337.

85 Tamže, I., č. 76, s. 147, „*ad superiorem partem a plaga orientali et a parte fluvii Laborch adiacentem quandam aliam plateam Zenaulcha nuncupatum*“.

86 Tamže, II 4. 354, s. 505, „*in Zenawtza super fluvio Laborcz constructum*“.

87 NAGY, GY.: NSz, I, č. 76, s. 147, „*unam maiorem plateam... Nemetucha vocatam*“.

mali také hospodárske možnosti ako v kráľovských mestách .V 15. storočí už boli v Michalovciach len dvaja Nemci. V Slovenských Michalovciach Nemeč Gabriel a vo Veľkých Michalovciach Bartolomej Nemeth.⁸⁸

V roku 1449 sa ako dve sídliskové časti mestečka Michalovce uvádzajú *Slovenská ulica* (Thothwcza) a *Veľké Michalovce* (Nagmihal).⁸⁹ Veľké Michalovce sa považovali za hlavný majetok michalovských šľachticov⁹⁰ a v 15. storočí k nim patrili všetky ulice, okrem Slovenskej ulice a majetku Ivanilese. V roku 1449 bolo vo Veľkých Michalovciach (okrem Slovenskej ulice) 74 domov a 2 pozemky, päť domov bolo opustených. Bývali tu obyvatelia: Benedikt Lazon, Andrej Damian, Jakub zvaný Oros, na konci bola opustená usadlosť Stanislava Barlasa, ďalej tam býval richtár Andrej, Valentín, syn Augustína, Pavol Kokus, Andrej Barla, Juraj Pethew, Bartolomej Nemeth (Nemeč), Benedikt Maryan, vdova po kováčovi Mikulášovi, Tomáš, syn Egídia, Jakub Olaz, mäsiar Fabian, Ján Kardoš, Jakub Čapo, Tomáš Setheth, Dionýsius Igaz, Mikuláš Zaklad, Anton, syn Egídia, Klement Gewmbeč, Jakub Oros, na námestí býval mäsiar Pavol, na pozemku (pravdepodobne Mikuláša) Zakladu žil Štefan Kyrál, ďalej Fylek a Ján kriví, Michal Pope, prior Gregor, syn Stofanca, Dionýsius Topol, Benedikt literatus, Jakub Olba, vdova Popková, Lukáš Švec, Pavol Stopko, Peter hlúpy, Dionýz Maryan, Peter Iwes, Ján Iwes, Dionýsius Baraňáš. Opustený bol dom Martina Bana. Nasledovali domy Štefana Labocika, Imricha Thara, Demetera Plytha, Pavla Homolku. Ďalej nasledoval opustený dom Czaka a Jakuba Mayka. Ďalej býval richtár Urban, Tomáš Butka, nasledoval pozemok Martina Kolesára, ďalej býval Ján Ferenc, Tomáš Sido, Jakočka, Gregor Vereš, Ján Literát, Martin Matecha, vdova po Ladislavovi Sugovi, Benedikt Kantor, Dominik Domo, Michal Vegeš. Ďalej bol pozemok Antona Nylaša, opustený pozemok Jána veľkého, taktiež tu mal dom Peter, mäsiar, Matej Beddeg, Pavol Setet, Blažej Halk, Štefan Kucipanc, kožušník Peter, Jos Byro, opustený stál dom Balka. Za ním ešte mali domy mäsiar Kozma, Matej neporiadny a Ladislav Kozman.⁹¹ V spomínanom roku 1449 v celých Michalovciach bolo 104 obývaných domov, dva pozemky a osem domov bolo neobývaných. Vo Veľkých Michalovciach boli traja richtári (nie je špecifikované, v ktorých častiach) a jeden richtár bol na Slovenskej ulici. Oproti roku 1374 sa Michalovce rozrástli, pretože v roku 1374, bolo v celom mestečku len 95 obývaných usadlostí a 9 opustených. Okrem týchto usadlostí s domami sa spomínal v meste kamenný hrad a dva kostoly s cintorínmi.⁹²

K majetkom šľachticov z Michaloviec patrila *Nižná a Vyšná Greča*, ktorá ležala v blízkosti Slovenských Michaloviec, ale už v Užskej stolici, na východ od Laborca. V prameňoch 14. –15. storočia sa uvádza pod názvom Gereche.⁹³ V súvislosti s de-

88 Tamže, II. s. 442, č. 315.

89 Tamže, II. s. 442, č. 315, „...oppidum Nagmihal, ...plateas Thothwcza...“

90 Tamže, I. s. 147, č. 76.

91 Tamže, II., č. 315, s. 442 – 443.

92 Tamže, I., č. 76, s. 1147.

93 Tamže, I. s. 110, č. 68 „...possessionis Gereche“ z roku 1336, s. 127, č. 74 „Felgerechche, Olgerechche“ z roku 1337.

lením Greče v roku 1336 medzi michalovských šľachticov Jakuba a Andreja, sa pri opise hraníc Greče spomínajú lokality močiar Medeš na východe a močiar Holušov na juhu, pričom deliacu čiaru tvoril potok Zuchugo.⁹⁴ Ďalšie ohraničenie Greče pochádza z roku 1337, v ktorom sa tiež spomína riečka Zuchugo, ako aj most cez ňu.⁹⁵ V roku 1337 pri delení majetku Michalovce, boli Nižná a Vyšná Greča pripojené k majetku Slovenské Michalovce a oddeľoval ich len Laborec. Z opisu dievčenskej štvrte Eufrozíny, dcéry Jána v roku 1358 sa dozvedáme, že v Greči medzi pozemkom Michala zv. Baňuk a Štefana Hudáka stála kúria, z ktorej Eufrozína, dostala polovicu. V tomto čase sa v Greči spomínajú i hostia Ján Oros a Demeter.⁹⁶ V roku 1453, keď Veronika, vdova po Imrichovi, so svojím synom Jurajom založila spolu s inými majetkami dve poddanské usadlosti v Greči, táto sa už spomína ako súčasť Michaloviec.⁹⁷

V 15. storočí boli Michalovce sľubne sa rozvíjajúcim poddanským mestečkom. V oboch ich častiach Veľkých a Slovenských Michalovciach stálo 104 obývaných domov a osem neobývaných. Okrem toho bolo v Michalovciach osem šľachtických kúrií a jeden kamenný hrad. Prevažujúcim zamestnaním obyvateľstva bolo poľnohospodárstvo, ale nachádzame tu i remeselníkov, ako boli krajčíri, kožušníci, obuvníci, kováči a mäsiari. Na rieke Laborec boli štyri mlyny a jedna valchovňa, slúžiaca pri výrobe súkna. Od prvej polovice 15. storočia existoval cez Laborec pevný most, ktorý mali povinnosť vybudovať a udržiavať michalovskí šľachtici, keďže v roku 1441 Vladislav Jagelovský povolil Bartolomejovi a Mikulášovi vyberať mýto od každého, kto bude s povozom prechádzať cez Michalovce.⁹⁸ Vďaka týždenným a výročným trhom sa Michalovce stali aj obchodným strediskom pre okolité mestečká a dediny.

Pramene a literatúra

- BODNÁROVÁ, M.: Michalovce v stredoveku. In *Dejiny Michaloviec*. Zost. Vladimír Sekela, Mikuláš Jáger. Michalovce 2007. s. 40-66.
GAČKOVÁ, L., JÁGER, M.: Michalovce, Michalovce 1994.
HUDÁK, J.: *Patrociniá na Slovensku*. Bratislava 1984.

94 Tamže, s. 110, č. 68.

95 Tamže, s. 127, č. 74.

96 Tamže, č. 163, s. 300.

97 Tamže, II. č. 350, str. 500.

98 Tamže, II. č. 249, s. 356. Toto je prvé udelenie mýta šľachticom z Michaloviec. Udelenie mýta z roku 1312 v listine Karola Róberta pre Gregora a jeho bratov z Michaloviec (pozri SEDLÁK, V.: RDSI I, s.438, č.1023, RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej) *Acta carpatho-germanica* XIX. Bratislava 2006, s. 327) sa nevzťahuje na Michalovce v Zemplínskej, ale v Biharskej stolici. Svedčia o tom skutočnosti genealogického charakteru a tiež zasvätenie kostola v Michalovciach (v Biharskej stolici) sv. Jurajovi. BODNÁROVÁ, M.: Michalovce v stredoveku, c.d. s. 51, ULÍČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*, c.d. s. 328.

- JÁGER, M.: Michalovské hrady a michalovský kaštieľ. In 45 rokov Zemplínskeho múzea v Michalovciach. 1957-2002. Michalovce 2002.
- MARSINA, R. (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II., Bratislava 1987.
- NAGY, Gy. (ed.): Sztáray család oklevéltára, I., Budapest 1887.
- NOVÁK, J.: K histórii Zemplína. Vlastivedný časopis, 1., roč. X.
- POLLA, B.: Archeologický výskum na stredovekej lokalite vo Vinnom. Historica Carpatica X, 1979.
- RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Uzskej). Acta carpatho-germanica XIX. Bratislava 2006.
- RATKOŠ, P.: Chronologizácia architektúry a hospodárske dejiny Slovenska v 9. – 13. storočí. In Archeologica historica 10, 1985.
- SEDLÁK, V. (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. II., Bratislava 1987.
- SLIVKA, M., VALLÁŠEK, A.: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice 1991.
- VARSÍK, B.: Osídlenie Košickej kotliny III. Bratislava 1977.
- SZIRMAY, A.: Notitia topographica, politica inclyti Zempleniensis, Budae 1803.
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce 2001.
- ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Uzskej župy. Prešov 1995.
- VIZDAL, J.: Výsledky archeologickeého bádania Zemplínskeho múzea v Michalovciach po roku 1970. Historica Carpatica 14, Košice 1983.

Knihy mestského súdnictva ako prameň ku skúmaniu života bardejovských mešťanov v 15. storočí^{1*}

Mária Fedorčáková

FEDORČÁKOVÁ, Mária. The books of town's judiciary as the source for the research of burghers' life in Bardejov In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 43-53.

Town books represent the key to cognition of history of medieval towns. The paper deals with the special type of town books called Iuditium bannitum, Registrum arrestationum and Záznamová kniha mesta Bardejov. These books are sources for searching in some special areas of life in medieval town. The author presents the possibilities of research in the area of the town law, succession law and family life of burghers in medieval Bardejov.

Key words: Bardejov, Town, Burghers.

Výsada autonómneho súdnictva predstavovala pre mestské komunity jednu z najdôležitejších slobôd, preto nechýbala v žiadnej listine mestských privilégií.² Cesta k voleným predstaviteľom samosprávy, ktorí disponovali súdnymi právomocami nad mestským obyvateľstvom nebola v prípade všetkých miest priamočiara. V Bardejove bol počas jeho vývoja v 14. storočí nositeľom týchto práv dedičný richtár, ktorý spolu s niekoľkými prisažnými súdil bardejovské obyvateľstvo.³ Okrem súdnych právomocí typických pre dedičného richtára získal aj právo udeľovať trest smrti.⁴ Spoločenská a hospodárska emancipácia bardejovských mešťanov v druhej polovici 14. storočia viedla k uskutočneniu zmien týkajúcich sa mestskej správy. Dedičného richtára nahradil v poslednej tretine 14. storočia volený richtár a mestská rada. Výlučnú súdnu právomoc mestského richtára a mestskej rady nad bardejovskými mešťanmi potvrdil mandát kráľovnej Alžbety z r. 1374,⁵ ktorý nariadilo-

1 * Príspevok vznikol ako výstup z riešenia grantového projektu VEGA 0347/11 s názvom Ekonomické, sociálne a spoločenské pomery miest na východnom Slovensku v stredoveku a ranom novoveku.

2 ULIČNÝ, F. Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In *Historický časopis*. 2001, roč. 49, č. 3, s. 423.

3 Dedičné richtárstvo a s ním spojené právomoci získal Vavrinc za svoje zásluhy na dosídení Bardejova nemeckými hosťami. Práva a povinnosti dedičného richtára, hostí a pôvodného obyvateľstva spísomňuje listina vydaná panovníkom Karolom Róbertom z Anjou v r. 1320. Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA), pobočka Bardejov, fond Magistrát mesta Bardejov (MMB), sign. 17.

4 Túto výsadu zakotvilo už základné privilégium z r. 1320, k potvrdeniu a rozšíreniu tejto výsady došlo v listine Ľudovíta Veľkého z r. 1365. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 19. ULIČNÝ, F. K dejinám Bardejova v 13. a 14. storočí. In *Šarišské múzeum v Bardejove 2*. Zost. Imrich Sedlák. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 32.

5 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 23.

val všetkým orgánom kráľovstva rešpektovať súdnu autoritu bardejovských samosprávnych orgánov. Tento mandát predchádzal privilegijálnej listine kráľa Ľudovíta Veľkého z r. 1376,⁶ v ktorej panovník potvrdil bardejovským mešťanom okrem iných výsad slobodnú voľbu richtára podľa vzoru miest Budína a Košíc.⁷

Môžeme konštatovať, že na konci 14. storočia sa v Bardejove ustálil samosprávny model typický pre výsadné mestá v Uhorsku, v rámci ktorého mali slobodne volení predstavitelia mestskej správy výlučne súdne právomoci nad mestským obyvateľstvom. Toto konštatovanie však pre obdobie konca 14. storočia a začiatok 15. storočia kvôli nedostatku zachovaných prameňov nemôžeme rozviesť do praktických príkladov uplatňovania súdnej moci samosprávnymi orgánmi v mestskom prostredí. Najstaršie pramene týkajúce sa oblasti mestského súdnictva sú listiny a mestské knihy, ktoré sa zachovali z prvej tretiny 15. storočia.⁸ Bardejovskí mešťania si výsadu byť súdení jedine pred mestským súdom dávali často potvrdzovať panovníkmi, čo svedčí o nerešpektovaní tejto výsady najmä za hranicami mesta.⁹ Súdnej kompetencii richtára a mestskej rady nepodliehali iba mešťania, ale aj ostatné v meste žijúce obyvateľstvo,¹⁰ s výnimkou šľachty a kléru. Súdna právomoc mestského súdu sa vzťahovala na obyvateľstvo žijúce na predmestiach rovnako ako na obyvateľstvo žijúce v múrmi ohradenom meste.¹¹

Predmetom nášho skúmania budú špecializované knihy mestského súdnictva, ktoré okrem listín a úradných listov predstavujú významný prameň (nielen) ku skúmaniu problematiky mestského súdnictva v Bardejove v 15. storočí.¹² Musíme však

6 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 27.

7 „*Quandam civitatem nostram muratam Bardfa (...) in numerum collegium et batervam civitatum nostrarum regalium Cassensis et Budensis de benignitate regia duximus agregandam volentes et committentes ut a modo mantea fideles Cives et hospites nostri de dicta Bardfa tam in lucro Camerae et electione Judicis eorum quam etiam aliis quibuscumque in immunitatibus libertatibus gratiis concessionibus et praerogativis perpetuis temporibus utantur gratulentur et potiantur quibus Cives nostri fideles Cassenses et Budenses gaudent potissime et fruuntur.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 27.

8 Z listín napríklad listina kráľa Žigmunda z r. 1427 (ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 178) alebo listina vydaná bardejovským richtárom a mestskou radou v spore s Jánom Czansom z r. 1427. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 180.

9 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 178.

10 V listine kráľa Žigmunda z r. 1427 sa okrem *cives* uvádzajú aj *hospites, incolae a habitatores*, teda obyvateľstvo mesta, ktoré nedisponovalo meštianskymi právami. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 178.

11 O výkone súdnictva nad obyvateľmi predmestí nachádzame mnoho zmienok v analyzovaných knihách mestského súdnictva a v úradných listoch. Napríklad v r. 1454 sa bardejovský mešťan Pavol Gladisch obrátil s prosbou na bardejovského richtára, aby vymáhal od istého Hannusa, obyvateľa predmestia jeho pohľadávku. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, sign. 757.

12 Dosiaľ vydané práce, týkajúce sa problematiky stredovekých mestských kníh v Bardejove, boli zamerané najmä na knihy hospodárskeho charakteru, daňové knihy a účtovné knihy: DEÁK, L. Bardejovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia. In *Zborník FF UK Historica*. Bratislava: FF UK, 1963, s. 107 – 134; GÁCSOVÁ, A. Spolo-

podotknúť, že pre obdobie 15. storočia sa nám nezachovali pramene zachytávajúce oblasť trestného súdництва, preto sa budeme zaoberať iba oblasťou majetkovoprávnych pokonaní a súvislostí, ktoré z nich vyplývajú.

Majetkovoprávne pokonania bardejovských mešťanov a činnosť mestského súdu zachytávajú mestské knihy *Iuditium bannitum*, *Registrum arrestationum* a *Záznamová kniha mesta Bardejov*.¹³ Dve knihy *Iuditium bannitum* obsahujú záznamy z rokov 1416 – 1443 a 1439 – 1447.¹⁴ Charakterom záznamov aj formálnym vyhotovením im je podobná kniha *Registrum arrestationum* z r. 1429.¹⁵ Obsahovo príbuzná je *Záznamová kniha mesta Bardejov*, v ktorej záznamy pokrývajú obdobie rokov 1436 – 1498.¹⁶ Spomenuté knihy sme podrobili obsahovej analýze a na jej základe sa pokúsime o rekonštrukciu činnosti a kompetencií členov mestského súdu, majetkových pokonaní mešťanov a z toho vyplývajúcich otázok dedičského a rodinného práva.

Mestský súd a jeho činnosť

V období 15. storočia nebola súdna a administratívna činnosť richtára a členov mestskej rady striktné oddelená. Preto keď hovoríme o mestskom súde, máme tým na mysli dvanásťčlennú mestskú radu a richtára, ktorí disponovali okrem rôznych administratívno – správnych právomocí aj právomocou súdiť mestské obyvateľstvo v civilných a trestných kauzách. Samotný názov *iuditium bannitum* by sme mohli

čenská štruktúra mesta Bardejova r. 1437. In *Historický časopis*. 1962, roč. 10, s. 22 – 50; GÁCSOVÁ, A. K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. storočia. In *Historické štúdie*. Bratislava: Historický ústav SAV, 1963, roč. 8, s. 117 – 128; GÁCSOVÁ, A. *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, 194 s.

Skúmanými knihami mestského súdництва sa čiastkovo zaoberali práce o mestských notároch v Bardejove: PETROVIČOVÁ, M. Mestskí a verejní notári v Bardejove v 15. storočí. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336 – 7528, 2009, roč. 8, s. 287 – 298, a pramennej hodnote stredovekých mestských kníh: PETROVIČOVÁ, M. Mestské knihy Bardejova ako prameň k dejinám správy mesta v 15. storočí. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Zost. Alena Feriancová – Miroslav Glejtek. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2010, s. 56 – 57.

Knihy podobného charakteru sa zachovali v Košiciach: HALAGA, R. O. *Archív mesta Košíc. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha: Archivní správa ministerstva vnútra, 1957, s. 14. Najstaršia kniha mestského súdництва v Košiciach vyšla v samostatnej edícii: HALAGA, R. O. (ed.): *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch*. München: R.Oldenbourg Verlag, 1994, 468 s.

- 13 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, Zápisnica o právnych úkonoch (*Iuditium bannitum*) sign. 2 a sign. 4, Zápisnica o zabaveniach (*Registrum arrestationum*) sign.3, Záznamová kniha mesta Bardejov, sign. 431.
- 14 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, sign. 4.
- 15 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 3.
- 16 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431.

v jeho najužšom zmysle interpretovať ako trestný, pokutový súd.¹⁷ Obsahová stránka záznamov v uvedených knihách čiastočne zodpovedá takémuto chápaniu významu tohto slova. V záznamoch sú totiž spísomnené pokonania, ktoré si vyžadovali vymáhanie pokút alebo stanovili sankcie pri nesplnení podmienok uskutočnených transakcií. Obsahovo blízke týmto záznamom sú aj záznamy v knihách *Registrum arrestationum* týkajúce sa špecifických úkonov zápovedí za dlžoby. Výraz *arrestatio* môžeme chápať ako zabavenie, zadržanie majetku, peňazí prípadne aj osoby. K takémuto úkonu dochádzalo pri pôžičkách, keď mešťan svoj majetok dal do zálohu až do času vyplatenia požičanej sumy peňazí. Ak mešťan nevyplatil svoj záväzok do stanoveného termínu, zabavený majetok slúžil na uspokojenie pohľadávok veriteľov. S termínom *arrestatio* sa stretávame aj v stredovekom obchode, kde vyjadroval nárok na neuhradenú čiastku v rámci výmenného obchodu, ktorý bol terminovaný do 9 – 14 dní.¹⁸ Okrem pokonaní výslovne spojených so zabavením majetku sa záznamy v uvedených knihách väčšinou týkajú majetkovoprávných káuz v oblasti dedičského a vecného práva.

Z hľadiska kompetencií jednotlivých členov mestského súdu rozoznávame v uvedených mestských knihách dva druhy záznamov - pokonania, ktoré rozsudzovali samostatne niektorí členovia mestského súdu (prisažný, richtár, podrichtár) a pokonania, ktoré prebiehali iba pred mestským súdom v jeho úplnom zložení. Kompletne zasadnutia mestského súdu signalizujú formulácie „*coram Judice et Juratis civibus*“, „*coram nostro consilio*“, „*in nostri consulatus sessione*“ alebo „*coram toto consilio*“.¹⁹ Odlišný charakter záznamov poukazuje na rozdelenie kompetencií medzi jednotlivých členov mestského súdu – prisažní mali právomoc rozsudzovať menej závažné prípady, ktoré si nevyžadovali prítomnosť všetkých členov mestského súdu. V skúmaných mestských knihách nachádzame viacero záznamov o súdnej činnosti prisažných. V roku 1424 došlo v prítomnosti prisažných Mikuláša Close Kunstila a Martina Zeypenera k pokonaniu medzi dvoma bardejovskými mešťanmi ohľadom domu.²⁰ V prípade poslednej vôle Margaréty, manželky Kristiána Goldomöcz, odkázala dotyčná za prítomnosti dvoch prisažných – Augustína Longa a Paula Weysa v r. 1426 všetok svoj majetok svojmu manželovi. Svedectvo prisažných v tomto prípade poslúžilo ako podnet na záznam týchto skutočností do mestskej

17 Slovo „*bannum*“ je ekvivalentom výrazu „*poena*“. BARTAL, A. *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae (Budapestini, sumptibus societatis Frankliniae): Academiae litterarum Hungaricae, 1901, s. 67.

18 HALAGA, R. O. *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526)*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 279.

19 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, Záznamová kniha mesta Bardejov, sign. 431, s. 8.

20 „...*Petrus Keycher concivis noster resignavit Nicolo bastgerte etiam concivi nostro domum sitam inter curias (...) coram Nicolo Close de kunstil et Martino zeypener Juratis nostris qui in consilio nostro sunt professi...*“. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 8.

knihy, čím nadobudol uskutočnený úkon právnu silu a záväznosť.²¹ Okrem úkonov, ktoré zabezpečovali výlučne prísažní, sa v pravidelných intervaloch stretávame aj so zaznamenávaním výročných zasadnutí mestského súdu, na ktoré poukazuje prax odročenia niektorých pojednávaní alebo vynesenia rozsudku na ustálené termíny v roku. V skúmaných mestských knihách sa ako pravidelne opakujúci termín výročného súdu objavuje v prvej tretine 15. storočia výročný súd okolo sviatku sv. Juraja (24.4) a sv. Egídia (1.9) označený názvom *iuditium bannitum*.²² Presný deň konania tohto súdu zrejme v čase odročenia sporov nebol známy, pretože v záznamoch sa používajú výrazy *post festum* alebo *circa festum* bez presnejšej dátácie. Od druhej tretiny 15. storočia sa stretávame s termínom *iuditium magnum*.²³ V roku 1436 sa *iuditium magnum* konalo v termínoch po sviatku sv. Egídia a pred sviatkom sv. Ondreja.²⁴ V zázname za rok 1439 sa stretávame s označením *iuditium quartale* v termíne po sviatku sv. Juraja.²⁵ V tom istom termíne okolo sv. Juraja a v termíne okolo sviatku sv. Egídia sa konalo *iuditium magnum* v roku 1445.²⁶ V roku 1456 sa konalo *iuditium bannitum* okolo sviatku sv. Galla.²⁷ V roku 1460 sa *iuditium bannitum* konalo aj okolo sviatku sv. Martina.²⁸ V záznamoch za rok 1475 sme sa stretli aj s názvom *iuditium publicum*, v termíne okolo sviatku sv. Ondreja.²⁹ Vyskytoval sa aj názov *iuditium medium*³⁰ v termíne okolo sviatku sv. Juraja v roku 1477. Koncom 15. storočia sa *iuditium bannitum* objavuje v spojitosti s termínom okolo sviatku Narodenia panny Márie.³¹ Rôzne pomenovania a termíny konania týchto súdov nás vedú k otázke, čím boli tieto súdne pojednávania charakteristické, aké kompetencie mali jednotliví členovia mestského súdu a aké kauzy sa na nich prejednávali.

V roku 1427 na *iuditium bannitum* po sviatku sv. Egídia zabavil Mikuláš Kunstil všetok majetok tkáča Štefana.³² V tej istej kauze došlo k zabaveniu majetku toho istého Štefana aj zo strany krajčira Michala, ktorý ako veriteľ nasledoval hneď za

21 „*Item anno domini millesimo quadragesimo vigesimo sexto nostram accedentes presentiam discreti Jurati videlicet Augustinus longus et paulus weys et fassi sunt coram nobis, quod discreta et honesta domina Margareta Consors Cristanni goldomöcz in agone fecit disponuit et assignat (...) omnia bona ipsius (...) dicto Cristano, qui ipsius legitimus fuit Maritus...*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, fol. 20.

22 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2.

23 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, Záznamová kniha mesta Bardejov, sign. 431, s. 1.

24 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, Záznamová kniha mesta Bardejov, sign. 431, s. 1.

25 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 5.

26 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 17.

27 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 36.

28 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 43.

29 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 64.

30 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 68.

31 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 101.

32 „*Item Clos de Kunstil arrestavit omnia bona Stephani lanificis pro debitis suis. Ita ut ipse primus existat creditor. In Iudicio Bannito post festum Egidii.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 23.

Mikulášom.³³ V roku 1445 sa *iuditium magnum* konalo okolo sviatku sv. Juraja.³⁴ V rôznych dňoch po sviatku došlo na zasadnutí mestského súdu k rozsudzovaniu viacerých pokonaní, na jednom z nich sa mešťan Vavrinec sľubom zaviazal kováčovi Lackovi, že mu vyplatí dlh dva zlaté, keď predá svoj dom na Hilpušovej ulici.³⁵ V ďalšom pojednávaní sa Kristián Beck a Tomáš Tropper zaviazali, že vyplatia Pavlovi Habermanovi sumu 12 zlatých k termínu sviatku sv. Egídia.³⁶ Počas konania *iuditium bannitum* v r. 1461 sa odohralo pokonanie medzi mešťanom Wagnerom a Paulom Trapiczzerom, v ktorom Wagner získal plátno a tri zlaté.³⁷ Týchto niekoľko príkladov poukazuje na skutočnosť, že kauzy prejednávané počas konania *iuditium bannitum* neboli z hľadiska ich charakteru odlišné od ostatných káuz zaznamenaných v skúmaných mestských knihách. Zároveň nám tieto záznamy neposkytujú informácie o zložení mestského súdu, ani kompetenciách jednotlivých členov, hoci v iných záznamoch sa niekedy vyskytuje aj menný zoznam členov mestského súdu, ktorí rozsudzovali jednotlivé pokonania. Preto sa nazdávame, že termíny *iuditium bannitum* (*magnum, publicum, medium, quartale*) označujú konanie výročných súdov, ktoré sa konali v ustálených termínoch v roku, avšak ich náplň, zloženie a kompetencie jednotlivých členov nám nie sú zatiaľ dostatočne známe a zrejme sa výrazne neodlišovali od bežných majetkovoprávných pokonaní.

Samotné záznamy v mestských knihách však poskytujú pomerne dôkladný obraz o činnosti jednotlivých predstaviteľov mestskej správy. Na čele mestského súdu stál mestský richtár. Viacero záznamov poukazuje na jeho kompetencie v rozsudzovaní právnych pokonaní. V roku 1437 sa pred richtárom Petrom Amthorom uskutočnilo niekoľko pokonaní. Na jednom z nich bardejovský mešťan Peter Glawchner dal do zálohu svoj dom, dedičstvo aj majetky istému Peczovi Kaufmanovi.³⁸ Ak sa nejaké pokonanie uskutočnilo bez prítomnosti richtára, pisár ho zaznamenal s poznámkou „*ad scitum iudicis*.“³⁹ O význame richtárovej funkcie v rámci mestského súdu svedčia rôzne formulácie vyjadrujúce jeho predsedníctvo nad mestským sú-

33 „*Item Michael sartor arestavit omnia bona mobilia et immobilia Stephani lanificis pro 20 den. Ita quod ipse existat creditor primus post Nicolaum kunstil. In iuditio Bannito post Egidii.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign.2, s. 23.

34 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 17 – 18.

35 „*Suprascriptus lorencz in hilpish gasse (...) promisit lazcko Smidt solvere florenos 2 (...) quando domum suam in hilpish gasse vendiderit. Actum in magno Iuditio feria tertia post Georgii.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 17.

36 „*venientes in nostra presentia suprascripti Cristan Beck et Thomas Tropper ligaverunt se in magno Iuditio quod realiter et effective persolvere debent paulo haberman 12 florenos auri (...) ad festum sancti Egidii Abbatis...*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431.

37 „*Wagner obtinuit super paulum Trapiczzer feria tertia post martii In Iuditio bannito Sindones 200 et florenos auri tres...*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 43.

38 „*Coram Iudice petro amthor veniens petrus glawchner Impignoravit obligando provido viro pecz kawffman de Becz domum suam et hereditates cum omnibus bonis suis...*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 2.

39 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 8.

dom: „*in iudicio Georgii Stenczil*“,⁴⁰ „*in iudicio Johannis Cromer consulatu sedente*“ alebo „*praesidens domino Georgio Stanislai Iudice*“.⁴¹ Častým javom vyskytujúcim sa v skúmaných mestských knihách od polovice 15. storočia je súdna činnosť podriechára, ktorý nahrádza richtára na čele mestského súdu. Predpokladáme, že funkcia podriechára sa vyvinula z praktickej potreby zastupovať richtára v jeho neprítomnosti pri rôznych súdnych a administratívnych úkonoch. O tom svedčia aj záznamy z r. 1449, keď bol bardejovským richtárom Mikuláš Jawer. Pokonania, ktoré sú datované v sobotu pred sviatkom Očisťovania Panny Márie a v sobotu pred sviatkom Zoslania Ducha Svätého, rozsudzoval mestský súd na čele s richtárom Mikulášom Jawerom, avšak pri pojednávaní so stropkovským farárom Mikulášom, ktoré sa odohralo v utorok pred sviatkom sv. Gregora stál na čele mestského súdu podriechár Juraj Stenczel.⁴² Zaujímavosťou je to, že záznamy z r. 1448 poukazujú na vzájomnú výmenu týchto funkcií, Mikuláš Jawer zastával funkciu podriechára a Juraj Stenczel richtára.⁴³ Jav obojstrannej výmeny na poste richtára a podriechára nebol v mestskej správe ojedinelý, práve naopak, zmienka o podobnej výmene medzi Mikulášom Longom a Jurajom Stenczelom poukazuje na to, že išlo o zaužívanú prax.⁴⁴ Záznamy z nasledujúcich rokov svedčia o tom, že funkciu richtára opäť zastával Mikuláš Jawer (r. 1450) a Juraj Stenczel (r.1451), čo len potvrdzuje známu skutočnosť, že najvyššie posty v mestskej správe boli vyhradené pre príslušníkov mestských elít. Neobvyklým nebolo ani to, ak richtára počas jeho absencie zastupoval na čele mestského súdu člen mestskej rady. K takémuto prípadu došlo v roku 1466, keď prisažný Pavol Henzel predsedal súdu počas neprítomnosti richtára Petra Magera.⁴⁵ Napokon sa v skúmaných mestských knihách stretávame aj s javom existencie dvoch richtárov v rámci jedného funkčného obdobia. Takýto charakter má záznam z roku 1484, kedy došlo k pokonaniu pred richtárom Jurajom Stenczelom počas neprítomnosti richtára Juraja Magera.⁴⁶ V ostatných záznamoch za rok 1484 figuroval ako mestský richtár Juraj Mager a Juraj Stenczel vykonával funkciu prisažného. Predpokladáme, že v tomto prípade išlo o delegovanie súdnej právomoci z richtára na člena mestského súdu (prisažného), ktorý sa na istý čas stal sudcom so všetkými kompetenciami k tomu prislúchajúcimi a túto právomoc vyjadril pisár termínom *iudex*.

Na doplnenie nášho obrazu o zložení a pôsobení mestského súdu na základe preskúmaných súdnych kníh konštatujeme, že od polovice 15. storočia sa na pokonaniach pred mestským súdom zúčastňujú aj členovia širšej mestskej rady, tzv.

40 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 10.

41 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 9 – 10.

42 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 26.

43 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 27.

44 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 27.

45 „*Paulo Henzel protunc presidens Iudice Magir petri absente...*“. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 51.

46 „*...actum coram Iudice Georgio Stanislai in absentia Iudicis Georgio Mager et consulatu...*“. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 101.

seniori.⁴⁷ Okrem mestského richtára a mestských radcov sa zúčastňoval zasadnutí mestského súdu aj mestský notár, ktorý vyhotovoval o týchto pokonaniach písomný záznam.⁴⁸

Majetkovoprávne pokonania bardejovských mešťanov

Skúmané mestské knihy poskytujú aj informácie o charaktere majetkovoprávnych pokonaní, ktoré sa odohrávali medzi bardejovskými mešťanmi navzájom, alebo medzi bardejovskými mešťanmi a obyvateľstvom zvonku. Už sme spomínali tzv. zápovede za dlžoby, ktoré znamenali zabavenie majetku mešťana do času, kým nevyplatil svoju pohľadávku voči veriteľom. Veritelia často prichádzali pred mestský súd postupne, vyjadrili svoj nárok na majetok dlžníka, pričom pisár zaznamenal aj ich poradie v prípade delenia zabaveného majetku. Takýmto príkladom je zabavenie majetku bardejovského mešťana Mikuláša Gerstenera zo strany Andreja Czymirknechta za sumu 42 zlatých, pričom Andrej bol v poradí veriteľov prvý.⁴⁹ Iným príkladom je splnomocnenie inej osoby pre disponovanie s peniazmi týkajúcimi sa istého záväzku. V r. 1425 svedčil pred mestským súdom prísažný Mikuláš Ekkil o tom, že ho sveržovský šoltýs splnomocnil pre disponovanie so sumou 12 zlatých, ktoré má v držbe manželka Ladislava Gregora, bývajúca na ulici Dlhý rad.⁵⁰ Niektoré záznamy v skúmaných knihách sa týkajú predaja meštianskych nehnuteľností. V r. 1425 sa Peter Zeczwo dohodol na predaji domu s manželkou istého Groscha za 36 zlatých.⁵¹ V tom istom roku kožušník Dávid predal svoj dom v Bardejove istému Alexiovi za 145 zlatých, ktoré Alexius vyplatil na mieste.⁵²

Viacere záznamy v skúmaných mestských knihách odrážajú vzťahy a zvyklosti v oblasti dedičského práva. Časté sú svedectvá vierohodných svedkov o testovaní majetku mešťanov. Takto v roku 1424 svedčili pred súdom bardejovskí prísažní Michael Fronica a Augustín o tom, že bardejovský mešťan Ján Kucheler pred smrťou odkázal dom svojej manželke Magdaléne a tiež čiastku role z dedičstva po svojej

47 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 30.

48 Z r. 1452 pochádza záznam o pojednávaní týkajúcom sa meštianky Uršuly, ktorý do mestskej knihy zaznamenal notár Leonard a svoju prítomnosť označil formulkou „*leonardo notario consignante*“. ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 431, s. 31.

49 „...*Andreas Czymirknecht arrestavit omnia bona mobilia et immobilia et hereditates Nicolai gerstener concivis nostri (...) pro 42 florenis...*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 5.

50 „...*Ad nostram accessit presentiam nicolaus Ekkil, Juratus noster et professus est coram nobis Quod Ladislaus Judex de Swerse ipsum praecepit plenipotentem pro 12 florenis quos sibi tenet consors ladislai gregor in longa linea.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 11.

51 „...*Petrus Zeczwo comparavit domum de groschelyn pro 36 florenis cassensis et persolvit.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 13.

52 „...*david pellifex concivis noster vendidit domum suam penes Jacobum stan et Georgium sellatorem Alexio pro centum et 45 florenis cassensis, quos persolvit ex integro.*“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 13.

matke, ako aj dosiaľ nesplnené záväzky v podobe dlhov.⁵³ Práve záznamy z oblasti dedičského práva odkrývajú aj oblasť manželských a rodinných vzťahov medzi mešťanmi v ich právnej podobe. V mestskom prostredí majetkovoprávnu stránku manželských a rodinných vzťahov neupravovali iba domáce právne zvyklosti, ale aj právne zvyklosti prinesené z krajiny pôvodu mešťanov. Záznamy v spomenutej mestskej knihe poukazujú na aktívnu účasť žien (manžieliek, matiek, vdov) na jednotlivých majetkovoprávnych úkonoch. Stretávame sa s odkazovaním majetku alebo jeho čiastky patriacej manželke manželovi alebo potomkom. Takto odkázala pani Margaréta Goldomöcz pred smrťou svojmu manželovi Kristiánovi všetky svoje majetky.⁵⁴ Okrem manželského partnera boli do dedenia zahrnutí aj legitímni potomkovia. Po smrti jedného z manželských partnerov mohlo dôjsť k rôznym sporným situáciám medzi rodičmi a deťmi ohľadom spoločne užívaných nehnuteľností. Preto niektorí mešťania ošetrili vo svojej poslednej vôli aj takéto prípady. Vzťah medzi matkou a synom upravuje posledná vôľa mešťana Petra Geyselera, ktorý pred smrťou v roku 1424 odkázal polovicu svojho domu svojej legitímnej manželke Dorote so všetkým zariadením v tomto dome. Druhú polovicu tohto domu odkázal svojmu synovi Urbanovi, pod takou podmienkou, že ak by chlapec Urban zomrel, vtedy manželka Dorota má darovať cirkvi sv. Egídia 40 zlatých a celý dom si má ponechať. Ak by spomenutý Urban ostal žiť a s ním aj Dorota, aby dom nepadol do cudzích rúk, majú jeden druhému svoju čiastku odpredať a navzájom sa podporovať.⁵⁵

K majetkovému vyrovnaniu dochádzalo aj medzi súrodencami. Klerik Ladislav predvolal svojich bratov, zámočníka Mikuláša Frobyena a jeho brata Oswalda pred súd v roku 1423 kvôli domu na Hrnčiarskej ulici v Bardejove. Bratia sa vzájomne dohodli na takomto vyrovnaní : ich matke Alžbete spolu s bratom klerikom a literátom Ladislavom vyplatili zo všetkého 20 zlatých, čo naznačuje, že dom ostal vo vlastníctve predchádzajúcich dvoch bratov. O vyrovnaní v zhode a spokojnosti zúčastnených strán svedčí poznámka, že bratia sa rozišli v pokoji.⁵⁶

53 „... Michael fronica et Augustinus iurati nostri fassi sunt coram nobis Quod Johannes concivis noster pie memorie legavit in agone mortis sue Magdalene consorti sue legitime domum suam (...) Item legavit sibi in quartalia segetum hereditates matris sue Et debita interna debet persolvere et alia.“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign.2, s. 10.

54 ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign. 2, s. 20.

55 „... Petrus geyseler legavit in agone mortis sue (...) domum suam mediam partem dorothee uxori sue legitime (...) et alia medietate ipsius domus filio suo Urbano Tali conditione, quod puer Urbanus morietur extunc praefata domina dorothea pro medietate pueri Urbani debet dare ad ecclesiam beati Egidii parochiali 40 florenos cassensis et sibi totam domum reservare. Si autem praefatus Urbanus superviveret vel ipsa domina dorothea superviveret extunc unius alteri debet vendere domum suam ne veniat ad manus alienas et favere.“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign.2, s. 10.

56 „... Nicolaus frobeyn serator concivis noster cum fratre suo Oswaldo Citati per ladislaum clericum filium domine Elisabeth etiam fratrem eorum pro domo (...) sita in plathea lutifuguli concordarunt coram nobis taliter quod pro omnibus satisfecerunt et dederunt predictae domine Elisabeth 20 florenos (...) In quibus ipsa Elisabeth cum ladislaio literato filio suo contenti Ipsos deinceps fratres suos et filios suos antedictos dimittunt coram nobis pacificos et quietos.“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign.2, s. 6.

Otázka majetkového vyrovnania sa týkala aj nevlastných súrodencov. Po smrti manželského partnera došlo často k uzavretiu ďalšieho manželstva, s ktorým boli spojené nároky ďalších potomkov. Zaujímavým príkladom vyrovnania sa s nevlastnými deťmi je pokonanie, ktoré sa odohralo pred mestským súdom v r. 1418. Ján Stenczel predstúpil pred mestský súd spolu so svojím bratom Petrom Stenczelom. Sumu 29 zlatých odovzdal Alžbete, manželke Petra Milde, Margaréte, manželke Petra Zchechera (obaja boli bardejovskí mešťania) a svojmu synovi Mikulášovi, obuvníkovi v dedine Janovce. Tieto peniaze spomenutý richtár odovzdal pre synov svojej manželky Kataríny, menovite Juraja a Jakuba, ktorí boli vyhostení (vyhnaní), pod podmienkou, že ak by sa vrátili, majú byť ich nároky na dedičstvo uspokojené tak z týchto peňazí, ako aj z huteľných majetkov a obilia.⁵⁷ Okolnosti tohto prípadu nepoznáme, predpokladáme, že aj spomenuté Alžbeta a Margaréta patrili do rodiny Jána Stenczela, ktorý sa takýmto spôsobom pokúsil o dedičské vyrovnanie medzi všetkými svojimi potomkami. Príkladom z opačnej strany je prípad dedičského vyrovnania medzi synom a nevlastnou matkou. Záznam z roku 1422 spomína Jána, syna Michala Longa a jeho dedičské vyrovnanie sa so svojou nevlastnou matkou Annou ohľadom domu, v ktorom býval.⁵⁸

Pokúsili sme sa načrtnúť tie oblasti života mešťanov, o ktorých podávajú správu skúmané mestské knihy. Predstavujú dôležitý prameň k činnosti mestského súdu a kompetenciám jednotlivých členov mestskej správy, k majetkovoprávnym pokonaniam mešťanov a napokon aj ku skúmaniu oblasti dedičského a rodinného práva mešťanov. Ich pramenná hodnota nie je naším príspevkom ani zďaleka vyčerpaná a ponúka ďalšie možnosti v bádani týkajúcom sa života mešťanov v stredovekom Bardejove.

Pramene a literatúra

- BARTAL, Antonius. *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae (Budapestini, sumptibus societatis Franklinae): Academiae litterarum Hungaricae, 1901, 722 s.
- DEÁK, Ladislav. Bardejovský obchod a bardejovská obchodná cesta v prvej polovici 15. storočia. In *Zborník FF UK Historica*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1963, roč.14, s. 107 – 134.
- GÁCSOVÁ, Alžbeta. Spoločenská štruktúra mesta Bardejova r. 1437. In *Historický časopis*. 1962, roč.10, s. 22 – 50.

57 „...Johannes Stenczil cum fratre suo Petro eiusdem cognomis Qui Johannes Stenczil pro filiis uxoris sue katherine, nominatis Georgio et Jacobo exulibus coram nobis presentavit Elisabeth consorti Petri milde, et Margarethe consorti Petri zchecher concivis nostri et Nicolao filio suo sutori in villa Johannis 19 florenos (...) Qui receptores predictae pecuniae promiserunt si umquam predicti filii exules venirent, quod ipsi vellent satisfacere pro dicta pecunia et pro bonis mobilibus ceteris receptis et pro frumentis.“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign.2, s. 4.

58 „...Johannes filius longi michaeli residens in plathea figulorum expedivit se cum matre sua vitrica anna Ita ut sibi pro domo in qua residens satisfecit per omnia pro suo portione et vitrico fratri suo Johanni.“ ŠA v Prešove, pob. Bardejov, MMB, Knihy, sign.2, s. 6.

- GÁCSOVÁ, Alžbeta. K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. storočia. In *Historické štúdie*. 1963, roč. 8, s. 117 – 128.
- GÁCSOVÁ, Alžbeta. *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, 194 s.
- HALAGA, R., Ondrej. *Archív mesta Košíc. Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra, 1957, 173 s.
- HALAGA, R., Ondrej. *Košice – Balt. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275-1526)*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, 326 s.
- HALAGA, R., Ondrej. (ed.): *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1994, 468 s.
- PETROVIČOVÁ, Mária. Mestské knihy Bardejova ako prameň k dejinám správy mesta v 15. storočí. In *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Zost. Alena Feriancová - Miroslav Glejtek. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 2010, s. 53 – 58.
- PETROVIČOVÁ, Mária. Mestskí a verejní notári v Bardejove v 15. storočí. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336 – 7528, 2009, roč.8, s. 287 – 298.
- ULIČNÝ, Ferdinand. K dejinám Bardejova v 13. a 14. storočí. In *Šarišské múzeum v Bardejove 2*. Zost. Imrich Sedlák. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 23 – 36.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In *Historický časopis*. ISSN 0018 – 2575, 2001, roč. 49, č.3, s. 415 – 431.

Marek Eugenikos a jeho postoj k unionistickému koncilu vo Ferrare a Florencii 1438 – 1439

Imrich Belejkanič

BELAJKANIČ, Imrich. Marek Eugenikos and his attitude the Unionist council in Ferrara and Florence 1438-1439. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 54-63.

This study is an attempt to analyse The Ferraro-Florentine Council 1438 – 1439, the aim of which was to achieve a re-unification of the Byzantine and the Roman Church and thus to overcome the 1054 Church Disunion. Marek Eugenikos, the Ephesian metropolitan, was one of the most significant representatives of the Byzantine Church, who participated on the Council. With regard to this, it is of a high importance to analyse circumstances and a process of the council negotiations on the basis of his given testimony. The written documentation, a part of which was his correspondence, enables us to state concrete reasons and conclusions, which caused that although the unification was properly agreed and signed by representatives, it has never been put into practice.

Key words: Rome, Byzantium, the union, council, Ferrara, Florence

Úvod

Florentský koncil 1439 sa zapísal do cirkevných dejín ako unionistický, pretože jeho cieľom bolo obnoviť stratenú jednotu medzi konštantínopolskou a rímskou cirkvou roku 1054. Dnes sa veľa polemizuje o význame a dôležitosti tohto koncilu, o jeho opodstatnenosti, o jeho perspektíve ako ceste k obnoveniu stratenej jednoty.

Cieľom tejto štúdie je priblížiť koncil z pohľadu jedného z najvýznamnejších predstaviteľov Byzantskej cirkvi na danom koncile Marka Eugenikosa, efezského metropolitu. Možno pôjde o jednostranne vydané svedectvo, o ktorom môže byť vedená polemika z rôznych uhlov pohľadu, ale treba konštatovať, že Marek z Efezu v listoch a posolstvách, ktoré sa nám zachovali, sa snažil verne opísať atmosféru, ktorá sprevádzala jednotlivé rokovania koncilu. Preto jeho svedectvo je z nášho pohľadu dôležité. Viac nám umožní pochopiť okolnosti a aj špecifiká, s ktorými išli na rokovania koncilu obe zainteresované strany.

Anglický byzantológ Steven Runciman uvádza, že Byzantínci videli v cirkevnej únii jediný prostriedok, ktorým by efektívne čelili nebezpečenstvu Osmanov. Podľa neho západné krajiny boli jedinou nádejou, ktorá mohla vojensky ochrániť potápajúcu sa Byzanciu. Na Východe nebol pre Byzanciu taký spojenc, ktorý by bol schopný odvrátiť osmanské nebezpečenstvo. Jedinou reálnou protiváhou voči Osmanom bol v tej dobe iba Západ.¹ Z toho plynulo sebavedomie Latiníkov, ktoré voči Byzantíncom dávali najavo počas jednotlivých rokovaní koncilu.

1 РАНСИМЕН, Стивен. Падение Константинополя в 1453 году. Москва, 1983, s. 11 – 12.

Steven Runciman zdôrazňuje, že práve politická situácia viedla byzantského cisára a s ním aj najvyšších cirkevných predstaviteľov do Itálie v nádeji na konštruktívne riešenie záchrany Byzancie. Osmanské nebezpečenstvo a barbarské nájazdy Srbov a Bulharov silne komplikovali život Byzantíncov.

Runciman vo svojom diele uvádza aj to, že v záujme reprezentatívnosti boli do vysokých cirkevných hodností metropolitov neobvykle rýchle povýšení Besarion, Izidor a Marek Eugenikos, ktorí v teologických diskusiách koncilu na strane Byzantíncov zohrávali dominantnú úlohu.² Spomínaní cirkevní predstavitelia mali priamy vplyv nielen na priebeh samotného koncilu, ale aj na následné uplatnenie koncilových rozhodnutí v praktickom živote.

Významný francúzsky byzantológ Charles Diehl konštatuje, že Byzancia tejto doby bola už natoľko nielen politicky, ale aj cirkevne roztrieštená, že únia nemala šancu na praktické jestvovanie. Byzantská cirkev bola predovšetkým ideovo rozdelená na stranu intelektuálov a stranu konzervatívov, ktorá v zásade odmietala úniu.³

Marek Eugenikos vo Ferrare a vo Florencii

Marek Eugenikos, metropolita Efezu, je byzantológmi zaraďovaný medzi konzervatívov, avšak jeho správanie na zasadnutiach koncilu i k samotnému pápežovi vzbudzuje určitý rešpekt pred takýmto jednoznačným triedením cirkevných predstaviteľov vo vzťahu k novej únii. Preto aj z tohto pohľadu je svedectvo Marka Eugenikosa veľmi dôležité a umožňuje nám viac a bližšie sa vžiť do atmosféry danej doby i konkrétnej situácie, ktorá konanie koncilu sprevádzala.

Pri opísaní toho ako sa stal metropolitom a vo vyjadrení o koncile, ktorý sa uskutočnil vo Florencii, Marek Eugenikos uvádza, že nepozerajúc na svoje schátralé zdravie i zložitost' situácie, prijal vysokú cirkevnú službu, ktorá prevyšuje jeho dôstojnosť a sily, rozhodol sa nasledovať patriarchu a cisára do Itálie na unionistický koncil. Ako sám zdôrazňuje išiel tam v nádeji a s vierou, že všetko sa vyrieši podľa ich predstáv v teologických diskusiách. Po príchode však veľmi rýchlo zistili z vlastnej skúsenosti, že realita je odlišná a nezodpovedá ich očakávaniam. Latiníci neboli ochotní niečo meniť na svojich obradoch a učení, pretože západné učenie a obrady považovali za také, ktoré prevyšovali byzantské učenie a obrady.⁴

Pre zástupcov konštantínopolskej cirkvi tento pohľad bol nielen neočakávaný, ale priam zarážajúci, pretože na koncil išli s cieľom hľadať a nachádzať kompromisné riešenia medzi oboma cirkvami. Z vyjadrenia Marka Eugenikosa je zjavné, že s danou situáciou sa len veľmi ťažko vyrovnávali. Ved' na koncil išli v nádeji na

2 Ibidem, s. 14 – 15.

3 ДИЛЬ, Шарль. История Византийской империи. Москва, 2004, s. 63 – 64.

4 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Изложение о том, каким образом он принял архиерейское достоинство, и разъяснение о соборе, бывшем во Флоренции, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

optimistické uvítanie a stretnutie. Vidíme, že realita bola diametrálne odlišná, čo nepridávalo na dôveryhodnosti oboch cirkví.

Rozkol roku 1054 a zvlášť dôsledky štvrtej križiackej výpravy natoľko naštrbili vzťahy medzi oboma zainteresovanými stranami, že aj malý náznak povýšenosti alebo odmietania iba prehlboval už jestvujúcu nedôveru. Podľa svedectva Marka Eugenikosa Latiníci hneď pri uvítaní dali Byzantíncom jasne najavo svoju nadradenosť, čo bolo pre ďalší priebeh koncilu zásadným javom. Už samotné otvorenie koncilu sa ukázalo ako problematické. Latiníci sa neponáhľali a jeho otvorenie sa snažili neustále odďaľovať, čo tiež nepridávalo na dôveryhodnosti, predovšetkým zo strany Byzantíncov.⁵

Celá situácia sa tak formovala pravdepodobne z toho dôvodu, že či už politický, alebo cirkevný vývoj na oboch stranách bol diametrálne odlišný. Latinský Západ sa nenachádzal v tak zložitej situácii ako Byzancia a nemusel rýchlo a efektívne riešiť existenčný problém, nebol pod tlakom, pretože mu nehrozilo bezprostredné nebezpečenstvo ako v Byzancii.

Nakoniec však „*Hľa, nadišiel koniec odkladu*“ – píše Marek Eugenikos – a koncil sa mohol začať, avšak aj teraz to nebolo také jednoduché, pretože Gréci s Latiníkmi sa nemohli dohodnúť ani na spoločnom mieste stretnutia.⁶ Marek neuvádza konkrétosti, ktoré viedli obe strany k takýmto komplikáciám, iba informuje o tom, že aj dohodnúť miesto spoločného stretnutia sa nerodilo jednoducho.

Hneď prvé spoločné rokovania, a potom aj samotný priebeh koncilu sa konali v napätej atmosfére. Napätie vyvolala prvá téma spoločného rokovania „Dodatok do symbolu viery tzv. *et Filio*, respektíve *Filioque – i Syna*“. Išlo o spor, ktorý rezonoval medzi kresťanským Východom a Západom už od 9. storočia za patriarchu Fotia.⁷ Nešlo teda o nový problém, ktorý by bol neznámy tak pre Byzantíncov ako aj Latiníkov. V minulosti sa uskutočnila písomná korešpondencia ohľadne spomínaného *Dodatku* medzi patriarchom Fotiom a rímskym stolcom. V tom čase išlo o veľmi ostrú výmenu postojov na danú tému, čo potvrdzuje *Okružné posolstvo*, ktoré patriarcha Fotios adresoval cirkevným predstaviteľom kresťanského Východu, a tak isto aj List, ktorý patriarcha Fotios zaslal samotnému pápežovi.⁸ Rozhodný a nekompromisný postoj Fotia možno zdôvodniť tým, že *Dodatok* sa týkal základného článku kresťanskej viery, trinitárnej teológie. Diskusiu o trinitarizme mal kresťanský Východ už dávno za sebou. Cirkev dávno prekonala arianizmus a s ním spojené heretické odnože, preto bola pre Byzantíncov táto otázka jasná a navždy uzavretá. Z takéhoto postoja plynula aj ich argumentácia.

5 Ibidem, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

6 Ibidem, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

7 *Окружное послание Фотия, Патриарха Константинопольского, к Восточным Архиерейским Престолом, а именно - к Александрийскому и прочая*, Dostupné na internete: <http://pagez.ru/lsn/0090.php>

8 *Святитель Фотий, Патриарх Константинопольский: Письма фрагменты [из письма патриарха Фотия к папе Николаю (861 г.)] [4]*, Dostupné na internete: <http://lib.pravmir.ru/library/readbook/536>

Keď bola na prvom rokovaní koncilu nastolená otázka o *Dodatku Filioque* vznikla ostrá výmena názorov. Marek Eugenikos podrobne opisuje priebeh diskusie, ktorá sa podľa jeho názoru, od samotného začiatku viedla konfrontačným spôsobom. Predstavitelia oboch cirkví sa vzájomne obviňovali z toho, kto aký podiel viny nesie za rozdelenie roku 1054, pričom ich snahou bolo plnú vinu pripísať tomu druhému. Až potom nasledovala vecná argumentácia ohľadne *Dodatku Filioque*.

Byzantínci naliehali na Latiníkov, aby sa vzdali *Dodatku Filioque* do symbolu viery, pretože ustanovenia cirkevných koncilov nedovoľujú čokoľvek dodávať a ani uberať z už prijatého textu v Nicei a Konštantínopole.⁹ Dokonca sú v ustanoveniach jednotlivých koncilov stanovené aj sankcie, ktoré je potrebné použiť proti tým, ktorí by sa opovážili meniť už prijatý text. Sankcie boli rôzneho druhu až do samotného odlúčenia od spoločenstva cirkví.

Podľa Byzantíncov bolo najjednoduchším riešením sporu to, aby sa Latiníci vzdali *Dodatku Filioque*. Tí však s takýmto riešením nesúhlasili.

Marek Eugenikos uvádza aj hlbšie príčiny vzniknutého sporu o *Dodatok Filioque*. Nešlo o jednoduchý spor, ale o zásadný, pretože sa týkal chápania základu kresťanskej viery, otázky samotného Božstva. Spor sa týkal konštrukcie trinitárnej teológie, ktorá sa od 9. storočia udomácnila na kresťanskom Západe a umožňovala tento *Dodatok Filioque* doplniť do textu vierovyznania. Dokonca niektorí kresťanskí myslitelia Západu ho považovali a ešte aj dnes považujú za nevyhnutnosť textu symbolu. Ostrá diskusia o *Dodatku Filioque* poznačila priebeh koncilu nielen vo Ferrare, ale tak isto aj vo Florencii. Kresťanský Východ na rozdiel od Západu v trinitárnej teológii stál na pozícii kappadockých otcov, ktorí ešte v 4. storočí proti arianizmu formulovali triadológiu s použitím konkrétnej trinitárnej terminológie, ktorá neumožňuje doplniť *Dodatok Filioque* do textu symbolu viery, pretože daný *Dodatok* vnáša chaos do tejto koncepcie.

Ukazuje sa, že Byzantínci neboli pripravení na prijatie nejakého iného riešenia ohľadne trinitárnej teológie, preto naliehali na Latiníkov, aby sa vzdali *Dodatku Filioque*. Preto to v tomto prípade bolo najjednoduchšie riešenie a prijateľné pre obe strany. Zjavné je, že kresťanský Západ v danom období už nebol v pozícii, kedy preberal už hotové teologické stanoviská z Východu, ale snažil sa riešiť sporné otázky vlastnými silami a podľa svojich predstáv, takže sa popri východnej teologickej koncepcii rodila na Západe ich vlastná teologická konštrukcia, ktorá v niektorých prípadoch nekorešpondovala s východnou. Táto skutočnosť sa vzťahuje aj na *Dodatok Filioque*.

Podľa Marka Eugenikosa zaujímavosťou na celej diskusii bola skutočnosť argumentácie, ktorú uvádzali Latiníci. Ich argumentácia vychádzala z *nejakých apokryfických a neznámych kníh*, pričom v ich podaní dominovala aj svojská interpretácia týchto textov.¹⁰ Zástupcovia byzantskej cirkvi túto argumentáciu považovali za

9 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Изложение о том, каким образом он принял архиерейское достоинство, и разъяснение о соборе, бывшем во Флоренции, ods. 2, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

10 *Ibidem*, ods. 3, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

neprijateľnú a priam chabú. Z tohto dôvodu Byzantínci žiadali najprv odstránenie samotného *Dodatku et Filio* zo symbolu viery a až po prekonaní a vyriešení tohto problému boli ochotní viesť diskusiu o západnom chápaní trinitárnej teológie.

Byzantínci chceli postupovať v diskusii systematicky, najprv o *Dodatku* a až potom o odlišných postojoch v triadológii. Predstavitelia Západu nechceli prijať navrhovaný spôsob rokovania. Marek Eugenikos vnímal nesytemovosť ako zámerné zavádzanie diskusie a oddaľovania prijatia konkrétneho riešenia, čo sa postupne aj potvrdilo. Rokovanie o *Dodatku et Filio* sa začalo vo Ferrare, kde bolo rozhodnuté presunúť diskusiu o tomto bode koncilového programu na ďalšie koncilové rokovania do Florencie. Tu sa však, podľa svedectva Marka Eugenikosa rokovania komplikujú vo vzájomnom obviňovaní sa.¹¹

Marek Eugenikos zdôvodňuje, prečo pre neho samotného je *Dodatok Filioque* neprijateľný. Ide o *novum*, ktoré kresťanská cirkev dovtedy nepoznala. Neústupčivosť Latiníkov bola natoľko zjavná, že Byzantínci prijali rozhodnutie ukončiť s nimi túto diskusiu a viac sa nestretávať. Z vyjadrenia Marka Eugenikosa však vyplýva, že takéto jednostranné rozhodnutie Byzantínci nemohli realizovať, nakoľko nevyhovovalo ich politickým záujmom. Ich politickým cieľom bolo dosiahnuť poskytnutie pomoci Západu proti osmanským Turkom. Preto východiskom z kritickej situácie bolo *mlčanie Byzantíncov a nezapájanie sa do sporných diskusií*.¹²

V dôsledku takéhoto rozhodnutia Latiníci nadobudli presvedčenie, že Byzantínci prijímajú ich argumentáciu a súhlasia s *Filioque*. Mlčanie zo strany Byzantíncov, podľa Marka Eugenikosa, bolo najlepším riešením, predovšetkým z pohľadu štátnych záujmov, ktorých cieľom bolo dosiahnutie poskytnutia pomoci proti Osmanom.¹³

Z vyjadrenia Marka je jasné, že Byzantínci boli pripravení, v záujme dosiahnutia spomínaného cieľa, aj na ďalšie ústupky, čoho výsledkom bol z ich strany neočakávaný kompromis, že *Duch Svätý vychádza od Otca skrze Syna*. Podľa neho bola týmto riešením tzv. zlatá stredná cesta, ktorá však nebola v súlade s biblickou a patristickou tradíciou.¹⁴ On však nesúhlasil s takýmto kompromisom. Jeho hlavným argumentom bol rozpor s patristickou tradíciou, pretože počínajúc kappadockými otcami kresťanský Východ mal trinitárnu teológiu jasne formulovanú a tým aj vyriešenú. Z tohto dôvodu bolo Byzantíncom ťažké prijímať nejaké *neznáme novum*, ktoré ešte nebolo náležite cirkvou posúdené a vžitú.

Kappadočanmi formulovaná trinitárna teológia bola vo východnom kresťanstve liturgicky osvojená. Symbol viery prijatý v Nicei a Konštantínopole sa stal neoddeliteľnou súčasťou slávenia Eucharistie. Dané vierovyznanie sa stalo podmienkou účasti *verných* na Eucharistii. Z tohto aspektu diskusia o *Dodatku et Filio* nemohla

11 Ibidem, ods. 3, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

12 Ibidem, ods. 4, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

13 Ibidem, ods. 5, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

14 Ibidem, ods. 5, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

mať perspektívne vyústenie a tým aj cirkevná únia reálnu podobu. Marek Eugenikos nakoniec konštatuje, že v dôsledku tejto situácie, on sám *neprijal úniu*.¹⁵

Marek Eugenikos sa nám na prvý pohľad javí ako zarytý odporca únie, pravda je však taká, že práve on bol tým členom byzantskej delegácie, ktorý mal na začiatku veľmi optimistické predstavy o obnovení kresťanskej jednoty. Výsledkom jeho optimizmu je list adresovaný pápežovi Eugenovi IV. V ňom *ospevuje* ideu obnovenia stratenej kresťanskej jednoty slovami: *Dnes je počiatok celosvetovej radosti*¹⁶ Aj ďalší text tohto listu je naplnený optimizmom a radosťou, že kresťania našli v sebe toľko síl a odhodlania prekonať jestvujúce rozdelenie. Marek udalosť koncilu vníma ako prejav Božej prozreteľnosti. V superlatívoch sa vyjadruje aj o samotnom rímskom pápežovi Eugenovi IV. a nazýva ho *Svätejším otcom*¹⁷ všetkých kresťanov, ktorý je ochotný prijať svoje deti prichádzajúce z ďaleka, z Východu a objasť ich po dlhom období rozdelenia.¹⁸

Tento počiatkový optimizmus u Mareka vyhasínal postupne s tým ako sa vyvíjali rokovania koncilu až nakoniec dospel do štádia úplného sklamaní, keďže sa nenaplnili jeho predstavy o koncile.

Svedectvom takéhoto vývoja je potom Markovo *Okružné posolstvo proti grécko – latinikom a ustanoveniam Florentského koncilu*, ktoré adresoval všetkým východným pravoslávnym kresťanom nachádzajúcim sa na pevnine a ostrovoch. Text tohto *Okružného posolstva* je svojím obsahom diametrálne odlišný od listu, ktorý pred koncilom zaslal Marek pápežovi. Tvrdo útočí na tých, ktorí uzavreli úniu – jednotu s Rímom a považuje ich za *Babylončanov*, lebo sa spreneverili Božiemu poslaniu. Dôvodom jeho postoja už nie je len *Dodatok et Filio*, ale tak isto aj ďalšie odlišnosti, ktoré v tomto období už jasne rezonovali medzi byzantskou a rímskou cirkvou.¹⁹

Marek Eugenikos poukazuje na to, akáže to jednota bola obnovená vo Florencii? A zdôrazňuje, že takto podpísaná únia je nerealizovateľná, a to nielen v dôsledku odlišnosti v *Kréde*, ale aj v dôsledku odlišnosti v ostatných oblastiach cirkevnej praxe. Veď jedni vykonávajú liturgiu na kvasenom chlebe a druhí na chlebe nekvaseenom. Jedni vykonávajú krst ponorením, druhí zlievaním vody na hlavu novokrstenca. Tak isto aj pôstna prax je úplne odlišná. Marek Eugenikos si preto priamo kladie otázku: *Aká je to jednota?*²⁰ Pri takejto odlišnosti, uvažuje Marek, kto je potom verný patristickej tradícii, že v úplnosti zachováva odkaz cirkevných otcov?²¹

Pre kresťanský Východ – orthodoxiu – bola a zostala principiálnou otázkou zachovávaní patristickej tradície, zachovávanie jej kontinuity, pretože iba to je garan-

15 Ibidem, ods. 6, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>

16 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Слово папе Евгению IV., Блаженнейшему Папе Ветхого Рима Марк, епископ собрания верных во Ефесе, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

17 Ibidem, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

18 Ibidem, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

19 Ibidem, ods. 1, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

20 Ibidem, ods. 2, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

21 Ibidem, ods. 2, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

tom zachovania kresťanskej identity. Patrystická tradícia je jedným zo základných znakov orthodoxie. Orthodoxia bez nej nie je možná. Dodnes je vo východnom pravoslávnom kresťanstve zdôrazňovaná táto kontinuita, ktorá v princípe orthodoxiu drží v jednote s Kristom. Paul Evdokimov akcentuje, že orthodoxia vždy prízvukovala a aj prízvukuje, že pre jej existenciu popri biblickej a liturgickej tradícii je principiálna aj patrystická tradícia.²² Preto sa tento princíp prirodzene objavil aj v diskusiách počas rokovaní na koncile vo Ferrare a vo Florencii. Zjavné je to, že Marek Eugenikos, ktorý bol teologicky dobre vzdelaný nemohol opomenúť tento dôležitý fakt a pravdepodobne táto skutočnosť ho viedla k tomu, že sa nakoniec ako jediný predstaviteľ Byzantskej cirkvi nepodpisal pod dokumenty unionistického koncilu.

Práve v ďalšom chronologickom období je vidieť ako Marek Eugenikos postupne a jednoznačne formuje svoj postoj k uzavretej jednote medzi Rímom a Byzanciou. Jeho záporné stanovisko nadobúda konkrétnu podobu. Výsledkom takéhoto postoja je publikované *Vyznanie pravoslávnej viery, namierené proti novotám kresťanského Západu*. V ňom obširne zdôvodňuje neprijateľnosť *Dodatku Filioque* s hlbokou a konkrétnou analýzou celého problému. Z *Vyznania* je zjavné, že nejde iba o akési formálne vyjadrenie nesúhlasného stanoviska. Po podrobnej teologickej analýze dokument obsahuje aj rozbor stanovísk jednotlivých významných západných kresťanských autorít, na ktoré sa na koncile odvolávali Latiníci. *Vyznanie* tak isto obsahuje aj analýzu postoja k danej otázke ekumenických koncilov, ktoré v kresťanskej tradícii mali a majú nezastupiteľnú autoritu. Svoju argumentáciu v neprospech *Dodatku et Filio* Marek Eugenikos podporil vyjadreniami takých cirkevných autorít akými nesporne sú Ján Chrysostomos a Ján Damaský.²³

Kategoricky záporné stanovisko k uzavretej únii Marek Eugenikos vyjadruje aj v ďalšom svojom spise, známom pod názvom *Latiník, alebo o doplnení v symbole*. V ňom precízne zdôvodňuje nemennosť textu Niceocarihradského symbolu viery, nakoľko ide o koncilový dokument.²⁴

V spise *O posvätení božských Darov* obviňuje Rím aj z nevhodnej liturgickej praxe, ktorá sa podľa jeho názoru vymyká už zo zaužívanej kresťanskej tradície. Poukazuje na to, že západná liturgia nie je svojím obsahom identická so starokresťanskými liturgiami.²⁵ Z uvedeného je zjavné, že Marek Eugenikos Latinskú cirkev

22 EVDOKIMOV, Paul: Prawosławie. Warszawa 1964, s. 53 – 63.

23 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Исповедание правой веры, изложенное на соборе, бывшем с латинянами, во Флоренции, ods. IV., Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/confess.htm>

24 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Латинянин, или о прибавлении в Символе. Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/latin.htm>

25 *Святитель Марк, митрополит Ефесский* : О освящении Божественных Даров. Сочинение о том, что не только произношением слов Спасителя освящаются Божественные Дары, но (именно) последующими за сим молитвой и благословением священника, силою Святого Духа. Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/euchar.htm>

podrobuje dôkladnej analýze a súčasne ju nešetří svojím kritickým postojom. Vzniká pritom otázka, či jeho kritika mala vždy svoje opodstatnenie.

Ďalej sa presviedčame o tom, že kriticismom Latiníkov nešetří ani vo svojich *Posolstvách*, ktoré po príchode z koncilu adresoval svojim blízkym a známym. K takýmto kritickým posolstvám patrí jeho list zaslaný *Georgiovi Scholáriovi*. Podľa jeho vlastného vyjadrenia ho písal vtedy, keď sa dozvedel, že Georgios Scholaris pripúšťa možnosť dosiahnutia akejsi bližšie nekonkretizovanej jednoty s Rímom. Marek v *Posolstve* jednoznačne odmieta jednotu s Rímom v takej podobe, v akej bola podpísaná vo Florencii. Naopak, považuje ju za škodlivú, *lebo národ neupevní, ale ho poškodí*.²⁶ Kritický obsah má aj *Posolstvo k presbyterovi Georgiovi Metonskému*, v ktorom sa vyjadruje proti obradom Rímskej cirkvi.²⁷

Marek Eugenikos nevynechal zo svojho zreteľa ani svätú Horu Athos. Predstavenému centrálnemu Vatopedského kláštora na danej hore zasiela *Posolstvo*, v ktorom vyzýva mníchov, aby sa vyhýbali latinským novotám a zachovali si tradičnú kresťanskú vieru a pôvodnú spiritualitu.²⁸ Takejto zápornej povahy je aj jeho *Posolstvo k mníchovi Theofanovi na Evbejskom ostrove* v Evripe. Vyzýva tohto mnícha k tomu, aby bol ostražitý voči latinským novotám. A samotnú úniu vykresľuje ako neprijateľný spôsob obnovenia kresťanskej jednoty.²⁹ Identický obsah má aj *Posolstvo k mníchovi Theofanovi na Imvrijskom ostrove*.³⁰

Z Markovej písomnej korešpondencie sa nám ešte zachovala časť listu imperátorovi Joanovi Palaiologovi. Tento text je však všeobecnej povahy a neobsahuje nijaké konkrétne vo vzťahu k uzavretej únii vo Florencii.³¹

V tomto kontexte je potrebné uviesť aj jeho *Desať argumentov ukazujúcich, že nejestvuje očistcový oheň*. Ide o traktát, ktorý je svojím obsahom výrazne teologický, namierený proti západnému učeniu o očistci. Išlo o *teologické nóvum*, rezonu-

26 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Послания. 1. Послание к Георгию Схolariю, когда обнаружилось, что тот считает, что возможно сделать некое соглашение с латинянами. Схolariю – Ефесский.

Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/epist.htm#01>

27 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Послания. 2. Послание к Георгию, пресвитеру Метонскому, против обрядов Римской Церкви, ods. I.–IV., Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/epist.htm#01>

28 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Послания. 4. Послание к настоятелю Ватопедского монастыря. Кир Марка Ефесского Евгеника. ods. III., Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/epist.htm#01>

29 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Послания. 5. Послание к иеромонаху Феофану на Евбейском острове. Преподобнейшему в иеромонасах и духовных отцах и мне о Христе возлюбленнейшему и честнейшему владык и брату, Кир Феофану в Еврип, ods. I. – III., Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/epist.htm#01>

30 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Послания. 6. Послание к иеромонаху Феофану на Имврийском острове (Марка) Ефесского - к Феофану, ods. I. – II., Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/epist.htm#01>

31 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Послания. 7. Отрывок из письма императору Иоанну Палеологу.

Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/epist.htm#01>

júce na Ferraro-florentskom koncile a z tohto dôvodu bolo neprijateľné pre Byzantíncov.³² Hlavným rozdielom bola skutočnosť, že východná orthodoxná soteriológia nemala právny kontext tak ako západná, preto nemohlo prísť k zásadnej zhode.

Keď sa donedávna polemizovalo vo vedeckej komunite byzantológov o tom, kde zaradiť osobnostne Mareka Eugenikosa podľa jeho teologického smerovania, či patrí medzi byzantských intelektuálov, alebo stúpencov byzantského hesychizmu, tak jeho štúdia *O podstate a energii* ho jasne zaraďuje medzi stúpencov hesychizmu.³³ Táto skutočnosť je dôležitá predovšetkým pre pochopenie Markovho meniaceho sa vzťahu k Latiníkom, k Rímu a nakoniec i samotnému koncilu vo Ferrare a vo Florencii. Predovšetkým pre objektívne uchopenie celej problematiky je potrebné brať do úvahy tú skutočnosť, že od čias Gregora Palamy v 14. storočí sa viedla veľmi ostrá teologická polemika medzi kalabrijským mníchom Barlaamom a byzantskými hesychastami na čele s Gregorom Palamom o teologickej podstate hesychastskej spirituality. Išlo o zložitú a ťažkú polemiku, ktorá antagonizovala vzťahy medzi kresťanským Východom a Západom. Možno aj z tohto dôvodu koncil vo Ferrare a vo Florencii v politickej rovine skončil úspechom, ale na cirkevnej pôde nenašiel svoju realizáciu v podobe obnovenia stratenej jednoty vtedajšieho kresťanského sveta.

Záver

O čo teda išlo na koncile vo Ferrare a vo Florencii? Jednoznačne môžeme zaujať postoj, že určite nešlo výlučne o obnovenie cirkevnej jednoty. Tá sa v konečnom dôsledku ani neuskutočnila medzi zainteresovanými cirkvami. Jednota bola uzavretá a podpísaná, ale nerealizovaná. Dva vtedajšie svety, kresťanský Východ a kresťanský Západ, boli už ideovo natoľko vzdialené, že bez vzájomných kompromisov a ústupkov, nebolo možné dohodnúť obnovenie stratenej jednoty. Vo Ferrare a vo Florencii išlo teda o *politicko – cirkevnú jednotu*, z ktorej bolo možné realizovať iba *prvú časť – politickú*, pretože politici a cirkevná vrchnosť rozhodla o tom, čo Cirkev, ako spoločenstvo veriacich, nemohla prijať. Napriek tomu bol model politicko – cirkevnej jednoty použitý v Breste (1595 – 96), v Užhorode (1646 – 49) a inde.

Pramene a literatúra

ДИЛЬ, Шарль. *История Византийской империи*. Москва, 2004, 167 s., ISBN: 978-5-17-051477-9.

EVDOKIMOV, Paul. *PRAWOSŁAWIE*. Warszawa 1964, 391 s.

РАНСИМЕН, Стивен. *Падение Константинополя в 1453 году*. Москва, 1983, 57 s.

32 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: Десять аргументов показывающих, что не существует очистительного огня, ods. 1 – 10, Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/10arg.htm>

33 *Святитель Марк, митрополит Ефесский*: О сущности и энергии. Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/energ.htm>

- Окружное послание Фотия, Патриарха Константинопольского, к Восточным Архиерейским Престолам, а именно - к Александрийскому и прочая. Dostupné na internete: <http://pagez.ru/lsn/0090.php>
- Святитель Фотий, Патриарх Константинопольский. *Письма фрагменты [из письма патриарха Фотия к папе Николаю (861 г.)]* [4]. Dostupné na internete: <http://lib.pravmir.ru/library/readbook/536>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский.. *Десять аргументов показывающих, что не существует очистительного огня, ods. 1 – 10.* Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/10arg.htm>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский. *Исповедание правой веры, изложенное на соборе, бывшем с латинянами, во Флоренции, ods. IV.* Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/confess.htm>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский. *Изложение о том, каким образом он принял архиерейское достоинство, и разъяснение о соборе, бывшем во Флоренции, ods. 2.*
Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/izlozh.htm>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский. *Латинянин, или о прибавлении в Символе.* Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/latin.htm>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский. *О освящении Божественных Даров.* Сочинение о том, что не только произношением слов Спасителя освящаются Божественные Дары, но (именно) последующими за сим молитвой и благословением священника, силою Святого Духа. Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/euchar.htm>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский: *О сущности и энергии.* Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/energ.htm>
- Святитель Марк, митрополит Ефесский. *Слово папе Евгению IV., Блаженнейшему Папе Ветхого Рима Марк, епископ собрания верных во Ефесе, ods. 1.,* Dostupné na internete: <http://aleteia.narod.ru/mark/eug-iv.htm>

Najvýznamnejšie osobnosti kalvínskej cirkvi na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí

Annamária Kónyová

KÓNYOVÁ, Annamária. The most important personalities of Calvin Reformed Church in Eastern Slovakia in the 16.-18. centuries. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 64-74.

Calvinism thoughts began to penetrate the territory of Hungary in the middle of the 16th century, whereas the territory of contemporary eastern Slovakia was one of the first territories where Swiss teachings started to naturalize from various socio-political reasons. An important role in this process was played by first reformers, who started to implement calvinist elements into their teaching. In the last third of the 16th century there was constituted Calvinist church in our country and Potiský metropolitan district was created here. A key role in the process of enlargement and constitution of Calvinism and Calvinist Church was played by religious and secular personalities such as reformers, preachers, rectors of schools, church officials (Gal Huszar, Albert Molnár Szenci, John preach Rimaszombathi, George Jesenius etc.) whose activities became a contribution to the constitution and consolidation of Calvinist church. Even secular leaders, members of the magnate and noble families (Andrej Rákóczi, Stephen Báthory of Ecsedy, Andrej Spáczay etc.) played the important role in consolidation of Calvinist church. They were donors and protectors of the church, they established schools, provided finance to studies of future ministers and were politically involved in order to help Protestantism.

Key words: Calvinism, Reformed Church, Potiský district, personalities

Napriek tomu, že existuje nespočetné množstvo filozofických resp. filozoficko-historických koncepcií o leitmotíve ľudských dejín, o ich smerovaní, naplnení v nejakom ciele, završení alebo konci, každá z nich „počíta“ s človekom. Človek ako subjekt i objekt ľudských dejín je skutočnou hybnou silou ovplyvňujúcou dejinný vývoj. V každom historickom období vynikli ľudia, ktorých činy výraznou mierou modelovali nielen politický, spoločenský, hospodársky, kultúrny vývin, ale i každodenný život. Zvlášť platí, podľa môjho názoru, toto tvrdenie v období „storočia reformácie“, kedy nové myšlienkové prúdy, nové teologicko-dogmatické učenia „veľkých reformátorov“ spôsobili „revolúciu“ nielen v náboženskom živote takmer celej Európy.

O prvých reformátoroch, ktorí sa stali zakladateľmi nových protestantských smerov, existuje bohatá historiografia, ich životné osudy, teologické názory, diela a rôzne aspekty ich života a práce boli pertraktované v mnohých prácach. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že v dejinách reformácie sotva možno nájsť viac kontroverzejšiu postavu, akou bol Ján Kalvín, zakladateľ kalvínskeho smeru reformácie. Životný osud, ale hlavne prísna morálka, niektoré Kalvínove činy, ale i jeden zo základných pilierov kalvinizmu, učenie o predestinácii, sa stali príčinou, prečo bol

a i v súčasnosti je Ján Kalvín nielen katolíkmami, ale i samotnými kalvínmi vnímaný v negatívnom svetle.¹

Okrem veľkých reformátorov však pri šírení toho - ktorého smeru reformácie boli dôležité i mnohé ďalšie osoby majúce výrazný podiel na prenikaní a prijatí, resp. i udržaní nových protestantských učení. Boli to hlavne osoby, ktoré v rámci procesu peregrinácie (osoby cestujúce za štúdiom do zahraničia) sa stretli s novými učeniami a zároveň si ich osvojili a priniesli do svojej krajiny, kde v mieste svojho pôsobenia, obvykle ako kňazi alebo učители, začali postupne šíriť reformačné myšlienky. Mimo týchto miestnych reformátorov však veľkú úlohu zohrali i svetskí podporovatelia či už luterského alebo kalvínskeho smeru reformácie. Mnohé aristokratické rody, ale i zemanía, vplyvnejší mešťania sa stali patrónmi nových reformačných prúdov, stali sa ochrancami i donátormi nových protestantských cirkví.

Do Uhorska začali myšlienky kalvínskej reformácie prenikať v polovici 16. storočia a z rôznych spoločensko-politických i náboženských príčin si získali mnohých prívržencov. Práve oblasť východnej časti Uhorska, teda kde patrilo aj územie dnešného východného Slovenska sa stala miestom, kde sa myšlienky švajčiarskej reformácie etablovali najskôr, pričom nepochybne výhodnou sa ukázala práve periférna poloha regiónu voči Viedni. Keďže kalvinizmus sa v krajine začal šíriť v čase, kedy už mnohí obyvatelia prijali reformačné učenie Martina Luthera a boli položené základy pre vznik luterskej cirkvi a prijímateľmi nového protestantského učenia sa stali luteránski veriaci, ktorí prijatím kalvinizmu prešli znova, druhýkrát procesom reformácie, sa začal v novej historiografii tento konfesijný pohyb označovať ako „druhá reformácia“. Samozrejme tento termín v sebe zahŕňa ďalšie oveľa zložitejšie príčiny a problémy konfesijného vývinu a interkonfesijných vzťahov v druhej polovici 16. storočia.²

Ako už bolo vyššie naznačené, na území Horného Uhorska, približne zodpovedajúcemu teritóriu dnešného východného Slovenska a hlavne v jeho juhovýchodných častiach, sa ojedinelé prvky švajčiarskeho učenia objavili už 50-tych rokoch 16. storočia. Kľúčovú úlohu spomedzi všetkých stolíc na tomto území zohrala Zemplínska stolica, pričom z nej sa kalvinizmus rozšíril i do ostatných stolíc ako Užská, Abovská, Gemerská, Malohontská, ale z časti i Šarišská i Spišská stolica. Keďže tu chýbali slobodné kráľovské mestá, centrami nového učenia sa stali zemepanské mestečká, kde vplyvom ich vlastníkov naklonených myšlienkam druhej reformácie (bohaté šľachtické rodiny Perényiovcov, Drágfyovcov, Drugethovcov a pod.) sa mohol kalvinizmus rýchlo šíriť. Absencia slobodných kráľovských miest sa ukázala

-
- 1 Už za Kalvínovho života resp. tesne po jeho smrti vyšli práce s protikladným hodnotením Kalvína. V pozitívnom svetle o ňom písal jeho blízky spolupracovník Teodor Béza (Joannis Calvin vita, 1564) alebo Mikuláš Colladone, kým práca jeho veľkého odporcu Bolseca je ladená mimoriadne kriticky (Vie de Calvin, 1577).
 - 2 Problematike „druhej reformácie“ bolo venované aj vedecké sympóziu s názvom Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“. SCHILLING, Heinz: *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*. Gütersloh : Gütersloher Verlaghaus Mohn, 1986.

byť výhodnou pre kalvinizmus aj preto, že takto nebola v juhovýchodnom regióne Horného Uhorska tak silne ukotvená luterská cirkev, ktorá by vďaka svojim prívržencom (členovia mestských rád, donátori) mohla efektívnejšie zabrániť šíreniu nového učenia.

Ako prvého veľkého reformátora na skúmanom území, u ktorého by sa dali nájsť isté prvky švajčiarskeho učenia by sme mohli spomenúť **Mateja Bíro Dévaiho**. Príklon k švajčiarskej reformácii a hlavne učeniu Martina Bucera je možné postrehnúť v jeho výklade Večere Pánovej. Dévai sa so švajčiarskym učením stretol niekedy koncom svojho života (zomrel roku 1545), na jeho tretej ceste do Wittenbergu v roku 1541, takže aj keď tam prijal nejaké prvky kalvinizmu, jeho podiel na nejakom podstatnejšom šírení nového v Uhorsku je dosť neistý.³ Popri Dévaim by sme mohli spomenúť ešte aj kežmarského kazateľa Juraja Leudischera, ktorý hoci jednoznačne kázal v lutersko-melanchtonovskom duchu, musel niekoľkokrát čeliť obvineniam z anabaptizmu a sakramentárstva.⁴

Kalvínska reformácia je jasne preukázateľná v Košiciach roku 1557, kedy bol mestskou radou za maďarského kazateľa pozvaný **Gregor Szegedi**⁵, známy predstaviteľ kalvínskej reformácie. Proti Szegediho pôsobeniu v Košiciach sa okrem miestnych nemeckých kazateľov ostro postavil i bardejovský rektor Leonard Stöckel, ktorý Szegediho označil za kacíra. Prenikaniu a upevňovaniu kalvínskej reformácie však nedokázali predstavitelia luteránstva v Košiciach dlho odolávať. Už v roku 1560 sa maďarským kazateľom na krátky čas stáva **Gál Huszár**, ďalší už nesporný reprezentant švajčiarskeho učenia. Keďže Huszár pobudol v Košiciach iba niekoľko mesiacov a väčšina jeho kazateľskej a reformátorskej činnosti sa viaže k iným častiam Uhorska, z hľadiska šírenia kalvínskej reformácie nemal na našom území podstatnejší vplyv.

Oveľa viac práce vykonali v šírení švajčiarskeho učenia v druhej polovici 16. storočia v oblasti dnešného východného Slovenska kazatelia pôsobiaci v Blatnom Potoku. Jedným a zároveň najstarším z nich bol **Štefan Kopácsi**, kazateľ v Blatnom Potoku a zemplínsky senior. Pôvodne bol františkánskym opátom, spolu s ostatnými mníchmi z kláštora vystúpil a v budove kláštora zriadil triviálnu školu. V roku 1532 navštívil Wittenberg. Ako duchovný a učiteľ striedavo pôsobil v Blatnom Potoku a Erdóde, istý čas v Nagybányi (Baia Mare, RO). Ako predseda sa zúčastnil prvej reformovanej synody v Erdóde roku 1545 a synody v Koložvári roku 1561.⁶ Ďalšou

3 RÉVÉSZ, Imre. *Magyar református egyháztörténet 1520 – 1608*. Debrecen : Debrecen és a Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomdája-vállalata, 1938, s. 61.

4 RÉVÉSZ, Imre. c.d., s. 70.

5 Gregor Szegedi je známy ako autor protestantského spevníka, ktorý vyšiel v roku 1569. Pochádzal zo Segedína, študoval vo Wittenbergu, v roku 1557 pôsobil ako učiteľ v Debrecíne, neskôr pôsobil ako kazateľ v Tokaji, Jágri. *Pallas Nagy Lexikona 15*. Budapest : Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1897, s. 506.

6 KISS, Áron. c.d., s. 58.

osobnosťou v službách kalvínskej cirkvi, pod ktorého vplyvom sa širil v Zemplínskej stolici kalvinizmus bol rektor školy v Blatnom Potoku **Pavol Farkas Thúri**⁷.

Po smrti Štefana Kopácsiho v roku 1568 sa pokračovateľom v upevňovaní kalvínskej reformácie v Potísi stal **Gašpar Károlyi (Károli)**. Narodil sa v roku 1530 v Nagykarolyi (Caerei, RO) v rodine Radicsovcov (Radičovcov). Spolu s Petrom Méliom študoval na Wittenberskej univerzite. Od roku 1563 ako kazateľ pôsobil v abovskom mestečku Gönc a čoskoro na to bol zvolený za abovského seniora zahrňujúc územie Abovskej stolice a niektorých miest Zemplínskeho a Sabolčského seniorátu. Počas svojho života venoval veľké úsilie boju proti rozširujúcemu sa antitrinitarizmu na našom území. Koncom života bol kazateľom v Tállyi a Gönci, kde roku 1591 zomiera. Károlyi sa navždy zapísal do dejín reformovanej cirkvi svojím prekladom Biblie, ktorému sa začal venovať od roku 1587, keď sa vrátil za kazateľa do Göncu. Na vydanie prekladu Biblie získal podporu dvoch významných reformovaných šľachticov, jágerského hlavného kapitána a neskoršieho sedmohradského kniežaťa Žigmunda Rákócziho a krajinského sudcu Štefana Báthoryho. Károlyiho Biblia, nazývaná ako Vizsolyská Biblia⁸ bola vydaná vo Vizsolyi roku 1590. Napriek tomu, že z jazykového hľadiska, z hľadiska presnosti prekladu, štýlu nie je dielo ničím výnimočným, jeho nepopierateľná hodnota spočíva v tom, že to bol prvý ucelený maďarský preklad Písma, ktoré bolo nielen napísané, ale aj vydané.⁹

Koncom 60-tych rokov 16. storočia bol na území Horného Uhorska dovŕšený proces územného a organizačného konštituovania kalvínskej cirkvi. V krátkom časovom slede boli na miestnych synodách vytvorené samostatné kalvínske senioráty (tractus) na čele so seniormi, ktoré spoločne vytvorili Potiský dištrikt reformovanej cirkvi, kde patrili aj senioráty resp. stolice ležiace na území dnešného východného Slovenska.¹⁰

Prijatím kalvínskeho reformačného učenia a konštituovaním reformovanej cirkvi na území dnešného východného Slovenska v poslednej tretine 16. storočia sa dejiny kalvínov na danom teritóriu ešte zďaleka nekončia. V priebehu nasledujúcich desaťročí a storočí k rozvoju tejto cirkvi prispelo mnoho osobností, či už z cirkevnej, či svetskej oblasti, rôzneho pôvodu a etnicity. Ľudí, ktorí nejakou svojou činnosťou zasiahli do histórie východoslovenských kalvínskych zborov by sme mohli rozdeliť aj z hľadiska toho, či sa narodili na danom teritóriu, ale svoju prácu vykonávali

7 Znáмым sa stalo Thúriho vyjadrenie o Kalvínovej Inštitúcii: „*Od Kalvínovej knihy čas neporodil nič významnejšie, po Kristovi sú znamenitejšie len apoštolové*”. ZSILINSZKY, Mihály. c.d., s. 91.

8 KOZMA, Zsolt: *A Vizsolyi Biblia könyvészete*. In Teológiai Szemle, 33, 1990, č. 6, s. 248 – 352.

9 SZABÓ, S. Sándor. Károlyi Gáspár élete és munkássága. In VASÁDY, Béla (ed.) *Károlyi emlékkönyv*. Budapest : Bethlen Gábor irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1940, s. 7 – 25.

10 Roku 1559 vznikol zemplínsky seniorát na čele so Štefanom Kopácsim, roku 1564 sa skonštituoval abovský seniorát na čele s Gašparom Károlyim, roku 1567 vznikol užský seniorát na čele s Lukášom Egrim. Štvrtým seniorátom a zároveň vôbec prvým z Potiského dištriktu bol boršodský, vytvorený už roku 1556.

v nejakej inej časti Uhorska, alebo či to boli osoby narodené mimo skúmaného územia, ale istú časť svojho života prežili a „tvorili“ aj na našom území.

Z osobností pôsobiacich v rôznych funkciách v rámci Potiského dištriktu reformovanej cirkvi by sme mohli spomenúť **Mikuláša Bíró Gyarmatiho**. Narodil sa v r. 1545 vo Veľkom Šariši a po štúdiách v Blatnom Potoku a Wittenbergu od r. 1572 pôsobil ako rektor školy v Sátoraljaújhelyi, kde vydal latinský komentár jedného z Platónových dialógov. Od r. 1584 bol farárom v Kráľovskom Chlmci, odkiaľ odišiel do mestečka Vary v Berežskej stolici a r. 1593 sa stal berežským seniorom. Zakrátko, r. 1595 sa však vrátil do Kráľovského Chlmca a zvolili ho za zemplínskeho seniora. Gyarmati bol aj literárne činný, v roku 1598 vydal polemický spis na prácu Andreja Monoszlóyho o živote svätcov, venovaný krajinskému sudcovi Štefanovi Báthorymu, na ktorý neskôr reagoval Peter Pázmány.¹¹

Podobný osud mal aj abovský senior **Ján Siderius** pochádzajúci z mestečka Szikszó. Po štúdiách vo Wittenbergu pôsobil od r. 1584 ako maďarský evanjelický kazateľ v Košiciach. V nasledujúcom roku bol však už farárom v Tarcali v Zemplínskej stolici, odkiaľ r. 1599 odišiel do Moldavy, kde až do r. 1604 zastával úrad abovského seniora. Počas pôsobenia v Tarcali vydal niekoľko príležitostných básní. V roku 1597 publikoval svoje najúspešnejšie dielo, Catechismus, určený pre najmenšie deti. Zaujímavosťou tejto práce je jeho jedinečný literárny štýl a pre deti mimoriadne zrozumiteľný jazyk, vďaka čomu sa Katechizmus už onedlho stal záväznou učebnicou v reformovaných školách a počas nasledujúcich dvoch storočí bol vydaný 34-krát.¹²

Jedným z prvých domácich kalvínskych teológov bol **Peter P. Alvinczi**, ktorý takisto väčšiu časť svojho života prežil na teritóriu dnešného východného Slovenska. Pochádzal zo sedmohradského mesta Nagyenyed (dnes Aiud, RO), kde študoval na reformovanom kolégiu. V štúdiách pokračoval vo Veľkom Varadíne a na nemeckých univerzitách vo Wittenbergu a Heidelbergu. Po návrate do vlasti pôsobil r. 1602 ako rektor kolégia v Debrecíne a v nasledujúcom roku bol už prvým kňazom vo Veľkom Varadíne. O rok, r. 1604 ho zvolili za biharského seniora. V nasledujúcom roku však kvôli vojnovým udalostiam mesto opustil, krátko pôsobil ako kazateľ v Nagykereki a ako dvorný kňaz Štefana Bocskaija sa r. 1606 dostal do Košíc. Vzhľadom na veľké napätie medzi prívržencami Lutherovho a Kalvínovho učenia v meste prijal miesto prvého maďarského kazateľa a dokázal tak takmer tri desaťročia udržať formálnu jednotu protestantov v rámci evanjelického a. v. cirkevného zboru. Napriek nespornej príslušnosti ku kalvinizmu, čo jasne dokazuje zastávanie úradu abovského reformovaného konseniora, zachovával vonkajšie atribúty augsburského vyznania. Patril k najväčším osobnostiam cirkevného života Košíc i celej krajiny. Literárne bol mimoriadne činný, vydal celý rad publikovaných kázni a teologických prác v maďarskom, latinskom a gréckom jazyku. V niektorých svojich prácach polemizoval s Pázmányom a inými katolíckymi teológmi.¹³

11 DIENES, Dénes. *A történelmi Tiszáninneneni református egyházkerület*. Rkp., s. 71.

12 Tamže, s. 75.

13 ZOVÁNYI, Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest : A magyarországi református zsinati irodájának sajtóosztálya, 1977, s. 44 – 45.

Jedným z Alvincziho predchodcov v úrade košického maďarského kazateľa, pôsobiach v duchu kalvinizmu, bol **Andrej Károlyi**. O jeho živote sa zachovalo len veľmi málo údajov. Študoval na univerzite v Krakove a potom vo Wittenbergu. Po dlhšom pôsobení v kňazskom úrade prijal r. 1575 miesto maďarského evanjelického kazateľa v Košiciach. Po piatich rokoch sa však dostal do sporu s ostatnými duchovnými a najmä mestskou radou kvôli hlásaniu Kalvínových názorov. Spor sa skončil r. 1580 jeho vyhodením z mesta. V nasledujúcich rokoch pôsobil v Krakove a ako farár v Korláte. Takisto ako jeho predchodca aj on napísal niekoľko prác, z ktorých niektoré boli vydané tlačou vo Wittenbergu a Krakove.¹⁴

S Košicami sú spätí aj ďalší dvaja významní kalvínski teológovia a pedagógovia 16. storočia: Juraj Császár Kassai a Žigmund Kassai. **Juraj Császár Kassai** (z Košíc) sa narodil v Košiciach. Študoval v Blatnom Potoku a na univerzite vo Wittenbergu. Po návrate do vlasti r. 1577 začal pôsobiť ako učiteľ na blatnopotocskom reformovanom kolégiu. Od r. 1579 bol jeho rektorom a r. 1584 ho zvolili za prvého kňaza v mestečku. Napísal viacero príležitostných básní a kázni, vydaných tlačou.¹⁵

Žigmund Kassai tiež pochádzal z Košíc. Študoval v rodnom meste, v Blatnom Potoku a na univerzitách vo Wittenbergu, Heidelbergu a Tübingene. Od roku 1579 pôsobil ako rektor školy vo Veľkom Varadíne, od r. 1582 v Karlovom Belehrade (Gyulafehérvár, dnes Alba Julia, RO). Vydal celý rad príležitostných básní a niekoľko rozsiahlejších latinských diel.¹⁶

Azda jedna z najvýznamnejších osobností kalvínskej cirkvi na Slovensku bol **Albert Molnár Szenci (zo Senca)**, ktorý krátky čas pôsobil v Košiciach. Narodil sa v Senci. Študoval v Rábe, Gönci, Debrecíne a na viacerých zahraničných univerzitách, kde sa zdržiaval 18 rokov: vo Wittenbergu, Heidelbergu, Strassburgu, Herborne, Ambergu, Norimbergu a Altdorfe. Popri štúdiách pôsobil ako vychovávateľ, kazateľ a učiteľ. Bol aj tlačiarom a neskôr rektorom v Oppenheime. Bol svedkom skazy univerzity v Heidelbergu počas tridsaťročnej vojny. V roku 1624 sa na pozvanie sedmohradského kniežaťa Gabriela Bethlena vrátil do vlasti. Nasledujúce dva roky strávil v Košiciach, odkiaľ r. 1626 odišiel do Koložváru (Cluj-Napoca, RO)¹⁷. Patril k najvýznamnejším kalvínskym teológom a náboženským spisovateľom svojej doby. Tlačou vydal niekoľko desiatok teoretických a praktických teologických, jazykovedných, umeleckých a ďalších prác, ktoré sa neskôr dočkali sto i viac nových vydaní, napr.: Psalterium ungaricum. Szent Dávid... százötven zsoltári; Kis katechismus; Novae grammaticae ungaricae... libri duo; Közönséges imádságok; Egyházi ceremóniák formái; Postilla scultetica; Secularis concio evangelica; Imádságos könyvecske; preklad Kalvínovej Inštitúcie Az kereszteni religióra és igaz hitre való tanítás; Prédikácií az isten anyaszentegyházának dicsőségéről e földön;

14 Tamže, s. 295.

15 Tamže, s. 298.

16 Tamže, s. 299.

17 SZABÓ, András. „Bizontalan helyeken búdosunk“. Dunaszerdahely : Lilium Aurum, 2011, s. 115.

Szentírás szerint való rövid tanítás a bálványperekéről; Hívéséges és üdvösséges tanácsadás az oly házasságról, mely két ellenkező religión való személyek között legyen a mnohé ďalšie. V zahraničí publikoval viaceré diela domácej reformovanej spisby, ako napr. Károlyiho preklad Biblie.¹⁸

Spomedzi niekoľkých známych prešovských reformovaných kazateľov ako literárne činný teológ vynikal **Ján Kazai Rimaszombati** (z Rimavskej Soboty). Študoval na kolégiu v Blatnom Potoku. Od začiatku 18. storočia bol dvorným kazateľom Štefana Soósa, vedúceho predstaviteľa kalvínskych mešťanov a zemanov v Prešove. To bol zrejme hlavný dôvod, prečo sa r. 1705 stal prvým prešovským reformovaným farárom. Po odchode z Prešova pôsobil od r. 1709 ako kazateľ v Tarcali a napokon v Hajdúböszörményi. Tlačou vydal jednu smútočnú kázeň a knihu modlitieb Zöld olajfáogat szájában hordozó Noé galambja.¹⁹

Vďaka svojmu krátkemu pôsobeniu na čele humenského cirkevného zboru sa do histórie kalvinizmu na východnom Slovensku zapísal **Ján Sánta Kecskeméti** (z Kecskeméte). Narodil sa v Kecskeméte, kde získal aj nižšie vzdelanie. Študoval na reformovanom kolégiu v Debrecíne a na univerzitách vo Wittenbergu a Heidelbergu. Po návrate do vlasti pôsobil v kňazskom úrade na viacerých miestach v predtiských seniorátoch. V rokoch 1621 a 1622 bol reformovaným kazateľom v obnovej farnosti v Humennom. Po odchode z mestečka zastával kratší čas úrad užského seniora a potom pôsobil ako dvorný kazateľ Žigmunda Lónyaiho vo Vásárosnamény. Ďalšie správy o ňom nie sú. Podľa niektorých názorov požiadal o miesto v zadunajskej superintendencii a po odmietnutí mal konvertovať na katolicizmus. Bol významným teológom, tlačou vydal celý rad svojich kázni a polemických diel s Petrom Pázmányom, jezuitmi a katolíckou cirkvou vôbec.²⁰

V ďalšom hornozemplínskom mestečku, vo Vranove pôsobil ako reformovaný kazateľ a zemplínsky konsenior **Ján Mikolai Hegedűs**. Študoval na kolégiu v Blatnom Potoku a po jeho ukončení sa stal rektorom školy v neďalekej Olaszliszke. Potom pokračoval v štúdiu na zahraničných univerzitách: v Anglicku a Nizozemsku. Po štyroch rokoch sa vrátil do vlasti a zastával miesto rektora niektorej zo škôl v užskom senioráte. Neskôr pôsobil ako kazateľ v Trní, odkiaľ r. 1657 odišiel do Vranova, kde zastával úrad slovenského kňaza a konseniora zemplínskeho seniorátu. V tejto funkcii viedol za seniorát rokovania o odčlenení evanjelických a. v. cirkevných zborov. Možno aj to bol dôvod, prečo od r. 1663 pôsobil opäť ako kazateľ v Trní. Bol autorom viacerých teologických prác, ktoré tlačou vyšli v Utrechte a neskôr v Sibíni v Sedmohradsku (Sibiu, RO).²¹

18 ZOVÁNYI, Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest : A magyarországi református zsinati irodájának sajtóosztálya, 1977, s. 590.

19 ESZE, Tamás. *Az eperjesi református egyházközösség*. In Rimaszombati Kazai János. Zöld olajfáogat hordozó Noé galambja. Budapest, 1944.

20 ZOVÁNYI, Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest : A magyarországi református zsinati irodájának sajtóosztálya, 1977, s. 302.

21 Tamže, s. 400.

Vo Vranove istý čas pôsobil aj rodák z Moldavy nad Bodvou **Martin Szep-si Csombor**. Študoval na viacerých školách v Uhorsku (v Kežmarku, Košiciach a Nagybányi) a na univerzitách v Gdaňsku a Strassburgu. Po návrate pôsobil ako rektor v Moldave, od r. 1619 viedol školu v Košiciach a v nasledujúcom roku prijal miesto maďarského kazateľa vo Vranove, kde bol zároveň vychovávateľom v rodine Nyáryovcov. Tlačou vydal dve svoje práce *Europica varietas, avagy... bujdosásában látott, hallott különb-különbféle dolgoknak rövid leírása; Udvari schola*.²²

Z Moldavy nad Bodvou pochádzal aj **Juraj Szepsi Korocz**. Ako študent v Blatnom Potoku odišiel za pisára na dvor Štefana Bocskaia do Košíc. Po ukončení kolégia študoval na univerzite v Marburgu a Heidelbergu. Po návrate pôsobil od r. 1613 ako učiteľ v Blatnom Potoku a rektor v Košiciach. Po troch rokoch odišiel za kazateľa do Tokaja a Kálló. Bol aj literárne činný, tlačou mu vyšlo niekoľko príležitostných básní a teologických prác.²³

Ďalší kalvínsky teológ a učiteľ **Matej Thoraconymus Kabát** pochádzal z úplne odlišného prostredia, z evanjelického Brezna. Študoval na viacerých miestach, v Jihlave a na univerzite vo Wittenbergu. Po návrate do vlasti pôsobil od r. 1570 ako učiteľ v Bardejove, v nasledujúcom roku však odišiel do Kežmarku, kde do r. 1577 viedol tamojšiu školu. Pre hlásanie kalvinizmu však prišiel o miesto rektora, opustil mesto a r. 1578 prijal rektorský úrad v Košiciach. Aj odtiaľ však musel v nasledujúcom roku odísť. Do r. 1588 pôsobil ako učiteľ, neskôr ako rektor v Blatnom Potoku, odkiaľ sa vrátil do Kežmarku, kde sa opäť ujal vedenia školy. Zúčastňoval sa teologických diskusií, okrem iných aj s Gregorom Horváthom-Sztansithom. Tlačou vydal viacero príležitostných básní a teologických prác.²⁴

Teológii a budovaniu cirkvi sa však venovali nielen kňazi, ale aj svetské osoby. Jedným z najvýznamnejších z celého radu reformovaných magnátov a zemanov, podporujúcich šírenie reformácie a rôzne stránky pôsobenia cirkvi, bol krajinský sudca **Štefan Báthory z Ecsedu**. Bol synom významného reformovaného magnáta Štefana Báthoryho, ktorý na svojich majetkoch v Satmárskej a Zemplínskej stolici podporoval šírenie kalvínskej reformácie. Juraj Báthory pokračoval v jeho diele a ako krajinský sudca a župan troch stolíc sa veľkou mierou zaslúžil o rozvoj kalvinizmu v kráľovskom Uhorsku. Preukázal cenné služby panovníkovi ako vojenský veliteľ i diplomat, avšak na sklonku života sa z náboženských dôvodov postavil na stranu Štefana Bocskaia. Bol štedrým podporovateľom reformovanej cirkvi. Podporoval kolégiu v Blatnom Potoku aj v Debrecíne a financoval štúdiá mnohých budúcich kňazov v zahraničí. Preslávil sa aj ako autor mnohých teologických a náboženských prác, ktorých veľkú časť napísal v centre svojich zemplínskych majetkov vo Vranove. Bol autorom diel o Svätej Trojici, predestinácii a viacerých teologických úvah, zamyslení, rozpráv a modlitieb.²⁵

22 Tamže, s. 597.

23 Tamže.

24 Tamže, s. 635.

25 Tamže, s. 57.

K svetským pilierom cirkvi, avšak v neskoršom období, patril aj **Andrej Rákóczi z Rakovca a Moravian**, spomínaný už v súvislosti so slovenským prekladom bohoslužobných kníh. Andrej Rákóczi pochádzal zo starého rodu Rákócziovcov a bol v priamom príbuzenstve s niekoľkými sedmohradskými kniežatami a vodcami protihabsburských povstaní. Zemianska vetva rodu v 17. storočí nekonvertovala na katolicizmus a zachovala si reformované náboženstvo. Andrej Rákóczi sa narodil a dlhé roky žil na majetkoch v Darne v Užskej stolici (dnes Storožnica, UA), kam jeho starý otec presunul svoje sídlo. Po predčasnej smrti všetkých detí sa v 20-tych rokoch 18. storočia spolu s manželkou presťahoval do kaštieľa v Rakovci nad Ondavou v Zemplínskej stolici. Bol zbožným, hlboko veriacim kalvínom a pod jeho vplyvom konvertovala na kalvinizmus aj jeho manželka, za čo ho potrestal stoličný súd. V Rakovci sa ako patrón miestneho cirkevného zboru a chrámu vzorne staral o náboženské záležitosti a aj vďaka nemu sa v obci i ďalších rákócziovských dedinách, ako jednej z najsevernejších aj v 18. storočí udržala reformovaná cirkev. Zbor bol spočiatku filiou farnosti Trhovišti, po odňatí tamojšieho kostola r. 1728 zasa Bánoviec. V druhej tretine storočia, v období intenzívnej rekatolizácie, správdzanej zaberaním chrámov, sa v Rakovci schádzali mnohí kalvíni zo susedných obcí Moravany, Trhovište, Pozdišovce či Suché. Po panovníckom zákaze návštevy filií protestantskými kňazmi, vydanom Máriou Teréziou r. 1749, začal zamestnávať vlastného dvorného kazateľa. Okrem toho všemožne podporoval cirkev, poskytoval jej finančnú pomoc a vo svojom sídle prichýlil viacerých kazateľov zo skonfiškovaných farností. Vo svojej poslednej vôli odkázal nemalé čiastky cirkvi a blatnopotockému kolégiu. Jeho najväčšou zásluhou, najmä vo vzťahu k slovenským kalvínom (obývajúcim aj Rakovec, Moravany a Trhovište) bol však preklad stopäťdesiatich žaltárov kráľa Dávida od Alberta Molnára Szencziho do východoslovenského nárečia. Dočkal sa aj ich vydania Jurajom Jesseniom r. 1752. O dva roky na to umrel a pohreb „posledného Rákócziho“ v Rakovci sa stal takou manifestáciou protestantizmu Zemplínskej i susedných stolíc, že traja kňazi, ktorí sa ho zúčastnili, boli odsúdení na vysoké pokuty.²⁶

Najvýznamnejšou postavou, spätou s prekladom a vydaním slovenskej náboženskej literatúry bol **Juraj Jessenius**. O jeho pôvode veľa známe nie je. Bol potomkom príslušníkov Jednoty bratskej a pochádzal buď z Moravy alebo skôr z niektorého pôvodne bratského zboru zo západného Slovenska. Študoval v Debrecíne, a potom ako ho r. 1736 ordinoval komárňanský senior „český biskup“ Anton Valesius, stal sa kazateľom v Malom Kieri v Hontianskej stolici. Kvôli oživovaniu myšlienky Jednoty bratskej bol r. 1740 spolu s Valesiom a Františkom Csokovaym obvinený zo zakladania nedovolennej cirkvi a Miestodržiteľská rada ho nariadila zatknúť. Cirkev mu však umožnila ukryť sa a ešte v tom istom roku sa stal kazateľom v Nižnej Kamenici. Odtiaľ odišiel za farára do Bánoviec a napokon prijal miesto kazateľa v Malčiciach. V posledných dvoch uvádzaných slovenských zboroch preložil do východoslovenského nárečia cirkevnú agendu, zrejme aj väčšiu časť knihy modlitieb

26 Rákóczi András. Sárospataki református Kollégium Nagykönyvtára, Kt. 4283.

a pravdepodobne aj malý katechizmus. V spolupráci so superintendentom Martinom Csájom v Debrecíne vydal päť slovenských bohoslužobných kníh.²⁷

Ešte menej údajov sa dochovalo o ďalšom z autorov slovenských kalvínskych kníh, **Andrejovi Spáczaym**. Miesto jeho narodenia nie je známe. V Uhorsku žili dva zemianske rody Spáczayovcov, sídliace v niekoľkých stoliciach. Podobne sa nedochovali žiadne správy o jeho štúdiách. Podľa niektorých autorov pochádzal zo Sedmohradska alebo Partia, kde (napr. vo Varadíne) najskôr získal aj vzdelanie. Od roku 1732 pôsobil ako kazateľ v slovenských cirkevných zboroch predtiskej superintendencie: v Milhostove, Malčiciach, Bánovciach a Vrbnici. Zrejme na fare v Malčiciach preložil či skôr napísal slovenský spevník (*Hlasz pobosnoho spéványa to jeszt Pésnye kresztzanszke na rocsné svjátki, i k jinsím svetim prilesitosztem szporádane*) a jednu pieseň v knihe modlitieb (*Radosztz sértza pobosnoho to jeszt: Modlidbi ranné a vecserne, na jeden tédzeny, i insích málo, v chtorich pobosni tslovek z duchovnú radosztzu szlúsi Bohu vecsnomu*).²⁸

Uvedené osobnosti pôsobiace v reformovanej cirkvi na území dnešného východného Slovenska sú iba stručným výberom zo širokej palety tých, čo v priebehu 16.-18. storočia výraznejším spôsobom zasiahli do dejín kalvinizmu. Vo všeobecnosti môžeme na záver konštatovať, že všetci cirkevní predstavitelia získali kvalitné vzdelanie na nemeckých, ale i švajčiarskych univerzitách a svoju teologickú pripravenosť dokázali zúročiť nielen v kazateľskej činnosti, ale vykonávaním funkcií seniorov, konseniorov, učiteľov v rámci dištriktu. Popri tom obohatili všetci títo predstavitelia kalvínsku náboženskú spisbu o diela rôzneho charakteru od polemických náboženských spisov, cez katechizmy, teologicko-dogmatické práce až po spevníky a básne s náboženskou tematikou. Nie menej dôležitou, hlavne v období násilnej, ale i tichej rekatolizácie, bola pre kalvínsku cirkev podpora svetských osôb. Mnohí predstavitelia magnátskych i zemianskych rodín sa stali patrónmi a podporovateľmi kalvinizmu, zakladali školy, financovali štúdiá budúcich kazateľov a učiteľov, politicky sa angažovali v záujme protestantizmu, dokonca niektorí boli sami literárne činní.

27 Mali *Katechismus to jeszt: Véri kresztzanszkej gruntóvnihsz tslnékv zalosení Fundament* (1750), *Hlasz pobosnoho spéványa to jeszt Pésnye kresztzanszke na rocsné svjátki, i k jinsím svetim prilesitosztem szporádane* (1752), *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz soltári* (1752), *Radosztz sértza pobosnoho to jeszt: Modlidbi ranné a vecserne, na jeden tédzeny, i insích málo, v chtorich pobosni tslovek z duchovnú radosztzu szlúsi Bohu vecsnomu* (1758) a *Agenda ecclesiarum reformatarum to jeszt: Szprava jakbi se malo v eklezijich reformatskich krisztzitz, Kristusovu vetseru viszluhovatz, novich manselov prisahatz, tich chtori prepituju eccleziju rozhresovatz* (1758). KIRÁLY, Péter: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott elmékei*. Budapest : Akadémia kiadó, 1953, s. 48.

28 CSÁJI, Pál: *Rákóczi András 1752. évi zsolrtárfordítása XVII – XVIII. Századi szlovák, cseh egyházipolitikának keretében*, Budapest 1954. Rkp. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára, s. 15 – 16, 24 – 25.

Literatúra

- BUCSAY, Mihály. *A protestantizmus története Magyarországon 1521 – 1945*. Budapest : Gondolat, 1985.
- Corpus Juris Hungarici. Tyrnavia*, 1734.
- CSÁJI, Pál. *Rákóczi András 1752. évi szlovák zsoltárfordítása XVII. – XVIII. Századi szlovák, cseh egyházpolitikának keretében*. Budapest 1954. Rkp. Sárospataki Református Kollégium Könyvtára, Kt. 43/2/a.
- DIENES, Dénes. *A történelmi Tiszáninneni református egyházkerület*. Rkp.
- DIENES, Dénes. *Ez első püspökválasztás a tiszáninneni református egyházkerületben*. Sárospatak : Sárospataki Református kollégium, 1998.
- DIENES, Dénes (ed.). *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16. – 17. század*. Budapest : Osiris, 2000.
- DIENES, Dénes. *A Zempléni Református Egyházmegye összeírása 1782*. In *Acta Patakina XII*. Sárospatak : Sárospataki Református Kollégium, 2003, s. 32.
- DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*. Sárospatak : Sárospataki református kollégium, 2008.
- ESZE, T. (ed.). *A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725 – 1729*. In *Egyháztörténet*. 1, 1958, č. 1, s. 49.
- HÖRK, József. *A Sáros-zempléni ev. esperesség története*. Kassa : 1885.
- LAMPE, Adolf. *Historia Ecclesiae Refomatae*. Utrecht, 1728.
- RÁCZ, Károly. *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*, 2. Lugos 1899.
- RÉZ, László. *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely 1899.
- SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái XI. (Popeszku – Rybay)*. Budapest : Hornyánszky. 1906.
- Dostupné na <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/toc/r.htm>
- VÁRKONYI, Ágnes – KIS, Domonkos Dániel (ed.). *A Rákóczi-szabadságharc*. Budapest : Osiris, 2004.
- ZOVÁNYI, Jenő. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest : A magyarországi református egyház zsinati irodájának sajtóosztája, 1977.
- ZOVÁNYI, Jenő. *Tiszáninneni református szuperintendens seniorok*. In *Teológiai szemle*. 1938.
- ZSILINSZKY, Mihály. *Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*. 4. Budapest : Hornyánszky Viktor könyvnyodájá, 1897.

Horné Uhorsko a jeho úloha v procese reformácie a rekatolizácie

Peter Kónya

KÓNYA, Peter. Upper Hungary and its role in the process of Reformation and Recatholicisation. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 75-89.

Reformation and recatholicisation, as two major socio-spiritual processes of the early modern period, hit the Upper Hungary. In this region this process differed from other parts of the country thanks to several features. The Reformation had its unique position there because it was accepted by all ethnic groups living there such as (Hungarians, Germans, Slovaks) and despite its limited extent, it was also spreading among the Orthodox Rusyns. According to historical sources recatholicisation was not only violent process conducted by the Church and state power, but from some particular reasons and self-interest part of the Protestant population converted to the Catholic Church, which strongly denies the traditional views and opinions, prevalent in historical writings and historical religious documents. In the northeastern counties of Upper Hungary Greek Catholic Church played an important role in this process which resulted in changing then „national“ Ruthenian Uniate Church into the actual provincial trilingual church.

Key words: Reformation, Recatholicisation, Catholic Church, Hungary

Reformácia a rekatolizácia sú v stredoeurópskych reláciách nesporne dvoma najvýznamnejšími historickými procesmi, určujúcimi vývin kontinentu, resp. jeho časti v prvých dvoch storočiach raného novoveku. Zďaleka pritom neovplyvňovali iba náboženské či duchovné dejiny, ale rovnako mali zásadný význam aj pre ďalší kultúrny, spoločenský či politický vývoj. V Uhorsku, podobne ako inde v celej Európe (okrem Ruska a Balkánu), reformácia v 16. storočí, napriek osmanskému nebezpečenstvu a vnútorným bojom, rozhodujúcim spôsobom predurčila ďalšie osudy rozdelenej krajiny a všetkých jej častí a podobne v nasledujúcom storočí rekatolizácia udávala smer ďalšieho duchovného a v mnohých aspektoch aj politického vývinu kráľovstva.

Aj keď úloha obidvoch procesov, reformácie i rekatolizácie je nespochybniteľná vo vývine celého Uhorska, ich priebeh, prejavy a dôsledky sa líšili v jednotlivých častiach rozdelenej krajiny, a to nielen v kráľovstve, Sedmohradskom kniežatstve alebo na osmanskom území, no rovnako aj v jednotlivých teritoriálnych celkoch kráľovského Uhorska. Osobitosti priebehu reformácie a rekatolizácie záviseli od mnohých skutočností, predovšetkým od spoločenských, hospodárskych, no rovnako etnických a iných daností či špecifik regiónu. Oba procesy sa pritom najplnšie rozvinuli, najintenzívnejšie prebiehali a najviac osobitostí nadobudli práve v Hornom Uhorsku.

Pojem Horné Uhorsko nie je neznámym ani v historiografii, ani v publicistike či literárnych žánroch. Spravidla sa však takmer nikde nepoužíva v pôvodnom, teda ranonovovekom význame. Vo veľkej väčšine je tento výraz chápaný ako označenie

niekdajšej tzv. Hornej Zeme, či ešte častejšie je priamo vzťahovaný na teritórium súčasného Slovenska. To však nezodpovedá historickej realite. Horné Uhorsko, ako vojenský, hospodársky a administratívno-správny celok, vzniklo v 16. storočí, keď panovnícky dvor, resp. Dvorská vojnová rada, v záujme zabezpečenia obrany pred osmanskou hrozbou, rozdelila územie kráľovstva na hlavné kapitanáty, ktoré v nasledujúcom období prevzali popri vojenských aj funkcie hospodárskeho a administratívneho riadenia.

Toto územie Horného Uhorska, ako najvýchodnejšiu časť krajiny, ktorá tak zároveň ležala najďalej od Viedne ako sídla dynastie, pozostávalo z trinástich stolíc. Patrili k nemu stolice: Spišská, Šarišská, Zemplínska, Abovská, Turnianska, Užská, Berežská, Ugočská, Gemerská, Hevešská, Boršodská, Sabolčská a Satmárska. Na jeho území ležalo najviac slobodných kráľovských miest v celej krajine, tvoriace tzv. Pentapolitanu, spoločenstvo piatich a neskôr šiestich miest (Košice, Prešov, Levoča, Bardejov a Sabinov, od r. 1660 aj Kežmarok). Na tomto teritóriu ležali aj významné, tzv. hornouhorské kráľovské banské mestá, ktoré síce neboli také významné ako dolnouhorské¹, mali však významnú úlohu v ekonomickom živote celej krajiny (Smolník, Rožňava, Gelnica, Mníšek, Dobšiná a i.) centrom celej oblasti bolo mesto Košice, kde sídlili dva najvýznamnejšie centrálné úrady habsburskej správy: Hornouhorský hlavný kapitanát a Spišská komora.

Horné Uhorsko bolo už od stredoveku etnicky zmiešaným územím, na ktorom po stáročia žili viaceré etniká. Maďarské obyvateľstvo žilo v najväčšom počte takmer výlučne v Boršodskej, Hevešskej, Sabolčskej a Satmárskej stolici, výraznú väčšinu tvorilo aj v Zemplínskej, Užskej, Berežskej, Ugočskej, Abovskej, Turnianskej a Gemerskej stolici, v menšine v Šarišskej stolici. Slováci obývali zväčša severnú časť územia, najviac Šarišskú stolicu, no vo väčšom počte žili aj v stoliciach Spišskej, Zemplínskej, Užskej, Abovskej a Gemerskej. Nemecké sedliacke obyvateľstvo žilo iba v Spišskej stolici, nemeckí mešťania potom v slobodných kráľovských mestách, v kráľovských bankských mestách a výsadných spišských mestách.² Od konca stredoveku sa do východných a severných stolíc stále vo väčšom počte sťahovalo rusínske, v menšej miere rumunské pastierske obyvateľstvo, ktoré v 16. storočí tvorilo už plynulý pruh osídlenia v Berežskej, Užskej, Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolici, kde založilo niekoľko desiatok nových obcí na valašskom práve.³ Spolu s Rusínmi (resp. Rumunmi) prišlo na toto teritórium i nové, ortodoxné náboženstvo a spolu s judaizmom vtedy ešte málopočetnej židovskej komunity tak

1 Sedem dolnouhorských kráľovských bankských miest na území dnešného stredného Slovenska bolo strediskami ťažby drahých kovov a medi (Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica), vďaka čomu získali významné výsady a postavenie približujúce ich slobodným kráľovským mestám.

2 V slobodných kráľovských mestách (okrem Levoče a Kežmarku, kde žilo iba nemecké obyvateľstvo) tvorili Nemci až do konca 17. storočia väčšinu, v spišských mestách a bankských mestách aj naďalej.

3 Kým tento pastiersky, istým spôsobom kočovný ľud mal pôvodne rumunský etnický charakter, v podkarpatských stolicach v ňom už prevažovali Rusíni a posledné rumunské osobné mená sú tak doložené iba v Užskej stolici.

vytvorilo prielom v konfesionalnej jednote dovtedy jednoliateho katolíckeho obyvateľstva.

Podobne pestrá ako etnická skladba regiónu, bola aj spoločenská štruktúra či stratifikácia obyvateľstva. Horné Uhorsko bolo v ranom novoveku jednou z najviac urbanizovaných častí krajiny. Na jeho území sa nachádzalo už spomínaných päť, resp. šesť slobodných kráľovských miest, tvoriacich politický zväz Pentapolitana, ktoré zohrávali mimoriadne dôležitú úlohu v hospodárskom, politickom a duchovnom živote regiónu. Hornouhorské kráľovské banské mestá, ležiace na území západných stolíc (Smolník, Rožňava, Dobšiná, Gelnica, Švedlár, Mnišek a i.), ktoré napriek tomu, že ich význam bol podstatne nižší ako dolnouhorských banských miest, mali dôležité miesto v hospodárskom vývine celej oblasti. Popri kráľovských mestách existovalo však na tomto teritóriu niekoľko desiatok zemepanských miest a mestečiek, najviac na Spiši a na Zemplíne, kde sa, vďaka vysokej produkcii miestnej vinohradníckej oblasti a obchodu s vínom, na malom území dvoch slúžnovských okresov vyvinulo viac ako desať dynamicky sa rozvíjajúcich, bohatých mestečiek (Tokaj, Blatný Potok, Tállya, Tolcsva, Olaszliszka, Sátoraljaújhely, Mád, Tarcal, Mezözombor, Szerencs a Abaujszántó).⁴

Samozrejme, najvýznamnejším, hospodársky a politicky najsilnejším stavom aj v Hornom Uhorsku boli magnáti a šľachta. Niekoľko bohatých magnátskych rodov vlastnilo obrovské panstvá (Perényi, Drugeth, Rákóczi, Báthory, Thököly, Nyári a i.) a početní zemania ovládali hospodársky a politický život stolíc. Významnú ekonomickú, politickú, spoločenskú i kultúrnu funkciu nielen v slobodných kráľovských mestách a ich širšom okolí, ale aj v okolitých stolicích, plnilo meštianstvo. Na vidieku žili popri poddaných, medzi ktorými v tomto období prevládali ešte spravidla sedliaci, aj veľké skupiny slobodného či výsadného obyvateľstva. Takým i boli nielen mešťania zemepanských miest a mestečiek, ale najmä Rusíni, ktorí kvôli svojmu spôsobu života, kočovnému pastierstvu oviec, nemohli byť pripútaní k pôde, ale slobodne sa pohybovali na území veľkých pohraničných panstiev, vďaka čomu plnili aj rôzne strážne a poriadkové úlohy pre panstvo.

Je pochopiteľné, že etnická aj spoločenská pestrosť regiónu významne ovplyvnila priebeh, no najmä prijatie a šírenie reformácie a rekatolizácie. Práve na tomto území sa medzi prvými začali šíriť myšlienky reformácie, ktoré sa udomácnili v radoch nemeckých mešťanov slobodných kráľovských a spišských miest. Horné Uhorsko má tak viacero prvenstiev v akceptácii, šírení a vývine reformácie, kde sa vďaka nemeckým mešťanom slobodných kráľovských a kráľovských banských miest už v rokoch pred moháčskou porážkou stali známymi Lutherove idey.

Prvé ohlasy reformácie sa v Uhorsku objavili veľmi skoro, sotva jeden-dva roky po vystúpení Martina Luthera vo Wittenbergu. Už pred rokom 1520 pôsobil v Lubicí na Spiši v reformačnom duchu kazateľ Tomáš Preisner.⁵ V hornouhorských slobodných kráľovských mestách sa ešte pred Moháčom objavili prví kazatelia, šíriaci

4 Celé Tokajské Podhorie, najmä však desať tamojších zemepanských miest a mestečiek práve v 16. storočí prežívalo hospodársky rozkvet.

5 KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský Svätý Mikuláš, 1935, s. 46 – 47.

Lutherove myšlienky. V Košiciach pôsobil Ján Henckel, po jeho odchode na kráľovský dvor ho vystriedal Wolfgang Schustel, ktorého iba krátko predtým vyhнали z Prešova, kde sa dostal do konfliktu s farárom.⁶ Ešte skôr, r. 1524, v reformačnom duchu kázal v Sabinove kazateľ Ján.⁷

Meštianstvo slobodných kráľovských a kráľovských banských miest bolo v Hornom Uhorsku prvou a jedinou spoločenskou vrstvou, ktorá sa ešte pred moháčskou bitkou identifikovala s reformáciou. Kľúčovým pre ďalší osud reformácie v Uhorsku bolo však jej prijatie najsilnejším a najpočetnejším stavom: šľachtou. V radoch magnátov a zemanov sa však Lutherovo učenie začalo šíriť až v období po Moháči. Už v dvadsiatych rokoch vyznávalo myšlienky reformácie viacero magnátskych a popredných zemianskych rodín. K najvýznamnejším prívržencom a patrónom reformácie v Hornom Uhorsku patrili: strážca koruny a kancelár Peter Perényi, Gašpar Perényi, Gašpar Drágffy, František Dersffy, a viacerí príslušníci rodín Csákyovcov, Báthoryovcov a Bebekovcov.⁸ V tridsiatych rokoch sa k reformácii priklonili ďalší magnáti, medzi nimi Drugethovci, ktorí najmä na severovýchode, v Zemplínskej a Užskej stolici vlastnili obrovské panstvá.⁹

Počas dvoch - troch desaťročí po moháčskej pohrome sa reformácia bleskovo šírila na celom území Uhorska. Lutherovo učenie po prvý raz, spravidla ešte pred polovicou tridsiatych rokov 16. storočia, zvíťazilo v slobodných kráľovských mestách. V nasledujúcom desaťročí sa k reformácii prihlásili magnáti a šľachta, od ktorých nové učenie prevzali neskôr masy poddanského obyvateľstva. Priebeh šírenia reformácie v radoch poddaných obyvateľov mestečiek a dedín nebol doteraz predmetom vedeckého bádania. Išlo rozhodne o dlhý a nejednoznačný proces, počas ktorého boli jednotlivé prvky nového učenia postupne zavádzané do náboženskej praxe a vytlačali časti stredovekého absolutizmu. Jednoznačne hrubo skreslené a falošné sú predstavy o násilnom nútení sedliakov na „novú vieru.“ Prijatie reformácie predstavovalo každopádne dlhý proces, ktorého podmienky a súčasť záviseli od viacerých, vnútorných i vonkajších činiteľov.

Aj keď historická veda dodnes pozná proces šírenia reformácie iba nedostatočne, možno konštatovať, že kľúčovú úlohu v ňom zohrávali tzv. reformátori, kazatelia ovplyvnení reformačnými myšlienkami, akým bol napr. Matej Bíró Dévai, slávny „uhorský Luther“, pôsobiaci v Hornom Uhorsku v mestách Košice a Prešov. V radoch maďarského obyvateľstva severovýchodných stolíc hlásali Lutherovo učenie kazatelia Štefan Gálszécsi (zo Sečoviec) a Michal Siklósi.¹⁰ Viacero reformáto-

6 BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia vo východoslovenských mestách v 16. storočí. In: Uličný, Ferdinand (ed.). *Reformácia na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 1998, s. 22.

7 BODNÁROVÁ, Miloslava. Sabinov v stredoveku. In: Kónya, Peter (ed.). *Dejiny Sabinova*. Prešov : Mestský úrad Sabinov, 2000, s. 109 – 110.

8 ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest 1907, s. 65 – 66.

9 RÉZ, László: *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaujhely : Zemplén könyvnyomtató intézet, 1899, s. 60.

10 ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*, s. 49.

rov pôsobilo v slobodných kráľovských mestách regiónu:¹¹ Leonard Stöckel, Anton Transylvanus, Bartolomej Bogner, alebo už spomínaný Ján Henckel a Wolfgang Schustel.

V záujme ďalšieho šírenia reformácie bolo nevyhnutné organizačné a vieroučné zjednotenie reformačných cirkevných zborov. To sa však mohlo uskutočniť iba cestou spoločných stretnutí, rokovaní kazateľov a svetských predstaviteľov cirkvi, ktoré sa v kráľovstve ako prvé konali práve v Hornom Uhorsku. Po vôbec prvej uhorskej synode, uskutočnenej r. 1545 v Medgyesi v Sedmohradsku (kde si zvolili sedmohradskí Sasi vlastného superintendenta) sa ešte v tom istom roku z iniciatívy Gašpara Drágffyho v Erdőde zišli tridsiati kazatelia v územia Partia a satmárskej stolice. Táto prvá synoda v kráľovskom Uhorsku však nemala ešte veľký význam pre ďalší vývin luterskej cirkvi v tejto časti krajiny. Zhromaždení kazatelia síce vyhlásili svoj rozchod s katolicizmom a prihlásili sa k luterskej reformácii, niektoré z prijatých článkov sa však klonili k názoru Filipa Melanchthona, hlavne otázka Večere Pánovej predznamovala rozdelenie reformácie v krajine.¹²

Podstatne významnejšou pre zosilnenie uhorskej reformácie a postupné konštituovanie luterskej cirkvi bola synoda, konaná r. 1546 v Prešove, ktorú cirkevno-historická spisba považuje za prvú uhorskú luterskú synodu. Na jej rokovaní sa zúčastnili: delegáti piatich slobodných kráľovských miest, mestskí kňazi, rektori a kazatelia vidieckych farností v Šarišskej a Spišskej stolici. Synoda prijala šesťnásť záverov, ktoré neskôr poslúžili ako vzor pri formulovaní vyznaní viery a organizovaní cirkevného života luterských zborov. Za základ viery určili Augsburské vyznanie a Melanchthonove Loci Comunes, pričom prisluhovanie Večere Pánovej predpisovali podľa wittenberského spôsobu. Väčšina článkov sa zaoberala výstavbou cirkvi, poriadkom zborov, školstvom, vzťahom so svetskou vrchnosťou, povinnosťami kňazov a superintendentov, poriadkom bohoslužieb, dôchodkami farností, svätením sviatkov a pod., na synode bol vytvorený prvý luterský seniorát, a to na území piatich slobodných kráľovských miest a Šarišskej stolice. Je zaujímavé, že v zmysle tzv. Prešovských článkov svätili nových kňazov (podobne ako neskôr v predtiskom dištrikte reformovanej cirkvi) seniori.¹³

Veľký význam pre zjednotenie vierouky a vytvorenie organizačných celkov luterskej cirkvi malo formulovanie a schválenie vyznaní viery v polovici 16. storočia. Z nich prvé opäť pochádzalo z územia horného Uhorska. Ferdinand I. r. 1549 v zmysle zákona z predchádzajúceho roku, ktorý nariadil vrátenie cirkevných pomerov do pôvodného stavu (pred reformáciou) a namierený bol najmä proti anabaptistom a sakramentárom (zwingliánom), nariadil prešetrovanie náboženských pomerov v hornouhorských slobodných kráľovských mestách. Preto mestské rady na porade rozhodli o vypracovaní spoločného vyznaní viery, ktoré 22. augusta 1549 odovzdali kráľovským komisárom. Toto vyznanie viery nazvali neskôr Confessio

11 Spoločenstvo hornouhorských slobodných kráľovských miest nazývané Pentapolitana tvorili Košice, Prešov, Bardejov, Levoča a Sabinov, od r. 1660 aj Kežmarok.

12 ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*, s. 75.

13 BODNÁROVÁ, Miloslava. *Reformácia vo východoslovenských mestách*, s. 28 – 29.

pentapolitana a jeho autorstvo cirkevnohistorická spisba tradične pripisovala bardejovskému rektorovi Leonardovi Stöckelovi, čo však najnovšie výskumu spochybňujú.¹⁴ Základom vyznania viery, pozostávajúceho z dvadsiatich článkov bolo aj viacero prvkov Invarianty a Melancthonovho učenia. Vyznanie viery potvrdil jágerský biskup a na vedomie vzal aj panovník. Confessio Pentapolitana tak splnila svoju úlohu: legalizovala existenciu lutherských cirkevných zborov v Hornom Uhorsku, posilnila ich náboženskú prax a určila pevnú hranicu medzi lutherstvom a mimo zákon stojacim anabaptizmom a zwingliánstvom (sakramentárstvom).

Na konci šesťdesiatych rokov, r. 1569 kňazi fraternity dvadsiatich štyroch spišských miest (Valent Megander a Cyril Obsopaeus) na vyzvanie varadínskeho biskupa Gregora Bornemisszu vypracovali nové vyznanie viery pod názvom Confessio Scepusiana. Za vzor im slúžilo vyznanie viery piatich slobodných kráľovských miest, ako aj vyznanie viery siedmich dolnouhorských banských miest (Confessio Montana), prijaté r. 1559. Po vydaní vyznaní viery, záväzných pre všetky lutherské zbory, sa začali konštituovať základy novej, evanjelickej cirkevnej správy. Prvou cirkevnosprávnou jednotkou samostatnej lutherskej cirkvi bol seniorát piatich slobodných kráľovských miest, vytvorený na už spomínanej prešovskej synode, vedený prvým seniorom bardejovským farárom Michal Radišinom.¹⁵

Jednotlivé lutherské cirkevné zbory vytvárali od polovice storočia väčšie cirkevno-správne celky, superintendencie alebo cirkevné dištrikty. Prvá superintendencia vznikla z iniciatívy Mateja Göncziho r. 1551 s centrom v Temešvári, jej existenciu však už po niekoľkých rokoch prerušilo dobytie hradu a obsadenie celej oblasti Osmanmi. Dlhší čas existoval dištrikt, založený r. 1554 na synode v Óvári.¹⁶

Tak sa v polovici 16. storočia rozšírila lutherská reformácia takmer na celom území Horného Uhorska, s výnimkou časti severovýchodného teritória, obývaného ortodoxnými Rusínmi. Cirkev ako inštitúcia však z viacerých dôvodov vznikla až o niekoľko desaťročí a popri tom toto územie bolo ako posledné začlenené do krajinskej organizácie evanjelickej cirkvi (dva roky po dolnouhorskej a dve desaťročia po zadunajskej cirkvi). Avšak v tom čase už, od polovice storočia, postupovala krajinou aj tzv. druhá reformácia.

Už niekoľko rokov po víťazstve lutherskej reformácie sa v Uhorsku objavili prívrženci druhého, švajčiarskeho smeru. Učenie Ulrycha Zwingliho sa však v krajine šírilo iba sporadicky a jeho prívrženci sa spravidla nestretávali s priateľským prijatím. Takisto štátna moc sa ku zwingliánstvu, či sakramentárstvu, ako bolo v Uhorsku nazývané, správala nepriateľsky, o čom svedčí celý rad prísnych snemových zákonov. Názory ďalšieho švajčiarskeho reformátora, Jána Kalvína, sa v kráľovstve objavili až v polovici storočia. Keďže kalvinizmus sa v Uhorsku, podobne ako v ďalších stredoeurópskych krajinách, začal šíriť už po všeobecnej akceptácii lutherského smeru, nazývajú ju historici aj tzv. „druhou reformáciou.“

14 SUDA, Max, Josef. Wer verfasste die Confessio Pentapolitana? In: Kónya, Peter – Matlovič, René (eds.). *Miscellanea Anno 2000. ACEP IX*. Prešov 2001, s. 18 – 23.

15 BODNÁROVÁ, Miloslava. *Reformácia vo východoslovenských mestách*, s. 28 – 29.

16 ZSILINSZKY, Mihály. *A Magyarhoni protestáns egyház története*, s. 78.

Kalvínska reformácia rýchlo napredovala vo všetkých častiach rozdeleného Uhorska a už r. 1552 sa v Berehove v Hornom Uhorsku pod vedením reformátora (dovtedy luterského) Martina Sántu Kálmáncsehiho zišla prvá synoda, ktorej závery už jednoznačne obsahovali teologické názory Jána Kalvína.

Kalvinizmus sa potom rýchlo šíril na celom území Horného Uhorska, tak v zá-
tiských, ako aj predtiských stolicích a jeho vedúci predstavitelia sa už v päťdesiat-
tych rokoch objavili vo významnejších centrách protestantizmu. Tak v Košiciach už
r. 1557 kázal Gregor Szegedi a o rok neskôr Pavol Wolfgang Thúri prevzal vedenie
gymnázia v Novom Meste Pod Šiatrom (Sátoraljaújhely). Pod jeho vplyvom prešiel
na platformu kalvinizmu aj blatnopotocký farár Štefan Kopácsi.¹⁷

O niekoľko rokov neskôr, r. 1561 na synode v Tarcali prijali zemplínski kazate-
lia Kalvínovo a Bézeho ženevské vyznanie viery. Na tejto synode, zvolanej Štefa-
nom Kopácsim, sa zúčastnila väčšina kalvínskych kazateľov, pôsobiacich na území
Jágerskej diecézy. Na synode prijaté tzv. tarcalské vyznanie viery sa už v základ-
ných otázkach rozchádzalo s Lutherovým teologickým systémom a princípmi vý-
stavby nemeckej cirkvi.¹⁸

V nasledujúcom období rýchlym tempom napredovala kalvínska reformácia
takmer na celom území Horného Uhorska. Už o rok neskôr, r. 1562, bolo opäť
v Hornom Uhorsku prijaté prvé domáce švajčiarske, teda kalvínske vyznanie viery.
Keďže toto vyznanie bolo zostavené pre vojakov Jágerského hradu, ktorých jáger-
ský biskup Anton Veransics vyzval na predloženie článkov viery, zároveň ho však
vypracovali debrecínski teológovia Gregor Szegedi a Peter Juhász Melius, do de-
jín vošlo pod menom Debrecínske, alebo Debrecínsko-jágerské vyznanie. Preto, že
v tejto fáze kalvínskej reformácie jej stúpenci uvažovali stále v rovine reformova-
nia starej a nie zakladania novej cirkvi, jeho tvorcovia ho pomenovali „Confessio
Catholica“.¹⁹

Kalvinizmus, ktorý sa počas dvoch desaťročí rozšíril v Sedmohradsku, na os-
manskom území, v celom Zadunajsku, v južných stolicích Dolného Uhorska
a v takmer celom Hornom Uhorsku, nebol schopný preniknúť do severných sto-
lic kráľovstva a spravidla ani do slobodných kráľovských a kráľovských banských
miest. Tak ako v celej krajine, aj v severnej a severozápadnej časti Horného Uhor-
ska zabránili v ďalšom šírení druhej reformácie územnosprávne jednotky luterskej
cirkvi a silné luterské slobodné kráľovské mestá. Rovnako ako v dolnouhorských
stolicích to však boli aj luterskí magnáti, kontrolujúci duchovný život na svojom
území.

Jeden z nich, Gašpar Perényi, syn Petra Perényiho, žil práve v centre šírenia
kalvinizmu vo vnútrotiskej oblasti, v Blatnom Potoku (Sárospatak). Gašpar Peré-
nyi spolu s Jánom Alaghyom boli v južných okresoch Zemplínskej stolice hlavnou

17 DIENES, Dénes: *A történelmi Tiszáninneneni reformátusegyházkerület*. Kézirat, s. 43.

18 Tamže.

19 PAPP, Klára: Mélius Juhász Péter és a Debrecen-egervölgyi hitvallás. In: KÓNYA, Peter (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov*. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 1999.

prekážkou prechodu luterských cirkevných zborov na pozície kalvinizmu. Iba po smrti obidvoch magnátov, r. 1567, mohlo dôjsť k transformácii regiónu ku kalvínskej reformácii. Pritom na teritóriu Horného Uhorska kalvinizmus už skôr našiel významných podporovateľov z radov popredných magnátskych rodov (Gašpar Mágócsi, Juraj Bebek, Juraj a Anna Báthoryovci, v druhej polovici storočia viacerí Drugethovci a iní).

Po prekonaní prekážok, v šesťdesiatych rokoch 16. storočia, mohlo dôjsť na území predtiských stolíc k vytváraniu územnej organizácie kalvínskych farností. Spočiatku v tejto časti krajiny riadili kalvínske cirkevné zbory kňazi seniorátu piatich slobodných kráľovských miest.²⁰ Táto prax bola však po vieroučnom rozchode v šesťdesiatych rokoch neudržateľná. Prvé teritoriálne jednotky kalvínskych zborov sa začali vytvárať už začiatkom šesťdesiatych rokov a r. 1556 založili kalvínski kazatelia na území Boršodskej stolice samostatný seniorát (Tractus) na čele Františkom Mohim, farárom v Szikszó. Pod vedením už spomínaného Štefana Kopácsiho vznikol r. 1559 zemplínsky seniorát, ktorého formovanie zastavil Gašpar Perényi. Kopácsi odišiel do Plešivca, kde r. 1567 vytvoril gemerský seniorát. Prvým seniorom abovského seniorátu sa r. 1564 stal Gašpar Károlyi, kazateľ v Gönci.²¹ Tieto tri samostatné kalvínske senioráty (boršodský, gemerský a abovský), reprezentovali r. 1567 predtiské reformované zbory na debrecínskej synode, kde ich predstavitelia podpísali II. helvetské vyznanie viery.²²

Ešte v tom istom roku, po smrti Gabriela Perényiho a Jána Alaghyho, mohol byť obnovený zemplínsky seniorát, pod vedením Františka Ceglédiho, farára v mestečku Olaszliszka.²³ Podobne r. 1567 mohol byť vytvorený užský seniorát, jeho senior Lukáš Egri však inklinoval k unitárstvu, v dôsledku čoho až do jeho smrti r. 1574 bolo zastavené ďalšie formovanie kalvínskej cirkevnej organizácie na území stolice a jej začlenenie do Predtiského dištriktu.²⁴ Predtiský dištrikt sa pritom od svojho vzniku v mnohých aspektoch odlišoval od obdobných cirkevnosprávnych jednotiek obidvoch protestantských cirkví. Počas takmer dvoch storočí, do r. 1734, predstavoval totiž iba voľný zväzok seniorátov, bez biskupa alebo superintendenta, ktorého právomocami disponovali seniari. Popri iných príčinách rozhodujúcu úlohu v tomto vývine zohrávala skutočnosť, že jednotliví seniari, ktorí sa iba neskôr spojili do dištriktu, plnili od začiatku povinnosti, ktoré všade inde (s výnimkou evanjelického gemerského seniorátu), vykonávali superintendenti. Do ich pôsobnosti patrili okrem iných aj cirkevné vizitácie, ordinácie kňazov, vyobcovania a pod.

20 DIENES, Dénes. *A történelmi református*, s. 25.

21 ZOVÁNYI, Jenő. Tiszáninneni református szuperintendens seniorok. In: *Teológiai szemle*, 1938, s. 54.

22 DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, Sárospatak : Sárospataki református kollégium, 2008, s. 437.

23 ZOVÁNYI, Jenő. Tiszáninneni református szuperintendens seniorok, In: *Teológiai szemle* 1938, s. 52.

24 DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 437.

Ďalšou, významnou osobitosťou Potiského dištriktu bolo spolužitie s lutherskými cirkevnými zbormi, trvajúce na území Zemplínskej stolice viac ako poldruha storočia. Táto zaujímavá cirkevná únia vznikla na seniorátnej synode v Novom Meste Pod Šiatrom r. 1597, ktorá rozhodla o tom, že zemplínske slovenské lutherské slovenské zbory (vo Vranove, Skrabskom a okolí), budú spravované vranovským slovenským kňazom (kaplanom), vykonávajúcim zároveň i funkciu konseniora. Prvým takýmto zemplínskym slovenským konseniorom bol Andrej Mednenszky.²⁵ Spoločná cirkevná správa kalvínskych a lutherských zborov trvala do roku 1663, keď sa zemplínske lutherské farnosti so svojimi filiami, z iniciatívy evanjelického hornouhorskeho vidieckeho seniorátu, vyčlenili zo štruktúr reformovanej cirkvi a vstúpili do novovytvoreného Šariško-zemplínskeho seniorátu evanjelickej a. v. cirkvi.²⁶ Treba však zdôrazniť, že táto predtiská (či hornouhorská) kalvínsko-lutherská cirkevná únia predstavovala organizačné, nie vieroučné zjednotenie.

Po vytvorení seniorátov Predtiského dištriktu reformovanej cirkvi, v poslednej štvrtine 16. storočia, plynule pokračoval ďalší vývin kalvinizmu v Hornom Uhorsku. V prvom rade sa zemepanské mestá a mestečká stali silnými centrami šírenia druhej reformácie i vytvárania štruktúr reformovanej cirkvi. Z nich ústredný význam nadobudol Blatný Potok, najmä vďaka tamojšiemu, dynamicky sa rozvíjajúcemu kolégiu, zabezpečujúcemu kňazský dorast pre konštituujúcu sa cirkev.

Predtiský dištrikt vznikol na území jedenástich stolíc (Gemery, Malohont, Boršod, Heveš, Abov, Turňa, Zemplín, Už, časť Sabolčskej, Satmárskej a Berežskej stolice) a s výnimkou juhovýchodných a severozápadných stolíc tak zaberalo takmer celé teritórium stredovekej Jágerskej diecézy. Rovnako kalvínske juhovýchodné stolice patrili do Zátiského dištriktu, v severozápadných stolicích (Šariš a Spiš) však silné lutherské jednotky cirkevnej správy znemožnili ďalšie šírenie kalvinizmu na ich území. Hlavnú prekážku postupu kalvínskej reformácie na západ predstavovalo predovšetkým päť slobodných kráľovských miest, resp. ich seniorát a v jeho pôsobnosti spišské nemecké vidiecke zbory. Výnimku tvoria iba nemnohé (maximálne dvadsaťpäť) kalvínske cirkevné zbory v Šarišskej stolici, založené a udržiavané vďaka patronátnejmu právu zemepánov.²⁷

Najmä slobodné kráľovské mestá boli dlho uzavreté pred Kalvínovým učením, ktorého prvky do nich mohli prenikať iba sporadicky, cestou kryptokalvinizmu, podporovaného wittenberskými filipistami. Kryptokalvinizmus sa v posledných desaťročiach 16. storočia rozšíril najmä v mestskom prostredí Spiša, kde cirkevná a mestská vrchnosť ako prvého obvinila a odsúdila za kryptokalvinizmus levočského rektora Jána Mylia.²⁸ Podobne neskôr v Kežmarku pôsobil v Kalvínovom duchu dvorný kazateľ panstva Tomáš Fabricius a mestský farár Sebastián Ambrózius Lám, ktorých ostro napádali a odsúdili nielen mestské rady, ale aj lutherskí

25 DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 439.

26 DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 440.

27 KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov, 2010.

28 BODNÁROVÁ, Miloslava. *Reformácia*, s. 32.

magnáti, predovšetkým Gregor Horváth Stantsich. Spišských a šarišských kryptokalvinistov odsúdili na viacerých seniorátnych synodách, ako napr. v Sabinove r. 1599.²⁹ Napriek tomu sa kryptokalvinizmus na Spiši objavoval aj neskôr a ešte r. 1623 bol z neho obviňovaný ľubický farár Ján Serpolius.

Najlepšie podmienky pre udomácnenie kalvinizmu sa vytvorili iba vo dvoch slobodných kráľovských mestách v regióne, v Košiciach a Prešove, kde kvôli početnému maďarskému obyvateľstvu pôsobili maďarskí evanjelickí kňazi, ktorí neraz prichádzali už z kalvínskych cirkevných zborov. V novom pôsobisku však museli, spolu so svojimi veriacimi, dlhé desaťročia zápasiť s cirkevnými aj mestskými vrchnosťami. V Košiciach sa iba na priamy zásah sedmohradských kniežat (počas ich užívania mesta) a neskôr i v spolupráci s katolíckou cirkvou podarilo zlomiť odpor evanjelického magistrátu a r. 1647 tak legalizovať miestny kalvínsky cirkevný zbor. V Prešove sa však reformovaní mešťania a zemaniam neúspešne pokúšali o založenie zboru, čo sa napokon podarilo až počas povstania Františka II. Rákócziho, v zmysle rozhodnutia druhého kuruckého snemu v Ónode r. 1707.³⁰

Lutherská reformácia v Uhorsku prebehla síce o niekoľko desaťročí, šírenie kalvinizmu, jej transformácia na samostatnú cirkev s krajiniskými štruktúrami prebiehala však podstatne dlhšie a dovŕšená bola neskôr ako u reformovanej cirkvi. Spôsobilo to viacero príčin, spočívajúcich tak vnútri organizácií lutherských zborov (odlišná organizácia vznikajúcej cirkvi, prílišná závislosť na svetskej moci, najmä magnátoch a i.), ako aj vo vonkajších podmienkach vtedajšej uhorskej spoločnosti (rekatolizačná politika Rudolfa II., Bocskaiovo povstanie). K procesu vzniku evanjelickej a. v. cirkvi, ktorý sa už na konci 16. storočia začal v Zadunajsku, sa najneskôr pripojilo Horné Uhorsku, na synode v Spišskom Podhradí r. 1614. Podobne ako v Dolnom Uhorsku, kde Žilinskú synodu r. 1610 zvolal palatín Juraj Thurzo, aj synodu v Spišskom Podhradí, konanú o štyri roky neskôr, inicioval predstaviteľ svetskej moci, spišský župan Krištof Thurzo. Na tejto synode, ktorá sa zišla v januári 1614 v Spišskom Podhradí, boli prítomní lutherskí magnáti, zemaniam, vyslanci piatich hornouhorských slobodných kráľovských miest a kňazi dvoch dovtedajších seniorátov (mestského a vidieckeho). Delegáti sa prihlásili ku kánonom synody v Žiline a prijali vlastných šesťnásť záverov, ktoré, rovnako ako žilinské, potvrdil palatín Juraj Thurzo. Jedným z hlavných výsledkov synody bolo konštituovanie cirkevnej organizácie evanjelikov v Hornom Uhorsku. Jej delegáti schválili vytvorenie dvoch cirkevných dištriktov a tak v tejto časti krajiny vznikli dve evanjelické superintendencie: mestská (piatich slobodných kráľovských miest) a vidiecka. Za mestského superintendenta synoda zvolila levočského evanjelického kňaza Petra Zablera a vidieckym superintendentom sa stal spišskopodhradský farár Štefan Xylander.³¹ Na rozdiel od žilinskej synody sa v Spišskom Podhradí jasne ukázala veľká

29 KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1935, s. 128 – 131.

30 ESZE, Tamás: Az eperjesi református egyházközség. In: Rimaszombati Kazai János. *Zöld olajfaágot szájában hordozó Noé galambja*. Budapest 1944, s. 6 – 7.

31 BRÜCKNER, Győző: *Szepesváraljai zsinat*. Nyíregyháza 1914.

moc slobodných kráľovských miest v cirkvi, ktoré si dokázali presadiť samostatnú superintendenciu. Práve vďaka nim i početným spišským cirkevným zborom bola zrejmä aj mocenská prevaha nemeckého elementu v novej cirkevnej organizácii.

V Hornom Uhorsku sa postupne vyvinuli aj významné kultúrne a vzdelávacie centrá obidvoch protestantských cirkví, najvýznamnejšími z ktorých boli dve vysoké školy: Reformované kolégium v Blatnom Potoku a Kolégium hornouhorských stavov v Prešove, jediná evanjelická vyššia škola v celej krajine.

Na celom území Horného Uhorska tak do konca 16. storočia zvíťazila reformácia a po vytvorení krajinskej cirkevnej organizácie si obidva jej smery ohrančili svoje teritórium. Tri najväčšie hornouhorské národnosti, resp. etniká sa tak dostali do štruktúr protestantských cirkví, pričom Nemci, podobne ako v Sedmohradsku, boli takmer výlučne evanjelikmi, Maďari a Slováci boli však tak členmi luterskej, ako i kalvínskej cirkvi. Popri niekoľkých desiatkach maďarských šľachtických evanjelických rodín a veľkých trojjazyčných zboroch (v Košiciach a Prešove), v zemplínskej, Užskej, Abovskej a Šarišskej stolici pôsobilo viac ako sto slovenských reformovaných cirkevných zborov, čo do veľkej miery odporuje tradičným, všeobecne rozšíreným názorom.

V Hornom Uhorsku sa pritom reformácia, podobne ako v Sedmohradsku alebo Partiu, širila aj v radoch ortodoxného obyvateľstva, napriek tomu, že vnútri východného kresťanstva neexistovali podmienky pre jej akceptáciu. Rozhodujúcu úlohu v tomto procese zohrali zemepáni – najmä Rákócziovci a Drugethovci –, ktorí na svojich obrovských panstvách z titulu vrchnostenského práva presadzovali kalvínske náboženstvo tak medzi Maďarmi a Slovákmi, ako aj medzi Rusínmi a ďalej šírili kalvinizmus vo svojich rusínskych dedinách.

Žiaľ, dnes nie sú historickej vede známe dobové údaje, ktoré by umožnili rekonštrukciu priebehu reformácie medzi Rusínmi. Iba cirkevné vizitácie z neskoršieho obdobia ukazujú stav týchto „rusínskych“ reformovaných zborov, tie však pochádzajú až z čias rekatolizácie, keď ich panstvo podporovalo už opačný proces, no v niekoľkých rusínskych pritom stále pôsobila kalvínska cirkev.

V týchto „reformovaných“ rusínskych dedinách však už na prelome storočí užívali tamojšie kalvínske chrámy ortodoxní veriaci a vedení svojimi popmi, už spravidla odmietali protestantských kazateľov. Zápisnice z kanonických vizitácií totiž na viacerých miestach písali o tom, že kostol „je plný modiel a ruských zástav.“³² Inde, ako napr. v Zbudskom Dlhom aj napádali, či dokonca zabili reformovaného kňaza.³³ Je pravdepodobné, že pôvodne bolo na území Humenského panstva vplyvom misijnej činnosti Drugethovcov viac takýchto rusínskych slovensko-rusínskych reformovaných zborov, väčšina z nich však po konverzii Juraja Drugetha a príchode jezuitov čoskoro zanikla. Väčšina tak slovenských, ako aj rusínskych farností potom do polovice storočia rekatolizovala. Dialo sa to neraz i s použitím násillia, ako napr. v Ľubiši, kde r. 1652 už nestál kalvínsky kostol, ktorý žoldnieri vypálili

32 DIENES Dénes (ed.): *Református egyház-látogatási jegyzőkönyvek 16 – 17. század*, Budapest: Osiris, 2001. s. 256.

33 Tamže, s. 257 – 258.

a kazateľ uchovával iba bohoslužobné predmety. Prestávkou v tomto procese bolo len pomerne krátke obdobie po Mikulovskom mieri, keď Zemplínska stolica patrila Gabrielovi Bethlenovi, čo zrejme odrážajú aj spomínané vizitácie.³⁴

Rekatolizácia na území Horného Uhorska začala pomerne neskoro a dlho ostala bez výraznejších úspechov. Spôsobilo to opäť viacero skutočností, od geografickej vzdialenosti od Viedne a teda i panovníka, cez silné evanjelické slobodné kráľovské mestá a početnú kalvínsku šľachtu, až po existenciu významných cirkevno-správnych a kultúrnych centier protestantizmu. Centrom rekatolizácie v Hornom Uhorsku sa stalo jezuitské kolégium v Košiciach, existujúce od r. 1606, ktoré v nasledujúcich rokoch zriadilo šľachtický konvikt, získalo dom hornouhorskeho hlavného kapitána a r. 1655 založilo novú univerzitu (akadémiu), disponujúcu onedlho už vlastnou knihtlačiarňou.³⁵ Tak sa po Trnave vyvinuli Košice na druhé najvýznamnejšie centrum jezuitov a rekatolizácie v Uhorsku. Tak košickí, ako aj humenský jezuiti vyvíjali pritom intenzívnu misijnú činnosť. Podobne pôsobili aj ďalšie rehole v regióne, ako františkáni v Šebeši (Nižná Šebastová) a Humennom, či minoriti v Spišskom Štvrtku.

Hornouhorské stavy rekatolizácii dlho odolávali a aj z tohto dôvodu sa pridali k povstaniam, vedeným Štefanom Bocskaiom, Gabrielom Bethlenom a Jurajom I. Rákócziom. Práve v období silnejúcej rekatolizácie, na začiatku druhej polovice 17. storočia, bolo ako demonštrácia postojov stavov, založené Kolégium hornouhorských stavov v Prešove, a to napriek striktnému odporu katolíckej hierarchie a nesúhlasu panovníka.³⁶ O niekoľko rokov (r. 1670), počas Wesselényiho sprisahania, sa stavy opäť so zbraňou postavili proti panovníkovi.

Od konca sedemdesiatych rokov sa hornouhorské stavy, spolu s ďalšími vrstvami obyvateľstva, hromadne pridali k povstaniu Imricha Thökölyho, ktoré na istý čas zastavilo proces rekatolizácie. Mešťania slobodných kráľovských miest sa osobne zúčastnili udalostí povstania a energicky odolávali obliehamiam zo strany cisárskych vojsk. Keď sa pod tlakom úspechov povstalcov r. 1681 zišiel snem v Šoprone, prijal tzv. náboženské články. Tie, napriek tomu, že v tom čase ich ani jedna strana nebola ochotná akceptovať, vytvorili v kráľovstve na celé nasledujúce storočie rámec pre obmedzenú slobodu vyznania protestantov.³⁷

Násilná rekatolizácia, nasledujúca po Wesselényiho sprisahaní priniesla obrovské straty obidvom protestantským cirkvám a vyvolala všeobecný odpor tak evanjelických, ako aj reformovaných stavov. Aj z toho dôvodu nadobudli náboženské boje tohto obdobia veľmi kruté podoby. Obidve strany, kuruci aj cisárska moc, sa dopúšťali početných vrážd a iných násilností. Podobne počas povstania Imricha Thökölyho

34 Tamže, s. 254.

35 KÓNÝA, Peter. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610 – 1791. In: *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. (Ed. Alberty, J.) Liptovský Mikuláš 2002, s. 36.

36 KÓNÝA, Péter: Prešovské evanjelické kolégium v politických zápasoch konca 17. a začiatku 18. storočia. In: *Prešovské evanjelické kolégium, jeho miesto a význam v kultúrnych dejinách strednej Európy* (Kónya, P. – Matlovič, R., Ed.). Prešov 1997, s. 21 – 45.

37 Corpus Iuris Hungarici. 1657 – 1740. évi törvényczikkek. Budapest 1900, s. 285 – 287.

ho kuruci na mnohých miestach prenasledovali rehoľníkov a ničili katolícke kostoly. Príchod panovníkovho vojska potom často sprevádzalo odnímanie chrámov protestantov, pričom úrady opäť, už po druhý raz, skonfiškovali aj evanjelické kolégium v Prešove a reformované kolégium v Blatnom Potoku. Horné Uhorsko vtedy znovu vstúpilo do celokrajinského diania jednou tragickou udalosťou, známou pod menom Prešovský krvavý súd. Počas neho bolo pre nedokázané podozrenie z prípravy nového odboja od februára do októbra 1687 drasticky umučených a popravených dvadsaťštyri spravidla hornouhorských mešťanov a zemanov. Napriek evanjelickému a kalvínskemu náboženstvu odsúdených mala však celá udalosť v prvom rade nie náboženský, ale politický charakter.³⁸ Významnú úlohu malo Horné Uhorsko i v poslednom protihabsburskom povstaní, pod vedením Františka II. a aj v ňom bola na tomto teritóriu mimoriadne významnou náboženská otázka. Už v prvých rokoch povstania (spravidla z rozhodnutia sečianskeho snemu r. 1705) bola tak väčšina kostolov, ako obidve vysoké školy, vrátené protestantom.

Po satmárskom mieri, aj keď pokojnými prostriedkami, aj na území Horného Uhorska s podstatne väčšími úspechmi pokračovala rekatolizácia. Obidve protestantské cirkvi definitívne stratili niekoľko sto chrámov, početné školy (spolu s obidvoma kolégiami) a všetok majetok. S pomocou úradov, stolíc a katolíckych zemepánov sa cirkvi podarilo obrátiť na katolicizmus celý rad dedín, mestečiek i kráľovské mestá. V slobodných kráľovských mestách boli v zmysle šopronských článkov evanjelické a reformované farnosti vykázané do predmestských drevených budov. V priebehu niekoľkých desaťročí sa tak úplne zmenili náboženské pomery v regióne, v ktorých už v druhej polovici 18. storočia dominovala katolícka cirkev.

Napriek tomu však, v dôsledku predchádzajúceho vývinu, aj po dlhej rekatolizácii na konci 18. storočia práve na tomto území ostal protestantizmus najsilnejší. Vďaka odlišnej organizácii a správe, väčšiemu počtu zemepánov, menšej závislosti na svetskej moci a iným, špecifickým činiteľom, bola rekatolizáciou podstatne menej zasiahnutá kalvínska cirkev, ktorej zbory dokázali dokonca aj po niekoľko desaťročí existovať bez chrámov a kňazov (Hraň, Kráľovský Chlmec).

Špecifickým výsledkom či vedľajším produktom rekatolizácie lebo katolíckej reštaurácie boli cirkevné únie. V severovýchodnej časti regiónu žilo ešte v prvej polovici 17. storočia početné rusínske ortodoxné obyvateľstvo. Keďže pokusy o jeho začlenenie do štruktúr reformovanej cirkvi neboli veľmi úspešné, výrazná väčšina Rusínov ostala verná východnému obradu a od druhej polovice storočia bola vystavená nastupujúcej násilnej rekatolizácii. Kňazi a veriaci ortodoxnej cirkvi sa právom obávali silnejúceho, expandujúceho katolicizmu a kvôli reálnemu nebezpečenstvu katolizácie boli ochotní na rokovania s predstaviteľmi katolíckej cirkevnej hierarchie, ktoré viedli k cirkevným úniám. Ortodoxná cirkev žiadala predovšetkým zachovanie rítu a liturgického jazyka, resp. vnútornej autonómie a špecifických znakov (ženba kňazov a i.). Na druhej strane od spojenia s Rímom očakávala najmä pozdvihnutie majetkovej a vzdelanostnej úrovne kňazov i celej cirkvi. Pri prvých

38 KÓNYA, Péter: *Az Eperjesi Vértörvényesék*. Budapest 1994, s. 138.

pokusoch o cirkevné únie kľúčovú úlohu zohrali ani nie tak cirkevní činitelia, ako práve katolícki magnáti, zároveň sa angažujúci aj v postupe rekatolizácie.

Prvý takýto pokus, realizovaný r. 1614 v zemplínskom kláštore Krásny Brod z iniciatívy Valenta Drugetha, sa kvôli odporu ortodoxného obyvateľstva, poburovaného mníchmi, skončil ešte neúspechom. Prvá hornouhorská cirkevná únia bola tak uzavretá až r. 1646 v Užhorode a jej hlavnými aktérmi boli Valent Drugeth ako zemepán Rusínov na tomto území a jágerský biskup Juraj Jakusits (Drugethov švagor) ako predstaviteľ cirkevnej hierarchie.³⁹ Únia sa týkala rusínskych ortodoxných veriacich v Užskej, Zemplínskej, Šarišskej a Spišskej stolici. Keďže Rusíni v Berežskej a Ugočskej stolici, vrátane sídla biskupa, Mukačeva, boli v moci sedmohradských kniežat, únia na ich území mohla byť dovŕšená až r. 1664, po smrti Juraja II. Rákócziho, vďaka snahe jeho manželky Žofie Báthory.⁴⁰ Výsledkom únií bol vznik novej, uniatskej alebo gréckokatolíckej cirkvi, ktorej veriacimi boli v tom období v Hornom Uhorsku výlučne iba Rusíni. Gréckokatolícka cirkev, ako časť vládnucej katolíckej cirkvi, mala odvtedy rozhodujúcu úlohu pri hospodárskom, najmä však kultúrnom vývine rusínskeho obyvateľstva.

Nie je však veľmi známe, že gréckokatolícka cirkev zohrávala niekde významnú úlohu v procese rekatolizácie. Podobne ako reformácia, aj priebeh rekatolizácie je v historickej vede vo svojej komplexnosti ešte málo prebádaným procesom, rôzne pramene však zachytávajú jej rozličné aspekty, aj podiel gréckokatolíckej cirkvi v ňom.

Na základe uvedeného je zrejmé, že hornouhorskí protestanti už v prvej polovici 17. storočia žili spolu s ortodoxným obyvateľstvom a v nejednom prípade z rôznych pohnútok či dôvodov prestúpili na jeho vieru. Tak r. 1629 v kalvínskej farnosti juhozemplínskej obce vizitátor poznamenal, že viacerí reformovaní niesli svoje deti krstiť baťkovi (popovi) do susednej Komlóskej.⁴¹ V tom istom roku jedna žena v Albinove (dnes časť Sečoviec) potom ako odišla od manžela, sa dala pred baťkom zosobášiť s novým partnerom.⁴² Tieto vzájomné vzťahy oboch konfesií pokračovali aj po uzavretí cirkevných únií a už r. 1647 sa sťažoval reformovaný vizitátor, že baťko v Trnávke zosobáši všetkých záujemcov (kalvínskych).⁴³ O rok neskôr sa sťažoval kazateľ v obci Füzérkajáta, že jeho farníci nosia deti krstiť k baťkovi vo Filkeháze.⁴⁴ Podobne r. 1651 vyobcovaných alebo tých, čo mali problém s kazateľom, sobášil miestny baťko.⁴⁵ Viackrát v tomto období sa objavili prípady prestupu ku gréckokatolíckej cirkvi v Bačkove, kde k baťkovi chodili aj tí, čo neboli ochotní

39 ADAM, Ján: Pravoslávni, uniáti, gréckokatolíci v procese konfesionalizácie. In: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 17. storočí*. Prešov 2010, s. 197 – 198.

40 PIRIGYI, István: A magyarországi görög katolikusok története I. Nyíregyháza 1990, s. 96 – 99.

41 DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, s. 9.

42 Uo., s. 29.

43 Uo., s. 173.

44 Uo., s. 185.

45 Uo., s. 211.

odvádzať poplatky miestnemu kazateľovi.⁴⁶ V susedných Kravanoch sa r. 1663 veriaci vyhrážali kalvínskemu farárovi, že keď nedá väčšiu časť príjmov kaplánovi, obrátia sa na baľka.⁴⁷

Do celkom iného vzťahu sa dostali zemplínski reformovaní veriaci ku gréckokatolíckej cirkvi po roku 1670, keď výrazná väčšina farností ostala bez duchovných. V mnohých obciach a mestečkách bola neraz jedinou cirkevnou inštitúciou gréckokatolícka fara. Avšak aj na teritóriu rímskokatolíckych farností bola pre reformovaných oveľa prijateľnejšou uniatská cirkev, kde sa kňaz ženil, omšu slúžil s chlebom a vínom, pri liturgii používal pomerne zrozumiteľný rusínsky jazyk a pod.

Okrem reformovaných kanonických vizitácií zachytávajú tento proces aj iné, gréckokatolícke pramene, ktoré na viacerých miestach vykazujú súpisy veriacich, ktorí sa po konverzii v zmenených spoločenských podmienkach opäť vrátili ku kalvínskej cirkvi.⁴⁸

Z uvedených údajov je jasné, že, v rozpore s rozšírenými názormi, dnešných slovenských a maďarských gréckokatolíkov možno považovať nielen za potomkov poslovenčených či pomaďarčených Rusínov, ale vo väčšej miere za špecifický produkt rekatolizácie slovenských a maďarských reformovaných.

Možno však tiež predpokladať, že hoci v menšej miere, podobné príčiny či pohnutky viedli reformovaných veriacich počas tzv. „tragického desaťročia“ aj k pre-stupu k rímskokatolíckej cirkvi. Neraz pritom motivovala protestantský ľud ku konverzii aj snaha vyhnúť sa cirkevnému alebo svetskému trestu, čo opäť dokladajú údaje kanonických vizitácií. Napr. v Trebišove r. 1649 sľúbil istý zlodej so svojimi rodičmi panstvu, že ak ho omilostí, stane sa katolíkom. V tej istej vizitácii je zmienka aj o ďalšej obyvateľke mestečka, ktorá sa stala katolíčkou, „aby sa vyhla trestu.“⁴⁹

46 Uo., s. 314, 385.

47 Uo., s. 314.

48 Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Archív Mukačevského biskupstva.

49 DIENES, Dénes. *Zempléni vizitációk*, 198, s. 199.

Prešovské evanjelické kolégium v prvej polovici 19. storočia (K pedagogickým a vedeckým osobnostiam školy)^{1*}

Libuša Franková

FRANKOVÁ, Libuša. Prešov evangelical college in the first half of the 19th century. (The educational and scientific personalities schools) In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 90-106. The Prešov evangelical College became a significant educational institution of the Evangelic Church, the Confession of Augsburg, in Hungary from the second half of the 17th century. After being declared an eight-class district gymnasium – Kerületi Collegium in 1804 it provided an important basis for development of modern scientific and pedagogic activities. These were conducted under the influence of Enlightenment and Reformation coming from West Europe and due to the College teachers. The eight-class district gymnasium underwent significant changes in teaching and educational process in 1920s. Apart from providing education in the field of theological and philosophical subjects, a course of law was held at the College, imparting latest scientific knowledge. The changes were brought about by the increased number of the College teachers and particularly by the professional qualifications of the teachers and their enhancement of the quality of provided education and modernisation of teaching. In this period the College gymnasium underwent significant changes in organization of teaching and curriculum. Pro-European philosophical thinking, aesthetics, logic, natural sciences, theology, history etc. developed at the college thanks to its teachers. Scientific and pedagogic activities of the erudite scholars and teachers performed in the given period created the conditions for the further development in research and teaching enhancement, especially in the second half of the 19th century when the further organization and curriculum changes in education process were brought about at the College.

Key words: Prešov, evangelical College, 19th century.

Prešovské evanjelické kolégium už v čase jeho založenia v polovici 17. storočia malo zabezpečovať okrem výučby základných učebných predmetov aj „vyššie učenie, tak teoretické, ako aj praktické vedy“, a to „mužmi vynikajúcej vzdelanosti a čo možno najzbehlejších vo všetkých vedeckých poznatkoch“.² Napriek skutočnosti,

1 * Príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0115/12 Historický vývin východného Slovenska v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a prvej polovici 20. storočia.

2 Prešovské evanjelické kolégium – Collegium Statuum evangelicorum superioris Hungariae bolo od polovice 17. storočia významnou školskou inštitúciou Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku, neoddeliteľnou súčasťou jej autonómnosti. Založenie kolégia bolo oficiálne proklamované 18. novembra 1665 v Košiciach vydaním zakladacej listiny *Certum Collegium Scholasticum*. Mesto Prešov uzavrelo 16. apríla 1667 so zakladateľmi zmluvu o právnom postavení školy – *Contractus inter Status et Civitatem Eperiessiensem mutuo ratione Gymnasii celebratus*, ktorá v troch bodoch obsahovala povinnosti a práva zaväzujúcich sa zmluvných strán. Správu kolégia prevzali evanjelické stavy a cirkev. Stavovsko-náboženský

že do realizácie školskej činnosti na prešovskom kolégiu od jeho vzniku zasahovali vojensko-politické udalosti vyplývajúce z protireformačnej politiky viedenského dvora a protihabsburských povstaní uhorskej šľachty, či jozefínske osvietenské reformy uhorského školstva, ktoré postupne prechádzalo z kompetencie cirkvi pod štátny dozor a tiež maďarizačné snahy uhorských vládnucich kruhov od 20. rokov 19. storočia, si kolégium v sledovanom období zachovalo značný vplyv evanjelickej cirkvi a. v. na obsah vzdelania.³

Úroveň získaného vzdelania na prešovskom evanjelickom kolégiu, od roku 1804 dištriktuálnom osemtriednom gymnáziu – *Kerületi Collegium*, ovplyvnili v prvej polovici 19. storočia, aj keď oneskorene a sporadicky, spoločenské a kultúrne premeny v rakúskej monarchii, uskutočňované pod vplyvom osvietenských a reformných prúdov zo západnej Európy. Stúpencov našli aj medzi kolegiálnymi profesormi, napríklad u Žigmunda Carlowszkeho a Michala Gregussa a od 20. rokov spôsobili na škole aj zmeny vo vzdelávacom a výchovnom procese.⁴ V prvej polovici 19. storočia, poskytujúc filozofické, teologické a o niečo neskôr aj právnické vzdelanie,⁵ s najnovšími vedeckými poznatkami a s myšlienkami slobody vierovyznania, smerovalo kolégium k neúplnej vyššej škole. Dôraz kládlo na systematickú modernizáciu výučby a realizáciu viacerých modifikácií učebných osnov v záujme skvalitňovania poskytovaného vzdelania. Študenti slovenskej, maďarskej a nemeckej získavali nielen vyššie vzdelanie, ale upevňovali si aj svoje náboženské

charakter si udržalo aj v ďalšom vývoji, keďže v školskej činnosti prevládali popri politických či štátnych najmä náboženské záujmy. FRANKOVÁ, Libuša: *Dejiny prešovského evanjelického kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov : ManaCon, 1999, s. 6 – 11; Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov (EKP), inv. č. 101. *Spisy kolegiálnej správy. Zakladacia listina z 18. novembra 1665*.

- 3 K spoločensko-politickým pomerom do konca 18. storočia FRANKOVÁ, Libuša: K histórii prešovského evanjelického kolegiálneho gymnázia v kontexte spoločenskopolitických a konfesijných pomerov od polovice 17. do konca 18. storočia/*Zur Geschichte des evangelischen kollegialen Gymnasiums im Kontext der politische gesellschaftlichen und konfessionellen Verhältnisse seit der Hälfte des 17. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. In: *Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1919 (história, osobnosti, konfesijný, spoločenský a kultúrny aspekt)/Prešover kollegiales Gymnasium im historische Kontext der Jahre 1904 – 1918 (Geschichtem, Persönlichkeiten, konfessioneller, gesellschaftlicher und kultureller Aspekt)*. Zborník elektronických verzii príspevkov na DVD. I./Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf DVD. I. Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, s. 7 – 22.
- 4 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 107. *Systema Rei Scholasticae Ewangelicorum Aug. Confessionis in Hungaria* (z 15. apríla 1815).
- 5 Oficiálne prvýkrát prebiehala na kolégiu výučba právnického dvojročného kurzu zásluhou profesora Andreja Csupku v roku 1823. Základina na založenie katedry vznikla už roku 1810. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 938. *Az eperjesi Collegium vagonát képviselő legré-gibb Alapítványok és végrendeletek Könyve. 1795 – 1845*; inv. č. 255. *Conspectus examinis anniversarii... 1800 – 1819*; inv. č. 104, 105. Prehľady učebných predmetov v jednotlivých triedach v rokoch 1804 – 1805, 1806 – 1810 – pozn. L. F.

vedomie. Kolégium sa stávalo významnou vedecko-vzdelávacou inštitúciou nielen v mieste svojho pôsobenia a v jeho okolí. Územnou pôsobnosťou zahŕňalo dnešné východné Slovensko, severovýchodné Maďarsko, severozápadné Rumunsko a Zakarpatskú časť Ukrajiny – územie Potiského dištriktu.⁶

Významnú úlohu v riadení a rozvíjaní vzdelávacej a výchovnej činnosti v demokratickom duchu malo na koléziu kvantitatívne zastúpenie profesorov, ich odborná špecializácia a vplyv na kvalitu poskytovaného vzdelania a modernizáciu výučby.⁷ Kým do konca 18. storočia dochádzalo na koléziu k častým personálnym zmenám v učiteľskom zbore, v prvej polovici 19. storočia sa stav stabilizoval. Začiatkom 20. rokov pôsobili na koléziu ešte len stáli piati učители, ale začiatkom 40. rokov vyučovali na škole už desiati a v školskom roku 1847/48 dvanásť. Skvalitňovanie obsahu, foriem aj organizácie výučby na koléziu, zásluhou profesorov – významných osobností vedeckého aj spoločenského života tej doby, bolo kolégium významným centrom vedeckého aj spoločenského života v oblasti teológie, filozofie, histórie, práva, prírodných vied, literárnej histórie a pedagogiky a patrilo v sledovanom období k vyhľadávaným školským inštitúciám v Uhorsku. Kolegiálni profesori pochádzali predvažne zo slovenských stolíc a univerzitné vzdelanie väčšina z nich získala v zahraničí, najmä vo Wittenbergu, Jene, Halle, Greifswalde, Drážďanoch, Göttingene, ale aj vo Viedni a Paríži. Jazykovo boli výborne pripravení, ovládali anglický, francúzsky, grécky, španielsky a latinský jazyk.⁸ Vo vedeckej a pedagogickej činnosti nadviazali na tradície školy, na ktorej pôsobili od jej založenia do konca 18. storočia významné osobnosti pedagogického aj vedeckého života v Uhorsku, napríklad Samuel Pomarius, Izák Caban, Eliáš Ladiver, Jan Rezik, Gregor Fabri, Eliáš Chrastima, Jan Carlowszky, Andrej Kralowanzsky, Ján Samuel Klein atď.⁹

6 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 225. *Conspectus examini anniversarii 1800 – 1819*; inv. č. 103, 108. *Učebné rozvrhy 1800 – 1803, 1819*.

7 Uvedené skutočnosti do istej miery približujú od 30. rokov tlačené výročné správy na konci každého školského roku, ktorých povinné a pravidelné predkladanie bolo v Uhorsku zavedené až roku 1850. Informovali napríklad o nových profesoroch, niekedy aj s krátkymi biografickými údajmi a obsahovali historické alebo pedagogické práce profesorov školy – pozn. L. F..

8 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 105. *Protocollum Visitationis... Samuel Nicolai 1806*; inv. č. 106, 107. *Protocolum Conventus Scholastici... 1815, 1816*; inv. č. 113. *Az eperjesi ev. Reg. Collegium Canonica Visitationis 1826 Jozeffy Pál*; inv. č. 266. *Informationes de Professorebus Collegii. 1821 – 1852*.

9 K vedeckej a pedagogickej činnosti do konca 18. storočia FRANKOVÁ, Libuša: K vzdelávacej a vedeckej činnosti na prešovskom evanjelickom kolegiálnom gymnáziu do začiatku 19. storočia/*Zur Bildungs- und der Wissenschaftlichen Tätigkeit am Prešover evangelischen kollegialen Gymnasium bis zum ende des 19. Jahrhunderts*. In: *Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1919 (história, osobnosti, konfesionálny, spoločenský a kultúrny aspekt)*/*Prešover kollegiales Gymnasium im historische kontext der Jahre 1904 – 1918 (Geschichtem, Persönlichkeiten, konfessioneller, gesellschaftlicher und kultureller Aspekt)*. Zborník elektronických verzíí príspevkov na DVD. I./*Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf DVD. I*. Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010, s. 23 – 41.

Po založení dištriktuálneho osemtriedneho kolegiálneho gymnázia v roku 1804 výrazne zasiahol do modernizácie výučby a skvalitňovania poskytovaného vzdelania *Andrej Mayer*.¹⁰ V čase jeho pôsobenia na dištriktuálnom gymnázium vo funkcii rektora v rokoch 1803 – 1831 prechádzala škola dôležitými zmenami v organizácii a obsahu vyučovania. Roku 1823 obnovil napríklad profesor práva Andrej Csupka na škole v rokoch 1822 – 1851 štúdium práva v dvojročnom kurze, ktorý nadviazal na výučbu právnického kurzu realizovaného bezplatne prešovským právnikom Štefanom Tomkom v rokoch 1815 – 1817.¹¹ Počas jeho riadenia školy došlo ku komisionálnemu zrevidovaniu kolegiálnej knižnice a zostaveniu knižničného katalógu, ktorý roku 1826 evidoval 1650 kníh, okrem rukopisov a neviazaných kníh. Z rozhodnutia Mayera aj členov profesorského zboru bola roku 1815 sprístupnená kolegiálna knižnica širšej verejnosti.¹² Už za jeho pôsobenia vo funkcii rektora prichádzali na štúdium do Prešova záujemcovia zo vzdialenejších oblastí monarchie, aj keď do 30. rokov bolo ich zastúpenie medzi študujúcou mládežou menej početné. Patrili k nim najmä srbskí študenti z Vojvodiny, ktorý do Prešova prichádzali kvôli národne tolerantnejšiemu ovzdušiu, jazykovo blízkemu prostrediu a tiež kvalifikovaným profesorom.¹³

Koncom 20. rokov riešil Mayer na základe sťažností profesorského zboru a za podpory superintendenta Potiského dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. Pavla Jozefyho, ktorý venoval systematickú pozornosť otázkam materiálneho a finančného zabezpečenia učiteľov a kňazov evanjelického dištriktu, platové otázky pedagógov kolégia. Ich nízke finančné príjmy nezodpovedali odbornej kvalifikácii profesorov, ktorú získali univerzitným štúdiom v zahraničí a tiež jazykovej príprave. V záujme zlepšenia materiálnej situácie pedagógov, najmä penzionovaných, podporil na poste rektora iniciatívu kolegiálnych profesorov Michala Gregussa, Andreja Kreizella,

10 Andrej Mayer (4. 11. 1753 Žabokreky, okr. Martin – 21. 2. 1832 Prešov.) Vysokoškolské teologické štúdium absolvoval na univerzite v Jene a na kolégiu pôsobil od roku 1784 ako profesor teológie. Od 8. septembra 1803 bol prvým profesorom a rektorom školy. *Slovenský biografický slovník IV.* Zodp. red. Augustín Maňovčík. Martin : Matica Slovenská, 1990, s. 125 – 126; *Evanjelická encyklopédia Slovenska.* Zost. Peter Rybár. Bratislava : BoPo, 2001, s. 218.

11 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 266. *Informationes de Profesoribus Collegii. 1821 – 1852.* Bližšie k organizácii a podmienkam štúdia FRANKOVÁ, Libuša: Školské zákony na prešovskom kolégiu v kontexte organizácie štúdia. Prvá polovica 19. storočia. In: „*Nezameniteľné je dedičstvo otcov...*“. *Štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka. ACEP X.* Zost. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, s. 342 – 348.

12 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 938. *Az eperjesi Collegium legrégibb slavipítványok és végrendelet könyve (1795 – 1845).* K rozvoju kolegiálnej knižnice FRANKOVÁ, Libuša: *Knižnica prešovského evanjelického kolégia v prvej polovici 19. storočia.* In: *Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska.* Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2009, s. 120 – 129.

13 FRANKOVÁ, Libuša: *Mládež študujúca na prešovskom kolégiu v prvej polovici 19. storočia.* In: *Zborník príspevkov z konferencie k regionálnym dejinám východného Slovenska.* Zost. Michal Murcko. Prešov : Metodické centrum, 1992, s. 44 – 52.

Samuela Keresztessyho a ďalších, tiež učiteľa a kňaza A. Schmidku, prešovského advokáta S. M. Hellnera a kňazov M. Schwarzera a I. Félixu založiť na kolégiu podporný dôchodkový ústav pre prešovských evanjelických kňazov, profesorov, učiteľov a ich siroty a vdovy – Cherogerontikon. Zriadený 7. júla 1828 a podľa prijatých stanov pracoval do roku 1858, kedy bol štatút dôchodkového ústavu pozmenený.¹⁴

Mayer sa stal známym ako publicista a autor príležitostných prejavov a kázni v nemčine a latinčine, ktoré venoval významným osobnostiam verejného a cirkevného života Potiského dištriktu. Tlačou vyšli v Košiciach, ako napríklad *Programma... quod summe venerando, quondam, ac... duo Samueli Nicolai... die 8. decem. (1807), celebratum est.* (Košice 1807), *Exequiae in supremos honores dni Gregorii Berzeviczy...* (Košice 1822), *Leichen – und Gedächtniss – reddten bei Gelegenheit... Hern Samuel v. Szontágh...* (Košice 1822).¹⁵

K významným vedcom, filozofom a pedagógom v rokoch 1795 – 1817 na prešovskom kolégiu, od roku 1804 na dištriktuálnom gymnáziu, patril osvietenský vzdelanec, profesor filozofie a logiky *Žigmund Carlowszky*¹⁶. Vo vedeckej a pedagogickej činnosti vychádzal z Descartovej a Kantovej filozofie, z ich kriticizmu a empirizmu, ale zaujal k nim kriticko-selektívny postoj. Po Kantovej smrti mu venoval epitaf v *Poëmatach*. Vo filozofických prácach predstavil svojrázne riešenie gnozeologického problému na základe svojej realistickej, predkantovskej gnozeológie. Vychádzal síce z Kantovho kriticizmu a empirizmu, ako skúsenosť nechápal fenomenalisticky ako jav, ale ako odraz objektívnej skutočnosti. Zaujímú jeho názory v práci *Logika* (Košice 1815), uloženej v kolegiálnej knižnici, pri písaní ktorej

14 K vzniku, cieľom a realizácii činnosti podporného dôchodkového spolku FRANKOVÁ, Libuša: Cherogerontikon (Podporný dôchodkový ústav evanjelických kňazov, profesorov, učiteľov a ich siroty a vdovy na prešovskom kolégiu v prvej polovici 19. storočia/Cherogerontikon (Unterstützungsrentnerinstitut für evangelische Priester, Professoren, Lehren und ihre Waisen und Witwen am Prešover Kollegium in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts). In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/ Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. Jahrhunderts bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts III.* Zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM. III./Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf CD-ROM. III. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 62 – 70.

15 KÓNYA, Peter: Prešovské kolégium v prvej polovici 19. storočia. In: *MUDr. Ludovít Markušovský a jeho doba.* Zost. Peter Švorc. Prešov : Universum, 1993, s. 211; BENKOVSKÁ, Melánia: *Kolégium východného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove 1549 – 1954. Inventár.* Bratislava : Slovenská archívna správa, 1966, s. 17; *Bibliografia k dejinám prešovského školstva za roky 1803 – 1950.* Zost. Juraj Paška. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 91 an, 128; *Slovenský biografický slovník IV.* Zed. red. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 125 – 126 .

16 Žigmund Carlowszky (15. december 1772 Prešove – 6. december Košice). V rokoch 1795 – 1803 bol profesorom triedy poetickej, konrektorom školy a po smrti otca Jána, v rokoch 1803 – 1817 profesorom filozofie a logiky. *Slovenský biografický slovník III.* Výk. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1989. Heslo Karlovský, Žigmund, s. 40; *Encyklopédia Slovenska 3.* Hlavný red. Vladimír Hajko. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1979. Heslo Karlovský, Ján, s. 45.

sa opieral o rukopis Logiky svojho otca Jána, ktorá obsahovala pravidlá správneho myslenia a delila sa na prirodzenú logiku (*naturalis*) a umelú (*artificialis*), ktorá sa ďalej členila na teoretickú a praktickú. Logika Žigmunda Carlowszkého obsahovala rozsiahly úvod s prehľadom dejín logiky aj samotnej uhorskej a kritickú analýzu Bayerovej práce *Lux Mentium*. Pri tvorbe logiky vychádzal z pramenného materiálu, z druhého dielu uhorskej eklektiky od J. Fehéra *Az ember kimíveltése* (1810), pojednávajúcom o logike pod názvom *Az ember koformáltatása*, gondolkodó erejére nézve, vagyis közhasznú logika. Na rozdiel od otca Jána delil vlastnú logiku na všeobecnú (*universalis*), v dnešnom ponímaní elementárnu (*abstraktnú*) logiku a na zvláštnu (*particularis*), dnes konkrétnu logiku. Prácu Logika rozdelil do štyroch kapitol. V prvej analyzoval problém pravdy a jej kritériá druhá reflektovala činnosť intelektu, venujúc pozornosť tvorbe pojmov, formulovaniu súdov (odlišujúc súd a výpoveď – súčasť modernej logiky) a úsudkov. Tretia pojednávala o cestách k pravému poznaniu – a posteriori a priori, ale aj k nepravému poznaniu a klamom, dôkazom a sofizmom. Štvrtú zameral na aplikáciu poznania v praktickom živote, s dôrazom na definície, delenia, istotu a pravdepodobnosť, aj na hypotézy a ich tvorenie. Postavil sa proti už vtedy vznikajúcim pokusom zdôrazňovať dôležitosť hypotetickej výpovede proti kategorickej. Za základ všetkého poznania, podobne ako Kant, pokladal skúsenosť, ale aj rozum. Zdôrazňoval, na rozdiel od Descarta, že zmysly neklamú a verne reprodukujú predmety, že veci sú spoznávané tak, ako jestvujú osebe a pre seba, čo potvrdzuje každodenná prax a že na základe zmyslovej skúsenosti možno teda predvídať. Pripúšťal aj možnosť, že zmysly môžu niekedy klamať, ale možno to zistiť a ich klamy odstrániť. Skúsenosť teda pokladal za poznatok získaný zmyslami a kompetenciu poznávať pravdu vyhradil rozumu. Pravdu delil na formálnu a materiálnu. Materiálnu definoval ako zhodu poznania s poznávanou vecou. Hľadanie pravdy si však podľa neho žiadalo kritický prístup, ale prehnaná kritickosť podobne ako nekritickosť mohla viesť k javom ako diktátorský dogmatizmus, či senzualizmus. Cestu k pravde videl len cez kritický prístup myslenia, inšpirovaný descartovskou metodickou skepsou. Práve preto venoval veľkú pozornosť omylu a jeho príčinám. K omylu priradil aj predsudky, proti ktorým ako osvietenký vzdelanec všestranne a rázne vystupoval. Neprijal nekritický dogmatizmus a nihilistický skepticizmus, odporúčajúc Descartove a Kantove iniciatívy, napríklad metodickú skepsu, postulovanie empiricko-kritického myslenia atď. Neakceptoval však ich a priorizmus. Pravdivé poznanie malo podľa neho vždy len relatívny charakter, lebo „je pochabosťou hľadať takú doktrínu, ktorou by si uchvátil a zničil každú inú doktrínu“.¹⁷

17 DUPKALA, Rudolf: Reflexie európskej filozofie na ev. kolégium v Prešove v 18. a 19. storočí. In: *Miscellanea Anno 1998. ACEP III*. Zost. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 148 – 149 a *Prešovská škola. Filozofia na ev. kolégium v Prešove*. Prešov : Grafotlač, 1999, s. 63 – 66; OSUSKÝ, Samuel Štefan: *Prvé slovenské dejiny filozofie*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1939, s. 389 – 390; ČERVENKA, Jaromír: Prešovské Ev. kol. slov. gymn. v Prešove. In: *Sborník prác profesorov ev. kol. slov. gymnázia v Prešove 1940*. Ed. Ervín Lazar, Július Žilka. Prešov : Slovenská štátna knižtlačiareň, 1940, s. 124 – 125.

Na prešovskom kolégiu zabezpečoval Carlowiszky aj výučbu prírodných vied, ktorých úroveň bola v tom čase spravidla najvyššia v porovnaní s evanjelickými strednými školami v Bratislave, Kežmarku a Levoči. V duchu osvietených myšlienok pomáhal na škole prekonávať barokový konzervativizmus a steologizované myslenie. Profesorov aj študentov podnecoval k tvorivosti vo vedeckej aj literárnej oblasti. Ako člen Mineralogickej spoločnosti v Jene, založenej roku 1796, sa podieľal na práci mnohých významných prírodovedcov zo Slovenska pri topografickom spracovaní jednotlivých slovenských banských oblastí, ktorí formou listov posielali spoločnosti správy, doplnené aj kolekciami minerálov. Prispieval tak k rozširovaniu prírodovedných poznatkov o Slovensku.¹⁸

Do vedeckého a pedagogického života na dištriktuálnom gymnáziu výrazne zasiahol v prvej polovici 19. storočia filozof, pedagóg, estetik a spisovateľ *Michal Greguss*.¹⁹ Odbornou a vzdelávacou činnosťou nadviazal na predchádzajúce aktivity profesorov školy, ktoré uskutočňovali v kontexte západoeurópskeho filozofického myslenia a moderných spoločenských myšlienkových prúdov. Rozvíjal a prehlboval najmä proeurópske filozofické názory profesora kolégia Žigmunda Carlowského. Teologické a filozofické štúdium na nemeckých univerzitách mu umožnilo oboznámiť sa s názormi a myslením významných filozofov a vzdelancov tej doby – Jakuba Fridricha Friesa, Karola Reinholda, Johana Wolfganga Goetheho, Fridricha Schillera, Jána Bohumila Fichteho, ale najmä s názormi profesora F. Bouterweka, pokantovského filozofa, ktorý ho svojou koncepciou estetiky a prístupom ku Kantovej filozofii pravdepodobne najvýraznejšie ovplyvnil, čo našlo odraz v práci v latinškom jazyku z roku 1826 *Rukováti estetiky*. Išlo o prvú učebnicu estetiky v Uhorsku, v ktorej bola definovaná estetika ako „veda o krásne“. Vplyv Bouterweka bol prítomný aj v jeho rukopisných prácach *Logika* (1833) a *Metafyzika* (1834).²⁰ Ako uviedol Greguss vo svojej autobiografii, štúdiom na nemeckých univerzitách bol

18 TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 39.

19 Michal Greguss (4. júl 1793 Pusté Úľany, okr. Galanta – 27. september 1838 Bratislava). ŠA Prešov, inv. č. 127. GREGUSS, Michaelis: *Autobiographia*. Prešov : Vydali priatelia, 1840, s. 7; *Slovenský biografický slovník 2*. Výk. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Greguš, Michal, s. 222-224; *Biografický lexikón Slovenska III*. Zost. Augustín Maťovčík. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007. Heslo Greguš, Michal, s. 205.

20 DUPKAKA, Rudolf: Reflexie európskej filozofie na evanjelickom kolégiu v Prešove v 18. a 19. storočí. In: *Miscellanea Anno 1998. ACEP III*. Zost. Peter Kónya a René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 149 – 150. Okrem rozsiahlejších vedeckých prác v latinčine zanechal rukopisné spisy – *Praktická filozofia* (1835), *Filozofická encyklopédia* (1835), *Filozofia dejín* (1836) a kratšie štúdie o maďarskej literatúre. V rukopise zanechal matematické, fyzikálne, antropologické, pedagogické a historické práce. LAZAR, Ervín: *Vedecká činnosť na prešovskom kolégiu*. In: Prešovské kolégium v slovenských dejinách. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 208.

„vzdelaný v nemeckej teológii“ a ovplyvnili ho „maximálne Kant, no ešte viac ho pozdvihol Hegel“.²¹

Na miesto profesora filozofie a histórie na dištriktuálnom gymnáziu nastúpil po Žigmundovi Carlowszkom roku 1817, v čase rektorovania Andreja Mayera. Do odchodu za profesora filozofie a histórie na evanjelické lýceum v Bratislave roku 1833 zastával v rokoch 1831 – 1832 funkciu rektora školy.²² Všestranne kultúrny a vedecky vzdelaný Greguss si už počas prešovského pôsobenia získal uznanie študentov navštevujúcich jeho prednášky z filozofie, estetiky, dejín, matematiky a fyziky. Imponovalo im jeho humanistické cítenie, moderné názory, slobodomyselné vystupovanie a rétorika. Pozitívne prijímali aj jeho národné – promaďarské snahy v duchu uhorského patriotizmu a uhorských štátnych tradícií, ktoré ale sprevádzala tolerancia k iným národom.²³

V pedagogickej činnosti venoval pozornosť skvalitňovaniu obsahového zamierania výučby, najmä teológie. Z 27. novembra 1824 pochádza ním vypracovaný návrh v siedmich bodoch na „vylepšenie“ foriem a metód výučby teológie. Okrem iného argumentoval tým, že je „potrebné mať vzdelaných učiteľov nielen v oblasti literatúry a scholastiky“, ale aj „v teologických disciplínach“. Štúdium teológie rozdelil do dvoch oblastí. Prvou bola „praktická teológia“, do ktorej zaradil cirkevné právo, katechetiku a pastorálnu teológiu a druhou „teoretická teológia“, v ktorej zdôrazňoval najmä výučbu dogmatiky a cirkevnej histórie. Stav výučby teológie na prešovskom kolegiálnom gymnáziu prirovnával k bratislavskému lýceu, kde podľa neho bol „systém štúdia teológie plodnejší“, trval päť rokov, kým študenti v Prešove absolvovali jej výučbu počas štyroch rokov. V príprave študentov dával do popredia teologické vzdelanie pred „exkurzmi do politiky“, s dôrazom na výučbu teologických predmetov – dogmatiky, dejín kresťanskej cirkvi a uhorského cirkevného práva. Dôraz kládol nielen na vzdelanie kolegiálnych učiteľov, ale aj na vzdelanie školských inšpektorov a patrónov školy, ktorých autorita a akceptovanie širšou verejnosťou boli potrebné pre kvalitný rozvoj školy a mali byť zabezpečené práve ich vzdelanosťou a primeraným spoločenským spôsobom života. Nezabúdaj na skvalitňovanie výučby filozofie v „základnom kurze“, disciplín z morálky a požadoval výučbu základov gréckeho jazyka. Zdôrazňoval význam knižnice v pedagogickom procese smerom k študentom a potrebu rozširovania jej fondov, zastávajúc na škole aj funkciu knihovníka kolegiálnej knižnice. Patril k tým profesorom školy, ktorí podporovali sprístupnenie kolegiálnej knižnice obyvateľom mesta a okolia.²⁴

V Prešove sa Greguss stretol aj s neprajnosťou vtedajších konzervatívnych kruhov školského a cirkevného života, smerujúcou do oblasti jeho odborného-peda-

21 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 127. *Greguss, Michal: Autobiographia*. Prešov : Vydali priatelia, 1840, s. 7.

22 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 113. *Az eperjesi ev. Reg. Collegium Canonica Visitationis 1826 Jozeffy Pál*; inv. č. 266. *Informatioones de Profesores Collegii... 1821 – 1852*.

23 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 111. *Copia Michäelis Greguss Professores Eperiessiensis*.

24 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 111. *Copia Michäelis Greguss Professores Eperiessiensis*.

gogických a národných aktivít, a to aj napriek tomu, že mal „*priazeň a podporu mecenášov z vidieka a z mesta*“.²⁵ Po vydaní učebnice náboženstva pre právnikov bol upodozrievaný z ateizmu. Kritizovaný bol pre radikálne názory, ktoré prezentoval v prednáškovej činnosti z oblasti maďarských dejín a štatistiky.²⁶ Vytýkaná mu bola tiež prednášková činnosť v maďarskom jazyku od roku 1830 a podpora študentskej *Maďarskej spoločnosti – Magyar Társaság* ako jej patróna, hlavného dozorca – predsedu od roku 1827. Maďarskú študujúcu mládež aktivizoval k výraznejším vzdelávacím jazykovým a literárnym snahám a k udržiavaniu kontaktov s maďarskými študentskými spoločnosťami v Sárospataku, Levoči, Bratislave a Kežmarku.²⁷

Okrem uvedených rozsiahlejších prác v latinčine bol Greguss autorom ďalších rukopisných spisov – *Praktickej filozofie* (1835) v latinskom jazyku, *Filozofickej encyklopédie* (1835) napísanej spolu s *Filozofiou dejín* (1836) v maďarskom jazyku a tiež kratších štúdií o maďarskej literatúre, ktoré uverejňoval v *Hallische Allg. Literatur-Zeituns* a vo *Felső Magyarországi Minerva*. V rukopise zanechal matematické, fyzikálne, antropologické, pedagogické a historické práce, napríklad *Bölcseleti encyclopaedia* (1835), *Gyakorlati bölcselet* (1835), *Bölcseleti történelem* (1836), *Metaphysica* (1839).²⁸

K modernizácii výučby skvalitňovaním obsahu, foriem a organizácie poskytovaného vzdelania na dištriktuálnom gymnáziu výrazne prispel v rokoch 1832 – 1849 pedagóg, teológ, cirkevný historik a rektor školy *Anton Ľudovít Munyay*.²⁹ Po odchode Andreja Mayera do dôchodku bol profesorom teológie³⁰ a do roku 1849 zabezpečoval popri bohosloví, katechetizme a histórii Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhor-

- 25 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 127. GREGUSS, Michaelis: *Autobiographia*. Prešov : Vydali priatelia, 1840, s. 6.
- 26 ČERVENKA, Jaromír: Prešovské Ev. kol. slov. gymn. v Prešove. In: *Sborník prác profesorov ev. kol. slov.gymnázia v Prešove 1940*. Ed. Ervín Lazar, Július Žilka. Prešov : Slovenská štátna knižnica, 1940, s. 125 – 126.
- 27 BODOLAY, Géza: *Vrcholné obdobie prešovskej Maďarskej spoločnosti v minulom storočí*. In: Prešovské kolégium v slovenských dejinách. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 176. 178; *Bibliografia k dejinám prešovského školstva*. Zost. Juraj Paška. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 91 a n.
- 28 LAZAR, Ervín: Vedecká činnosť na prešovskom kolégiu. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 208; *Biografický lexikón Slovenska III*. Zost. Augustín Maňovčík. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007. Heslo Greguš, Michal, s. 205.
- 29 Anton Ľudovít Munyay (26. október 1787 Nemcovce, okres Prešov – 2. december 1849 Prešov). *Slovenský biografický slovník 4*. Zodp. red. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1990. Heslo Muňai, Ľudovít, s. 244. Funkciu rektora školy zastával po odchode Michala Gregussa do Bratislavy, a to v rokoch 1833 – 1842, 1843 – 1845 a 1847 – 1848. ŠA Prešov, fond EKP Prešov, inv. č. 135. *Informatio de Professoribus et Docentibus. Collegii district. evang. Eperiesiensis a Ertesítés az eperjesi evang. kerületi Collegium Panitoiról 1847/8 esztend.*
- 30 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 135. *Informatio de Professoribus et Docentibus. Collegii district. evang. Eperiesiensis.*

sku, zameranej na reformáciu v Uhorsku, aj výučbu bibličtiny, apologetiky, exegetiky, dogmatiky a kresťanskej etiky pre potreby teológov a výučbu náuky ľudovej viery pre logikov.³¹ Na škole zastával aj funkciu správcu alumnea a bol notárom Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku.³² Roku 1837 inicioval a vypracoval text memoranda kráľovi, v ktorom žiadal pre evanjelickú mládež povolenie študovať na zahraničných univerzitách.³³

V čase silnejúcich maďarizačných tlakov v prospech maďarského jazyka ako všeobecného vyučovacieho jazyka na evanjelických školách od začiatku 40. rokov, venoval ako rektor školy pozornosť školským otázkam, najmä študijnému poriadku. Reagoval napríklad na postup Generálneho konventu Evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku z roku 1840, ktorý pod vedením novozvoleného generálneho dozorca cirkvi Karola Zaya skoordinoval od školského roku 1841/42 evanjelické nižšie a vyššie školy novým školským poriadkom, učebným plánom, ustanoveniami o maďarskom jazyku a jeho postupnom zavádzaní do vyučovania. V dôsledku nespokojnosti a pripomienok učiteľov k uvedeným opatreniam, ako už bolo uvedené, došlo na porade u Karola Zaya v Uhorovci 20. – 27. júla 1841, ktorej sa popri Karolovi Štúrovi, Michalovi Hlaváčkovi, Jánovi Benediktovi, Danielovi Lichardovi a ďalších predstaviteľov národnokultúrneho života Slovákov zúčastnil aj Anton Ľudovít Munyay, k úprave školského poriadku na evanjelických školách. Tlačou vyšiel roku 1842 pod názvom Školský poriadok evanjelikov aug. vyznania maďarskej vlasti. Aj keď nešlo o definitívnu úpravu školského poriadku na evanjelických školách, v prvej polovici 19. storočia išlo o posledné zmeny, ktoré sledovali zabezpečenie aspoň vonkajšej jednoty evanjelických škôl. Školám, ktoré prijali nový poriadok bolo priznané právo hmotnej a morálnej podpory zo strany cirkvi aj samotného generálneho konventu.³⁴ Študijnému poriadku venoval Munyay neustálu pozornosť do konca pôsobenia na škole.³⁵

-
- 31 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 131. *Sevies Lectionum publicarum in Classe suprema Distr. Collegi Eperiesiensis a Informatio de Professoribus et Docentibus. Collegii district. evang. Eperiesiensis*; inv. č. 132. *Synopsis disciplinarum ordo eten et tempus Prelcisionum per Professores in Districtuali Collegis Evangel. August. konfes. Eperiesiensis...1844/5*; inv. č. 135. *Informatio de Professoribus et Docentibus. Collegii district. evang. Eperiesiensis a Ertités az eperjesi evang. kerületi Collegium Panitoiról 1847/8 esztend.*
- 32 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 266. *Informationes de Profesoribus Collegii 1821 – 1852*; inv. č. 135. *Ertesítés az eperjesi evang. kerületi Collegium Panitoiról 1847/8 esztend.*
- 33 SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek I.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 222–223.
- 34 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. inv. č. 129. *Elaboratum Conventus Scholastici in Zay-Ugrocz 1842. Systema Scholarum Evangelicorum*; RAPANT, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. I.* Liptovský Sv. Mikuláš : Transcius, 1943, s. 14 – 15, 27 – 29, 49 – 56, 62 – 63, 82 a *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. II. Dokumenty.* Dokument č. 63. Porada v Uhrovci 20. – 27. júla k novému učebnému poriadku. Liptovský Sv. Mikuláš : Transcius, 1943, s. 246 – 249.
- 35 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 135. *Az eperjesi Collegiumnak i honi, különösen az evang. tanodák reformját illető ohajtatai is tervezetei*, 1841.

Munyay ako profesor teológie, prísne sa pridŕžajúci Nového zákona a oboznámený s učením Ulricha Zwingliho a Jána Kalvína, venoval v pedagogickom procese pozornosť najmä otázkam, ktoré sa týkali obsahového zamerania vyučovania a osobnosti učiteľa teológie. Za hlavné poslanie teologického pedagóga pokladal prebúdzanie, vysvetľovanie a povyšovanie viery, nádeje a lásky, hovorenie o nich a ich napĺňanie. Munyayove predsavzatia kresťanského učiteľa boli naplnené v slovách: „*nikdy nechcem prestať kázať vieru všemohúcu, múdru, dobrotivú, svätú a spravodlivú bytosť a jej uctievanie skrze nevinný, cnostný život plný činov*“.³⁶ V školských správach o profesoroch a učiteľoch školy bol vždy hodnotený ako pracovitý a prísny pedagóg.³⁷

V oblasti vedeckého výskumu patril na dištriktuálnom gymnáziu k prvým bádateľom evanjelických cirkevných dejín. Známe sú práce *Historia ecclesiae evangelicae aug. conf. addictorum in Hungaria universe, praecipue vero in tredecim oppidis Scepusii*. (Halberstadt 1830), *Zwei religiöse Vorträge bei äusserst selten, feierlichem Veranlassungen gehalten...* (Levoča 1831) a *Synopsis jurium et gravaminum ecclesiae ev. in Hungaria. jan. 1831*. (Prešov 1832). Mnohé historické práce, zväčša cirkevné, ostali v rukopise.³⁸ Známy je ako autor početných kázni v latinčine, niektoré mali obranný národný charakter, niektoré boli o živote rektorov školy a ďalšie predniesol pri slávnostných zhromaždeniach. Tlačou vyšli napríklad *Kanzelrede am Dankfeste nach dem vollendeten Bau des Kirchen- und Glocken-Thurms der evang. gemeine zu Wallendorf* (Levoča 1822) a *Orationes, quas inter solemnia publica, dum gravissimum rectoris collegii districtualis... Eperjessiensis munus coleret, dixit..* (Košice 1834).³⁹ Zaujme Munyayova zachovaná reč, ktorú predniesol na pohrebe Ondreja Šuleka, šarišsko-zemplínskeho seniora evanjelickej cirkvi a. v., ktorá vyšla tlačou a bola zameraná nielen na život a dielo, ale najmä na Šulekove ľudské hodnoty. Považoval ich za večné hodnoty ľudstva, prospešné aj pre mladšie generácie: „*nejen domácich zaopatřil, ale i cizí siroty do svého příbytku přijal, je choval, odíval, vyučoval, užitečné činil jakožto on delal*“. Napriek uvedomeniu si ľudskej prirodzenosti, zdôrazňoval predovšetkým pokoru človeka a vymedzil zá-

36 (MUNYAY, Anton Ludwig): *Rede bey der Einführung des Wohlwürdigen Herrn Anton Ludwig Munyay, neuordinirten evang. Prediger zu Wallendorf gehalten den 10. september 1815 von M. Michael Gotthard*. Leutschau : Johann Werthmüller, 1815, s. 19, 44 – 45.

37 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 131. *Ertesítés az eperjesi Evang. Ágost. Vallástételt követő kerületi Collegium Tanítóiról. 1843/4. Első félével (Rendes Oktatók)*.

38 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 125. *Ertesítés az eperjesi evang. kerületi Collegium Panitóirót 1847/8 esztend.; KOLODZIEJSKÝ, Ladislav: Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 kolegiálnej knižnice v Prešove. Pri príležitosti 300. výročia od založenia kolégia*. Martin: Matica slovenská, Národná knižnica, 1969, s. 234 – 235; LAZAR, Ervín: *Vedecká činnosť na prešovskom kolégiu*. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 214.

39 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 131. *Ertesítés az eperjesi Evang. Ágost. Vallástételt követő kerületi Collegium Tanítóivól 1843/4. Első (Rendes Oktatól)*, inv. č. 135. *Ertesítés az eperjesi evang. kerületi Collegium Panitóiról 1847/8 eszend; Informatio de Professoribus et Docentibus. Collegii district. evang. Eperiesiensis*.

kladné atribúty kresťana: „*poctivosť, spravodlivosť a cnosť*“. Uvedenými atribútmi podmieňoval aj poslanie učiteľov a kazateľov s tým, že bez týchto vlastností „*by ich rozum byl hloupý, a ich život nešlechtný*“, dodávajúc, „*jestli o to pečujeme, aby i bratři naši k poznání pravdy přivedeni byli, všemi cnostmi obohaceni byli, i v tom zjevuje se zásluha Učitelů a Kazatelů našich*“.⁴⁰ V čase, keď v európskej teológii, najmä v Nemecku, prevládali racionalizmus a supraracionalizmus, vnímal seba ako sprostredkovateľa medzi uvedenými smermi, považujúc sa za naturalistického racionalistu, „*uznával totiž autoritu rozumu vo veciach viery, ale nie natoľko ako deštruktívni racionalisti*“.⁴¹

Na poste rektora školy pozitívne ovplyvňoval záujem študentov o štúdium, a to nielen zo slovenského územia, ale aj vzdialenejších oblastí Uhorska, či monarchie, napríklad srbských študentov, ktorí podobne ako slovenskí študenti nachádzali u Munyayho s jeho⁴² proslovenským cítením podporu. Prejavila sa aj v pomoci slovenským študentom pri založení študentského spolku – *Slovenskej spoločnosti* roku 1832 a prevzatí patronátu nad jeho činnosťou ako predseda spolku. Patril k významným a jedným z prvých podporovateľov knižnice študentského spolku *Bibliotheca Slavica*, ktorej venoval vzácne diela, napríklad Doležalovu *Grammaticu Slavico-Bohemicu*. s latinským zápisom *Ex Oblatione Plurimum Venerandi Domini Antoni Ludovici Munaya S. S. Theologiae professoris posidet Bibliotheca slavica 1832*.⁴³ Aj keď nebol pre prešovských študentov tou oporou ako Michal Hlaváček na evanjelickom lýceu v Levoči, či Ján Blahoslav Benedikty alebo Matej Slavkovský na evanjelickom lýceu v Kežmarku, mal v menej priaznivých prešovských pomeroch pre rozvoj národnokultúrneho života slovenských študentov svoje nezastupiteľné miesto. Slovenskí študenti videli v Munyayovi priaznivca a podporovateľa národných snáh slovenskej mládeže. Jozef Srnka, zakladateľ Slovenskej spoločnosti, vyzdvihol napríklad v uvítacej reči pri otvorení činnosti spoločnosti v školskom roku 1834/35 úlohu Munyaya pri rozvíjaní jej aktivít. Postupne, keď sa ich očakávania nenaplnili, reagovali na zasadnutiach spoločnosti a v korešpondencii aj kritickými poznámkami plných rozpačitého hodnotenia Munyayových postojov k aktivizácii činnosti

40 MUNYAY, A. L.: *Truchlořeč při pohřebnj počestnosti Přewelebného a Výborně učeného Pána, Pána Ondřeje Šuleka Cirkvi ew. Aug. Wyzn. Kukowské Duchownjho Pastyře a Welebného Šarišsko-Zemplinského Bratrstwj neyzaslaužilegssjho Seniora. Prednesená – Rektorem ewanjelického Pressowského Collegium etc.* Lewoča : Ján Werthmüller, 1838, s. 4 – 5, 9 – 10, 17.

41 SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek I.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 223.

42 KOVIJANIĆ, Risto: Štúdium srbských študentov na Slovensku v 18. – 19. storočí. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 134-136; *Dokumenty o tristoročníci prešovského kolégia 1667 – 1967*. Zost. Pavel Smatana. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, pracovisko v Prešove, 1967, s. 27.

43 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 9. *Výročné správy. Šk. r. 1942/3*, s. 4; KLEIN-TEŠNOSKALSKÝ, Belo: Jonáš Záborský. In: *Slovenské pohľady*, roč. 43, 1927, č. 6 – 8, s. 490.

Slovenskej spoločnosti.⁴⁴ Napriek tomu si Munyay uvedomoval význam činnosti slovenskej študentskej spoločnosti a jej knižnice na škole a často zdôrazňoval, že „*dokiaľ on bude v Prešove, spoločnosť slovenská nesmie zahynúť*“.⁴⁵

Na Munyaya aj neskôr spomínali študenti dištriktuálneho gymnázia, napríklad Jonáš Záborský, ktorý bol s ním v písomnom kontakte a ktorý roku 1836 uverejnil v Hronke báseň *Na Muňaya*. Záborského pozitívny vzťah k Munyaovi a ku škole sa nezmenil ani po rokoch, čo prezentoval roku 1844 založením 500 zlatých základiny určenej „*študentom narodeným v Uhorsku bez rozdielu národnosti, študujúcich vo vyšších triedach, zaujímajúcich sa o slovanské jazyky a literatúru, ovládajúcich však aj iné jazyky a pochádzajúcich z chudobnejších rodín*“.⁴⁶ Podobne Ľudovít Jaroslav Haan, v druhej polovici 30. rokov jeden z najaktívnejších členov Slovenskej spoločnosti a jej tajomník, ktorý počas štúdia býval u Munyaya, sa s úctou vyjadroval o rektorovi školy.⁴⁷

K proslovenským prejavom Antona Ľudovíta Munyaya možno zaradiť jeho iniciatívu z roku 1838 vypracovať s profesormi školy výzvu k slovanským národnostiam v Uhorsku na podporu prešovského dištriktuálneho gymnázia a slovenskej študujúcej mládeže, ktorá nemala priaznivé finančné a materiálne podmienky štúdia. Zverejnená bola 1. januára 1839 pod názvom *Výzva prešovského kolégia na podporu k slovanským národnostiam* a podpísali ju okrem Antonína Ľudovíta Munyaya aj profesori Andrej Csupka, Andrej Vandrák, Samuel Keresztessy, Albert Fuchs, Andrej Kreizell a školský inšpektor Jozef Pancsangh. Odvolávali sa na dobročinnosť jednotlivcov doma a v zahraničí už v čase založenia prešovského kolégia v 17. storočí, aj v priebehu jeho vývoja.⁴⁸

Výraznou pedagogickou a vedeckou osobnosťou dištriktuálneho gymnázia v sledovanom období bol *Fridrich Hazslinsky*,⁴⁹ ktorý široko zameranou a neraz

44 SNK – ALU Martin, sign. C1446. *Pamětník Společnosti Slowenské v Prešowě*, s. 7 – 29; SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 222.

45 REPČÁK, Jozef: Historický vývoj kolegiálnej knižnice. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 278.

46 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 131. *Fundatio Jana Zaborszky. Litera Foundationates... 21 augusta 1844*; ŠKULTÉTY, Jozef: Vlastný životopis Jonáša Záborského. In: *Slovenské pohľady*, roč. 32, 1912, č. 1, s. 56 a č. 2, s. 113; KÜHN, Ľudovít: Jonáš Záborský. In: *Slovenské pohľady*, roč. 42, 1926, č. 3, s. 157 – 167.

47 Osobitnú pozornosť mu venoval v práci *Pamětnosti B. Čabanské, ku stoletní památce tamějšiho starého evanjelického chrámu...* (Pešť 1845); SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 222.

48 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 126. *Výzva prešovského kolégia na podporu k slovanským národnostiam*.

49 Fridrich Hazslinsky (6. január 1818 Kežmarok – 19. november 1896 Prešove). *Slovenský biografický slovník 2*. Red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Hazslinsky, Fridrich, s. 302; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 148. *Ertesitei a tanárokvol 1860/1. I Semestrum*; KÓNYA, Peter: Friedrich Hazslinsky (1818 – 1896). In: *Život a dielo Friedricha Hazslinského (1818 – 1896). 6. mykologické dni na Slovensku. Zborník referátov*. Zost. Miroslav Repčák, Marta Vozárová. Prešov : Spoločnosť slovenských mykológov, 1996, s. 12 – 13.

priekopníckou vedeckou činnosťou patril najmä v druhej polovici 19. storočia k popredným prírodovedcom Uhorska. Už počas stredoškolského štúdia na kežmarskom evanjelickom lýceu prejavil záujem o tatranskú prírodu, poznajúc dobre rastlinstvo v okolí Kežmarku. Na skúmanie bezkvetých rastlín si zaopatril mikroskop a založil herbár.⁵⁰ Zároveň sa začal venovať štúdiu geológie. Z tohto obdobia pochádzajú jeho prvé odborné práce v nemčine, *Topographie des Zipser Comitats* a *Botanische Terminologie in Abrissen*, ktoré zostali v rukopise. V čase stredoškolských štúdií zhotovoval vzory kryštálov z lipového dreva, ktoré neskôr daroval prešovskému dištriktuálnemu gymnáziu a dnes sa nachádzajú v prešovskom múzeu. Aj počas právnických štúdií na reformovanom kolégiu v Sárospataku v rokoch 1838 – 1839 pokračoval v prírodovedeckých aktivitách. Pre svoju potrebu napísal prácu o rastlinách *Compendium florae universalis* s vlastnou obrazovou ilustráciou 177 exotických rastlín. Po návrate do Kežmarku roku 1839 a v čase dokončenia štúdia teológie roku 1841 sa začal venovať práci na umelom botanickom jazyku, ktorú ilustroval množstvom obrazových príloh. Počas štúdia rétoriky na reformovanom kolégiu v Debrecíne v rokoch 1841 – 1843 zbieral v okolí mesta rastliny a zostavil nové klasifikovanie rastlinného systému v práci *Novum Systema vegetabilium*, ktorú predložil spolu s pripravovaným botanickým odborným slovníkom zasadnutiu Putovnej spoločnosti uhorských lekárov a prírodovedcov v Timisoare Rumunsku roku 1843.⁵¹ Roku 1842 preskúmal oravskú prírodu, publikujúc výsledky v topografickej práci o Orave *Árva vármegye topographiája*. Botanické vedomosti si prehľboval aj počas štúdia geológie, fyziky, botaniky a najmä chémie kvôli svojmu rastlinno-fyziologickému výskumu v rokoch 1843 – 1846 na polytechnickom inštitúte vo Viedni.⁵² Napriek tomu, že neskôr sa v pedagogickej činnosti venoval výučbe matematiky a fyziky, botanika mu zostala po celý život hlavnou oblasťou jeho vedeckovýskumných záujmov. Znechutený spoločensko-politickými pomermi v Uhorsku zničil roku 1845 všetky svoje dovtedajšie rukopisné práce vzťahujúce sa na Uhorsko.⁵³

Na prešovskom dištriktuálnom gymnáziu pôsobil ako profesor fyziky a matematiky od 10. februára 1846 do roku 1893.⁵⁴ Dištriktuálne gymnázium v čase jeho

50 Celoživotné výsledky botanizovania uložil do veľkého herbára a zachované časti s približne 5000 položkami sú uložené na univerzite a v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti, ale aj v Podtatranskom múzeu v Poprade – Spišskej Sobote, v Národnom múzeu v Bratislave a v Šarišskom múzeu v Prešove. LAZAR, Ervín: Vedecká činnosť na prešovskom kolégiu. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 210;

51 *Slovensko. Kultúra. 4/II*. Zost. Karol Rosenbaum. Bratislava : Obzor, 1980, s. 141.

52 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 140. *Personal der am eper. Collegium 1852/3*; inv. č. 148. *Ertesitei a tanárokrol 1860/1. 1 Sermestrum*; TIBENSKÝ, Ján: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 471.

53 *Fridrich Hazslinszky. Peronálna bibliografia*. Zost. Jozef Repčák. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, pracovisko v Prešove, 1965, s. I-III; HÖRK, Jozef. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. Kassa : Gusztav Bernovits, 1896, 1897, s. 347 – 348.

54 Prešov, fond EKP, inv. č. 148. *Ertesités a tanárokrol 1860/1. 1 Semestrum*; inv. č. 266. *Informations de Profesoribus Collegii 1821 – 1852*; inv. č. 148. *Ertesités a tanárokrol 1860/1*.

príchodu patrilo k najvýznamnejším evanjelickým stredným školám vyššieho typu.⁵⁵ Krátko po príchode bol poverený vedením kolegiálnej knižnice.⁵⁶ Systematicky sa venoval modernizácii výučby, vychádzajúc z vlastného vedeckého výskumu a prednášajúc podľa vlastných učebníc. Na škole usporiadal roku 1847 výstavu rastlín a minerálov Šarišskej župy s presnými lokalitami ich výskytu.⁵⁷ Aktívne ovládal nemecký, maďarský, latinský jazyk a pasívne grécky, hebrejský a francúzsky jazyk.

V zložitých pomeroch na dištriktuálnom gymnáziu v čase revolučných udalostí rokov 1848 – 1849, keď bolo niekoľkokrát prerušené vyučovanie, vedenie školy ocenilo jeho prácu v prospech udržania pedagogickej činnosti na škole.⁵⁸ Odbornou pedagogickou činnosťou počas dlhoročného pôsobenia na prešovskom evanjelickom kolégiu vzbudil u mnohých študentov záujem o botaniku. Niektorí z nich výrazne prispeli do botanického výskumu Slovenska.⁵⁹

1 Semestrum; Fridrich Hazslinszky. Personálna bibliografia. Zost. Jozef Repčák. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, pracovisko v Prešove, 1965, s. III; TIBENSKÝ, Ján a kol. Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2. Bratislava : Obzor, 1988, s. 71.

- 55 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 266. *Informationes de Professoribus Collegii... 1821 – 1853; inv. č. 148. Ertesitei a tanárokvol 1860/1. 1 Semestrum.*
- 56 V roku 1853 neprijal miesto profesora na bratislavskom lýceu a v 60. rokoch odmietol ponuku prednášať botaniku na peštianskej univerzite. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 148. *Ertesitei a tanárokvol 1860/1. 1 Semestrum; FRANKOVÁ, Libuša: Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia. Prešov : ManaCon, 1999, s. 44 – 45; REPČÁK, Jozef : Historický vývoj kolegiálnej knižnice. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 271-287.**
- 57 Vystavené lokality publikoval aj v zborníku Putovnej spoločnosti uhorských lekárov a prírodovedcov. HRABOVEC, Ivan: Fridrich Hažlinský – život a dielo. In: *Život a dielo Friedricha Hazslinszkého. 6. mykologické dni na Slovensku. Zborník referátov. Zost. Miroslav Repčák, Marta Vozárová. Prešov : Spoločnosť slovenských mykológov, 1996, s. 16.*
- 58 V druhej polovici 19. storočia, po rozšírení kolégia na štyri ústavy, pôsobil na osemtriednom gymnáziu, kde do roku 1893 zabezpečoval okrem matematiky a fyziky vo vyšších triedach aj výučbu botaniky a mineralógie a v nižších triedach výučbu latinského a nemeckého jazyka. Počas pôsobenia na škole zastával významné školské funkcie, v rokoch 1846 – 1893 pôsobil desaťkrát vo funkcii rektora a v rokoch 1884 – 1887 dvakrát vo funkcii riaditeľa kolegiálneho gymnázia. Bol správcom kolegiálneho múzea a prispel k rozšíreniu jeho prírodovedeckých zbierok, ktoré daroval škole v roku 1845 Gabriel Bánó. V rokoch 1853 – 1974 zastával funkciu pokladníka kolégia atď. ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 150. *Az Eperjesi ev. Collegium Tanárainak Névsora és jellemzése 1863/4; inv. č. 154. Az Eperjesi ad. hitv. evang. egyházkerületi Collegium Kétszázados örömmünnepe nek Sorrende a Az Eperjesi a. h. evang. egyházkerületi Collegium 1867 évi sept. 10-én tartott Kétszázados Örömmünnepe nek, inv. č. 148. Lehelen (A.) am evang. Gymnasium zu Eperies für d. Jahr. 1860-61.*
- 59 K životu a dielu HRABOVEC, Ivan: Fridrich Hažlinský – život a dielo. In: *Život a dielo Friedricha Hazslinszkého (1818 – 1896). 6. mykologické dni na Slovensku. Zborník referátov. Zost. Miroslav Repčák, Marta Vozárová. Prešov : Spoločnosť slovenských mykológov, 1996, s. 17.*

Vedecko-výskumná činnosť Hazslinszkeho odzrkadľovala vysoký odborný záujem o vedecký výskum v oblasti biologických vied, s osobitným zreteľom na botaniku a zoológiu a so zameraním na prešovskú, šarišskú, ale predovšetkým na karpatskú a postupne aj na celú uhorskú flóru a huby. Stal sa priekopníkom štúdia o kryptogramoch a zakladateľom kryptogramolického výskumu v Uhorsku, ovplyvňujúc výskum aj u ďalších vedcov na slovenskom území.⁶⁰

Odborný záujem Hazslinszkeho priťahovala aj geológia, so zameraním na paleobotaniku, geomorfológiu a na exkurznú propagáciu východného Slovenska, najmä oblasti doliny Svinky, okolia Prešova, travertínovej kopy Drevení, Slanských vrchov a Vysokých Tatier. Zaslúžil sa o výskum opálových baní na Dubníku. Zapojil sa tak v tom čase do intenzívneho a systematického geologického výskumu Slovenska s desiatkami školených geológov, ktorý v druhej polovici 19. storočia organizoval Ríšsky geologický ústav vo Viedni, Uhorský kráľovský geologický ústav v Budapešti a tiež Banská akadémia v Banskej Štiavnici, Uhorská geologická spoločnosť a Bratislavský lekársko-prírodovedný spolok. Prispel k poznaniu centrálnokarpatského paleogénu a mezozoika v pásme Slovenského Rudohoria. Publikoval práce z geológie, paleontológie a mineralógie s opisom skamenelín z okolia Hanušoviec a Prešova aj geologických pomerov údolia Svinky pri Radačove, napríklad *Fossilien aus den Fischschiefeln bei Hanusfalva nächst Eperjes* (1869) o bridlicových skamenelinách.⁶¹

Hazslinszky sa stal priekopníkom výskumu bezkvetej flóry Uhorska aj územia Prešova a jeho okolia, venujúc pozornosť najmä bryológii, lichenológii a mykológii. Ako prvý zostavil flóru uhorských machov a lišajníkov a monograficky spracoval niektoré druhy húb. Preskúmal a popísal mnohé z nich, viaceré sám pomenoval, pričom ne jeden objav a popis rastliny alebo huby nesie jeho meno, ktorým ho pomenovali uhorskí a zahraniční botanici. Na území Prešova venoval pozornosť štúdiu kryptoblastov, machov a lišajníkov. Prírodovedný výskum prezentoval približne v 26 vedeckých knižných prácach a v 86 vedeckých príspevkoch v odborných

60 TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 462, 470; *Slovensko. Kultúra. 4/II*. Zost. Karol Rosenbaum. Bratislava : Obzor, 1980, s. 141 – 142; *Fridrich Hazslinszky. Peronálna bibliografia*. Zost. Jozef Repčák. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, pracovisko v Prešove, 1965, s. 10; HRABOVEC, Ivan: Botanické a zoologické rukopisy Jozefa Kvetoslava Holuba. In. *Obzor Gemera*, roč. 18, 1987, č. 3, s. 173.

61 ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Gustáv Kazimír: *Päťdesiat rokov slovenského života 2*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 345; *Slovensko. Kultúra. 4/II*. Zost. Karol Rosenbaum. Bratislava : Obzor, 1980, s. 139; TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, s. 309, 472. K vedecko-publikačnej činnosti v druhej polovici 19. storočia VASÍLOVÁ, Darina, FRANKOVÁ, Libuša: *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)*. Prešov : Universum, 2011, s. 114 – 115.

domáciach aj v zahraničných – rakúskych, maďarských, nemeckých a iných periodikách.⁶² Pre poznanie flóry Slovenska majú nesmierny význam.⁶³

Prírodovedec a stredoškolský pedagóg prispel vedeckovýskumnou činnosťou zameranou na botanické, zoológické a geologické otázky k rozvoju prírodných vied nielen na prešovskom evanjelickom kolégiu, ale aj v širšom východoslovenskom, uhorskom a európskom kontexte. Vo vedecko-výskumnej práci venoval tiež pozornosť historickým, literárnohistorickým, teologickým a právnickým otázkam.

Vedeckú a pedagogickú činnosť začal od roku 1831 rozvíjať na dištriktuálnom kolegiálnom gymnáziu aj pedagóg a filozof *Andrej Vandrák*, ktorý sa v druhej polovici 19. storočia stal významným predstaviteľom prešovskej filozofickej školy. V predrevolučnom období vydal napríklad psychologickú prácu *Enchiridion Anthropologiae psychicae* (Prešov 1841), filozoficko-etickú *A philosophiae ethicae elemei...* (Levoča 1842) a z oblasti logiky prácu *Elemi logica* (Prešov 1844). Vo filozofických prácach položil základy maďarskej filozofickej terminológie.⁶⁴

Vedeckovýskumná a pedagogická činnosť na dištriktuálnom gymnáziu v sledovanom období vytvorila zásluhou erudovaných vedcov a pedagógov predpoklady k ďalšiemu rozvoju vedeckého výskumu a ku kvalitnému vzdelávaniu v druhej polovici 19. storočia, kedy sa na prešovskom evanjelickom kolégiu zrealizovali významné organizačné a obsahové zmeny vo vyučovaní, a to na pôde dištriktuálneho gymnázia, teologickej akadémie, právnickej akadémie a učiteľského ústavu.⁶⁵

- 62 TIBENSKÝ, Ján a kol. : *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 463, 471; LAZAR, Ervín: Vedecká činnosť na prešovskom kolégiu. In: *Prešovské kolégium v slovenských dejinách*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 210; KÓNYA, Peter: Friedrich Hazslinszky (1818 – 1896). In: *Život a dielo Friedricha Hazslinského (1818 – 1896)*. 6. mykologické dni na Slovensku. Zborník príspevkov. Zost. Miroslav Repčák, Marta Vozárová. Prešov : Spoločnosť slovenských mykológov, 1996, s. 11 – 12, 13 – 14.
- 63 K prácam KOLODZIEJSKÝ, Ladislav: *Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 kolegiálnej knižnice v Prešove. Pri príležitosti 300. výročia od založenia kolégia*. Martin : Matica slovenská, Národná knižnica, 1969, s. 128; *Fridrich Hazslinszky. Personálna bibliografia*. Zost. Jozef Repčák. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Košiciach, pracovisko v Prešove, 1965, s. 2 – 17; FUTÁK, Ján, DOMIN, Karel: *Bibliografia k flóre ČSR do r. 1952*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1960, s. 239.
- 64 Andrej Vandrák (24. január 1807 Štítník – 14. september 1884 Prešov). Od roku 1831 bol dočasným učiteľom maďarského jazyka vo vyšších triedach a od roku 1833 pôsobil na škole ako profesor filozofie, zabezpečujúc aj výučbu logiky, psychológie, metafyziky, estetiky, etiky, latinčiny a maďarčiny. *Slovenský biografický slovník* 6. Zodp. red. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1994. Heslo Vandrák, Andrej, s. 226; SEDLÁK, Imrich: Andrej Vandrák. (Príspevok o živote a filozofickom diele.) In: *Nové obzory* 15. Zost. Mária Chmelárová. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 289 – 302. K vedecko-publikačnej činnosti v druhej polovici 19. storočia VASILEOVÁ, Darina, FRANKOVÁ, Libuša: *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)*. Prešov : Universum, 2011, s. 246 – 247.
- 65 K histórii prešovského kolégia od druhej polovice 19. storočia VASILEOVÁ, Darina: *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. (1850 – 1918)*. (Teologická a právnická akadémia.) Prešov : Universum, 2008. 427 s.

Gabriel Bánó z Lúčky a jeho knižnica: k územným slovacikám v šľachtickej knižnici z 1. polovice 19. storočia^{1*}

Marcela Domenová

DOMENOVÁ, Marcela. Gabriel Bánó from Lúčka and his book collection: to territory Slovak prints in the aristocratic library from the first half of the 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 107-134.

The paper follows up the older research with which we tried to reconstruct a catalogue of the mansion library – book collection of a nobleman on the basis of its manuscript copy from the years 1845-1848. The attention was paid mainly to its structure, identification, dating of documents or discrepancies in connection with a number of catalogue entries and a number of real books or volumes. In this paper, we deal only with the contents of the book collection, with the selected thematic areas – scientific branches with emphasis put on the unique prints from 16th to 19th century. The aim of the paper is to geographically map the Slovak prints (representation of the Slovak printing offices of Banská Bystrica, Bardejov, Bratislava, Košice, Levoča, Prešov or Trnava) and their authors within the cultural and historical context. A part of research is also confrontation of real condition of the individual titles in the fund of the Collegiate Historical Library in Prešov into which the book collection of Bánó was incorporated in 1842.

Key words: book collections of aristocratic families – the Bánó family - history - Eastern Slovakia – Slovak prints - Evangelic College – 19th century

Statkár Gabriel Bánó z Lúčky (Gábor Bano, Bánó, Bánó de Lucska/Lutska 1776 – 1846)² pochádzal zo Šarišskej stolice.³ Jeho rodina vlastnila majetky nielen v Lúčke, ale aj v Kukovej, pričom používala aj tento predikát (Bánó de Tapoly-Lucska et Kükemezö). Od 16. stor. konvertovala na evanjelickú vieru; podporovala miestnu ev. a. v. cirkev, ako i stavbu sakrálnych objektov a zveľaďovanie ich interiérov. Známejšia je iná vetva rodiny Bánó z Rožkovian a Ostrovian, z ktorej pochádzal napr.

1 * Štúdia predstavuje výstup v rámci riešenia projektu VEGA: *Šľachtické knižnice na východnom Slovensku*, č. 1/0278/12 (2012-2014).

2 Gabriel Bánó mal uzavrieť svoj testament už 26. 8. 1826 a bol zverejnený 19. 3. 1845. HÖRK, József. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium Története*. II. Füzet. Kassa : Nyom. Ifj. Nauer Henrik Könyv-, Kö- És Műnyomdájában, 1897, s. 180.

3 Bližšie o pôvode a dejinách rodu Nagy Iván, Béla Kempelen. Pozri aj *Lexikón erbov šľachty na Slovensku III. Oravská stolica : zemianske a šľachtické rody Oravy*. Eds. Peter Vítek, Soňa Maťugová. Bratislava : Hajko & Hajková, 2007. ISBN 978-80-88700-34-5 (súbor), ISBN 978-80-88700-69-2 (3. zväzok), s. 12 – 13. TÓTH, Sándor. *Sáros Vármegye Monografiája. I. Kötet*. Budapest : A Vármegye Költségén, 1909, s. 252 – 254. TÓTH, Sándor. *Sáros Vármegye Monografiája. II. Kötet*. Budapest : A Vármegye Költségén, 1910, s. 483.

Jozef Bánó (1824 – 1910) alebo Eugen Bánó (1855 – 1927).⁴ Gabriel Bánó venoval svoju rodovú knižnicu, ktorú literatúra charakterizuje ako menšiu kaštieľnu knižnicu formovanú v období osvietenstva,⁵ v roku 1842 prešovskému Kolégiu⁶ a napokon sa aj reálne stala priamou súčasťou tzv. Kolegiálnej knižnice v Prešove, ktorej súčasťou je dodnes.⁷

Hoci sa už Bánóovej súkromnej knižnici venovala pozornosť, či už z pohľadu jej veľkosti a obsahovej štruktúry, výsledky záverov vykazujú rozdiely. Staršia spisba odhadovala veľkosť jeho fondu na 4 000,⁸ alebo 3 048 kusov kníh,⁹ resp. tá novšia spisba aj na 1 860 titulov v 3 700 zväzkoch.¹⁰ Katalóg Bánóovej knižnice sa však zachoval v dvoch verziách. Prvý predstavoval nezviazaný zošit – možno koncept, prvopis z roku 1845. Jeho autorom, resp. zostavovateľom bol podľa Ladislava Kolodziejského Andrej Vandrák. Išlo o nezviazaný zošit s konceptom – prvopisom katalógu. Druhý exemplár z rokov 1845 – 1848 predstavuje Ernestom Sztrakom (Ernő Sztraka) prepísaný čistopis s poznámkami – komentármi v maďarskom jazyku.¹¹ S týmto exemplárom sme pracovali i my a možno konštatovať, že Bánóova knižnica obsahovala približne 3 061 zväzkov vrátane periodík, rukopisov, varií, dokonca ba-

-
- 4 HÖRK, Jozef. *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség Története. (Monographia)*. Kassán : Nyomatott Bernovits G. Könyvnyomdájában, 1885, s. 525-528. Rod. Bánó/Báno pozri aj on line: <http://hu.wikipedia.org>; <http://www.coresno.com/genealogie/76-froe/700-froe-b03.html>; K 20. storočiu aj *Sárosvármegyei Kalauz Eperjes...* Eperjes : Nyomatott Kósch Árpád könyvnyomtató-műintézetében, 1910, s. 223; *Slovenský biografický slovník. Zv. I. A-D*. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 136.
 - 5 REPČÁK, Jozef. Historický vývoj kolegiálnej knižnice. In *Prešovské kolégium v Slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 278.
 - 6 Napr. VASIEOVÁ, Darina. *Prešovské kolégium potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. (1850-1918) : teologická a právnická akadémia*. Prešov : Universum, 2008. ISBN 978-80-89046-52-2, s. 261. Knižný dar sa odhaduje na 3 048 zväzkov.
 - 7 Najstaršia zmienka o Kolegiálnej knižnici v Prešove je z roku 1673, no prvé základy knižnice novšieho obdobia položil rektor kolégia Daniel Sartorius až v roku 1731. *Tlače 16. storočia v knižnici Evanjelického kolégia a v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove*. Zost. Kamil Lacko. Prešov : ŠVK Prešov, 2003. ISBN 80-85734-51-6, s. 5.
 - 8 Odkázal mu aj muzeálne – mineralogické a prírodopisné predmety, historické a geografické zbierky a 300 forintov.
 - 9 *Az Eperjesi evang. kerületi Collegium 1854/Siki Értésítője...* Eperjes : Redlitz Ed. betűivel, 1855, s. 8. Titul pozri MV SR, ŠA PO, fond *Kolégium východného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove 1549 – 1954* (ďalej EKP), inv. č. 9; alebo Štátna vedecká knižnica v Prešove (ďalej ako ŠVK Prešov) sign. B 13288/1854-55. HÖRK, József. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*. III. Füzet. Kassa : Nyom. Ifj. Nauer Henrik Könyv-, Kö- És Műnyomdájában, 1897, s. 420.
 - 10 REPČÁK, Jozef. Historický vývoj kolegiálnej knižnice. In *Prešovské kolégium v Slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 272, 278-279. Vychádzal z katalógu knižnice „Gabriela Bána“ z roku 1845, ktorý mal spracovať Andrej Vandrák (1807 – 1884).
 - 11 „Bibliotheca Gab. Bánoiana.“ Kolegiálna knižnica v Prešove (ďalej ako Ev. kol.), sign. R f 18, rukopis, 51 s.

líčkov a nezviazaných a bližšie nepopísaných jednotlivín.¹² Preto dnes nadväzujeme na výskum, v ktorom sme sa pokúsili rekonštruovať katalóg kaštieľnej – šľachtickej knižnice, ako aj identifikovať, datovať dokumenty alebo nezrovnalosti v súvislosti s evidovaným a reálnym počtom titulov, resp. zväzkov; vyzdvihnúť unikátne – najstaršie jednotliviny. Nateraz sa venujeme parciálnej téme – zmapovaniu územných slovacík ako aj ich autorov v kultúrno-historickom kontexte. Súčasťou výskumu sa stalo aj konfrontovanie reálneho zachovania jednotlivých titulov vo fonde historickej Kolegiálnej knižnice v Prešove, do ktorej mala byť šľachtická knižnica včlenená.

Rukopisný dobový katalóg Bánóovej knižnice je spracovaný na dobrej úrovni. Záznamy knižnice, resp. knižnej pozostalosti vsadené do pomyselnej symetrickej dvojtápcovej tabuľky. Obsahujú skrátenú informáciu: autor, názov (incipit), miesto vydania, rok vydania. Ojedineho sa uvádza vydanie, počet zošitov, dielov či častí, ale aj príloh a napokon počet zväzkov. Okrem tlačí – kníh v ňom evidujeme periodiká, ojedinele rukopisy, mapy, fragmentné jednotliviny neknižničného charakteru (napr. kresby). Celkovo je knižná pozostalosť Bánóa delená, v nami analyzovanom katalógu z roku 1848, do už spomenutých 18 tematických skupín – sekcií podľa vedných odborov (označených rímskou číslicou) a následne podskupín podľa témy (literami A, B, C) a formátu (2, 4, 8, 12° a pod). Následne vnútorné usporiadanie jednotlivých titulov v nich bolo abecedné. Bánóova knižnica pozostávala z: I. *Latinskí - klasickí (znamenití) autori* (Latin jeles írok); II. *Prírodné vedy* (Természet – Tudományi Könyvek) delené na podskupiny: A) *Prírodné vedy – opisy, opisovania...* (A Természet leirás), B) *prírodoveda* (Természettan); C) *chémia* (Vegytan), D) *hvezdárstvo* (Csillagtan), E) *geognostika / geognostia a geológia* (Geognostia & Geologia), F) *zemepis – geografia* (Földleirás); III. *Matematika* (Matematikai könyvek); IV. *História* (Történettan): A) *cestopisy* (Utazások), B) *dejiny* – samostatné knihy z oblasti dejín (Történetek); V. *Filozofia* (Philosophia); VI. *Výchova, vychovávateľstvo* (Neveléstani Könyvek); VII. *Právo a politológia* (Jogtudomány és Politika); VIII. *Lekárske vedy* (Orvosi Tudomány); IX. *Teológia* (Theologia); X. *Beletria/ krásna literatúra* (Szépirodalom): A) v nemeckom jazyku, B) vo francúzskom jazyku, C) v talianskom jazyku, D) v anglickom jazyku; XI. *Hospodárstvo* (Gazdaság); XII. *Knihy o umení / umelecké knihy* (Műgyári Könyvek); XIII. *Miscelanea – zmiešané knihy* (Vegyestartalmu könyvek); XIV. *Knihy o vojenstve* (Katonasági Könyvek); XV. *Kreslenie/rysovanie, resp. veci patriace k tejto problematike* (Rajzoláschoztartozók); XVI. *Jazykoveda a slovníky* (Nyelv Tudomány és Szótárak): A) v latinskom jazyku, B) v maďarskom jazyku, C) v nemeckom jazyku, D) v anglickom jazyku, E) vo francúzskom jazyku; XVII. *Encyklopédie* (Encyclopaedia) a napokon XVIII. *Zoznamy kníh, katalógy* (Könyvlajstromok). Z obsahového hľadiska možno u Bánóa sledovať rozdelenie jednotlivých knižných titulov do

12 DOMENOVÁ, Marcela. K rukopisnému katalógu knižnice Gabriela Bánóa na základe jeho odpisu z rokov 1845 – 1848. In *Historické rukopisy a neznáme rukopisné diela vo fondoch historických knižníc mesta Prešov II.* Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK Prešov, 2011. ISBN 978-80-85734-93-5, s. 129, 162.

spomenutých skupín – odborov. Dominantné zastúpenie mali tlače z oblasti prírodných vied (cca 23%), hospodárstva (15,3 %), dejín (10,6 %), následne filozofia (8,1 %), beletria (6,6%) a matematika (6,5 %). Najnižší počet titulov sa eviduje v sekcii knihy o vojenstve (0,3 %).

Predmetom nášho záujmu sú slovaciká, t. j. dokumenty – tlače slovenského pôvodu vymedzené na územné slovaciká. Hlavným kritériom je vydanie na území Slovenska v ľubovoľnom jazyku.¹³ Na základe analýzy pôvodného rukopisu katalógu šľachtickej knižnice evidujeme 55 záznamov územných slovacík (67 zväzkov), a to až v 11 tematických okruhoch: I. *Latinskí - klasickí (znamenití) autori* – 2 záznamy, II. *Prírodné vedy - prírodné vedy, zemepis – geografia* – 9 záznamov; III. *Matematika* – 2 záznamy; IV. *História - dejiny* – 3 záznamy; V. *Filozofia* – 3 záznamy; VII. *Právo a politológia* – 8 záznamov; VIII. *Lekárske vedy* – 1 záznam; IX. *Teológia* – 8 záznamov; XI. *Hospodárstvo* – 7 záznamov; XIII. *Miscelanea – zmiešané knihy* – 6 záznamov; XIV. *Knihy o vojenstve* – 2 záznamy; XVI. *Jazykoveda a slovníky* - 4 záznamy (Tab. 1). E. Sztraka ich počet odhadol na 67 zväzkov. My ich podľa skutkového stavu odhadujeme na 78 titulov v 60 zväzkoch. Počet územných slovacík zaevidovaných v katalógu možno odhadnúť na približne 2,5% z celkového rozsahu šľachtickej knižnice. Dominuje medzi nimi spisba z prírodných vied, geografie, hospodárstva, ale aj práva, politológie a teológie.

Tab. 1 Prehľad (územných) slovacík evidovaných v knižnici Gabriela Bánóa

Tematický okruh / autor	Incipit názvu	Miesto vydania	Rok vyd.	Počet zv. v kat. (E. Sztraka)	
I. Latinskí - klasickí (znamenití) autori					
Senecae	Libri 4 de consolatione	Nagyszómbat	1731	1	1
M. T. Ciceronis	Epistolae	Tyrnaviae	1731	1	1
II. Prírodné vedy A) Prírodné vedy – opisy					
Severini Joannis	Zoologia Hungarica	Posonii	1799	1	1
Csapó József	Új füves és virágos magyarkért... Földi Kritika	Posony	1792	1	1
Gaty István	Termeszett Historiája 2 ^{ik} kiadás	Posony	1798	1	1
Gergelyfi András	Technologia 2 ^{ik} kiadás	Posony	1809	1	1
Kralovanszky A.	Compendium Naturalis Historiae	Leutschoviae	1795	1	1
II. Prírodné vedy F) zemepis – geografia					
Tomka Saszky Joh.	Geographia a Joanne Severini 2 ^{ik} kiad.	Posony	1777	1	½
Szirmay Ant.	Notitia Co(mi)t(at)us Zempliniensis	Kassa	1798	1	1

13 Na vymedzenie slovacík sa používajú štyri kritériá, ďalšie z nich sú: jazykové slovacikum – dielo v slovenskom jazyku bez ohľadu na miesto vydania; autorské slovacikum - dielo slovenského autora, bez ohľadu na miesto a jazyk vydania; obsahové slovacikum – dielo týkajúce sa Slovenska alebo Slovákov bez ohľadu na autora, jazyk a miesto vydania.

*Gabriel Bánó z Lúčky a jeho knižnica:
k územným slovacikám v šľachtickej knižnici z 1. polovice 19. storočia*

Korabinszky Joh. Math.	Producten Lexikon v. Ungarn	Presburg	1786	1	1
Thiele J. C.	Das Königreichs Ungarn	Kaschau	1833	6	3/3
III. Matematika					
-	Arithmetica practica	Tyrnaviae	1751	1	0
Hadali Car.	Elementa hydrotechniae	Pososii	1791	1	1
IV. História B) dejiny					
Bartholomaeides Ladisl.	Memorabilia Provinciae Csetnek	Neosolii	1799	1	1
Szemian Mih.	Historicke eipsanj Knjsat a kralu Uherskych	W Prespurku	1786	1	1
Hatvány Gál.	Feljegyzésre méltó történetek	Kassa	1796	1	1
V. Filozofia					
Carlowsky Sigism.	Logica	Cassoviae	1815	1	1
Fuchs Joh. Sam	Institutiones Logicae	Leutschoviae	1800	1	1
(Fuchs Joh. Sam) pozn.: Ugyan attol	Elementa Juris Naturae	Leutschoviae	1803	1	1
VII. Právo a politológia					
-	Compendium tripartiti operis furium cons. Regni Hungariae per Joannem Okolicsnay rithmis vulgaribus	Barttfae	1636	2	0
-	Ugyan az [Compendium tripartiti..]	Leutschoviae	1648	2	2
-	Ordo Judicarius Regni Hungariae 2 példányi	Posonii	1786	2	2/16
-	Sanctio de delictis eorumque poenis	Caschau	1789	1	0
Berzeviczy Greg.	De comercio & industriae Hungariae 2 példány	Leutsch.	1797	2	2
Georgch Ilias	Jus patrium 2. r.	Posonii	1807	1	½
Szirmay Ant.	A polgári s törvényes dolgokban előforduló szónak magyarázása	Kassa	1806	1	1
Kövy Alex.	Elementa juris prudentiae Hungariae	Cassoviae	1800	1	1
VIII. Lekárske vedy					
Suster Jan a Szabó Jos.	A méreggel megéttettek és lázatos halál megmentése	Kassán	1825 [správne 1821]	1	1
IX. Teológia					
Generzsi Chr.	Theologia pastoralis	Leutschoviae	1790	1	1
-	Ugyan az [Schematismus] Superintendentiae Cis & Trans Tibiscanae... 1826 Mih. Greguss	Cassoviae	1826	1	1
-	Keresztény vallás igazgása	Posony	1803	1	1

-	Representatio Co(mi)t(at)us sarosienensis in negotiis religionis	Eperies	1791	1	1
Ribinyi Joan	Memorabilia aug. Confessionis in R. Hungariae	Posonii	1787-1789	2	2
Thomae Aquinatis	Assertiones & universa philosop.	Kassa	1761	1	1
-	Concilia Eccles. Rom. Catholicae	Posonii	1741	1	1
Yung	Ejszakai Pécsely Joseftől	Posony	1795	2	2
XI. Hospodárstvo					
-	Új méhész Handlerla Györgytől	Posony	1810	1	1
Derczányi János	A tokaji bornak természetéről	Kassán	s.a. [1796]	1	1
Geiger Franz Xaver	Užitečne zahradné stromy Fábri Sam.	w Prešowe	s. a. [1803]	2	2
Konde Jos.	Gazdaságbeli jegyzése	Posony	1807	1	1
Tóth Mihály	Mezei gazdaság	Kassa	1801	1	1
Wigand Jan.	Jól rendelt mezei gazdaság	Possony	1777 [správne 1776]	1	1
Pankl Matthaeus	Compendium Oeconomiae ruralis	Possonii	1790	1	1
XIII. Miscelanea – zmiešané knihy					
-	Ordo officii divini	Tyrnau	1765	1	1
-	Ugyan az [Ordo officii divini]	[Tyrnau]	1770	1	1
Rumy	Musen Almanach	Leutschau	1807	1	1
Gvadányi	Peleskei Notarius	Posonyban	1807	1	1
Kis János	Természet Csudai	Posony	1808	1	1
Schulek Ján.	Rozmluwánj od ohňj	Bistrici	s.a. [1804]	1	1
XIV. Knihy o vojenstve					
-	Verhaltenen aus dem Compagnie Reglement	Pressburg	1808	1	1
-	Novum regulamentum militare	Posonii	1751	1	1
XVI. Jazykoveda a slovníky					
-	Syntaxis ornata	Posonii	1772	1	1/3
Cornelius Neposnak	Hires fejedelmek életekről Balogh György	Lócsén	1701	1	0
Páriz Pápai Fer.	Dictionarium latino Hungaricum	Leutschoviae	1708	1	2
Telemakus	Bujdosásai ford. Gr. Haller László	Kassa	1758	1	1
Spolu zv. podľa katalógu/fyzicky				67	60 (titulov 78)*

* V tabuľke uvádzame v 5. stĺpci prepočet podľa E. Sztraku, v poslednom stĺpci náš prepočet zväzkov a za lomkou skutkový – dnešný stav. Do celkového počtu sme zarátali aj tie priväzky, ktoré unikli jeho pozornosti pri hlavnom diele a ktoré vlastnil Bánó.

V praktickej sonde v knižničných pomôckach ako aj fyzickou kontrolou sa nám podarilo nájsť, identifikovať a rozanalyzovať všetky tituly okrem troch. Problematikou a nateraz neidentifikovanou tlačou ostáva titul zaevidovaný v katalógu Gabriela Bánóa, v sekcii III. Matematika – ako *Arithmetica Practica* Trnava 1751. Dielo s týmto incipitom vo fonde neevidujeme. Podľa Zellingera však takáto práca v Trnave v danom roku ani nevyšla.¹⁴ *Arithmetica Practica* je však názov práce, ktorej autorom bol jezuita, náboženský spisovateľ a matematik Henrik Berzeviczy (1652 – 1713) rodák z Brezovice. Tá vyšla v Trnave v roku 1687. V dnešnom fonde Kolegiálnej knižnice ju však neevidujeme, a teda by ju Bánó nemal ani vlastniť. Najskôr došlo k chybe pri katalogizácii – evidencii v rokoch 1845 – 1848.

Druhou problematickou tlačou v 1 exemplári je titul zapísaný v rukopisnom katalógu Bánóa v sekcii VII. Právo a politika pod incipitom *Sanctio de delictis eorumque poenis*. Tlač mala vyjsť v Košiciach (Caschau) v roku 1789. Uvedený titul však neevidujeme v dostupných knižničných pomôckach – katalógoch a ani fyzicky v dnešnom fonde Kolegiálnej knižnice.

Tretou nateraz nenájdenu, resp. chybne zaevidovanou tlačou je „levočská tlač.“ V pôvodnom katalógu knižnice Gabriela Bánóa evidujeme v sekcii XVI. Jazykoveda a slovníky aj maďarský titul pripísaný rímskemu životopiscovi Corneliovi Nepovi (asi 100 – medzi 27/24 pred Kr.) bol *Hires fejedelmek életekről...*, ktorý najskôr preložil Balogh György (? – 1726). Mal byť vydaný v Levoči v roku 1701. Tento titul však dnes vo fonde Kolegiálnej knižnice nenachádzame. Evidujeme však, že podobný titul vyšiel v Košiciach v roku 1746. Nemožno ho však ako pôvodnému vlastníkovi pripísať Bánóvi, ale Karolovi Binderovi.¹⁵ Tieto záznamy považujeme za chybné a do našich celkových prepočtov ich ako neexistujúce tlače ani nezaraďujeme.

Z celkového počtu tlačí boli nedatované tri dokumenty. Tie sa nám podarilo zadatovať dnes cez komparáciu s inými katalógmi, resp. na základe pôsobenia tlačiar. Jedna spadá do 18. storočia a druhá do 19. storočia. Vročenie sme doplnili aj do [...] v Tabuľke 1. Podobným spôsobom uvádzame opravenú dátáciu, podľa skutočného impressa na titulných listoch dokumentov. Pri tituloch, v ktorých nebol uvedený dátum pri typografických údajoch z dôvodu jeho spomenutia v inej časti titulného listu alebo práce, sme sa priklonili k nemu rovnako, ako to urobil E. Sztraka. Najstaršie slovacikum sa datuje do roku 1636 (Bardejov) - titul však považujeme nateraz za stratený, najmladšie do roku 1833 (Košice).

14 ZELLINGER, Alojz. *Pantheon Tyrnaviense*. Tyrnaviae : Typis Soc. S. Adalberti, 1931, s. 26, 112 – 113.

15 Titulné listy uvádzame v pôvodnom prepise bez ohľadu na dnešnú gramatickú normu, t. j. podľa metodiky spracovania starých tlačí. Tie dlhšie – pre ich obsiahlosť a vymedzený priestor redakciu v tejto štúdií skracujeme (vybodkovaním). Ev. kol., sign. Bd. 320. *A' Cornelius Neposnak avagy Aemilius Probusnak Hires Nevezetes Hadi Fejedelmeknek Eletekrül, és Cselekedetekrül irt Könyve....* - Kassán Nyomtatatt : az Akademiai böttükel 1746. Esztendőben. [8], 290 s. 12°. 14 x 8 cm.

Zo 17. storočia sa evidovali 2 tituly v 4 zväzkoch. Reálne evidujeme len 1 titul v 2 zväzkoch. Do 19. storočia patrí 21 tlačí, ostatné v počte 55 sa datujú do 18. storočia.

Z jazykového hľadiska (Tab. 2) dominuje latinský jazyk – 48 titulov, potom maďarský jazyk – 15 titulov. Vzácne sú tlače v nemčine – 5 titulov, kombinované latinsko-maďarské tlače v počte 3, resp. viacjazyčné práce – 3, ktoré predstavovali odbornú spisbu s výkladom termínov alebo ukážky literárnej tvorby (Musen=Almanach, 1807). V slovakizovanej češtine evidujeme 4 tituly.

Tab. 2 Jazykové hľadisko slovacikálnych dokumentov

	slov. čeština	nemčina	latinčina	jazyk	lat.-maďarské	viacjazyčné lat-nem-maď.
Počet tlačí	4	5	48	15	3	3

Obsah, proveniencia – tlačiarci a officíny

Pre variabilitu a obsiahlosť problematiky sa možno jednotlivým autorom, prácam, ale aj identifikovaným tlačiarom venovať osobitne. Zvolili sme štruktúrovanie podľa miesta vydania, tlačiarne – tlačiarci a následne predstaveniu ich produkcie z pohľadu obsahu – témy a jazykovej podobe tlačí.

Slovaciká zastúpené v rodovej knižnici Gabriela Bánoa pochádzajú najmä z officín v Bratislave (Posonyban, Poszonyban, Preszburg, Po'sonyban), Košíc (Cassovia, Kassán) a Levoče (Leutschoviae, Levtschoviae, Leutschau). Vzácne je zastúpenie titulov pôvodom z Trnavy (Tyrnaviae) a Bardejova (Bartpfa). Po troch tituloch je zastúpený Prešov (Eperiessini, W Pressowe), po dvoch Banská Bystrica (Neosolii, W Bystřici). Iné officíny zo slovenských miest doložené nie sú (Tab. 3). Jedine J. M. Landerer tlačil práce v Bratislave a vo svojich filiálkach v Košiciach či Pešti. Miestny názov sa vyskytoval vo viacerých jazykových obmenách – v nemeckom, maďarskom, latinskom i slovenskom jazyku u rovnakých typografov podľa toho, v akom jazyku bol vytlačený celkový korpus – textová časť tlače. Do tabuľky sme zahrnuli len identifikované (bez 3 problematických vyššie spomenutých tlačí) a reálne zachované tlače, vrátane príväzkov.

Tab. 3 Proveniencia tlačí – skutkový stav k roku 2012

Miesto vydania	Počet zv. /titulov	Miesto vydania	Počet titulov
Banská bystrica	2	Košice	14
Bardejov	0	Košice – Pešť	1
Bratislava	32	Levoča	12
Bratislava – Košice	8	Prešov	3
Bratislava - Pešť – Košice	2	Trnava	4

Bratislava

Najvyšší počet slovacík – v počte 42 evidujeme v katalógu Gabriela Bánóa v súvislosti s produkciou bratislavských oficín. Prvé zmienky o tlačiarni v tomto meste spadajú k rokom 1477 – 1480. Stálu tlačiareň v Bratislave predstavovala Arcibiskupská tlačiareň (1608 – 1663) neprerušovanú tlačiarskú činnosť až od roku 1718.¹⁶ Spájala sa s menom Jána Pavla Royera (1718 – 1735), neskôr s menom jeho vdovy a následne s menom **Dedičia J. P. Royera** (1740 – 1748). Z ich produkcie pochádza 1 tlač *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae...* z roku 1741. Titulný list je vyhotovený v čierno-červenej farbe doplnený o mediryt, zrkadlo sadzby je striedavo dvojstĺpcové.¹⁷ Táto tlačiareň sa dostala do vlastníctva tlačiarskej rodiny Landererovcov, ktorí boli spríbuznení aj s nimi.

V Bánóovej knižnici z tlačiarnie **Jána Michala Landerera** (1750 – 1795) evidujeme celkovo 6 tlačí (v 4 zv.) z rokov 1751 – 1790 vydaných v latinčine a maďarčine. Pri jeho mene sa stretávame s prívlastkom – privilegovaný tlačiari. Po jeho smrti prevzal tlačiareň jeho syn Michal Landerer (1795 – 1809). Od Jána Michala Landerera evidujeme v Bánóovej knižnici iba 1 tlač v maďarčine, a to *Új Fűves és Virágos Magyar Kert...* z roku 1775. Autorom tejto botanickej práce bol lekár József Csapo (1734 – 1799). Tlač je doplnená o frontispice – mediryt autora.¹⁸

Z oblasti militaristiky vytlačil v Bratislave Landerer *Novum Regulamentum Militare...* v roku 1751,¹⁹ z oblasti hospodárstva vytlačil aj prácu jezuitu, teológa a bratislavského profesora Matúša (Matthaeus) Pankla (1740 – 1798) *Compendium Oeconomiae Ruralis...* z roku 1790, ktorá mala slúžiť ako učebnica jeho poslucháčom. Išlo v podstate o jeho prednášky z poľnohospodárstva, pôdohospodárstva – základy rastlinnej, živočíšnej výroby, lesníctva a pod., t. j. titul, ktorý v statkárskej rodine Bánóovcov našiel svoje praktické uplatnenie. Tlač obsahuje index, resp. *Difficiliorum vocabulorum...*, t. j. akoby heslár. Latinský výraz bol preložený do nem., maď. a slov. jazyka.²⁰

-
- 16 BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava : UKBA; Matica slovenská, 1997. ISBN 80-85170-25-6, s. 37. Ďalej ako BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s.).
 - 17 Ev. kol., sign. Cf 54. *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae In Regno Hungariae Celebrata Ab Anno Christi MXVI.usque ad Annum MDCCXV....Pars Prima.* – Posonii. Typis Haeredum Royerianorum. Anno M. DCC. XLI. [32], 361, [1] s. 2°. 33 x 21 cm.
 - 18 Ev. kol., sign. K 388. *Új Fűves és Virágos Magyar Kert, Mellyben Mindenik Fűnek és Virágnak Neve, Neme, Ábrázaja, Természete és Ezekhez képest külömbféle Hasznai, értelmessen meg-jegyeztettek Csapo József* – Posonyban, Landerer Mihály' költségével és betüivel. 1775. [6], 305, [25] s. 8°. 15 x 9,5 cm.
 - 19 Ev. kol., sign. Sq 60. *Novum Regulamentum Militare, Sub Diaeta Anni M. DCC. LI. Concinnatum, Ac Per Sacratissimam Caesareo-Regiam Majestatem Benignissime Approbatum.* – Posonii, Reimpresum, & Reperibile, Apud Joannem Michaellem Landerer, Privilegium Typogaphum. s.a. (1751). [28] s. 2°. 30 x 20 cm.
 - 20 Ev. kol., sign. S 115. *Compendium Oeconomiae Ruralis Quod In Usum Suorum Auditorum Conscripsit Matthaeus Pankl...* – Posonii, Typis Ioannis Michaelis Landerer Perpetui In Fűskut. 1790. [30], 358, [24] s. 8°. 22 x 14 cm.

Z tlačiarnie Jána Michala Landerera mala pochádzať tlač zaevidovaná v rukopisnom katalógu pod incipitom *Syntaxis Ornata...* v 1. zv. z roku 1772. Najskôr ide o prácu *Praecepta Ornatae Ac Figvrae Syntaxeos Et Orthographiae Latinae...*²¹ Obsahuje však ďalšie 2 príväzky z rokov 1771 – 1772. Vlastníkom tohto konvolutu bol však Andrej Szulyowszky a signatúra svojou skladbou spadá do šľachtickej knižnice Sirmaiovcov.²² Napriek tomu tlače do celkovej štatistiky zaradzujeme. Objasnenie možno prinesie konfrontovanie s pozostalosťou Sirmaiovcov.

Tlačiareň Jána Michala Landerera mala na tú dobu veľmi vysokú úroveň. Postupne si zriadil filiálky v Košiciach a Pešti. Niekoľko tlačí vyšlo nákladom spolu v Bratislave a Košiciach, resp. v Bratislave – Pešti – Košiciach. Zvolenčan Ján Tomka-Sásky (Tomka Szászky, 1692 - 1762) – geograf, historik a pedagóg bol autorom geografickej práce *Introductio In Orbis Antiqui Et Hodierni Geographiam...* v 2 dieloch z roku 1777. Išlo o 2. vydanie obsahujúce faktografiu k Európe, Ázii, Afrike a Amerike. Vyšlo zásluhou Jána Severiniho nákladom Bratislava – Košice. Prvý diel je obohatený o frontispice s figurálnou kompozíciou, doplnený o predslov autora z roku 1777, ale aj o predslov z 1. vydania, ktorý signoval Matej Bel 1. 8. 1748.²³ V iných svojich prácach sa venoval dominantne historickej geografii Uhorska. E. Sztraka pôvodne evidoval len 1 zväzok vydaný v Bratislave. Tlač v rukopisnom katalógu zaevidovaná pod incipitom *Ordo Judicarius Regni Hungariae...* z roku 1786, vytlačenú v Bratislave mal vlastníť Gabriel Bánó v 2 kusoch, t. j. aj v 2 zväzkoch. Titul v dnešnom fonde Kolegiálnej knižnice evidujeme pod tromi rôznymi signatúrami, jedna z nich by však mala označovať exemplár z knižnej zbierky Sirmaia.²⁴ Konkrétne ide o titul *Ordo Judicarius Pro Omnibus Tribunalibus Et Foris Judiciariis Regni Hungariae Praescriptus, Cum Adnexis...*²⁵ Analýzou a komparáciou

21 Rovnomenný titul z tlačiarnie J. M. Landrera, ale z roku 1794 evidujeme pod sign. L 257.

22 Ev. kol., sign. Ö VI. 63: *Praecepta Ornatae Ac Figvrae Syntaxeos Et Orthographiae Latinae Iam Olim Edita In Vsvm Ivventytis Scholasticae, Nunc Denuo Recvsa. Accesservnt Institutiones Periodologicae.* – Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer. Privileg. Typogr. 1772. 72 s. 8°. 17 x 10 cm; Ö VI. 63 priv. 1.: *Primae Artis Variandi Institutiones* - Posonii (!) Typis Johannis Michaelis Landereri, Privileg. 1772. 53 s. 8°. 17 x 10 cm; Ö VI. 63 priv. 2.: *Prima Artis Poeticae Elementa Versibus Jam Olim Conclusa In Usam Juventutis Scholasticae In Hungaria, Nunc Denuo Edita.* – Posonii, Typis Joannis Michaelis Landerer 1771. [16] s. 17 x 10 cm.

23 Ev. kol., sign. P 122. *Ioannis Tomka Szászky, Introductio In Orbis Antiqui Et Hodierni Geographiam, In Dvos Tomos Divisa, Quorum Prior Continet, Cvm Praecognitis, Evropam, Posterior Asiam, Africam, Et Americam.... Editio Altera.* - Posonii et Cassoviae. Impensis Ioannis Michaelis Landerer, MDCCLXXVII. [48], 692, [12] s. 8°. 17 x 11 cm; sign. P 122 priv. 1.: *Ioannis Tomka Szászky, Introductio In Orbis Antiqui...* - Posonii et Cassoviae. Impensis Ioannis Michaelis Landerer, MDCCLXXVII. [2], 695-990, [142] s. 8°. 17 x 11 cm. Titul – 1 diel evidujeme ja pod sign. V 173, no len v tlači pod sign. P 122 evidujeme vlastnicku poznámku Imricha Bánóa.

24 Ev. kol., sign. VI. 78 ; U 297; Ö. VI. 25.

25 *Ordo Judicarius Pro Omnibus Tribunalibus Et Foris Judiciariis Regni Hungariae Praescriptus, Cum Adnexis ...Editio Secunda.* – Posonii (et) Cassoviae, Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1786. 171, [2] s. 8°. 16,5 x 9,5 cm.

dokumentov je potrebné poznamenať, že všetky tri exempláre obsahujú prívázky v počte 6 – 8, všetky sú v latinskom jazyku s datovaním do rokov 1786 – 1787, čím sa nám počet bratislavských tlačí z 2 (v 2 zv.) navýšil na 16 tlačí (v 2 zv.). Hlavné dielo bolo vydané nákladom Landerera v Bratislave a Košiciach, podobne ako prívázok (prív.) 3 a 4. Prívázok 1, 2, 5 a 7 len v Bratislave, prív. 8 len v Košiciach a prív. 6 v Bratislave, Pešti a Košiciach.

V 18. storočí už v Bratislave pôsobili paralelne viacero rodinných tlačiarňí, príkladom sú Platzkovci a Weberovci. Od Františka **Augustína Platzka** (1771 – 1779) Bánó vlastnil 2 tlače z rokov 1786 - 1779. Zaujímavá je tlač od bývalého konrektora prešovskej evanjelickej školy Michala Semiana (1741 – 1812) *Kratičké Hystorycké Wypsánj, Knižat a Králů Vherských...*, ktorý v čase vydania práce pôsobil ako slovenský kazateľ ev. a. v cirkvi v Pezinku. Prácu dedikoval v deň nového roka 1786 v Skalici „z povinnej vďačnosti a poníženosti“ vysoko urodzeným - čo sa týka rodu a cnosťami kresťanskými – šľachtickým, paniam bývajúcim v Šarišskej, Zemplínskej a Abaujvárskej stolici, menovite „pani Dessewffy Tamássce, rod. Pechy de Pechy-Ujfalu; Pottornay Andrássce, rod. Szirmay de Szirma Bessenye,“ ako aj ich milovaným dcéram, ďalším 19 paniam.²⁶ Typograf použil ako typ písma - fraktúru, text doplnil o marginálne číslice – roky, ktorými sa čitateľ orientuje pri popise dejín pre autora „milej Uhorskej vlasti“ od 4. stor. do roku 1784, t. j. od Avarov, Húnov a maďarských kniežat po Jozefa II. Spracovanie problematiky bolo pre neho náročné, nevyhol sa aj mylným záverom. Autorom latinského textu *Tentamen Zoologie Hvngricaricae...* v roku 1779 bol pedagóg Ján Severini (1716 – 1789). Išlo o prvú zoológickú učebnicu v Uhorsku, venujúcu sa histórii zvierat s dominantným pohľadom na tie, ktoré žijú v Uhorsku. Okrem latinských, nemeckých a maďarských termínov pri jednotlivých heslách uviedol aj slovenské názvy živočíchov. K vyhotoveniu väzby a úprave tlače možno podotknúť, že je obohatená o unikátnu zlátenú oriezkú.²⁷

Bratislavský mešťan **Šimon Peter Weber** (1783 – 1820) dostal v roku 1783 povolenie na založenie vlastnej tlačiarne. Od roku 1789 mal aj filiálku v Komárne.²⁸ Z tlačiarne Webera sa v knižnici Gabriela Bánóa eviduje celkovo 10 titulov z rokov 1786 – 1810 v maďarskom a nemeckom jazyku. Medzi významné dielo z jeho

26 Ev. kol., sign. N 4. *Kratičké Hystorycké Wypsánj, Knižat a Králů Vherských, Od neydáwnněgssich až do přítomných času^e, z hodnowerných hystoryckých Pisem včinené, a w slowenském gazyku, Prácý Michala Semian, Onehdy slawné Ewangelické Pressowské Sskoly Kon=Rektora, nynj Při Cyrkwi Ewangelické Pezýnské, Nácý Slowanské, Slowa B. Kazatele, wydané.* – W Presspurku, v Frantisska Augustýna Patzko, Kráľowského Priwil. Impressora, 1786. [16], 226, [34] s. 8°. 18 x 10,5 cm. Titul evidujeme aj v 2. exemplári, sign. N 140.

27 Tlač sa eviduje v 2 exemplároch. Ev. kol., sign. K 92. *Ioannis Severini Tentamen Zoologiae Hvngricaricae, Sev Historiae Animalivm, Qvorvm Magnam Partem Alit Hvngraria.* – Posonii, Typis Franc. Avgvstini Patzko. 1779. [2], 111 s. 8°. 17,5 x 10,5 cm; a pod K 180: [2], 111 s. 8°. 19,5 x 11,5 cm. Na začiatku tlače evidujeme citát: Dělánj knih mnohých, žadného konce nenj: řekl Kazatel.

28 BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 41, 50.

produkcie patrí geograficko-historický *lexikón*²⁹ v nemeckom jazyku od redaktora, kníhkupca, pedagóga a lexikografa Jána Mateja Korabinského (1740 – 1811),³⁰ ktorý je považovaný za zakladateľa geografickej štatistiky v stredoeurópskom priestore a sám prispel k vydaniu tlače. Druhý titul v nemčine predstavuje *Verhaltungen aus dem Kompagnie=Reglement...* z oblasti vojenstva. Obsahuje informácie o vojenskej organizácii – hodnostiach, pechote i zbraniach.³¹ Medzi tlače vydané v maďarskom jazyku patrilo 2. zv. dielo *Yung' Éjtzakáji És Egyéb Munkái...*, z roku 1795, ktoré preložil komárňanský kazateľ, básnik a historik Péczeli József (Pétzeli, 1750 – 1792).³² V Bánóovej knižnici evidujeme aj 2. vydanie práce z prírodnej histórie *A' Természet Históriaja...* z roku 1798 od evanjelického farára Istvána Gátiho (1749 – 1843).³³ Do roku 1803 sa datuje teologická práca o kresťanskom náboženstve *A' Keresztény Vallás' Igassága Egyedül abbúl Hogy Van Isten, bez uvedenia autora*.³⁴ Odborná spisba identifikuje ako jej autora Pála Matkovicha (? – 1823).³⁵ Bánó vlastnil aj prácu – zábavný a satirickejšie ladený cestopis od generála Józsefa Gvadányiho (1725 – 1801) *Egy Falusi Notáriusnak Budai Útazása...* z roku 1807.³⁶ Text je doplnený o tlačené poznámky, po grafickej stránke vinety a linky a na titulnej strane o farebný – červený nesignovaný mediryt (muž na koni, v pozadí mesto, text: „Peleskei Nótárius“). Weber vytlačil aj *Természet' Tsudái, Országok' Nevezetességei...* z roku

- 29 Ev. kol., sign. V 313. *Geographisch=Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn... Von Johann Matthias Korabinsky. Mit einer Postkarte durch deren Beyhisfe man sich einen vollständigen Ideal Atlas dieses RWeichs selbst entwersen kann.* – Preszburg, zu findenim Weber und Korabinskyschen Verlage. 1786. [16], 858, [38] s. + 1 mapa, 8°. 20 x 12,5 cm.
- 30 *Slovenský biografický slovník. III. zv. Martin* : Matica slovenská, 1989, s. 172.
- 31 Ev. kol., sign. S 831. *Verhaltungen aus dem Kompagnie=Reglement der K. K. Desterreichischen Armee in Fragen und Antworten, für die Gemeinen, Gefreyten, Tambour, Korporalen und Feldwebel... Im Jahr 1808.* – Preszburg, bey Simon Peter Weber. 148 s. + 4 pril. – tab. 8°. 16,5 x 10,5 cm.
- 32 Ev. Kol., sign. T 423/I – II. *Yung' Éjtzakáji És Egyéb Munkái...* – Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betüivel 1795. [2], XVI, [1], 324 s. 8°. 17,5 x 10,5 s. (zhodná so sign. T 660/I.); *Második Darab. Második Ki-Adas.* – Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betüivel 1795. 414 s. 8°. 17 x 10 s. Biografické údaje autora podľa <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11587/11999.htm>
- 33 Ev. kol., sign. K 303. *A' Természet Históriaja, Mellyben az Ásványoknak, Plántáknak és Álatoknak Három Világát azoknak meg mind egygyütt Magyar Nyelven bocsátja – ki Gáti István. Második ki-adás.* – Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betüivel. 1798. X, 300, [10] s. 8°. 16,5 x 10,5 cm.
- 34 Ev. kol., sign. B 431. *A' Keresztény Vallás' Igassága Egyedül abbúl Hogy Van Isten.* - Po'sonyban, Wéber Simon Péter betüivel, 1803. 61 s. 8°. 19 x 12 cm.
- 35 SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái. VIII. Kötet.* Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902, stl. 821-822.
- 36 Ev. kol., sign. T 162. *Egy Falusi Notáriusnak Budai Útazása, Mellyet önnön maga abban esett Viszszontagságaival Egygyütt az el-aludt vérű Magyar Szívek' Versekbe Foglaltt.* – Pozsonyban, Wéber Simon Péter öltségével és betüivel 1807. XVIII, 158 s. 8°. 19,5 x 12 cm.

1808,³⁷ v ktorom sú opísané zaujímavosti a zvyky krajín. Jej autorom bol evanjelický farár, básnik a prekladateľ János Kis (1770 – 1846) alebo *Technologia, Vagyis A' Mesterségek...* od lekára Andrása Gergelyffiho z roku 1809.³⁸ Poslednú tlač z jeho oficíny evidujeme s vročením do roku 1810. Išlo *Új Méhész Vagy-Is A' Méheknek Magyar Hazánkhoz Alkalmaztatott Gond Viselése...*³⁹ Titul sa evidoval dodnes pod incipitom. Podľa Szinnyeia bol však autorom rímskokatolícky kňaz Juraj (György) Handerla (okolo 1750 – 1796) pôvodcom z Trnavy. Z typografického hľadiska možno poznamenať, že Weber našiel adekvátny znak za literu ö, ü, no ako symbol za maďarské prehlásky ö, ü vysádzal len podobný znak v kombinácii bodiek a dĺžňov.

Tlačiareň po bratislavskom knihkupcovi a vydavateľovi Antonovi Löwe prešla do vlastníctva **Antona Oderlitzkého** (1790 – 1793). Tlačil najmä odborné diela,⁴⁰ príkladom je latinská tlač *Elementa Hydrotechnicae...* od Karola Hadalyho z roku 1791, ktorá je doplnená aj o obr. prílohy.⁴¹ Po Oderlitzkom vlastnil tlačiareň Ján Nepomuk Schauff a po ňom Juraj **Alojz Belnay** (1801 – 1809). Z jeho produkcie sa v knižnici Gabriela Bánóa evidujú 2 tituly z rokov 1807. V jednom prípade však musíme uviesť navýšenie o jeden titul – keďže ho evidujeme ako tematický nadväzujúci prívazok s vročením do roku 1806. Ide o latinský titul *Jus Patrium...* od právnika a čestného člena Maďarskej akadémie vied Georcha Illésa (Elias Georch De Ettre-Karcha, 1772 – 1835) v dvoch knihách.⁴² Belnay vytlačil aj maďarskú prácu *Gazdaság-Beli Jegyzések...* od prekladateľa a publicistu Jozefa Benedikta Kondého (1760 – 1831) k roku 1807.⁴³ Pri sadzbe mal problém s formou štočku pre litery – novopoužívané prehlásky ö, ü.

Gabriel Bánó mal vlastniť aj 2 zv. prácu Jána Ribiniho *Memorabili Avgvstanae Confessionis In Regno Hvgariae...*, mapujúcu dejiny evanjelickej cirkvi od obdobia

-
- 37 Ev. kol., sign. P 101. *Természet' Tsudái, Országok' Nevezetességei, És Nemzetek' Szokásai...* Kis János által. - Po'sonyban, Wéber Simon Péter' költségével és betüivel, 1808. [6], 354 s. 8°. 17,5 x 10 cm.
- 38 Ev. kol., sign. S 542. *Technologia, Vagyis A' Mesterségek és Némelly Alkotmányok Rövid Leirása, Gergelyffi András O. által.* – Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1809. [8], 197, [3] s. 8°. 17,5 x 11 cm.
- 39 Ev. kol., sign. S 658. *Új Méhész Vagy-Is A' Méheknek Magyar Hazánkhoz Alkalmaztatott Gond Viselése...* – Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betüivel, 1810. VI, [2], 174 s. 8°. 16,5 x 10 cm.
- 40 BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 41, 50.
- 41 Ev. kol., sign. O 12. *Elementa Hydrotechnicae, Quae In Vsvm Avditorvm Svorum Elvcvbratvs Est Carolvs Hadaly De Hada...Editio Altera...* – Posonii, Typis Antonii Oderlitzky, MDCCXCI [= 1791]. [16], 116 s. + 2 tab. – obr. prílohy.
- 42 U 440/ I.-II. *Jus Patrium, Quod Elias Georch De Ettre-Karcha... Edidit, Latinitate A Quodam Veterano Juris Professore Donatum. Liber Primus.* – Posonii MDCCCVII [= 1807], Typis Et Impensis Georgii Aloysii Belnay. XVI, 91, [2], 93-215 s. 8°. 16,5 x 10 cm; U 440 priv. 1.: *Jus Patrium... Liber Secundus.* – Posonii MDCCCVI [= 1806], Typis Et Impensis Georgii Aloysii Belnay. 416 s. 8°. 16,5 x 10 cm.
- 43 Ev. kol., sign. S 713. *Gazdaság-Beli Jegyzések.... Első Kötetke.* – Posonyban, Belnay György Aloys' Betüivel, 1807. 103, [1] s. 8°. 19,5 x 12 cm.

vlády Ferdinanda I. po Karola VI., vydanú v Bratislave v rokoch 1787 – 1789. Pri 1. diele chýba v impresse údaj o mieste vydania a tlačiarovi, pri 2. je už uvedený Karol **Gottlib (Gottlob) Lippert**.⁴⁴

Košice

Dejiny košického kníhtlačiarstva sa spájajú s menom Havla Huszára (1516), resp. Jána Fischera (1610 - 1614) – zaťa bardejovského tlačiaru Jakuba Klössa, od pôsobenia ktorého malo kníhtlačiarstvo už stabilné miesto. Pôvodná rodová knižnica Gabriela Bánóa obsahuje v rukopisnom katalógu 13 záznamov, ktoré pochádzajú z niektorých košických oficín. Je tu však niekoľko nezrovnalostí. Sondou sme zistili, že z evidovaných titulov vyšla 1 najskôr v Pešti. Jedno pôvodne 6 zv. dielo dnes evidujeme len v 3 exemplároch zaradených pod rôznymi signatúrami, čo vyvoláva pochybnosť o dôslednom zaradení knižného daru Bánóa – ako celku do Kolegiálnej knižnice. Okrem toho evidujeme 10 ďalších titulov, ktoré nákladom vyšli zároveň v Bratislave alebo Pešti.⁴⁵ Jeden levočský titul bol bez vročenia a ten sme dodatočne datovali.

Bánó vlastnil niekoľko titulov, ktoré vznikli vo viacerých tlačiarňach. Evidujeme tu aj produkciu Jezuitskej tlačiarne (1673 – 1682). Košickí jezuiti odkúpili tlačiareň od Ericha Erichsona (1669 – 1673) v roku 1673, pričom ju postupne viedli viacerí faktori. Odchod jezuitov z mesta bol podmienený celkovou situáciou v Uhorsku a priebehom stavovského povstania Imricha Tököliho. Od roku 1687 pôsobili v meste až do roku 1774. Tlačiareň niesla názov **Akademická tlačiareň**⁴⁶ a počas svojho pôsobenia vytlačila okolo 1022 tlačovín. Jej produkciu možno označiť po typografickej a grafickej stránke za veľmi kvalitnú. Z jej produkcie Bánó vlastnil 2 tituly z rokov 1758 – 1761. V rukopisnom katalógu bola jedna z nich zaevidovaná pod incipitom *Telemakus...* Išlo však o maďarský preklad *Telemakus Bujdosánánk Története*.... od Lászla Hallera. Tlač predstavovala už 2. vydanie z roku 1758 (prvé vydanie – Košice, 1755). Pôvodným autorom francúzskej verzie bol Francois Fenelon (Ferencz Saligniák Fenelóni). Titulný list tlače je vyhotovený vo vzácnnejšej červeno-čiernej tlači, zrkadlo sadzby je dvojstĺpcové. Typografické ozdoby predstavujú vineta a vlysy.⁴⁷ Druhý titul z roku 1761 je v latinskom jazyku *Assertiones Ex*

44 Ev. kol., sign. III 405 I. *Memorabili Avgvstanae Confessionis In Regno Hvngariae A Ferdinando I. Vsque Ad III. Recensvit Ioannes Ribini.* – 1787, s.l., s.t., [16], 545 [15] s. 8°. 20,5 x 12,5 cm; Ev. kol., sign. III 405 II. *Memorabili Avgvstanae Confessionis In Regno Hvngariae A Leopoldo M. Vsque Ad Carolvm Vi. Recensvit Ioannes Ribini.* – Posenii, Svmtibvs Caroli Gottlob Lippert. 178. [16], 608 s. 8°. 20,5 x 12,5 cm.

45 Pozri produkciu J. M. Landerera.

46 Bližšie BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 68, 75.

47 Ev. kol., sign. Tq 9. *Telemakus Bujdosásánk Története*, *Mellyeket Francia Nyelven Irtt Fenelóni Saligniák Ferencz Kameráki Érsek. Magyarra Fordított Haller-Köi Haller László Gróff Úr, Hajdan Tekéntetes Nemes Máramaros Vár-megyének Fő-Ispánnya. Második Nyomtatás MDCC LVIII.* – Kassán, Nyomtatott A' Jesus Tarsasaga Academiai Betőivel. [6], 343 s. 4°. 21 x 17 cm.

*Universa Philosophia. Ad Mentem Doctoris Angelici D. Thomae Aquinatis.*⁴⁸ Ide o promočnú tlač. Kolodziejský ju ako autorovi pripísal Ladislavovi Nagyovi.⁴⁹ Obsahuje frontispice – podobizeň biskupa Georga Stobaea (1532 – 1618),⁵⁰ dedikáciu Mikuláša Usza vicekomesovi a patrónovi. Tlač však obsahuje 1 prívázok, ktorý ušiel pozornosti vtedajšieho zapisovateľa Bánóovej knižnice. Ide o viedenskú tlač z roku 1758.⁵¹ To poukazuje na to, že reálny počet dokumentov v Bánóovej knižnici by spresnila celková revízia fondu.

V Košiciach pôsobila aj rodina Landererovcov. Po zrušení jezuitského rádu prešla Akademická tlačiareň (1687 – 1774) do štátnej správy. V roku 1775 ju však odkúpil bratislavský tlačiar Ján Michal Landerer (1775 – 1795),⁵² po ňom patrila Františkovi Landererovi (1796 – 1821) a v roku 1822 ju odkúpil Karol Werfer st. (1822 – 1847). Werfer rozšíril košickú tlačiareň o litografiu.

Z produkcie **Františka Landerera** (1796 – 1821) sa v súkromnej šľachtickej knižnici Gabriela Bánóa nachádzali 2 knižné tituly z rokov 1796 – 1780. Starší, nami datovaný do roku 1796, predstavoval maďarský preklad nemeckého textu o pestovaní a spracovaní tokajského vína od Jánosa Dercsényiho.⁵³ Pri sadzbe možno poukázať na chybu v impresse, nepoužívanie štočku ő, ú, ktoré tlačiar nahradil znakom u^e, o^e. Druhú tlač z roku 1780 zaevidovanú pod incipitom názvu *Elementa Jurisprudentiae Hungaricae...* možno ako autorovi pripísať Sándorovi Kővymu (1763 – 1829), profesorovi práva a autorovi iných odborných prác ako aj učebníc.⁵⁴

-
- 48 Ev. kol., sign. Cq 45. *Assertiones Ex Universa Philosophia. Ad Mentem Doctoris Angelici D. Thomae Aquinatis.* – Cassoviae. Typis Academicis Societatis Jesu, Anno M. DCC.LXI [= 1761]. [14] s. 21,5 x 16 cm.
- 49 KOLODZIEJSKÝ, Ladislav. *Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 kolegiálnej knižnice v Prešove*. Martin : Matica slovenská ; Národná knižnica Martin 1969, č. 1587, s. 237. Blížšie informácie podáva pokračovanie titulného listu.
- 50 Pod obr. text.: Georgius Stoboeus De Palmaburgo Episcopus Lavantinus, signovanú rytcom: „Nicolai sc.“ Biografické údaje osobnosti doplnené podľa <http://thesaurus.cerl.org>
- 51 Ev. kol., sign. C q 45 prív. 1. *Georgii Stobotei De Palmaburgo Episcopi Lavantini... Nuper A P. Hieronymo Lombardi ... Nunc Denuo Recusae ...* - Viennae Austriae 1758. [16], 343 s. 21,5 x 16 cm.
- 52 V tlačiarňi mal tri tlačové lisy. Jeho tlačiareň vyhotovila celkovo 136 kníh. Blížšie BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 68, 75.
- 53 Ev. kol., sign. S 145. *A' Tokaji Bornak Termesztéséről Szűréséről Es Forrasáról Nemetül Derczeni Derczen János Zemplén és Beregh Vármegyéknek Tábla-Birája és az elsőbnek fő orvosa Magyarúl Ö. F. G. P. P. által. A' föld' természeti Tulajdonságait kimagyarázó Tóldalékkal.* – Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz be üivel. [10], 106 s. 8°. 18 x 10,5 cm. Je tu typografická chyba, tlačiarovi pri sadzbe vypadlo písmeno. Rok vydania tlače doplnený podľa http://mek.oszk.hu/05400/05440/pdf/kron_szathmary_grunspan.pdf;
- 54 Ev. kol., sign. U 540. *Elementa Jurisprudentiae Hungaricae Loco Manuscripti Edita.* – Cassoviae, Typis Francisci Landerer De Fűskút. 1800. 448, 152, [6] s. 8°. 18,5 x 11 cm. Autor doplnený podľa <http://www.worldcat.org/title/elementa-jurisprudentiae-hungaricae-loco-manuscripti-edita/oclc/183920476>. Konfrontovaný SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái. VII. Kötet*. Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhitavala, 1900, stl. 172 – 176.

Titul sa eviduje vo fonde Kolegiálnej knižnice v 5 exemplároch – na ktorých nie sú posesorské poznámky žiadneho z Bánóovcov,⁵⁵ pod 1 z nich však evidujeme iný – resp. iné tituly.⁵⁶

Z produkcie *Karola Werfera st.* (1822 – 1847) evidujeme v niekdajšej knižnici 1 tlač v latinskom jazyku - Schematismus ev. cirkvi z roku 1826. V tom čase bol superintendentom cirkevný hodnostár a spisovateľ Pavol Jozeffy (Paulus Józéffy, 1775 – 1848). Post zastával od roku 1823, keď bol na dištriktuálnom konvente konanom v Kežmarku zvolený za superintendenta Potiského dištriktu. V rukopisnom katalógu od E. Sztraku sa pri incipite vyskytlo meno profesora a filozofa Michala Greguša (Michaël Greguss, 1793 – 1838), ktorý reálne signoval predslov schematismu: „Scripsi Eperiessini die 19. Martii 1826.“ Kvalita tlače je dostačujúca, obálka je farebná s link.-oram. rámčekom. Pre uľahčenie vyhľadávania údajov v texte je na konci tlače radený miestny register (index) a na poslednej strane aj tlačiarske chyby (Errata graviora).⁵⁷

Druhá tlačiareň, ktorá v tom čase pôsobila v Košiciach, bola založená v roku 1787 Jánom Jozefom Ellingerom (1787 – 1810), pôvodom z Viedne. Pri mene Ellinger sa stretávame s označením - prívlastkom cisársko-kráľovský privilegovaný tlačiari. Jeho miesto v tlačiarni zaujal syn Štefan Ellinger (1810 – 1846), a po ňom Ján Ellinger (1846 – 1876), za ktorého však tlačiareň upadala.

Z produkcie *tlačiarne Jána Jozefa Ellingera* (1787 – 1810), označovanej v impresse často aj ako Typographia Ellingeriana, evidujeme 4 tituly z rokov 1796 – 1806. Boli vydané v latinskom, maďarskom jazyku, resp. v dvojazyčnom vyhotovení. Do roku 1796 sa datuje práca Pála Hatvanyho (1750 – 1773)⁵⁸ v maďarskom jazyku *Némelly Fel–Jegyzesre Méltó Történetek...* – niektoré príbehy stoja za zmienku.⁵⁹ Od doktora medicíny, člena vedeckej mineralogickej spoločnosti v Jene, riadneho profesora reformovaného kolégia v Blatnom Potoku, Michala Tótha sa

55 Ev. kol., sign. U 540; U 384; V. 126; Z I. 70.

56 Sign. V. 129 nie je na mieste. Pod sign. V. 129b evidujeme tlač: *Ordo Judiciarius Pro Omnibus Tribunalibus Et Foris Judiciariis Regni Hungariae Partiumque Eidem Adnexarum Praescriptus.* – Cassoviae, Typis Joannis Michaelis Landerer, 1786. 192, [2] s. 8°. 16 x 11 cm. Pod sign. V 129 evidujeme: *Magyarország Földrajza....* – Pest. Lauffer És Stolp tulajdona. 1863. IV, 89, [3] s. Tlač má 1 privázok, rovnako vydaný v Pešti.

57 Viacero duplikátnych exemplárov však dnes nenachádzame v depozite na mieste. Pracovali sme s exemplárom Ev. kol. F 430 /c. *Schematismus Ecclesiarum Et Scholarum In Inclyta Et Venerabili Superintendentia Cis – Et – Trans – Tibiscana Evangelicorum Aug. Conf. Addictorum. Pro Anno M.DCCC.XXVI.* – Cassoviae, Typis Caroli Werfer, Typographi Academici. 1826. VI, 107, [5] s. 8°. 17,5 x 11 cm. Schematismus evidujeme aj pod sign. C 309/I.

58 SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái. IV. Kötet.* Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhitavala, 1896, stl. 510.

59 Ev. kol., sign. II. 337. *Némelly Fel – Jegyzesre Méltó Történetek, Mellyeket Olvasás Közbe egykor máskor öszve szedegetett, És Nemzete' Kedvéért a' Magyar nyelven Világ ...* – Kaszán, Ellinger János', privil. Könyv-nyomatónál 1796. 90, [12] s. 8°. 16,5 x 10,5 cm. Titul sa eviduje vo fonde Kolegiálnej knižnice niekoľkokrát. Ev. kol., sign. T 88; T 705. Tlač, ktorú vlastnil Bánó, nevieme identifikovať.

eviduje práca *A' Mezei Gazdaság...* v maďarskom jazyku z roku 1801.⁶⁰ Venuje sa poľnohospodárstvu, záhradníctvu, ovocinárstvu, ako aj chovu zvierat či včelárstvu. Našu pozornosť si zasluhujú práce historika a statkára pôvodom z Prešova Antona Sirmaia (Szirmay, 1747 – 1812), ktorý pôsobil aj v župnej správe.⁶¹ U Jána Jozefa Ellingera v roku 1798 vyšli v latinskom jazyku notície o Zemplínskej stolici, o historicko-politicko-ekonomických poznatkoch o vrchoch a miestach, kde sa pestuje vinič.⁶² Samotný autor sa v praxi venoval dorábaniu tokajského vína na svojich rodinných majetkoch. Druhou prácou je maďarsko-latinský výkladový slovník politickej a právnickej terminológie – *Magyarázattya Azon Szóknak...* z roku 1806.⁶³ Titul sa v dnešnej Kolegiálnej knižnici eviduje v 4 exemplároch.⁶⁴

Z tlačiarne *Štefana Ellingera* (1810 – 1846) vlastnil Bánó 1 titul. Išlo o prácu *Logica*⁶⁵ z roku 1815 od významného Prešovčana, pedagóga a filozofa Žigmunda Karlovského (Carlowszky, 1772 - 1821). V tom čase pôsobil ako profesor filozofie na ev. kolégiu v Prešove. Prácu v úvode dedikoval mecenášovi Alexandrovi Prónayovi (de Tót-Prona), viceinšpektorovi evanjelickej cirkvi a ev. škôl a. v. v Uhorsku.⁶⁶ Titul sa zachoval vo viacerých exemplároch, papier je ručný prirodzenej – krémovej farby, no v dvoch prípadoch je text vytlačený na kombinovanom prirodzenom a sivo-modrom papieri.

-
- 60 Ev. kol., sign. S 626. *A' Mezei Gazdaság, mellyet nagyobb részént a' Pankl Úr' munkája szerént ki-adott Tóth Mihály....* – Kassán, Nyomtatott Ellinger Janos betüivel 1801. 143 s. 8°. 18 x 10,5 cm. Tlač sa v celom fonde eviduje len v 1 exemplári. Roky života M. Tótha neuvádza ani SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái. XIV. Kötet.* Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor, 1914, stl. 429.
- 61 *Slovenský biografický slovník. V. zv.* Martin : Matica slovenská, 1992. ISBN 80-7090-216-7, s. 267.
- 62 Ev. Kol., sign. V 142. *Notitia Historica, Politica, Oeconomica Montium, Et Locorum Vini-ferorum Comitatus Zempleniensis. Authore Antonio Szirmay De Szirma Sac. Caes. & Reg. Apost. Majestatis Consiliario Aulico - Cassoviae, Typis Joannis Josephi Ellinger, Caes. Reg. privil. Typographi 1798.* 207 s. 8°. 18,5 x 11,5 cm. Na s. 2. citát : „Hic Baccho locus, his ultro bonus imperat arvis, Nec Regni ulterius curat protendere fines. Vanier. Praed. Rust. Lib. X.“ Sirmai prácu – úvod aj signoval: „Dabam Ruri meo 19. Martii 1798.“
- 63 Ev. kol., sign. T 611. *Magyarázattya Azon Szóknak, Mellyek A' Magyar Ország Polgá-ri, 's Törvényes dolgokban elő fordúlnak, némelly rövidebb formákkal. ...* – Cassoviae, Ex Typographia Ellingeriana. 1806. [16], 198, [1] s. 8°. 18 x 11,5 cm. Na začiatku tlače sú zaradené citáty – Cicero, Vergilius, Bozóky István. Bozókyho. Predslov (A' Ditsó Magyar nemzethez!) signoval autor: „Írtam Mezei tsendességemben 12. Apr. 1806.“
- 64 Ani na ďalších exemplároch nenachádzame vlastnícke značky Bánóovcov. Ev. kol., sign. V 133; V 82; U 86.
- 65 Ev. kol., sign. M 712. *Logica. Auctore Sigismundo Carlowszky, Ill. Collegii District. Aug. Conf. Eperiessiensis Professore. Praefacionis loco praemissae est Logicae Historia.* – Cas-soviae, Typis Stephani Ellinger, Caes. Reg. privil. Typogaphi. 1815. [8], XCVIII, 193, [3] s. 8°. 19 x 11 cm.
- 66 Alexander Prónay mal zastávať post generálneho inšpektora Evanjelickej cirkvi a. v. a škôl v Uhorsku v r. 1819 – 1840.

Čiastočne problematická je zaujímavá topograficko-historicko-štatistická práca *Das Königreich Ungarn...* v nemeckom jazyku. Jej autorom bol J. C. von Thiele. Mala vyjsť v Košiciach v roku 1833, a to **nákladom Tieleho dedičov**.⁶⁷ V rukopisnom katalógu knižnice Gabriela Bánoá z rokov 1845 – 1848 sa pri počte zväzkov darovaných do Kolegiálnej knižnice eviduje číslo 6. Počas systematického spracovania fondu o sto rokov neskôr Ladislav Kolodziejský – v roku 1969 evidoval pri tejto tlači fyzicky zachované len 4 diely (v 4 zv.), a to 1., 2., 3. a 4. - rozptýlené pod viacerými signatúrami. V súčasnosti sme reálne našli diel 1.,⁶⁸ 3.⁶⁹ a 6.⁷⁰ Na začiatku 1. dielu evidujeme mediryt – frontispice s vedutou „Ansicht Der Karpaten.“⁶⁷¹ Pod vykazovanými a tradovanými signatúrami nachádzame úplne iné práce.⁷² Do štatistiky a tabuliek zahrňame túto tlač – celkový počet zv. 3, počet tlačí 3.

Ernest Sztraka zaevidoval ako košickú tlač *A' Méreggel Megétettetek...* z r. 1825, reálne však vyšla v roku 1821. Išlo o pôvodnú prácu Jánosa (Konstantina) Schustera (1777 – 1838) – lekára a univerzitného profesora chémie, ktorú do maďarčiny preložil Jozef Szabó. Ten ju dedikoval grófovi Jozefovi Dessewffymu. Na titulnom liste síce evidujeme pri impresse „Nyomtattott Nemes Vajda Pál Könyváros költségevel,“⁷³ no podstatnejšie sú typografické údaje na konci tlače, podľa ktorých tlač vyšla v Pešti u Jánosa Tamása Trattnera (žil v rokoch 1789 – 1825).⁷⁴

Levoča

V Bánóovej knižnici sa evidovalo 8 titulov v 9 zv., my ich navyšujeme. K jednému titulu sme napríklad pridali nezachytený príväzok. No na 2. strane 1 chybné zaevidovaný titul však vo fonde dnešnej Kolegiálnej knižnice vôbec neevidujeme.

67 Porovnaj *Košické tlače do roku 1900*. Zost. Zuzana Vávrová, Alžbeta Csájiová. Košice : ŠVK, 1997. ISBN 80-85328-32-1, č. 951-956, s. 385-387.

68 Ev. kol., sign. V 652. *Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Kundgemälde... Erster Band.* – Kaschau, 1833. Gedruckt auf Kosten der v. Thiele'schen Erben. [1], [4], 288 s. 8°. 20,5 x 13 cm.

69 Ev. kol. II. 188/III. *Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Kundgemälde... Dritter Band.* – Kaschau, 1833. Gedruckt auf Kosten der v. Thiele'schen Erben. [4], 284 s. 8°. 20,5 x 12,5 cm.

70 Ev. kol. Gy. 332. *Das Königreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Kundgemälde... Sechster Band.* – Kaschau, 1833. Gedruckt auf Kosten der v. Thiele'schen Erben. 368, [3] s. 8°. 21 x 12,5 cm.

71 Rozmery: 28,5 x 33,5 cm, signovaná: pinxit S. Miller, Lithogr. Ioey J. Trentsensky in Wien.

72 Ide o sign.: Ev. kol. Bd. 3 (Hörk, Jozef. *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség Története...* Košice 1885) a Bd. 6. – je konvolút.

73 Tlač ako slovacikum neeviduje ani Ladislav Kolodziejský vo svojej práci *Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 Kolegiálnej knižnice v Prešove*. Martin : Matica slovenská ; Národná knižnica Martin, 1969. 598 s.

74 Ev. kol., sign. S 21. *A' Méreggel Megétettetek, És Láttatós Halálban Lévoék Meg-Mentése....* - Kassán, Nyomtattott Nemes Vajda Pál Könyváros költségevel. 1821 (Pesen, Nyomtattott Petrórszai Trattner János Tamás' betűivel. 1821). XVI, 166 s. 8°. 20,5 x 12,5 cm. Na konci tlače radené aj erráta (Hibák).

Počiatok kníhtlačiarstva sa v **Levoči** spája s menom Jakuba Klössa, ktorý sa sem v roku 1614 presťahoval z Bardejova. Medzi najvýznamnejších levočských tlačiariov v 17. storočí do polovice 18. storočia patrila rodina Brewerovcov (1625 – 1752).⁷⁵ Zakladateľom tlačiarne bol **Vavrínek Brever** (1625 – 1664). Z jeho produkcie vlastnil Bánó 1 titul v 2 exemplároch. Išlo o latinskú tlač *Tripartitum...* s ed. zásahmi Jána Okolicznai (Okolycznai) z roku 1648.⁷⁶ Kniha je malého formátu. Titulný list tlače je v link.-ornam. ráme, celé zrkadlo sadzby je v link. ráme, ostatné typogr. ozdoby sú jednoduché. Do roku 1708 sa datuje *maďarsko-latinský slovník* od učiteľa, doktora filozofie Ferenc Páriz Pápaia (1649 - 1716).⁷⁷ V impresse figurujú **Dedičia Samuela Brewera** (pôsobnosť v r. 1705 – 1715). Pri tomto titule je potrebné poznamenať, že v pôvodnom súpise Bánóovej knižnice sa titul evidoval v 1 zväzku. Po analýze sa zistilo, že obsahuje aj príväzok 1., ktorý je priamym pokračovaním hlavného diela. Ide o latinsko-maďarský slovník. Tým sa nám počet slovacík u Bánóa navyšuje o jeden titul. Slovník dnes evidujeme vo fonde Kolegiálnej knižnice v troch exemplároch (bez bližšieho prepojenia na hľadaný exlibris), všetky sú poškodené – počnúc titulným listom alebo napadnuté aktívnou plesňou.⁷⁸

Štyri tituly pochádzajú z tlačiarne **Michala Podhoranského** (1776 – 1824), ktorý predtým pôsobil v Prešove. Pri jeho mene sa stretávame s prívlastkami z Podhorian, tlačiar a kníhkupec. Doložené tlače spadajú do rokov 1790 – 1800. Tá najstaršia predstavuje latinskú prácu *Theologia Pastoralis ...od kežmarského teológa – ev. farára Kristiána Genersicha* (1759 – 1825),⁷⁹ ktorý bol známy aj ako mineralóg, historik a stredoškolský profesor. Z roku 1795 pochádza *Natvralis Historiae Compendivm...* od pedagóga, prírodovedca a entomológa Andreja Kralovanského (Kralowanszky, 1759 – 1809), ktorý v tom čase pôsobil ako profesor filozofie na

75 Roky pôsobenia jednotlivých levočských tlačiariov doplnené podľa BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 78 – 81. Formu mena uvádza ako Breuer, Brever. My sa pridrižujeme *Slovenského biografického slovníka. I. zv.* Martin : Matica Slovenská, 1986, s. 321.

76 Titul sa eviduje v 2 zhodných exemplároch pod rôznymi signatúrami – Ev. kol., sign. U 4751, V. 141; *Tripartiti Operis Jurium Consuetudinariorum Regni Hungariae Compendium. Rhythmis vulgaribus Per Joannem Okolycznai Seniore editum.* – Leutschoviae, Typis Laurentii Breveri, An. M.DC. XLVIII. 208, [42] s. 12°. 12,5 x 8 cm.

77 Ev. kol., sign. L 973. *Dictionarium Latino-Hungaricum, succum & medullam purioris Latinitatis...* – Leutschoviae, Apud Haeredes Samuelis Bre[wer], Annô M DCC [...]. Kolácia: [10], 622 [1] s. 8°. 21 x 13 cm; Ev. kol., sign. L 832, kolácia: [12], 622 [1] s. 8°. 20 x 13 cm; Ev. kol., sign. L 98.

Ev. kol., sign. L 973 práv. 1., L 832 práv. 1., L 98 práv. 1.: *Dictionarium Hungarico-Latinum, Olim Magnâ curâ à Clarissimo Viro Alberto Molnár Szentziensi collectum..* – Leutschoviae, Apud Haeredes Samuelis Brewer, Annô M DCC VIII. [= 1708]. Kolácia je vo všetkých exemplároch rovnaká: [2], 278, [6], 10, [2] s. 8°. 21 x 13 cm.

78 Ev. kol., sign. L 973 sa nedá listovať (zlepené stránky), podobne je napadnutá plesňou aj väzba – napr. sign. L 98. Všetky tri exempláre sú navyše trezorové jednotky.

79 Ev. kol., sign. G 260. *Theologia Pastoralis Auctore Christiano Genersy In Lib. Reg. Civitate Késmarkiensis Aug. Conf. Addictorum Verbi Div. Ministro.* – Leutschoviae, Typis Mich. Nob. De Podhoránszki, Typographi & Bibliopolae. 1790. 160 s. 8°. 16 x 10 cm.

kežmarskej škole, kde prácu aj napísal.⁸⁰ Koniec predslovu totiž autor signoval v Kežmarku (Kesmárkini) 1795. Na konci tlače nachádzame aj informáciu o errátach - typografických chybách. Do roku 1797 sa datuje latinská tlač *De Commercio & Industriae Hungariae* (! nie Hungariae), t. j. o obchode a priemysle Uhorska od rodáka z Veľkej Lomnice Gregora Berzeviczyho (1763 – 1822). Išlo o prvú prácu z oblasti hospodárstva, ktorá poukazovala na stav feudálneho hospodárstva v Uhorsku. Na titulnom liste obsahuje citát od Plinia. Obsahuje tlačené pozn. v lat. a nem. jazyku, genealog. tab. (Arpádovcov). Po stránke zhodnotenia prevedenia tlače možno konštatovať, že obsahuje neobrezaný papier, nerovnako veľké hárky, ktoré sa neupravili ani pri väzbe.⁸¹ Tlač mal vlastniť Bán v 2 kusoch (exemplároch). Michal Podhoranský vytlačil aj dielo levočského gymnaziálneho profesora, ev. farára Jána Samuela Fuchsa (1770 – 1817) *Institutiones Logicae...*, ktorá mala slúžiť ako učebná pomôcka. Autor ju dopísal 26.8.1800 v Levoči a venoval ju študujúcej mládeži.⁸² Z grafických ozdôb v tlači dominujú jednoduché linky, ornam.-fig. vinety a vlys.

Posledné dva levočské tituly z rokov 1803 a 1807 vytlačil **Jozef Karol Mayer** (pôsobil 1803 – 1815).⁸³ Jedna z nich *Elementa Juris Naturae...* sa spája s už spomenutým profesorom Jánom Samuelom Fuchsom. V roku 1803 pôsobil naďalej na levočskom gymnáziu, no ako profesor filozofie. Predslov signoval v Levoči 1.12.1802. Prácu dedikoval Štefanovi Fábrymu (Fabri, 1751 – 1817) – rektorovi, profesorovi na gymnáziu v Bratislave. V latinskom texte sa ojedinelo vyskytuje nem. jazyk; grafika je pestrá s barokovým nádychom.⁸⁴

Zaujímavý je viacjazyčný titul (v nemecko–latinsko–maďarskom jazyku) z roku 1807, ktorý uvádza Mayera ako cisársko–kráľovského privilegovaného kníhtlačiara. Tlač predstavuje výber dobovej tvorby – poézie od viacerých autorov, nesie názov *Musen=Almanach für das österreichische Kaiserthum Erster Jahrgang...* a 1. ročník bol zostavený profesorom filozofie Karlom Georgom Rumym (Rumi, 1780 – 1847). Vznik predlohy pre tlač vieme časovo ohraničiť. Predslov Rummy signoval v Tešíne (Teschen), 19.4.1807 a na konci tlače (Nachschrift) nachádzame jeho signovanie

80 Ev. kol., sign. K 656. *Natvralis Historiae Compendivm Qvod In Vsvm Svarvm Praelectio-nvm Conscriptit Propriisqve Symbibvs Edidit Andreas Kralowanszky Scholae Kesmar-kiensis Philosophiae Profesor – Leutschoviae, Typis Michaelis Podhoránszki, De Eadem. Typographi & Bibliopolae. 1795. [8], 311, [5] s. 8°. 17,5 x 11 cm.*

81 Ev. kol., sign. V 473. *De Commercio & Industriae Hungariae Gregorius Berzeviczy 1797. ... – Leutschoviae, Typis Michaelis Podhoránszki De Eadem. [8], 162, [2], 163 – 225, [1] s. 8°. 19,5 x 13 cm. Iné sign.: U 418; VI.70; Y.II.18.*

82 Ev. kol., sign. M 101. *Io. Samuelis Fuchs, Professoris Philosophiae In Ill. Gymnasio Leut-schoviensi A. C. A. Institutiones Logicae, usibus scholasticae juventutis accomodatae. Cum adprobatione Censurae. – Leutschoviae, Typis Michaelis Podhoránszki De Ead. 1800. [8], 218 s. 8°. 17,5 x 10 cm.*

83 BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 81.

84 Ev. kol., sign. M 69. *Elementa Juris Naturae conscripta & edita a Joanne Samuele Fuchs, Professore Philosophiae in Ill. Gymnasio Leutschoviensi A. C. A. – Leutschoviae. Typis Josephi Caroli Mayer 1803. [6], 121 s. 8°. 19,5 x 11,5 cm.*

textu z dňa 6.10. 1807 v Spišskej Novej Vsi (Iglo in Ungarn).⁸⁵ Svojou tvorbou do almanachu prispel nielen Rumi, ale napr. aj Karol Anton von Gruber, Ján Genersich, Žigmund Karlovsky, Karol von Bano, Anton Róza či maďarský šľachtic a jazykovedec František Kazinczy (1759 – 1831). Z pohľadu vývoja typografického písma, ako aj možností tlačiara o rozšírenie rôznych typov písma, litier možno poznamenať, že použil v sadzbe striedavo antikvu a fraktúru; na titulnom liste evidujeme namiesto litier ü, ö, ä ich prevedenie s nadpísaním litery o^e, u^e, a^e; no v texte tlače už aplikovanie znakov ů, ő. S literou ä mal však problém a nahrádzal ju grafémou „a“ s akoby dvoma nadpísanými kolmými dĺžňami.

K titulu Cornelius Nepos *Hires fejedelmek életekről...* platí vyššie uvedené stanovisko, podľa ktorého dnes tlač v pomôckach ani v Kolegiálnej knižnici nenachádzame.

Trnava

V knižnici Gabriela Bánóa odkazuje päť záznamov na vydanie či vytlačenie v **Trnave**, kde sa počiatky prvej knižtlačiarne datujú do roku 1577 a spájajú sa s menom Mikuláš Telegdy. Ten odkúpil zariadenie viedenskej tlačiarne kolégia jezuitov a sprevádzkoval ho vo svojom trnavskom dome (1577 – 1584). Po jeho smrti ju už vlastnilo arcibiskupstvo. Tlačiareň prevzala Ostrihomská kapitula (tlačiareň pôsobila ako Kapitulská tlačiareň, 1584 – 1609) a od roku 1609 arcibiskupstvo (ako Arcibiskupská tlačiareň, 1609 – 1640). Po vzniku Trnavskej univerzity tlačiareň pôsobila ako **Akademická tlačiareň** (1640 – 1773).⁸⁶ Z jej produkcie – pod latinským označením *Typis Collegii Academicis Societatis Jesu* sa v Bánóovej knižnici evidujú 4 tituly v latinskom jazyku. Celkovo sa radia do rokov 1724 – 1769 (1770). Išlo o vydanie Marca Tullia Ciceróna (106 – 43 pred Kr.) a jeho 16 kníh listov priateľom – *Epistolae familiarum* z roku 1724,⁸⁷ ďalej ide o dve vydania breviára - *Ordo Officii Divini Peragendi Juxta Ritum Breviarii ...* z roku 1765⁸⁸ a 1770, ktoré ale na konci tlače obsahuje informáciu o reimprese a posúva datovanie tlače do roku 1769.⁸⁹ Pri

85 Ev. kol., sign. J 423. *Musen=Almanach für das österreichische Kaiserthum Erster Jahrgang. 1807. Herausgegeben von Karl Georg Rumi... Compagnie in Wien, und bey Schwaiger in Preszburg.* – Leutschau, gedruckt bey Joseph Kark Mayer, kaisl. königl. privil. buchdrucker. s.a. (1807). 151 s. 8°. 15,5 x 10 cm.

86 BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 122 – 123, 126 – 127.

87 Ev. kol., sign. L 609. *Marci Tullii Ciceronis Epistolarum Familiarum Libri XVI.* – Tyrnaviae Typis Academicis Societatis Jesu Annô M. DCC. XXIV. [= 1724]. 678 s. 8°. 15 x 9,5 cm.

88 Ev. kol., sign. G 294. *Ordo Officii Divini Peragendi Juxta Ritum Breviarii, & Missalis Romani Anno primo post Bissexilem a Christo nato M. DCC. LXV. In usum Archi-Dioecesis Strigoniensis. editus Jussu...* – Tyrnaviae, Typis Colleg. Acad. Soc. Jesu., s.a. (1765). [4], 86, 70 s. 8°. 16, 5 x 10 cm.

89 Ev. kol., sign. G 259. *Ordo Officii Divini Recitandi Juxta Ritum Breviarii Et Missalis Romani Anno secundo post Bissexilem a Christo nato M.DCC.LXX. In Usu Archi-Dioec. Strigoniensis. Editus.* – Tyrnaviae, Typis Coll. Academ. Societ. Jesu. [4], 91, 72, [20] s. 8°. 16 x 10 cm; Na konci tlače, s. [20] text: „Romae MDCCLXIX. Typis Reverendae Camerae Apostolicae. Reimpressum Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societatis Jesu, eodem Anno.“

jednej tlači sa stretávame s menom Fridricha Galla. Išlo o promočnú tlač spojenú s Paulom Benyovszkim a titul Lucia Annaea Senecu známy (asi 4 pred Kr. – 65) a 4 knihy *de Consolatione...* z roku 1731.⁹⁰ Produkcia tlačiarne po grafickej stránke je veľmi kvalitná s decentnými typografickými ozdobami. K už spomenutému 1 zväzokovému titulu *Arithmetica Practica* Trnava 1751 sa nevieme bližšie vyjadriť. Takáto tlač v uvedenom roku nevyšla.

Prešov

Stabilné pôsobenie kníhtlačiarň v **Prešove** sledujeme až od 2. pol. 18. storočia. V Bánóovej knižnici evidujeme zastúpenie oficíny **Augustína Henricha Papeho** (1780 - 1801) z roku 1791 a **Jána Michala Redlitz**a (1801 – 1847) z roku 1803.⁹¹ Prvá tlač vyšla v latinskom jazyku, druhá v slovakizovanej češtine. Konkrétne ide o prácu Franza Xavera Geigera (Fr. Xav. Geiger, 1749 – 1841) *Zprawa Vžitečné Zahradné Stromy na neylechčegssj způsob wywodiť a obchodit na slowenský gazyk přeložená...* v preklade od Samuela Fábryho (1716 – 1826), vtedajšieho učiteľa v evanjelickej škole v Sabinove.⁹² Prácu, venujúcu sa záhradníctvu a šľachteniu a ošetrovaniu stromov, dedikoval prekladateľ magistrátu slobodného kráľovského mesta Sabinov a aj iným pánom – spolumešťanom. Sám Fábry sa venoval šľachteniu stromov vo svojej tzv. „kuchynskej záhradke.“ V úvode, signovanom 19.3.1803 v Sabinove, sa zmienil o tom, prečo prácu preložil do slovenčiny. Už počas jeho pedagogickej činnosti sa stretával so žiakmi, „kteří skoro učit se přestávají, a ku 'Gazdowstwu anebo některému Remeslu se oddávají, vznávám samé čtanj, pjsanj, počtowanj a samé Řeči Pisma S. k. včenj za nedostatečné; to pak mnohé a vstawičné chlapců s latinským gazykem (kterého zřjodka anebo nikdy chasen brat' nebudau) trápenj za daremné času mrhánj a za zbytečné...“ Dôraz kládol na kresťanskú výchovu a pre slovenské „Djtky“ na dostupnú a užitočnú literatúru, ktorá by im v ich materinskom jazyku vysvetľovala hospodárske i remeselné znalosti. Tu vyzdvihol prácu Václava Bartholomaeidesa – kazateľa ochtinskej cirkvi. Zdôvodnil aj výber Geigerovej práce, ktorú považoval za „neykratssj, neypřirozeněgssi neylechčegssi a spolu neypochopitedlněgssj zprawu nám podáva.“ Do práce – tlače však zaradil aj časť textu, ktorého autorom bol Michala Stanika – slovenský kazateľ ev. cirkvi v Chmeľove (bez jeho povolenia). Titul mal vlastniť Bánó v 2 exemplároch. Dnes vo fonde Kolegiálnej knižnice reálne evidujeme 2 exempláre, no pod rôznymi signatúrami.⁹³

90 Ev. kol., sign. L 707. *Lucij A. Senecae Libri quatuor de Consolatione...* – Tyrnaviae, Typis Academicis per Fridericum Gall. [4], 138, [4] s. 12°. 13,5 x 8 cm.

91 Roky pôsobenia tlačiarov prevzaté z BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 99.

92 Ev. kol., sign. S 718. *Frant. Xaweriusa 'Geiger Zprawa Vžitečné Zahradné Stromy na neylechčegssj způsob wywodiť a obchodit na slowenský gazyk přeložená, tu y tam podokladaná, a dwema ku koncy Přjdwkami zaopatřená od Samuele Fabry při Cyrkwi Ewangelické Sabinovské Nácyi slowenské Sskoly = Včitele.* – W Pressowe Wytisštěna v Jana Michala Rädilitz. X, 11-132 s. 8°. 20 x 12 cm.

93 Ev. kol., sign. S 718; S 123.

Druhou prešovskou tlačou je *Repraesentatio Inclyti Comitatus Sáarosiensis In Negotio Religionis...*⁹⁴ Pre lače z oficíny Redlitz je typická veľmi jednoduchá grafika – typografické ozdoby (linky, ornam. vlysy). Ručný tlačiarsky papier býval hrubší, jednotlivé hárky papiera (následne zložky) nemajú rovnakú veľkosť a neboli obrezané do jednotnej podoby ani pri následnej väzbe lače. Zachované lače spravidla menších rozmerov ako aj rozsahom z prešovskej oficíny Papeho sú vzácne. Vyznačujú sa jednoduchými typografickými ozdobami. Podobne pre nami analyzovanú tlač platí aj použitie unikátne hrubšieho a menej kvalitného ručného papiera.

Banská Bystrica

Počiatky banskobystrického kníhtlačiarstva siahajú do roku 1577. Z tlačiarní, ktoré pôsobili v Banskej Bystrici, sme sondou identifikovali pri 2 zaevidovaných tituloch oficínu **Jána Štefániho** (1796 – 1822), ktorý tlačiareň odkúpil v roku 1796 od Jozefa Tumlera. Po ňom ju viedla jeho vdova Zuzana Štefániová (1822 – 1829), no napokon ju predala.⁹⁵ V roku 1799 Ján Štefáni vytlačil prácu pedagóga, historika, geografa, prírodovedného bádateľa, teológa a evanjelického kňaza Ladislava Bohuslava Bartholomeidesa (1754 – 1835) *Memorabilia Provinciae Csetnek...*⁹⁶ v latinskom jazyku. Ide o monografiu Štítnického okresu, v ktorej sa venoval napr. topografii, politickej, cirkevnej, literárnej či ekonomickej otázke. Tlač je po grafickej stránke kvalitná a obsahuje aj obr. prílohy, tabuľky - ako genealogickú tabuľku a náhrobok Štefana Csetneka z roku 1594. V roku 1804 vyšiel v tejto oficíne slovenský preklad práce od správcu evanjelickej školy Jána Šuleka v Mošovciach – *Rozmlauwáni o Ohni...*⁹⁷ Tlač vyšla nákladom Turčianskej stolice. Pre zaujímavosť možno uviesť, že jednotlivé listy – hárky papiera lače nemajú jednotnú veľkosť.

Bardejov

Počiatky kníhtlačiarstva v Bardejove sa viažu na 16. storočie a spájajú sa s menom Dávida Gutgesela (pôsobil v r. 1577 – 1599). V pozostalosti – knižnici Gabriela

94 Ev. kol., sign. C 228a. *Repraesentatio Inclyti Comitatus Sáarosiensis In Negotio Religionis ad Augustissimum Imperatorem, & Apostolicum Regni Hungariae Regem Leopoldum II. Ex Publico Nomine Universitatis facta Die XXVII. Januarii Anno Domini M. DCC.XCI.* – Eperiessini, Typis Augusti Henrici Papea. 136 s. 8°. 17,5 x 10,5 cm.

95 BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 29 – 31.

96 Ev. kol., sign. II. 321. *Memorabilia Provinciae Csetnek. Recensuit Ladislaus Bartolomaeides. Cum Tabellis Aeri Incisis.* - Excudebat Neosolii Anno 1799. Johannes Stephani Typographus [12], 336 s. + 3 tab. 8°. 17,5 x 11 cm.

97 KOLODZIEJSKÝ, Ladislav. *Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 kolegiálnej knižnice v Prešove*. Martin : Matica slovenská ; Národná knižnica Martin 1969, č. 1909, s. 286. Ev. kol., sig. P 428. *Rozmlauwáni o Ohni; aneb krátičké povčenj, w rozmlauwánjch, w řečech, a w příkladech, lidj ku opatrnému ohně a swětlá vzjwánj; gako tež k tomu, což oni před wzniknutým ohněm, a po wzniknutém ohni, zachowáwati magj, wedaucý; s Přjdwakem o dělánj Habánských slamených střech. Z Nemeckého gazyka na Slowensky přeložil Jan Ssulek Sskoly Ewang. Mossowské Zprawce. Nákladkem Slawných Stawů Slawné Stolicy Turčánské.* – W Bystřicy, Wytisštěná v Jana Sstefánsi. 87 s. 8°. 20 x 11,5 cm.

Bánóa je len 1 tlač – evidovaná v 2 exemplároch pôvodom z Bardejova, evidovaná pod incipitom *Compendium Tripartiti Operis...* v sekcii VII. Právo a politika. Podarilo sa nám ju identifikovať, zistiť možnú signatúru – U 326, ktorú dostala po zaradení do fondu veľkej Kolegiálnej knižnice. No je potrebné uviesť, že ju k roku 1969 knihovník L. Kolodziejský evidoval vo fonde len v 1 exemplári a dnes nenachádzame na mieste ani tento exemplár, a teda ani nemôžeme overiť možné posesorské značky. Ide však o prácu Jána Okolicznai a vydanie *Tripartiti Operis Ivrivm Consuetudinarium...*,⁹⁸ ktorá mala vzniknúť v oficíne **Jakuba Klössa ml.** (1622 – 1665) v roku 1636.⁹⁹

Vlastnícke značky a ich podoba

Vieme, že knižnica Gabriela Bánóa sa mala stať súčasťou Kolegiálnej knižnice. Knihy patriace do fondu tejto knižnice zvykli byť vtedajšími knihovníkmi zaevidované a označené spravidla pečiatkami typu: Ev. Egyház. Ker. Coll. Könyvtára Eperjesen, menej často Kolegiálna Knižnica Prešov alebo A Tiszaia H. Ev. Egyház Ker. Coll. Könyvtára Eperjesen / A Tiszaia Á. H. Ev. Egyházker. Coll. Könyvtára Eperjesen. Uvedené pečiatky však nenachádzame na všetkých tituloch, čo naznačuje aj vtedajšiu nedôslednú prax. Na druhej strane vyvstala aj otázka metodiky súdobej evidencie, zaradovania a katalogizácie kníh v Kolegiálnej knižnici. Na nedostatky poukazuje najmä fakt, že niektoré tituly, ktorým sa ešte budeme venovať, sa evidujú vo viacerých exemplároch, ale pod úplne inými signatúrami.¹⁰⁰ Ak sa vo fonde Kolegiálnej knižnice nachádzal titul v jednom exemplári, ktorý sme našli zaevidovaný v katalógu pôvodnej Bánóovej knižnice, možno predpokladať, že ho naozaj vlastnili Bánóovci. K tejto dedukcii nás zvädzajú indície ako napríklad podobná väzba jednotlivých kníh a rukopisné poznámky v dokumentoch. V tlači *Gazdaság-Beli Jegyzések...* z roku 1807 sme napríklad našli fragment kvitancie z roku 1800 v maďarskom jazyku, ktorá sa viaže na manželku Imricha Bánóa.¹⁰¹

V prípade, že sa hľadaný titul v dnešnej Kolegiálnej knižnici zachoval viackrát, vylúčili sme vlastníctvo Bánóovcov vtedy, ak knihy jednoznačne patrili do ucelečných súborov iných šľachtických knižníc ako Sirmai (Szirmay) alebo Binder. Otázku kde sa nachádzajú a či sa reálne aj do Kolegiálnej knižnice dostali a zaevidovali isté tituly z Bánóovej knižnice spôsobil fakt, že niekoľko titulov evidujeme dodnes len v 1 – 2 exemplároch, no nachádzame na nich iné vlastnícke poznámky. Tu mož-

98 Ev. kol., sign. U 326. OKOLICZNAI, Joannes. *Tripartiti Operis Ivrivm Consuetudinarium Regni Hungariae Compendivm, Rythmis vulgaribus Per ... editum ...* - Bartpha, t. J. Klöss. [8], 133, [35] s. Katalógový záznam bol prevzatý z KOLODZIEJSKÝ, Ladislav. *Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 kolegiálnej knižnice v Prešove*. Martin : Matica slovenská ; Národná knižnica Martin 1969, č. 1655, s. 247.

99 Roky pôsobenia prevzaté z BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku...*, s. 35 – 36.

100 Nie ako v dodnes platnej metodike, podľa ktorej sa duplikátom k tej istej signatúre pripisuje litera a, b, c, d atď. – podľa ich počtu. Napr. práca *Tripartiti Operis Jurium...* Levoča 1648 sa eviduje pod Ev. kol., sign. U 475, V. 141. Posesorské poznámky Bánóa neevidujeme ani na jednej z nich, pričom s určitosťou vieme, že ju vlastnil.

101 Ev. kol., sign. S 713.

no predpokladať penetráciu dokumentov, niekoľkých vlastníkov knihy postupne po sebe alebo žiaľ aj to, že knihy vlastnil a daroval do knižnice niekto iný a knihy z Bánóovej knižnice sa do kolégia ani nedostali – nezaradili. Medzi týmito pôvodnými vlastníkmi simplikátov alebo aj duplikátov nachádzame viaceré menej známe osoby¹⁰² alebo osoby z radov pedagógov – ako bol Jozef Herfurth (1857 – 1929), ktorý vlastnil schematizmus z roku 1826 vydaný v Košiciach alebo *Repraesentatio Incltyi Comitatus Sáarosiensis ...* vydanú v Prešove v roku 1791.¹⁰³

Jednotlivé tituly si Gabriel Bánó kupoval, dostal ich darom, resp. ich nadobudli jeho príbuzní a následne sa dostali aj do rodinnej knižnice. Posesorské poznámky určujú aj časový rozdiel medzi vytlačením a nadobudnutím dokumentu. Ten mohol predstavovať jeden rok, ale aj vyše 70 rokov. Fond teda budoval a rozširoval aj zbierkotvornou činnosťou. Pri sonde v Kolegiálnej knižnici sme zistili niekoľko skutočností: knižnica Gabriela Bánóa nebola označená špecifickým exlibrisom v podobe podpisu alebo pečiatky. Len na niekoľkých tituloch nachádzame rukopisnú vlastnícku značku samotného Gabriela Bánóa (meno,¹⁰⁴ monogram¹⁰⁵), ale aj jeho príbuzných. To napriek dôslednej komparácii prameňov pri výskume spôsobilo viacero problémov a naznačilo niekoľko možných záverov. Menovite Gabrielovi Bánóvi, na základe rukopisných posesorských poznámok, vieme prisúdiť napríklad *Kratičné Hystorycké Wypsján, Knižat a Králů Vherských...* od Michala Semiana, ktorá bola vytlačená v Bratislave v roku 1786 a zviazaná v koži. Získal ju v máji 1790 darom od svojej príbuznej – babičky Juliany Dessoffyovej z Pečovskej Novej Vsi.¹⁰⁶ Prácu *Zprawa Wžitečné Zahradné Stromy...* od F. X. Geigera získal Gabriel od svojho otca Jozefa Bánóa 27.1.1808 v Kukovej.¹⁰⁷ Titul *Libri quatuor de Consolatione...* od Senecu so zásahmi doktora filozofie od Paula Benyovszkého získal

102 Napr. Ján Miskei a Mikuláš Valentini (k r. 1757), ktorí vlastnili Páriz Pápaiov slovník z r. 1708. Ev. kol., sign. L 973 priv. 1.

103 Ev. kol., sign. C 309/I.; C 228a (peč.: Herfurth Józef eperj.coll.tanář Könyvtáraból); Ev. kol., sign. C 228a.

104 Ev. kol., sign. P 101; G 260 (Rkp.: Comparavit Gabriel Bánó de Lutska 24 Dec 1822 compar Xfl. 40. (?)) – Peč.: Kolegiálna knižnica Prešov – Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium Könyvtára); S 831 (Rkp.: Gabr. Bánó Cassoviae 1809 9 mai 36 Xn).

105 Ev. kol., sign. V 313 (Rkp.: G. B 1807 22 Mai...); V 473 (Rkp.: B G. 40 Xfl. 1798 10 Aug...(?) – *De Commercio & Industriae Huncariae* od G. Berzeviczyho sa dnes vo fonde Kolegiálnej knižnice eviduje ešte v 4 exemplároch, no pod jedným z nich nachádzame inú – budapeštiansku tlač z r. 1905, ktorú Bánó nemohol vlastniť, pretože v tom čase už nežil. Ev. kol., sign. K 68.

106 Ev. kol., sign. N 4. Rkp.: „Dono accepit a sua Desideratissima Avia Julianna Dessoffij Gabriel Bánó A^o 1790. diebus mai Pechij=Ujfalvae.“ Vázba – pôvodná, kartón, hnedo-oranžová koža, chrbát so zlátenou ornam.-link. slepotlačou, papier. štítok so zláteným textom „Hystorye Vherska.“

107 Ev. kol., sign. S 718. Rkp. poznámky: G. Bánó 1808 – Dono datus Gabrieli Bano per patrem Desideratissimum Josephum Bano de Lutska 1808 27 Januarii in Kükemezó. Vázba: pôvodná, sivo-modrý ručný papier. Tlač v 2. exemplári, sign. S 123, len s peč.: Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium Könyvtára.

Gabriel Bánó v roku 1731.¹⁰⁸ Dňa 22.5.1872 napríklad získal Gabriel Bánó (Gabr. Bánó) v Košiciach prácu Antona Sirmaia *Notitia Historica, Politica, Oeconomica Montium, Et Locorum Viniferorum Comitatus Zempleniensis...*, ktorá bola vydaná v roku 1798.¹⁰⁹

Niekoľko knižných titulov vlastnili jeho príbuzní, čo nám dokladajú aj naše predchádzajúce výskumy.¹¹⁰ Pri slovacikálnych dokumentoch sa nám podarilo nájsť exlibris Tomáša Bánóa.¹¹¹ Ten od roku 1795 vlastnil *Natvralis Historiae Compendivm* od Andreja Kral'ovanského.¹¹² Tento titul sa v Kolegiálnej knižnici nachádza až v 4 exemplároch. Na tomto mieste možno poznamenať, že jeden kus daroval knižnici prešovského Kolégia sám autor v roku 1803, iný v r. 1797 získal v Prešove Ez. Czybulya^k a ďalší napr. v roku 1897 od teológa Mateja Szlavika (1860 – 1937) získal pedagóg a botanik Fridrich Szutórisz (1854 – 1926).¹¹³ Logiku od Žigmunda Karlovského vydanú v Košiciach v roku 1815 evidujeme vo fonde Evanjelického kolégia v 5 exemplároch. Jeden z nich vlastnil Tomáš Bánó, u inej sledujeme vlastníctvo Andreja Vandráka (Wandrák) z roku 1824.¹¹⁴ Ďalším príbuzným Gabriela bol Imrich Bánó z Lúčky (v prameni Emer. Bano). Posesorskú rukopisnú poznámku evidujeme pri košickej tlači z roku 1761 *Assertiones Ex Universa Philosophia...*,¹¹⁵ ktorú vlastnil od roku 1780 alebo *Novum Regulamentum Militare ...* z roku 1751 si zakúpil v Bratislave 17. 3. 1775.¹¹⁶

Výskum vzácných územných slovacík zo 17. – 19. storočia v šľachtickej knižnici Gabriela Bánóa z proveniencie bratislavských, košických, levočských, bardejov-

108 Ev. kol., sign. L 707. V tlači evidujeme viacero exlibrisov (...Bano A 1731 – Bano de Eadem (Comitatus) de Saaros – 19. Oct.).

109 Ev. Kol., sign. V 142. Tlač evidujeme aj iných exemplároch pod sign. C 370 priv. 2; Y. II. 13.

110 Pri posesorských poznámkach niektorých neslovacikálnych tlači sme už zaevidovali jeho predka Imricha Banoa (Emericus Bano de Luscka), alebo aj Jozefa Banoa (Josephus Bano de Lutska), ktorý žil v Kukovej. Ev. kol., sign. F f 15; S 718.

111 Napr. Ev. kol., sign. M 69.

112 Ev. kol., sign. K 656. Proveniencia: Rkp.: Ex libris Thomae Bano. Comparauit Eper. 1795 d 1 Oct Peč.: Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium Könyvtára. Tlač je neúplná, chýba koniec. Väzba – pôvodná, kartón, zelený papier.

113 Ev. kol., sign. K 293. Rkp.: Bibl. Collegii Eperies. Obtulit auctor. 1803 - Est ex bibliotheca Collegii Eperriensiensis Sub Nro. 383 - Peč.: Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium Könyvtára. Kolácia: [4], 311, [9] s. 8°. 17,5 x 11,5 cm; Ev. kol., sign. K 389. Rkp.: Constat 24. Grossos. Comparauit Eperriensi anno 1797. d.14. Decembris ego Ez. Czybulya^k – Jacobus Bochme. Kolácia: [8], 311, [5] s. 8°. 18 x 11 cm; Ev. kol., sign. K 803. Rkp. Dr. Szlavik Mýtyástól Kapitám Szutórisz Frigyes Eperjes 1897 nov. Kolácia: [8], 311, [5] s. 8°. 18 x 11,5 cm. Pod piatym exemplárom sa však dnes fyzicky nachádza úplne iná budapeštianska tlač z roku 1894. Ev. kol., sign. K 680.

114 Ev. kol., sign. M 712 (Sph. Dno Thomae Bano). Väzba tlače: sivo-čierno-červeno-žltó mramor. papier. Ďalšie signatúry: M 459; M 724; M 713; M 41.

115 Ev. kol., sign. Cq 45 (Ex libris Emer. Bano 1780). Väzba: pôvodná, kartón, hnedá koža.

116 Ev. kol., sign. Sq 60. Vlastnil aj iné tlače, ako sign. P 122.

ských, prešovských, a banskobystričských tlačiarň poukázal na ich obsahovú, jazykovú ako aj historickú hodnotu. Jednotlivé tlače charakterizujú aj záujmy, kontakty a orientáciu ich pôvodného majiteľa. Slovenskí tlačiarň vydali a vytlačili nielen práce klasikov (Seneca, Nepos, Cicero), ale aj práce vtedajších uhorských vzdelancov – pedagógov, teológov, geografov, štatistikov či odborníkov na hospodárske dejiny (G. Berzeviczy, A. Sirmay, J. M. Korabinský, Ž. Karlovský, A. Kral'ovanský a i.). Viacerí z nich mali priame prepojenie na Prešov či Šariš a v ich prácach sa odrážajú aj dejiny východného Slovenska v celkovom kultúrno-spoločenskom kontexte svojej doby.

Pramene a literatúra

- Kolegiálna knižnica v Prešove – historické fondy
MV SR, Štátny archív v Prešove, fond Kolégium východného dištriktu ev. a. v. cirkvi na Slovensku v Prešove 1549 – 1954
- Az Eperjesi evang. kerületi. Collegium 1854/5iki Értesítője...* Eperjes : Redlitz Ed. betüivel, 1855, s. 8.
- BREZA, Vojtech. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava : UKBA; Matica slovenská, 1997. 214 s. ISBN 80-85170-25-6.
- DOMENOVÁ, Marcela. K rukopisnému katalógu knižnice Gabriela Bánóa na základe jeho odpisu z rokov 1845 – 1848. In *Historické rukopisy a neznáme rukopisné diela vo fondoch historických knižníc mesta Prešov II*. Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK Prešov, 2011. ISBN 978-80-85734-93-5, s. 119-167.
- HÖRK, Jozef. *A Sáros-Zempléni Ev. Esperesség Története. (Monographia)*. Kassán : Nyomatott Bernovits G. Könyvnyomdájában, 1885. 383, [5] s.
- HÖRK, Jozef. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. I. füzet*. Kassán : Nyomatott Bernovits Gustáv kö- és könyvnyomdájában, 1896. 73, 90 s. 7, [1], 73, [1], 9 – 88 s.
- HÖRK, Jozef. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. II. füzet*. Kassa : Nyom. Ifj. Nauer Henrik Könyv-, Kö- És Műnyomdájában, 1897. 89-324 s.
- HÖRK, Jozef. *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet*. Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897. 325 – 434, LI, [3] s.
- KOLODZIEJSKÝ, Ladislav. *Katalóg slovacikálnych kníh do roku 1918 kolegiálnej knižnice v Prešove*. Martin : Matica slovenská ; Národná knižnica Martin 1969. 598 s.
- Košické tlače do roku 1900*. Zost. Zuzana Vávrová, Alžbeta Csájiiová. Košice : ŠVK, 1997. 467 s. ISBN 80-85328-32-1.
- Lexikón erbov šľachty na Slovensku III. Oravská stolica : zemianske a šľachtické rody Oravy*. Eds. Peter Vitek, Soňa Maťugová. Bratislava : Hajko & Hajková, 2007. 183 s. ISBN 978-80-88700-34-5 (súbor), ISBN 978-80-88700-69-2 (3. zväzok).
- REPČÁK, Jozef. Historický vývoj kolegiálnej knižnice. In *Prešovské kolégium v Slovenských dejinách*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 271 – 287.
- Sárosvármegyei Kalauz. Eperjes Bártfa Kisszeben Szab. Kir. Városok És Sárosvármegye Községeinek Czimtára. Szerkesztette És Kiadta Kósch Árpád*. Eperjesen : Kiadta Kósch Árpád, 1910. [8], 77, [3], VIII, [10], 228, [20] s.
- Slovenský biografický slovník. Zv. 1.- 6*. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

SZINNYEI, József. *Magyar írók élete és munkái I.-XIV. Kötet*. Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor. 1891 – 1914.

Tlače 16. storočia v knižnici Evanjelického kolégia a v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove. Zost. Kamil Lacko. Prešov : ŠVK Prešov, 2003. 315 s. ISBN 80-85734-51-6.

VASÍLOVÁ, Darina. *Prešovské kolégium potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a.v. (1850-1918) : teologická a právnická akadémia*. Prešov : Universum, 2008. ISBN 978-80-89046-52-2, s. 261.

ZELLINGER, Alojz. *Pantheon Tyrnaviense*. Tyrnaviae : Typis Soc. S. Adalberti, 1931. xv, 257, [1] s.

On-line zdroje:

<http://hu.wikipedia.org>

<http://mek.oszk.hu/>

<http://www.coresno.com/genealogie/76-froe/700-froe-b03.html>

<http://www.worldcat.org>

Lóža „Mlčanlivosť“ v Prešporuku v druhej polovici 19. storočia

Martin Javor

JAVOR, Martin. Lodge “Secrecy” in Pressburg in the second half of the 19th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. 135-145.

The paper focuses on the freemasonry history in Bratislava in the second half of the 19th century. It analyses not only economical status of individual lodges in the society but within their documents it analyses their social structure as well as memorandums from proceedings. The lodge's crucial activity was philanthropy. It supported a children's hospice and a canteen for poor people. Thanks to its philanthropic activities, the lodge could be evaluated as exemplary.

Key words: *Lodge, 19th century, Bratislava.*

Územie Slovenska bolo v 19. storočí posiate slobodomurárskymi lóžami, ktoré patrili k najviac aktívnym v Uhorsku. Táto aktivita súvisela s tradíciou slobodomurárstva už z 18. storočia, kde sa väčšina lóží Uhorska sústredila práve na dnešnom území Slovenska. Po lóžach v Košiciach patrila k najúspešnejším a najaktívnejším lóža „Mlčanlivosť“ v Prešporuku.

Aj keď sú slobodomurári v Bratislave už spracovaní aj monograficky,¹ práve hlbšia analýza lóže „Mlčanlivosť“ chýba. Pri našich výskumoch sa nám podarilo objaviť kompletný archív lóže, ktorý sa nachádza v Magyar Ország levéltár v Budapešti.² Väčším „úlovkom“ je však objavenie dejín lóže vo forme knihy vydanej pri príležitosti 60. výročia založenia lóže vlastným nákladom v roku 1932. Takto spracované dejiny majú aj košické lóže, avšak bratislavská mala šťastie na dobrého historika. Bol ním Armin Brüll, ktorý zozbieral jednotlivé údaje starších bratov. Podarilo sa mu vytvoriť mozaiku dejín lóže v pohnutom období prelomu storočí. V mnohých ohľadoch sú tieto Dejiny lóže „Mlčanlivosť“ jediným pramenným zdrojom.³

Lóža „Mlčanlivosť“ sama seba považovala za pokračovateľku lóže s rovnakým názvom, ktorá pôsobila v Prešporuku už v 18. storočí. Najväčší historik slobodomurárstva, Ľudovít Abafi, je však jediným zdrojom, ktorý o existencii lóže hovorí.⁴ Preto sa nebudeme zaoberať dejinami hnutia v Prešporuku v 18. storočí, našim záujmom bude obdobie od začiatku dualizmu po rok 1900. Tento umelý medzník sme si zvolili kvôli obmedzenému rozsahu štúdie.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní bolo hnutie povolené len v Uhorsku, v západnej časti monarchie sa ho už nepodarilo oživiť, obnovené bolo potom až v roku

1 HRADSKÁ, Katarína: Slobodomurárske lóže v Bratislave. Bratislava 2005.

2 MOL Budapest, P 1081, „Zur Verschwiegenheit“

3 Geschichte der gerechten und vollkommen Loge Zur Verschwiegenheit im Oriente Presburg 1872 – 1932. Bratislava 1932.

4 ABAFI, Lajos: A szabadkőművéség története Magyarországon. Budapest 2012.

1918. Prešporok bol v tomto období mestom azda s najväčším počtom lóží v Európe. Lóže vo Viedni totiž oficiálne nemohli existovať, preto svoje zasadnutia konali v Prešporoku. Mesto bolo v období dualizmu sídlom lóží – „Zur Verschwiegenheit (Mlčanlivosť)“, Zukunft, Sokrates, Eintracht, Schiller, Freundschaft, Columbus zum Weltmeer, Concordia, Treue, Goethe, Pionier, KosmosWahrheit, Gleichheit a Fortschritt. Lóže väčšinou veľmi dobre spolupracovali s lóžou „Mlčanlivosť“. Táto často prijímala medzi seba členov viedenských lóží, pozývala ich na prednášky, posedenia a podobne. Horšie to už bolo vo vzťahu dvoch domácich prešporských lóží – „Pravda“ a „Mlčanlivosť“. Napriek tomu, že jedna vyšla z druhej, počas celej existencie obidvoch lóží badáme veľmi napäté, priam nepriateľské vzťahy, na čo upozorňovala aj materská lóža v Budapešti.⁵

Lóža „Mlčanlivosť“ vzišla z lóže „Pravda“, ktorá pracovala v Prešporoku od 28. januára 1870 do 10. decembra 1873. Otcom slobodomurárstva v Prešporoku v období dualizmu bol primárny lekár Dr. Wilhelm Zlámal. Finančná situácia lóží v Bratislave svedčí o mylnosti videnia slobodomurárstva ako hybnej ekonomickej sily ľudstva. Bratia v prešporských lóžach mali veľmi veľké finančné problémy, ktoré sa nepodarilo riešiť počas celej existencie lóží. Tieto boli dôvodom odchodu členstva z lóže „Pravda“ do lóže „Mlčanlivosť“.

Niektorí členovia lóže „Pravda“ sa pohrávali s myšlienkou založiť novú lóžu už začiatkom jesene 1871. Príležitosť im dala sama lóža. 3. novembra 1871 došlo pri príležitosti prijímania nového člena k rozluke bratov. V tento večer mal byť prijatý jeden prešporský krajčírsky majster, ktorý bol v decembri 1870 odmietnutý, ale krátko nato v januári 1871 pri novej voľbe, bol bez námietok prijatý Majster ceremoniár Munker odovzdal veľmajstrovi Simonymu vyhlásenie, že v prípade prijatia krajčírskoho majstra on s devätnástimi bratmi opustia lóžu. Prijatie sa uskutočnilo a tri dni nato bratia svoj sľub splnili.⁶ Na tomto príklade vidíme, že slobodomurárska činnosť nebola zďaleka len o filantropii a charite, veľkú časť činnosti tvorili práve tieto žabomyšie vojny, ktoré sú prítomné v uhorských lóžach počas celej ich existencie.

Pre lepšiu orientáciu uvádzam kompletný zoznam všetkých známych členov lóže „Mlčanlivosť“ v priebehu rokov 1872 – 1900. Zakladateľmi lóže Mlčanlivosti boli väčšinou jednoduchí remeselníci a obchodníci. Stretávali sa v byte fotografa Eduarda Kozicsa, na bývalej Promenáde č.2, kde aj 24.februára 1872 padlo rozhodnutie založiť novú lóžu, resp. reaktivovať lóžu Mlčanlivosť, ktorá už v Prešporoku existovala v 18.storočí.⁷

Problémom lóže boli financie. Poplatky totiž vôbec neboli malé. Prijímací poplatok bol 25 zlatých, za povýšenie z učňa na tovariša 15 zlatých, za povýšenie na majstra 30. Daň veľkej lóži predstavovala od jedného člena 24 zlatých ročne.

5 MOL Budapest, P 1081 „Zur Verschwiegenheit“, II. dobóz, 7., 1881 – 1880, fol. 1 – 31.

6 MOL Budapest, P 1081, „Zur Verschwiegenheit“, II. dobóz, 7., fol. 1 – 31.

7 HRADSKÁ Katarína: Slobodomurárske lóže v Bratislave. Bratislava 2005, s. 34. Katarína Hradská presne lokalizovala miesta zasadnutia lóží v celom období.

Meno	Povolanie
Dr. Wilhelm Zlámal	lekár
Michael Samarjay	profesor
Karl Schmidt	Výrobca klavírov
Henrich Hofer	Obchodník
Geza Lucich	lekárnik
Zachariáš Heller	sekretár
Wilhelm Scheuermann	mešťan
Karl Köhler	obchodník
Friedrich Löw	mešťan
Karl Engel	maliar
Peter Knesz	Záhradník
Siegmund Reidner	Ekonom
Heinrich Stitz	Zámočník
Karl Helle	Povraznícky majster
Anton Aigner	Obuvník
Martin Kellner	Advokát
Eduard Kozics	fotograf
Ferdinand Celler	lekár
Georg Kumlich	Colný úradník
Georg Kováts	Lekár
Dr. Ambro	Lekár
Ignátz Vidéky	Úradník
Konrad Hais	Krajčírsky majster
Rudolf Richter	Agent
Josef Iszlay de Ikland	Lekár
August Benesch	Obchodník s drevom
Franz Krébesz	Lekár
Rudolf Sóltz	Lekárnik
Josef Kutin	Poštový úradník
Anton Beck	Advokát
Rudolf Eisvogel	Obchodník s vínom
Paul Hiszan	Agent
Theodor Bruckner	Inžinier
Franz Baumann	inžinier
Josef Mílek	obchodník
Josef Schlemmer	Lekár
Josef Uhl	Slúžiaci
Moritz Sprinzl	Obchodník s drevom
Franz Komarek	Inžinier
Moritz Baligh	Obchodník so železom
Karl Koller	Redaktor prešporských novín
Stefan Eder	Predák
Anton Korizmics	Štátny prokutátor
Alexander Terstányszky	Fabrikant
Alexander Mayer	Obchodník

Moritz Pisztóry	Profesor právnickej akadémie
Wenzel Josef Rippl	Úradník
Johann Batka	Úradník
Georg Murmann	Úradník
Karol Ottenreiter	
Josef Christ	
Jonas Fülöpp	Advokát
Karl Grüneberg	Fabrikant
Henry Lustig	
Hans Theiß	Profesor
Moritz Schreiber	Veľkoobchodník
Heinrich Klinger	úradník
Ludwig Wagner	Profesor na vyššej reálnej škole
Stefan Érdy	lekárnik
Bernhard Hais	Majiteľ kaviarne
Richard Koncellik	Operný spevák
Karl Polikeit	Profesor na vyššej reálnej škole
Alois Könyöki	lekár
Friedrich Schiller	Obchodník
Johann Habermann	fabrikant
Sándor Grünwald	obchodník
Ludwig Burger	Kapelmajster
Daniel Molec	Advokát
Wilhelm Michaelis	Rektor evanjelického lýcea
Gustav Dröxler	Mestský hlavný notár
Emerich Wodianer	Sekretár maďarskej poisťovacej spoločnosti
Emil Rozsaly	Učiteľ na štátnom gymnáziu
Desider Friedrich	Učiteľ na štátnom gymnáziu
Friedrich Grüneberg	
Friedrich Dohnányi	architekt
Gustav Sáckl	Geometer
Hans Norgauer	úradník
Karl Stampfel	Kníhkupec
Josef Straub	profesor
Andreas Pekovits	
Ferdinand Wicklein	Veľkoobchodník so železom
Franz Belányi	
Max Neuda	
Franz Kuenberg	
Viktor Brausewetter	Inžinier
Gustav Kemmel	Prokurista
Rudolf Drottloff	kníhkupec
Louis Modern	obchodník
Ladislav Orosz	Radca krajinárskeho súdu
Samuel Zorkóczy	profesor
August Valenta	Údenársky majster

Ludwig Eremit	Stavebný majster
Karl Brausewetter	inžinier
Paul Warmbrunn	úradník
Zoltán Péterffy	Výrobca pletenín
Franz Hauer	úradník
Krepler Fridolin	Inšpektor kúpeľov
Camillo Tanka	Riaditeľ živnostenskej banky
Franz Kozics	Umelecký maliar
Johann Levius	Obchodník a spracovateľ medu
Karl Angermayer	Majiteľ tlačiarne
Max Bunzl	obchodník
Franz Karl Benyvovsky	kníhtlačiar
Michael Müller	Železničný inžinier
Gyula Köszegváry	Riaditeľ katastra
Rudolf Adler	lekárnik
Theodor Mihályi	Prezident obchodnej komory
Adolf Reiß	obchodník
Sándor Endre	advokát
Fridrich Hefty	profesor
Moritz Neumann	advokát
Viktor Weinert	rentmajster
Adam Solowy	Ženský lekár
Anton Heele	živnostník
Edmund Mergl	Lekár
Johann Dach	Profesor na štátnej dievčenskej škole
Hermann Lövinger	obchodník
Leopold Méréö	Administratívny úradník
Moritz Spitzer	ekonóm
Hans Gantner	Umelecký maliar
Bernhard Sonnfeld	advokát
Adalbert Steckelhuber	Finančný sekretár
Július Schmidt	Veľkoobchodník s vínom

Zápisnica o vzniku lóže z roku 1872 je zaujímavým dokumentom dokladujúcim spôsob vzniku lóží v období dualizmu. Uvádzam ju v plnom znení.

Zápisnica

zo všeobecnej konferencie bratov žijúcich teraz v Prešporku v diaspóre
zvolaná bratom majstrom W. Zlámalom spísaná 24. februára 1872

Prítomní členovia III. stupňa: W. Zlámal, St. Nirschy, J. Könyöki, G. Kováts,
M. Samarjay, Z. Heller, H. Munker, W. Scheuermann, C.Köhler,
členovia II. stupňa: C. Schmidt, E. Kozics,
členovia I. stupňa: H. Hofer, E. Engel, P. Knesz, S. Reidner, H. Stitz, C. Helle, A.
Aigner, M. Kellner, G. Lucich a Fr. Löw.

Na návrh brata majstra Munkera bol za predsedu zvolený brat majster Zlámal. Potom, čo sa brat Zlámal bratom poďakoval za preukázanú dôveru ako aj za ich početnú účasť a dochvilnosť, vysvetlil v nasledujúcom príhovore tu v diaspóre žijúcim bratom dôvod, pre ktorý ich sem zvolal:

Milí bratia! Pamätajúc na našu pri vstupe do slobodomurárskeho spolku zloženú prísahu, na sľub venovať od tohto dňa náš život podpore skutočnej humanity, morálky a osvety som považoval za nutné zvolať tých milých bratov, ktorým neradostné podmienky a vzťahy v lóži Pravda brániace skutočnej slobodomurárskej svornosti a činnosti neumožnili pracovať podľa nimi daného sľubu a dobrého predsavzatia, ktorí boli nútení opustiť lóžu Pravda a žiť v diaspóre. Považoval som za nutné vyzvať ich, aby sa bratsky spojili a opäť začali slobodomurársku činnosť. To má význam a je legálne len založením nového g. u. v. spoločenstva. Aby to ale plne zodpovedalo zákonom stanoveným našou vysoko ctihodnou veľkolóžou, dohodol som sa na konferencii majstrov, ktorá predchádzala dnešnej všeobecnej konferencii, s bratmi majstrami Nirschym, Könyökim, Kovátsom, Samarjayom, Hellerom, Munkerom, Scheuermannom a Köhlerom – ktorých tu menujem ako skutočných zakladateľov budúcej lóže – že my vlastne nechceme založiť novú lóžu, ale reaktivovať kedysi existujúcu spravodlivú a majstrovskú lóžu Mlčanlivosti. Spomenúc najprv túto skutočnosť žiadam tu prítomných milých bratov, ktorí súhlasia so mnou a hore uvedenými bratmi vytvoreným návrhom, aby to vyjadrili slobodomurárskym slovom „Áno“ (každý jednotlivo tu v prítomnosti všetkých bratov). Žiadam ich, aby v rubrike „vlastnoručný podpis“ podpísali aj už vytvorený menný zoznam s nacionaliami bratov prítomných na tejto konferencii, ktorý je priložený k zápisnici.

Po skončení príhovoru predsedajúceho brata vyjadrili všetci prítomní bratia svoju spokojnosť s predloženým návrhom prostredníctvom 3x3 a všetci sa vyslovili „Áno“ za návrh. Potom všetci vlastnoručne podpísali priložený menný zoznam s nacionaliami členov, ktorí vstúpili do reaktivujúcej sa lóže Mlčanlivosti.

Po hlasovaní a podpise sa slova ujíma brat majster Zlámal a vyzýva prítomných bratov, aby – dúfajúc v súhlas zo strany našej ctihodnej Uhorskej veľkolóže, na základe tu prijatého uznesenia a našej následnej žiadosti o prijatie do zväzku Uhorskej veľkolóže a inštaláciu na spravodlivú a majstrovskú lóžu – ešte dnes založili dočasnú lóžu.

Na otázku predsedu, či milí bratia súhlasia, nasledovalo jednohlasné „Áno“ a 3x3, načo brat Zlámal vyzval bratov, aby pristúpili ku konštituovaniu reaktivujúcej sa lóže Mlčanlivosti a aby predovšetkým vykonali voľbu úradníckeho kolégia za účelom dočasného vedenia a vykonávania ďalšej agendy. Po výzve predsedu, aby sa voľba začala hlasovaním o majstrovi lóže, bol do tejto funkcie aklamačne zvolený brat majster Zlámal. Brat Munker ho požiadal, aby bratom navrhol kandidátov na funkcie 1. a 2. dozorcú, pokladníka, samaritána (Almosenier) a sekretára. Nato novozvolený majster lóže navrhuje za 1. dozorcú brata majstra Köhlera a za 2. dozorcú brata majstra Kovátsa, za sekretára brata majstra Könyökiho, za pokladníka brata majstra Hellera, za samaritána brata majstra Scheuermannu a za ceremoniára brata majstra Munkera. Všetci boli zvolení aklamačne. Majster lóže navrhuje obsadiť zostávajúce posty až keď bude mať lóža vlastné priestory a inštalácia bude úspešná.

Po skončení volieb vzal novozvolený majster lóže brat Zlámal do ruky kladivo a z moci úradu daného mu prítomnými bratmi vyhlásil niekdajšiu, v rokoch 1780-1790 v meste Prešporok existujúcu spravodlivú a majstrovskú lóžu Mlčanlivosti za reaktivovanú a otvorenú.

Po otvorení lóže bolo na návrh majstra lóže jednohlasne rozhodnuté, že zápisnica z dnes uskutočnenej reaktívácie lóže Mlčanlivosti bude spolu so žiadosťou o prijatie do zväzku Uhorskej veľkolóže a o inštaláciu na spravodlivú a majstrovskú lóžu odoslaná veľactenej Uhorskej veľkolóži.

Po tom, čo sa na výzvu 1. dozorcú nikto neprihlásil o slovo, ukončil majster lóže podľa rituálu zasadnutie lóže.

Prešporok (dátum)

Majster lóže Sekretár

Dr. Zlámal vlastnoručne Könyöki vlastnoručne⁸

Je zaujímavé, že už niekoľko rokov od založenia lóže kontrolóri z Veľkej lóže Uhorska žiadali, aby pečať lóže nebola len nemecká, ale aj maďarská. Rovnako to bolo aj z pečiatkou. Po roku 1875 už bolo na pečiatke meno lóže jednoduchými tlačenými písmenami uvedené v maďarčine a nemčine jedno nad druhým, oddelené len úzkou ozdobnou lištou. Stretnutia sa konali počnúc aprílom každý týždeň v prvý páry deň na prvom poschodí domu na Wágnerovej ulici č. 262 (dnes Kolárska ul.). Za nájomné sa využívali priestory lóže Pravda. Hneď na začiatku nového roka 1873 bol ako murársky pracovný deň lóže stanovený piatok a takto to zostalo do súčasnosti. Bratia sa stretávali bez pozvania o siedmej večer. Ďalej bol objednaný slobodomurársky časopis Der Zirkel a lóža Humanitas bratsky darovala niekoľko jeho starších ročníkov.⁹

Činnosť lóže sa takmer okamžite orientovala na filantropiu. Už v septembri 1872 bola na návrh majstra lóže založená detská ambulancia pre chudobné obyvateľstvo Prešporku. Jej vedenie prevzal Zlámal osobne. Choré deti chudobných rodičov tu dostali nielen bezplatnú lekársku radu, ale aj bezplatne lieky, obvazy a pod., pričom národnosť a vierovyznanie boli vedľajšie. Na uvedenie jednohlasne prijatého návrhu do života bol vyslaný výbor, ktorý tvorili bratia Zlámal, Kováts, Scheuermann a Kozics. Obrátili sa aj na vtedajšieho starostu Justiho, ktorý ich štedro podporoval. Čoskoro mala detská ambulancia kmeňový kapitál vo výške 700 zlatých, ktorý vznikol z verejnej zbierky a milodarov bratov. O ambulanciu, ktorá nahrádzala chýbajúcu detskú nemocnicu, sa lóža starala vyše tridsať rokov. Ambulancia sa nachádzala na dnešnej Lazaretskej ulici.¹⁰ Ďalšou charitatívnou akciou lóže bol detský útulok, v ktorom brat Kováts pôsobil ako lekársky poradca. Každoročne vykazoval Detský útulok schodok, ktorý bol vykrytý zbierkou medzi bratmi. Lóža rovnako na

8 Geschichte der gerechten und vollkommen Loge Zur Verschwiegenheit im Oriente Presburg 1872 – 1932. Bratislava 1932, s. 32 – 33.

9 Geschichte der gerechten und vollkommen Loge Zur Verschwiegenheit im Oriente Presburg 1872 – 1932. Bratislava 1932, s. 35.

10 HRADSKÁ, Katarína: Slobodomurárske lóže v Bratislave. Bratislava 2005, s. 37.

Vianoce darovala okrem finančného daru aj 10 oblekov a korenie. V roku 1873 bola za 145 zlatých znova opravená strecha detského útulku a chýbajúca suma vo výške 657,03 zlatých v jeho ročnom zúčtovaní bola vykrytá na základe zbierky medzi bratmi. Gróf J. Pálffy daroval útulku každoročne niekoľko siah dreva.

Snahou slobodomurárov bolo aj zriadiť prešporskú vývarovňu. Kvôli zoznamu sa s fungovaním systému vývarovní odcestovali na jeseň viacerí bratia do Viedne, kde im H. v. Maurer ukázal systém fungovania vývarovní. Vývarovňa bola založená v roku 1873 Ph. Sternom. Dohľad v ľudovej vývarovni vykonávali manželky slobodomurárov. Bolo rozhodnuté o založení ľudovej knižnice, nakoniec však zostalo len pri plánoch. Lóža bola aktívna aj v spolku na podporu záujmov živnostníkov. Na podnet brata Batku, ktorý vtedy ešte nebol členom lóže, bol 13. marca 1873 usporiadaný klavírny koncert, ktorý odohral hudobný majster Joseffy. Čistý zisk z koncertu 384 zlatých bol venovaný detskému útulku.

V roku 1876 na jar uskutočnil hudobný historik Dr. A. W. Ambros v prospech detského útulku prednášku o starých Talianoch a Richardovi Wágnerovi. Na podnet majstra lóže bol 13. októbra založený dlho plánovaný spolok na podporu na pomoc odkázaných vdov, sirôt a bratov lóže, ktorý začal svoju činnosť po schválení veľkolóžou 1. novembra 1876, po schválení stanov veľkolóžou, začal svoju činnosť. Spravovanie tohto spolku, udržiavaného mesačnými poplatkami a inými príspevkami, bolo v rukách výboru pozostávajúceho z troch bratov. Na jeho činnosť prispeli majster lóže a iní bratia značnými sumami hneď pri jeho založení.

Slobodomurári sa snažili o podporu pri živelných pohromách. Takto pomohli ľuďom pri záplavách v roku 1876, a finančné prostriedky poslali aj do Koložváru pre ľudí postihnutých obrovským požiarom.¹¹

Ďalšou oblasťou činnosti bratislavských slobodomurárov bola osveta. Hlavnou formou osvety boli pre bratov prednášky. Prešporská lóža bola nimi preslávená. O rozhlade členov svedčia názvy prednášok: O mystériách starých Egyptanov, O pozdvihnutí živnostníckeho stavu ako diela slobodomurárov, O histórii a o charaktere slobodomurárstva, O reštaurovaní dómu, Vplyv slobodomurárstva na duchovný rozvoj ľudstva, O rozvíjaní Božskej idey, O dnešnej mládeži, O trestnom práve, O zavedení školských sporiteľní, O pamätníkoch na smetisku, O zhromaždení medzinárodnej antropologickej spoločnosti. Brat Grüneberg, ktorý podnikol obchodnú cestu do Ameriky, rozprával príležitostne o svojich dojmach z tejto krajiny. Ďalšími témami boli: O rozmnožovaní nižších organizmov, O francúzskom medirytectve, O životnom poistení, O Goethem ako slobodomurárovi, O lóži a sociálnej demokracii, O začiatku a konci nášho systému sveta, O meštianskych, priemyselných a učňovských školách, Pôvod jazyka, Koraly, Richard Wágner, Pôsobenie zahraničných lóží, Francúzske umenie, Mušle a slimáky, Ľudská spoločnosť, Lessing ako slobodomurár, Účel, podstata a poslanie slobodomurárstva, Socializmus. Aktuálnou sa stávala otázka vzdelávania robotníkov. Charakteristickým pre občianske zmýšľanie bratov bolo, že sa vyslovili takmer jednohlasne proti vznikajúcemu so-

11 Geschichte der gerechten und vollkommen Loge Zur Verschwiegenheit im Oriente Presburg 1872 – 1932. Bratislava, 1932.

cializmu. Ďalšími témami boli: O živote na stredovekom hrade, O kubickom trojuholníku a starších kamenárskych znakoch, O pedagogických zásadách, o Artúrovi Schopenhauerovi, O Mozartovi, O slobodomurárskom duchu, cite a myslení, O hygiene dýchania, O prieniku vody do uhoľnej bane v Duchcove a mnohé ďalšie.

Pre veľký úspech prednášok bolo v lóži rozhodnuté o stálom zavedení verejných prednášok na dobročinné účely. Do mesta boli preto pozvaní nemecký básnik Friedrich von Bodenstedt a Wilhelm Jordan, tvorca eposu o Nibelungoch, vtedy veľmi slávni ľudia, ktorým pripravili nadšené privítanie. Výskumník a cestovateľ Hermann Vámbéry hovoril o Oriente. V apríli 1878 prišiel aj slávny zoológ Alfred Brehm a uskutočnil prednášku o sťahovavých vtákoch doma aj v cudzine. Organizáciu týchto a iných prednášok mali v rukách majster lóže a bratia Batka a Murmann. Dlhý detského útulku sa tak mohli znížiť na polovicu, pretože večierky priniesli čistý zisk 400,22 zlatých. Vďaka prednáškam stúpila prestíž lóže aj v profánnych kruhoch, keďže výbor sestier (manžielok slobodomurárov) prostredníctvom zbierok získal 450,80 zlatých a divadelné predstavenie, v ktorom vystúpil dvorný operný spevák Beck, prinieslo čistý zisk 516 zlatých, bolo rozhodnuté vytvoriť zo 400 zlatých základný fond pre detský útulok, ktorý mal byť navyšovaný o určité percento zo všetkých dobročinných podujatí. Kvôli zníženiu výdavkov vyrábali oteraz sestry oblečenie pre detský útulok samé.

Rozhodujúcou snahou lóže bolo vyslanie čoraz väčšieho počtu bratov do zastupiteľstva mesta. V roku 1882 bolo v mestskom zastupiteľstve už 27 bratov. Lóža vtedy rozhodujúcim spôsobom určila ďalšie smerovanie mestských opatrovateľských zariadení a zariadení pre mestskú chudobu. Bratia mali rozhodujúci vplyv vo všetkých profánnych spolkoch spoločenského, umeleckého alebo literárneho charakteru. Podporu získala domáca priemyselná škola založená bratom Péterffym. Jednej zo žiačok tejto školy lóža poskytla značný príspevok na štúdium. Slávny huslista Joachim usporiadal v meste koncert, ktorý vyniesol fondu pre pamätník 405,43 zlatých, Móric Jókai predčítal pred vybraným publikom časti svojho románu Rab Ráby a rapsódiu über den sichtbaren Gott (o viditeľnom Bohu). Polovica zisku pripadla detskému útulku. Dobročinné predstavenie v divadle vynieslo 204,08 zlatých. Z prostriedkov lóže bolo okrem tohto útulku pridelených ešte 100 zlatých. Lóža dokonca poslala Princovi z Walesu, neskoršiemu kráľovi Eduardovi VII., ktorý cestoval cez Uhorsko, murársky telegrafický pozdrav, ktorý princ ako brat slobodomurár srdečne opätoval.¹²

Od roku 1883 boli kvôli zintenzívneniu činnosti lóže vytvorené 3 stále výbory pre vedecké, finančné a dobročinné záležitosti lóže. Bolo tiež rozhodnuté, že prednášky sa majú konať pri všetkých stretnutiach, teda nie ako doteraz iba raz za dva týždne. Vedecký výbor sa mal starať o to, aby malo viac prednášok slobodomurársky charakter. O svetských veciach sa malo hovoriť iba raz za mesiac. Oteraz sa bratia stretávali každý utorok o šiestej večer v budove lóže, aby si vymieňali svoje názory a čítali murárske noviny a knihy, z ktorých tu boli vystavené takmer všetky európske tituly. Počas konferencií sa už viac nesmelo fajčiť. V lóži bol verejne

12 MOL Budapest, P 1081, „Zur Verschwiegenheit“, II. dobóz, 7., fol. 1 – 31.

vystavený menný zoznam bratov, ktorí odišli alebo boli vylúčení. Keďže veľkolóža nariadila, že sa učni pred povýšením musia vzdelávať v oblasti rituálov a ich povýšenie záviselo od ich vedomostí o histórii a rituáli, bola inštruktáž pre učňov organizovaná po novom. Túto úlohu prevzal na seba veľmajster Kováts osobne. Povýšenie bolo podmienené aj nakreslením určitej stavby. Program každej schôdze musel byť zostavovaný spoločne s majstrom lôže.

Pre narastajúci počet bratov dôstojníkov, slobodomurárov zamestnávala otázka, či dôstojník v zálohe môže byť slobodomurárom. Je známe, že všetci záložní dôstojníci starej armády museli pred ich menovaním podpísať reverz, že nepatria k žiadnej tajnej organizácii a ani nikdy nepatrili. Tento zvyk pochádzal ešte z obdobia vlády cisára Františka I. a súvisel so spätným povolaním rádu Jezuitov do Rakúska a so zákazom slobodomurárstva v rakúskych dedičných krajinách. Veľkolóža, ktorej sa to týkalo, si s touto záležitosťou nevedela poradiť. Najprv rozhodla, že to zo zákona nie je možné, o čosi neskôr bola toho názoru, že čo sa toho týka, neexistuje žiadna prekážka, pretože zväz nie je žiadnou tajnou spoločnosťou. Napriek tomu by mali byť záložní dôstojníci pred prijatím na túto otázku upozornení. Nakoniec odpovedala v tom duchu, že uhorskí dôstojníci môžu byť členmi zväzu, vo všetkých ostatných prípadoch je právna stránka ešte nejasná. O záležitosti, ktorá vzišla z podnetu V. Brausewettera, sa rozhodlo až v súvislosti so svetovou vojnou. Bratom bolo ponechané na ich slobodné rozhodnutie, či sa budú podieľať na mestských záležitostiach, alebo či zostanú v úzadí.

Prešporskí bratia boli aktívni aj v budovaní kultúrneho povedomia obyvateľov Prešporku. Túto činnosť vo svojej práci opísala Katarína Hradská. V centre pozornosti boli viaceré projekty. Dominovala výstavba pomníka skladateľa J. N. Hummela a cisárovnej Márie Terézie. Výstavbu pamätníka Hummela navrhol ešte v roku 1873 Jozef Kőnyöky. Lóža si tým chcela uctiť päťdesiate výročie smrti skladateľa J. N. Hummela, ktorý bol členom slobodomurárskej lôže vo Weimare. Ďalší brat Ján Nepomuk Batka tento návrh odobril želaním, postaviť mu pomník, a to výlučne zo slobodomurárskych finančných zdrojov. Dvanásťčlenný organizačný výbor ctihodných bratov nemal námietok. Navyše pridali návrh, aby sa ulica neďaleko skladateľovho rodného domu premenovala z Hutererovej ulice na Hummelovu (neskôr Nedbalova ul.). Stalo sa tak 17. novembra 1878 a ako píše Katarína Hradská, bola to veľká sláva! Cirkevný hudobný spolok v Dóme sv. Martina uviedol Hummelovu omšu, potom brat Burger uviedol Septur d moll a napokon Prešporský mužský spevácky spolok zaspieval úryvok z Mozartovej čarovnej flauty. Potom nasledovali príhovory rôznych bratov, ktorí v nich vyzdvihovali podiel J. Batka na vybudovaní pomníka. Monument, ktorého autorom bol prešporský rodák Viktor Tilgner, stál dovedna 8943 zlatých. Časť naň vyzbierali samotní slobodomurári, no peniaze pochádzali aj z darov ďalších lóží a od Hummelových cititeľov, rôznych umelcov. Na fond pomníka prispel aj Franz Liszt. Od prvotnej myšlienky vybudovať pomník až po jeho odhalenie uplynulo 9 rokov. V polovici októbra roku 1887 bola busta slávnostne odhalená na dnešnom Hviezdoslavovom námestí. Slávnostný koncert, ktorý nasledoval, sa odohrával v novom Mestskom divadle a skladal sa zo samých Hummelových skladieb. Na svojom pôvodnom mieste sa však dlho neohrliala. Vďa-

ka mnohým presunom sa Hummel nechtiac stal najväčším cestovateľom v rámci mesta. Jeho busta sa často presúvala z jedného miesta na druhé až napokon skončila pred budovou nemeckého veľvyslanectva na Riegeleho ulici.

Čo sa týka pomníka Márie Terézie, jej osud bol tiež veľmi zaujímavý. Súsošie z bieleho mramoru bolo odhalené v rámci miléniových osláv 16. mája 1897 na Kráľovskom kopci (potom Štúrovo námestie). Autorom súsošia bol prešporský sochár Ján Fadrusz, ktorého lóža „Mlčanlivosť“ podporovala už počas jeho viedenských štúdií. Na slávnostnom odhalení sa zúčastnil aj cisár a kráľ František Jozef I. s rodinou a svojím dvorom. Monument tvorili tri postavy v nadživotnej veľkosti a na niekoľko metrov vysokom kamennom podstavci. Pamätník však v októbri 1921 zdemolovali, pričom jeden jej fragment bol použitý aj na zhotovenie busty F. Palackého, ktorá dodnes stojí v parčíku pred školou na Palackého ulici v Bratislave.¹³

Lóža „Mlčanlivosť“ v prvých tridsiatich rokoch svojej existencie bola príkladom vzornej lóže, ktorej činnosť si pri kontrolách pochvaľovala aj veľkolóža v Budapešti. Zaujímavým je predovšetkým jej filantropický a charitatívny charakter, ktorému lóža podriaďovala všetky ostatné aktivity. Ako sme naznačili, všetky ostatné aktivity, či už prednášky alebo hudobné vystúpenia boli robené s cieľom finančného zisku pre filantropické aktivity lóže. Na rozdiel od lóží v Košiciach, lóža v Prešporke sa orientovala na podporu detí. Koncom 19. storočia sa angažovala aj politicky, je zaujímavé, že ostro vystupovala proti socializmu. Najväčším úspechom lóže bolo dosiahnutie značného počtu poslancov v mestskom zastupiteľstve, čím mohla lóža kontrolovať a podporovať umeleckú a charitatívnu činnosť v meste.

Pramene a literatúra

ABAFI, Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Győr : Tarandus Kiadó, 2012. 480 s. ISBN 6155180514.

Geschichte der gerechten und vollkommenen Loge Zur Verschwiegenheit im Oriente Presburg 1872 – 1932. Bratislava 1932

HRADSKÁ, Katarína: *Slobodomurárske lóže v Bratislave*. Bratislava : Albert Marnčin – Vydavateľstvo PT, 2005. 160 s. ISBN 8-8891-293-8.

13 HRADSKÁ, Katarína: *Slobodomurárske lóže v Bratislave*. Bratislava 2005, s. 38 – 43.

Osobnosti Právnickej akadémie Prešovského kolégia Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v. v rokoch 1850 – 1878 z radov profesorov^{1*}

Darina Vasiľová

VASIELOVÁ, Darina. Personalities of Law Academy of Presov College of the Evangelical Church of Potisie District of A. C. in the years 1850 – 1878 from the ranks of professors. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 146-165.

The contribution presents significant personalities of Law Academy of Presov College of the Evangelical Church of A. C. from the ranks of professors in the first period of academy's activity in the second half of the 19th century – in the years 1850 – 1878 up to the reform of law study in Hungary. It refers to life stories, pedagogical, scientific and socio-cultural activities of Presov College personalities such as Gustáv Schulek, Ján Tillisch, Karol Glós, Štefan Irányi, Jozef Adolf Herfurth, Baltázár Ujhelyi, Ferdinand Liszka, Július Fekete and Šimon Horovitz. Their activities were subordinated in many cases according to ideological atmosphere of the age in which they lived and worked. Their attitude towards the work was responsible and knowledgeable. Despite the fact that they did not always understand correctly the problems by which they had to fight and live, we could not deny the effort by which they wanted to move forward the educational process and scientific, cultural and social life.

Key words: Regional history. Presov. Education. Evangelical College. Law Academy. Professors.

Poznanie pedagogickej a vedeckej činnosti profesorov prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie znamená poznanie a prínos k poznaniu tendencií v oblasti duchovnej kultúry v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Svojimi prácami z filozofie, pedagogiky, psychológie, etiky, rímskeho práva, histórie sa zaradili medzi významné osobnosti v Uhorsku. Osudy niektorých profesorov boli často predmetom analytických úvah po stránke pedagogickej, literárno-historickej v súvislosti s dejinným vývinom kolégia. Škola zohrala významnú úlohu v rozvoji vedeckej i pedagogickej činnosti jej profesorov. Odborná literatúra venovala pozornosť najmä Andrejovi Vandrákovi. Profesori venovali všetky svoje sily a schopnosti pedagogicko-didaktickej práci na škole a vedeckej činnosti. Aj keď ich vedecká činnosť v mnohých prípadoch z hľadiska svetonázorového podliehala ideologickej atmosfére doby, v ktorej žili a tvorili, predsa to boli osobnosti erudované a k svojej práci pristupovali zodpovedne. Mnohé výsledky ich prác boli postupne korigované, najmä tie, v ktorých sa odrazili dobové ideály a idealistické postoje svojej doby, ale

1 * Príspevok vyšiel v rámci grantového projektu VEGA 1/0115/12 *Historický vývin východného Slovenska v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a v prvej polovici 20. storočia (etnicita, konfesionalita, kultúra, hospodárstvo)*.

nemožno im uprieť snahu, ktorou chceli posunúť vedecký život dopredu, aj napriek tomu, že nie vždy správne pochopili problémy, s ktorými zápasili a žili.

Prednášky z práva sa viažu k začiatkom kolégia v druhej polovici 17. storočia. Prvé prednášky z právnych disciplín našli svoje miesto v učebnom pláne gymnázia už od roku 1667. Prvým profesorom práva na kolégiu bol dr. Michal Pancratius.² V prvej polovici 19. storočia prednášali právne vedy na kolégiu Štefan Thomka v rokoch 1815 – 1817 a po ňom prevzal výučbu Andrej Csupka. V rokoch 1822 – 1851 prednášal občianske súkromné právo, trestné právo, banské právo, zmenkové a obchodné právo, cirkevné právo, politiku. Do reformy právnického štúdia v celom Uhorsku³ i na prešovskom kolégiu – do roku 1878 sa výučbe práva venovali jedenásti profesori: Gustáv Schulek, Ján Tillisch, Karol Glós, Štefan Irányi, Andrej Vandrák⁴, Jozef Adolf Herfurth, Tomáš Vécsey⁵, Baltazár Ujhelyi, Ferdinand

-
- 2 Začiatky štúdia práva v roku 1667 a výučbu právnych disciplín v prvej polovici 19. storočia pozri bližšie VASILOVÁ, Darina: *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a.v. (1850 – 1918) (Teologická akadémia a právnická akadémia)*. Prešov : Universum, 2008. 427 s. ISBN 978-80-89046-52-2.
 - 3 Reorganizáciu štúdia práva na prešovskom kolégiu a jeho právnickom náukobehu pozri VASILOVÁ, Darina: *Reforma štúdia práva na Kolégiu v Prešove v roku 1878*. In: *Acta collegii evangelici Prešovienis VII. Miscellanea Anno 1999*. Ed. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2000, s. 131-140. ISBN 80-967951-5-5, ale aj VASILOVÁ, Darina: *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a.v. (1850 – 1918) (Teologická akadémia a právnická akadémia)*. Prešov : Universum, 2008. 427 s. ISBN 978-80-89046-52-2.
 - 4 Dr. h. c. PhDr. Andrej Vandrák (24. január 1807 Štítnik, Slovensko – 14. september 1884 Prešov, Slovensko) – filozof, pedagóg. Predstaviteľ prešovskej filozofickej školy. Profesor kolegiálneho gymnázia, rektor prešovského evanjelického kolégia, profesor kolegiálnej teologickej akadémie, profesor a dekan prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie. V rokoch 1833 – 1884 profesor na prešovskom kolegiálnom gymnázii vyučujúci latinský jazyk, maďarský jazyk, dejiny, filozofiu a logiku. V rokoch 1851 – 1884 profesor kolegiálneho teologického ústavu prednášajúci prirodzené právo, výchovu, didaktiku a estetiku. V rokoch 1861 – 1884 pôsobil na kolegiálnej právnickej akadémii ako riadny profesor prirodzeného práva a uhorského verejného práva. V rokoch 1842 – 1866 bol počas niekoľkých volebných období rektorom, resp. riaditeľom školy (1842/43, 1845/46, 1850/51, 1852/53 – 1859/60, 1862/3 – 1865/66). V školskom roku 1878/79 a 1879/80 dekan kolegiálnej právnickej akadémie. Autor prvých dejín prešovského kolégia *A scort account of the college of Eperjes* (Pešť 1864), prác z filozofie, etiky, estetiky, psychológie, pedagogiky a historickej spisby. Štúdia venovaná osobnosti Andreja Vandráka bola publikovaná aj VASILOVÁ, Darina: *Dr. Andrej Vandrák – príspevok k životu a dielu*. In: *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 1, 2006, č. 1 [online]. [cit. 2012-06-12]. Dostupné na internete: <<http://dejiny.unipo.sk/2006-1/08.htm>>. ISSN 1337-0707.
 - 5 Doc. JUDr. Tomáš Vécsey (24. február 1839 Szikszó, Maďarsko – 14. apríl 1912 Budapešť, Maďarsko) – právnik, vysokoškolský učiteľ, verejný činiteľ, autor právnickej literatúry. Riaditeľ kolégia, profesor a dekan kolegiálneho právnického kurzu. V rokoch 1864 – 1874 riadny profesor rímskeho práva a politických vied na prešovskom kolegiálnom právnickom kurze. V roku 1868 dekan právnického kurzu, v rokoch 1869 – 1874 riaditeľ kolégia. Vyu-

Liszka, Július Fekete a Šimon Horovitz. Po reorganizácii štúdia práva sa právnický náukobeh dostal na úroveň právnickej fakulty a profesorský zbor sa postupne rozšíril o desiatky uznávaných odborníkov v oblasti právnej vedy a štátovedy.

Andrej Csupka (14. december 1796 Rankovce, Slovensko – 9. júl 1851 Prešov, Slovensko)⁶ – advokát, pedagóg. V rokoch 1822 – 1851 pôsobil ako riadny profesor práva na právnickom kurze prešovského evanjelického kolégia.

Pochádzal z rodiny evanjelického farára Andreja Csupku. Ako desaťročný začal navštevovať prešovské kolegiálne gymnázium, na ktorom absolvoval aj najvyššie filozofické triedy a teologický kurz. V roku 1816 odišiel z Prešova a pokračoval v štúdiu práva na reformovanej akadémii v Blatnom Potoku.

Po krátkom období právnickej praxe zložil súbornú advokátsku skúšku a v roku 1821 sa vrátil do Prešova. Na kolégiu obsadil katedru po Štefanovi Thomkovi.⁷ V školskom roku 1822/23 ho patronát kolégia poveril vedením právnického kurzu a začatím systematickej výučby uhorského práva.⁸ Zabezpečoval prednášky z prirodzeného práva, uhorského súkromného práva, trestného práva, cirkevného práva, úradného štýlu a dejín Uhorska. Postupne pribudlo zmenkové právo, banské právo, obchodné právo, politika a cvičenia v úradnom štýle, občianske súkromné právo, trestné právo, banské právo, obchodné a zmenkové právo, cirkevné právo a politika.

Jeho pedagogické pôsobenie a prínos v oblasti právnej vedy ocenil riaditeľ kolégia Fridrich Hazslinszky 19. júla 1852 v smútočnom príhovore slovami: „*Kol'ko urobil za tých 30 rokov pre šírenie právnej vedy, výchovu mládeže, rozkvet kolégia, súdiť ho možno nielen z dôvodov, pre ktoré prijal učiteľstvo, ale aj z plodov jeho práce. Čo sa týka prvého vieme, že je to snaha, ktorá pochádza z radosti učenia,*

čoval rímske právo. Po roku 1875 pôsobil ako profesor rímskeho práva na Právnickej fakulte Uhorskej kráľovskej univerzity v Budapešti, bol dekanom fakulty i rektorom univerzity. Politický činný, stúpenec politického programu Kolomana Tiszu. Bol vedecky a publikačne činný, autor dejín rímskeho práva v Uhorsku, učebnice rímskeho práva a mnohých vedeckých prác. O osobnosti Tomáša Vecseya pozri VASILOVÁ, Darina – FRANKOVÁ, Libuša: *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia č. 135 ; AFPh UP 333/414. Prešov : Prešovská univerzita; Filozofická fakulta, 2011. 287 s. ISBN 978-80-555-0466-7.

6 Informatívne HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet*. Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 372, pričom je 23. 12 uvádzaný ako deň narodenia; SEDLÁK, Imrich: *Strieborný vek 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970, s. 316, 555; *Slovenský biografický slovník 1*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 437.

7 *Gyászbeszéd. Néhai tekintetes 's tudós Csupka András hites ügyvéd, eperjesi collegiumi jogtanár 's cs. kir. megyei törvénytéségi ülnök úr emlékére, a' Collegium nagyteremében az iskolai közviszágálatok alkalmával Jul. 19-kén 1852 évben, Hazslinszky Frigyes e. é. igazgató által elmondva*. Eperjesen : Nyomt. Redlitz Ede, 1852, s. 4.

8 HORVÁTH, Edmund: *Az eperjesi jogakadémia legkiválóbb tanára (Czupka A.)*. In: *Eperjesi Lapok*, roč. 24, 26. februára 1890, č. 8, s. 1 – 2.

ktorá pochádza z vnútra, a ktorú podáva učiteľ študentovi, ktorého má rád, takýto prístup k učeniu sa nemôže zaobiť bez plodov. Výsledky jeho pracovitosti sú také známe a tak vynikajúce, že ich vymenúvanie je nepotrebné a neoceniteľné tak, ako jeho ako otca, občana a učiteľa.“⁹

Jeho pedagogická činnosť bola vždy hodnotená pozitívne. Praxovali u neho viacerí slovenskí študenti, okrem iných aj Ján Francisci. Svoj život a prácu zasvätil škole a verejnému životu. Potiský evanjelický a. v. dištrikt zastupoval na hlavnom súde. Bol členom volenej časti mestského zastupiteľstva, ktoré často využívalo jeho právnické skúsenosti. Bol sedriálnym sudcom. V roku 1852 ho uhorská vláda menovala kráľovským prísediacom šarišskej súdnej stolice. Patril k zanieteným pedagógom, znalcom uhorského práva a výborným praktickým advokátom. Literárnej tvorbe či odbornej spisbe sa veľmi nevenoval. Tlačou bol vydaný iba jeho prejav prednesený pri inštalácii šarišského župana Jána Péchyho *Occasione, quailustrissimo dno Joann Péchy...* (s. I. 1823).

Csupkov nástupca Gustáv Schulek, prednášajúci na právnickom kurze v rokoch 1851 – 1852 musel v dôsledku germanizačných snáh v období neoabsolutizmu opustiť školu.¹⁰ Štúdium práva bolo opäť na deväť rokov prerušené, aj napriek tomu, že sa na kolegiálnom patronátnom valnom zhromaždení konanom 14. – 19. júna 1852¹¹ rozhodlo o dvoch rokoch trvania právnického štúdia a za riadnych profesorov boli zvolení, okrem Gustáva Schuleka, aj Andrej Vandrák a Jozef Herfurth. Od roku 1851 na právnickom kurze pôsobil Ján Tillisch.

50. roky 19. storočia boli pre kolégium veľmi ťažké. Kolegiálne gymnázium sa borilo s trvalým prenasledovaním zo strany Viedne a získaním práva verejnosti, na právnickom náukobehu ubúdali poslucháči, hrozilo zatvorenie právnického náukobehu, čo sa aj naplnilo v školskom roku 1852/53. Nasledovalo skoro desaťročné prerušenie štúdia. Po vyhlásení októbrového diplomu v roku 1860, začali sa ozývať aj v Prešove hlasy nadšených horlivcov z protestantských kruhov na obnovenie právnického štúdia na prešovskom kolégiu. Ich úsilie nevyšlo nazmar. Kolegiálny právnický náukobeh bol otvorený 16. októbra 1861. Po obnove právnického náukobehu začiatkom 60. rokov 19. storočia značnú časť právnych disciplín od roku 1861 vyučoval Gustáv Schulek. V roku 1862 odišiel a od roku 1864 sa opätovne stal

9 Gyászbeszéd. Néha tekintetes 's tudós Csupka András hites ügyvéd, eperjesi collegiumi jogtanár 's cs. kir. megyei törvényszéki ülnök úr emlékére, a' Collegium nagyteremében az iskolai közviszágatok alkalmával Jul. 19-kén 1852 évben, Hazslinszky Frigyes e. é. igazgató által elmondva. Eperjesen : Nyomt. Redlitz Ede, 1852, s. 4.

10 Bližšie Schulek Gusztáv. 1820 – 1905. In: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1905–1906 iskolai évről. Eperjes: Kósch Arpád könyvnyomtató – intézetéből, 1906, s. 13 – 19.*

11 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 17. HORVÁTH, Edmund: Az eperjesi ág. ev. coll. jogakadémia multja és jelene rövid vonásokban. In: *Az eperjesi ker. evang. Collegium értesítője az 1885/86-ik iskolai évről.* Kassán : Nyomatott Bernovits Gusztáv könyvnyomdájában, 1886, s. 10; Pozri aj ŠA Prešov, fond EKP, šk. 1, inv. č. 92. *Zápisnice z valných zhromaždení patronátu kolégia 1811 – 1870. 1852 évi jegyzőkönyvek.* Pozri zápisnicu zo 14. – 19. júna 1852, s. 1 – 4.

kolegiálnym profesorom práva. Jeho kolegami tiež od roku 1861 boli Karol Glós, Ján Tillisch, Jozef Adolf Herfurth a Andrej Vandrák. Po Karolovi Glósovi, ktorý na konci školského roku 1863/64 odstúpil katedru teoretických právnych predmetov a od roku 1864 ju prevzal JUDr. Tomáš Vécsey – verejný riadny profesor rímskeho práva a politických vied a prirodzené právnické predmety (prirodzené právo označované aj ako rozumové právo, resp. právna filozofia – D. V.) prevzal Gustáv Schulek. V tom čase prednášali aj JUDr. Július Schmidt a Štefan Irányi. Štefan Irányi pôsobil na právnickom náukobehu aj v roku 1867, v školskom roku 1871/72 suploval prednášky z rímskeho práva za dr. Tomáša Vécseya.

Na konci školského roku 1867/68 podal profesor Gustáv Schulek výpoveď a na jeho miesto bol začiatkom školského roku 1868/69 prijatý Baltázár Ujhelyi, ktorý na škole pôsobil iba jeden školský rok. Uvoľnenú katedru práva obsadil Ferdinand Liszka a novozriadenú šiestu katedru práva Július Fekete. A tak na sklonku 60. rokov 19. storočia, od 1. septembra 1869 nastúpili na právnickú katedru Július Fekete ako profesor rakúskeho práva, zmenkového práva, banského práva, správneho práva a politiky a Ferdinand Liszka ako profesor uhorského občianskeho a trestného práva a súdnictva. Profesorský zbor v uvedenom zložení posilnený o profesorov, ktorí nastúpili v prvej polovici 70. rokov 19. storočia pôsobil na prešovskom kolegiálnom právnickom náukobehu až do reorganizácie právnického štúdia odštartovanej v roku 1878.

Gustáv Schulek (21. apríl 1820 Kuková, Slovensko – 17. december 1905 Prešov, Slovensko)¹² – advokát, reformátor uhorského právnického systému a právnického štúdia, pedagóg. Profesor a dekan kolegiálnej právnickej akadémie. Na prešovskom kolegiálnom právnickom kurze pôsobil v rokoch 1851 – 1852, 1861 – 1862, 1864 – 1868 ako profesor uhorského a rakúskeho občianskeho práva, trestného práva, obchodného a zmenkového práva. V rokoch 1879 – 1901 bol profesorom uhorského a rakúskeho občianskeho práva, súdneho a mimosúdneho konania, banského práva. V rokoch 1880 – 1881 a 1883 – 1884 dekan na kolegiálnej právnickej akadémii.

Narodil sa 21. apríla 1820 v Kukovej.¹³ Pochádzal z rodiny evanjelického kňaza Andreja Schuleka, hlavného seniora Zemplínsko-šarišsko-abovského seniorátu, ab-

12 Pozri aj VASIL'OVÁ, Darina: Gustáv Schulek – profesor prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie, jeden z najvyhládavanejších prešovských advokátov/Gustáv Schulek – Professor der Prešover kollegialen Juristischen Akademie, einer der ausgesuchtesten Prešover Juristen. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts* : Zborník elektronických verzií príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge. Ed. Darina Vasil'ová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 49-54. ISBN 80-7165-487-6.

13 ŠA Prešov, fond EKP, EKP – PA 1879 – 1901; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11, 19, 25 – 31. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1879/80 – 1886/87 iskolai évről; Az eperjesi ág. hitv. ev. kerületi Collegium értesítője az 1887/88 – 1894–1895 iskolai évről; A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1895–1896 – 1900 – 1901 iskolai évről*; Informatívne HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet.* Kassa

solventa prešovského kolégia. Základy vzdelania získal doma v čase od jesene 1824 do leta 1829. Triedu gramatistov (1. a 2. trieda gymnázia) navštevoval v školskom roku 1829/30 a 1830/31 na nižšom evanjelickej gymnázium v Bardejove. V roku 1831 v dôsledku šírenia roľníckeho povstania aj v okolí Rožňavy, rozhodol otec, že školský rok 1831/32 (ako prvák syntaxista) strávi s Mikulášom Bánóom. Ako druhák syntaxista v školskom roku 1832/33 navštevoval gymnázium v Rožňave. V rokoch 1833 – 1838 študoval na evanjelickej Kolégiu v Prešove.¹⁴ V školskom roku 1838/39 pracoval ako súkromný vychovávateľ. Prvú časť praxe v Prešove, druhú časť v Pešti. Skúšky z verejného práva a zmenkového práva absolvoval v roku 1841. V rokoch 1841 – 1848 pôsobil ako prešovský právnik, verejný a zmenkový advokát. Za zmenkového notára bol menovaný v roku 1844. Bezplatne pôsobil ako právnik a zapisovateľ Šarišsko-zemplínsko-abovského seniorátu, zaviedol maďarčinu ako notársky jazyk.

V rokoch 1848 – 1849 patril k priamym účastníkom revolučných udalostí. S prešovskou domobranou odišiel 8. decembra 1848 do Košíc, začiatkom roka 1849 sa zúčastnil niekoľkých bitiek (na Košickom vrchu, Branisku), následne sa stal členom dobrovoľníckeho zboru v Miškovci. Po rozpustení dobrovoľníkov sa 5. februára 1849 vrátil do Prešova, Cisársky generál Vogel ho dal 13. apríla 1849 zajať. Bol väznený v starej kasárni a na druhý deň bez vynesenia rozsudku odvezený do haličského Tarnova a väznený. Po mnohých intervenciách ho z tarnovského vojenského väzenia 5. mája 1849 prepustili. Po návrate domov bol vládny komisárom Luzsenszkým poverený spísaním a konfiškáciou majetku vlastizradcov, ktorí odišli s rakúskou armádou. Ešte pred dokončením práce musel 21. júna 1849 utiecť pred cárskou ruskou armádou. Až do polovice augusta 1850 sa ukrýval v Pešti, odišiel smerom k Világošu, krátko pobudol v Biharskej, Sabolčskej i Peštianskej župe. Prihlásil sa na košickú cisársko-kráľovskú vojenskú stolicu. V septembri 1849 sa vrátil do Prešova. Pokračoval v právnickej praxi. Stal sa jedným z najvyhládavanejších advokátov.

Ako odborníka na právne vedy a znamenitého praktika ho kolegiálny správny výbor zvolil 9. septembra 1851 za profesora práva na uvoľnenú katedru po Andrejovi Csupkovi. Miesto prijal. Začala prvá etapa jeho pôsobenia na kolegiálnej právnickej akadémii. Trvala veľmi krátko. Na konci školského roka 1851/52 od 20. júna 1852 mal výučbu právnych vied zakázanú nariadením cisársko-kráľovského

: Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 379; Nyugdíjba vonulótanfériak (Schulek G.). In: *Eperjesi Lapok*, roč. 26, 7. júla 1901, č. 27, s. 2; *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1901 – 1902 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1902, s. 3 – 8; Schulek Gustav 1820 – 1905. In: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1905 – 1906 tanévről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1906, s. 13 – 19; *Informatívne Slovenský biografický slovník 5*. Zodp. red. Augustín Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1992. Šulek, Gustáv, s. 544.

14 Slovenský biografický slovník 5 uvádza, že Schulek začal študovať v Prešove až v roku 1836. Pozri *Slovenský biografický slovník 5*. Zodp. red. Augustín Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1992. Šulek, Gustáv, s. 544.

arcikniežaťa Albrechta „*kvôli správaniu sa počas národnoslobodzovacieho boja*“¹⁵, ako profesor práva bol zosadený z politických dôvodov. Týmto aktom dočasne zanikol aj prešovský kolegiálny právnický náukobeh.

Schulekovi bolo zakázané vykonávanie advokátskej praxe. Mohol ju robiť iba pod menom iného advokáta. V roku 1854 získal späť povolenie k praxi, s podmienkou absolvovania náročných skúšok z rakúskeho práva. V tom čase bol zvolený za člena komisie, ktorá mala preskúmať nový jednotný občiansky súdny poriadok a možnosti jeho zavedenia.

Po obnove štúdia práva začal v školskom roku 1861/62 opätovne učiť. Začala druhá etapa jeho pôsobenia na právnickej akadémii. Bezplatne prednášal uhorské a rakúske občianske právo, trestné právo, zmenkové a obchodné právo. V júni 1862 mu bola vyslovená vďaka za bezplatnú prácu. Tretikrát ho kolegiálny patronát zvolil za profesora „celého“ práva 16. júla 1864. Uvedené disciplíny prednášal ďalej „*20 hodín týždenne po 60, resp. 55 minútach, dennými kolokviami, polročnými bezplatnými skúškami a záverečnými teoretickými skúškami využil každú minútu deväťmesačného študijného obdobia*“¹⁶ ale opäť iba krátke obdobie. Vo výročnej správe kolégia za školský rok 1869/70 sa dočítame: „*Gustáv Schulek – presný, dôkladný a úctyhodný profesor práva v školskom roku 1867/68, na konci prvého polroka podal výpoveď, aby svoj čas mohol venovať výlučne právnickým záležitostiam.*“¹⁷ Po ukončení školského roku 1867/68 odišiel z profesorského miesta, pretože právnické záležitosti a zmenkové právo mu zaberali množstvo času. Po reorganizácii právnického kurzu na štvorročnú právnickú akadémiu bol v lete 1879 kolegiálnym patronátom po štvrtý raz zvolený za kolegiálneho verejného riadneho profesora uhorského a rakúskeho občianskeho práva, občianskeho sporového a nesporového poriadku, banského práva.

Popri učení vykonával advokátsku prax, pretože bol presvedčený, že iba ten je dobrým učiteľom, kto vykonáva advokátske povolanie. Medzi študentmi bol veľmi obľúbený pre svoju odbornú erudovanosť a zmysel pre spravodlivosť. Svedčí o tom aj jeho postoj v roku 1882 v súvislosti s kauzou Gustáv Maršall a spol. v čase, kedy študenta právnickej akadémie Gustáva Maršala a jeho konškolákov obvinili z pokusu o založenie slovenského spolku Zora a pre panslavizmus vylúčili zo štúdia. Profesor Gustáv Schulek bol jedným z profesorov, ktorí právne argumentovali o nezmyselnosti prípadu a postavili sa proti vylúčeniu študentov.

Angažoval sa v odborných právnických združeniach. Patril k iniciátorom zmien v súdnom zákonodarstve. V rokoch 1872 – 1875, do zriadenia právnickej

15 Schulek Gustav 1820 – 1905. In: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1905 – 1906 tanévről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1906, s. 15.

16 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 37. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1901–1902 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1902, s. 6.

17 *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1869/70 tanévi értesítvénye*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank nyomdája, 1870, s. 5.

komory, predsedal Šarišskému spolku advokátov, v ktorom bol od roku 1869 aktívnym členom. Vypracoval stanovy spolku. Do činnosti spolku prispieval odbornými prednáškami zameranými na problematiku novelizácie zákonov o notárskych predpisoch. Uhorskému kráľovskému ministerstvu spravodlivosti podal niekoľko podrobných návrhov týkajúcich sa súdneho poriadku. Bol členom prvého krajinského právnického zasadnutia v roku 1870 s 1 500 členmi. Podal návrh na neodkladnú reformu uhorského poskytovania spravodlivosti. Na jednom zo stretnutí vystúpil s ďalším návrhom zameraným na reorganizáciu právnického školstva: presadzoval názor, aby právnické školy vznikali iba ako štátne školy, aby slabšie „vidiecke“ (mimo Pešti – D. V.) školy zanikli a silnejšie „vidiecke“ právnické školy boli zrovnoprávnené so štátnymi štátovednými a právovednými fakultami. Vo svojom návrhu reformy právnického štúdia zdôvodnil aj potrebu zriadenia katedier histórie a filozofie na právnických akadémiách. Jeho návrh bol jednomyseľne prijatý.¹⁸ Začiatkom roku 1873 vypracoval a podal ministerstvu spravodlivosti ďalší návrh reformy týkajúci sa štátnych známok a iných foriem štátnych príjmov bez akéhokoľvek zaťaženia občanov. Aktivizoval sa aj v práci prešovskej advokátskej komory, od roku 1889 bol jej podpredsedom.

Autor učebných textov pre študentov práva v čase, kedy neboli z niektorých právnych vied podobné uhorské učebnice ako v Rakúsku. Schulekove texty používali aj jeho nástupcovia: z trestného práva 62 kapitolové texty *Büntetöjogtant* podobné učebnici dr. Teodora Paulera a 8 – 9 kapitolové učebné texty zo základov zmenkového práva *Váltójogi alaptan* (v školskom roku 1861/62, v rokoch 1864 – 1866, 1879 s doplnením nových zákonov, aby ich evidovali poslucháči práva). Na kolégiu pôsobil do roku 1901.

Ján Tillisch (24. máj 1822 Mníšek nad Hnilcom, Slovensko – 26. marec 1886 Prešov, Slovensko)¹⁹ – teológ, pedagóg. Profesor a dekan kolegiálneho teologického ústavu, profesor kolegiálnej právnickej akadémie. Od roku 1851 pôsobil na teologickej škole prešovského kolégia ako mimoriadny profesor cirkevného práva a jazykov, od roku 1869 ako riadny profesor cirkevných dejín, cirkevného práva a teologickej encyklopediky. V rokoch 1875 – 1884 dekanom teologického ústavu. V roku 1851 a v rokoch 1861 – 1886 pôsobil na právnickom kurze ako riadny profesor cirkevného práva a neskôr aj cirkevných dejín a dejín filozofie.

18 Návrh Gustáva Schuleka na reformu právnického štúdia bol publikovaný v ročenke právnického zasadnutia *Évkönyvében* z roku 1870, s. 319 – 325.

19 Pozri VASILEOVÁ, Darina: „*Pracoval celým srdcom a dušou...*“ – Ján Tillisch – riadny profesor teologických historických vied na prešovskom kolégiu, „*Er arbeitete mit dem ganzen Herzen und Seele...*“ – Ján Tillisch – ordentlicher Professor der theologischen und historischen Wissenschaften am Prešover Kollegium. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts* : Zborník elektronických verzií príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge. Ed. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 55 – 59. ISBN 80-7165-487-6.

Základné vzdelanie získal od roku 1829 v rodnom meste. V štúdiu pokračoval na evanjelickom kolégiu v Prešove. V roku 1844 úspešne zložil kandidátske skúšky u superintendeta Pavla Jozeffyho v Tisovci. Do roku 1848 pôsobil ako vychovávateľ. V rokoch 1849 – 1851 študoval teológiu a filozofiu na známych univerzitách v Jene a Halle.

Od začiatku októbra 1851 pôsobil na teologickom ústave prešovského kolégia ako mimoriadny profesor cirkevného práva a jazykov, od roku 1869 ako riadny profesor cirkevných dejín, cirkevného práva a teologickej encyklopediky, od roku 1882 verejný riadny profesor teologických historických vied a Starého zákona.²⁰ V roku 1851 a opätovne od roku 1861 až do svojej smrti pôsobil na právnickom náukobehu, od roku 1871 uvádzaný ako riadny profesor katolíckeho cirkevného práva a protestantského cirkevného práva, od roku 1880 verejný mimoriadny profesor všeobecných cirkevných dejín a dejín filozofie.

V rokoch 1875 – 1884 vykonával funkciu dekana teologického ústavu. Od roku 1884 predseda vzdelávacieho výboru Potiského dištriktu, člen generálnej skúšobnej komisie. Zomrel po dlhšej chorobe 26. marca 1886 v Prešove. V druhom polroku školského roku 1885/86 po ňom prevzal výučbu Matej Szlávik. Na spomienkovej slávnosti v roku 1886 spomienkový príhovor predniesol poslucháč štvrtého ročníka teologickej akadémie Otto Schultze, ktorý akademickej obci kolégia pripomenul, že Ján Tillisch bol človek, ktorý sa počas 35 rokov svojho pôsobenia snažil vychovávať a viesť svojich študentov „*k vernosti k Bohu ako k najčistejšiemu prameňu života...*“²¹

Bol príkladom obetavosti a zanietenosti človeka pre prácu učiteľa. Počas svojho 35-ročného pôsobenia na prešovskom kolégiu si prednáškami z cirkevných dejín a cirkevného práva i brilantným ovládaním cudzích jazykov získal srdcia budúcich teológov i právnikov. Absolventi kolegiálnych ústavov na jeho výučbu spomínali aj po rokoch s úctou a vďakou. Bol pedagógom v pravom slova zmysle. Aktivizoval sa v práci nemeckého homiletického krúžku pre študentov teologického ústavu.

Karol Glós (26. november 1821 Jelšava, Slovensko – 7. október 1907 Miškolc, Maďarsko)²² – právnik, národohospodár, pedagóg. Profesor a dekan prešovskej

20 O jeho pôsobení do roku 1886 bližšie ŠA Prešov, fond EKP, EKP – TA 1851 – 1886; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1869/70 – 1885/86 iskolai évről.*

21 HÖRK, Jozef: *Emlékünnevény melyet Dr. Vandrák András, Otrokocsi Végh Dániel és Tillisch János volt coll. tanárok emlékezetére ült az eperjesi ev. ker. collegium. Eperjesen 1886. Junius 6-kán.* Eperjes : Kósch Árpád könyvnyomdája, 1886, s. 16-18.

22 Bližšie HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet.* Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 378; Id. Glós Károly az eperjesi jogakadémia nyug. jogtanára. In: ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 44. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1907–1908 tanévről.* Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1908, s. 9; *Slovenský biografický slovník 2.* Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Glós, Karol, s. 194, pričom niektoré informácie o Karolovi Glósovi sú nesprávne uvádzané: na evanjelickom kolégiu pôsobil nie v rokoch

kolegiálnej právnickej akadémie. Odborník v oblasti štátnej vedy. V rokoch 1861 – 1864 pôsobil ako kolegiálny profesor práva. Po roku 1864 pracoval ako advokát. V rokoch 1881– 1897 opätovne prednášal na prešovskej kolegiálnej právnickej akadémii ako verejný riadny profesor politiky, finančníctva, uhorských finančných zákonov, dejín štátu a práva. Bol dekanom právnickej akadémie v školskom roku 1882/83, 1884/85, 1885/86.

Pochádzal z rodiny zemana Samuela Glósa. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Miškolci, Kežmarku a Levoči, právnický kurz u Andreja Csupku na prešovskom evanjelickej kolégiu. Poznatky z právnej vedy si rozšíril štúdiom na právnickej fakulte budapeštianskej univerzity. Po ukončení štúdia sa stal advokátom.

V rokoch 1851 – 1861 pôsobil v štátnych službách, bol župným úradníkom a stoličným sudcom v Zemplínskej župe. Po rozhodnutí kolegiálneho patronátu o znovuo tvorení právnického kurzu bol na kolegiálnom patronátom valnom zhromaždení 2. septembra 1861 zvolený za riadneho profesora práva. Katedru obsadil 15. septembra 1861. Prednášal politiku, uhorské občianske súkromné právo a rakúske právo. Svojou čínorodou a vytrvalou prácou v značnej miere prispel k výraznému rozvoju právnického náukobehu v ťažkých začiatkoch. V roku 1862 založil právnickú knižnicu. V júni 1864 opustil profesorské miesto a vrátil sa k advokátstvu. Stal sa správcom majetku rodiny Dessewffyovcov. Žil a pracoval v Királyteleku v Sabolčskej župe.

Po reorganizácii právnického kurzu na štvorročnú právnickú akadémiu bolo potrebné prijať viacerých profesorov s právnickou kvalifikáciou. Kolegiálny patronát oslovil aj Karola Glósa a po jeho súhlase ho na svojom valnom zhromaždení v júli 1881 zvolil za profesora práva. Na tejto pozícii pôsobil skoro dve desaťročia, „*pútaťavými prednáškami zaujal študentov, pre svoju milú a veselú povahu ho mali radi aj jeho kolegovia. Vždy sa snažil svojimi radami pomôcť kolégiu.*“²³ Pre študentov právnickej akadémie zabezpečoval výučbu do roku 1897. Prednášal nasledujúce disciplíny: ústavná a vládna politika, finančníctvo, uhorské finančné zákony, štatistika uhorského štátu, európske dejiny práva, dejiny uhorskej ústavy a práva priebežne doplňované o špeciálne kolégiá.²⁴

1861 – 1881, ale iba do roku 1864 a opätovne 1881 – 1897. Taktiež Slovenský biografický slovník uvádza, že Karol Glós bol nositeľom akademického titulu JUDr., ale v archívnych materiáloch nemal nikdy pred menom doktorát uvedený, pričom v dokumentácii právnickej akadémie bol pri uvádzaní titulov veľmi dôsledný. Pozri ŠA Prešov, fond EKP za roky 1861 – 1864 a porovnaj s výročnými správami kolégia po roku 1869 a následne po roku 1881.

23 Id. Glós Károly az eperjesi jogakadémia nyug. jogtanára. In: ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 44. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1907–1908 tanévről.* Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1908, s. 9.

24 Bližšie ŠA Prešov, fond EKP, EKP – TA 1881 – 1897; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 17 – 19, 25 – 29. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1881/82 – 1886/87 iskolai évről; Az eperjesi ág. hitv. ev. kerületi Collegium értesítője az 1887 – 1888 – 1894–1895 iskolai évről; A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1895 – 1896 – 1896 – 1897 iskolai évről.*

Pôsobil ako verejný a zmenkový advokát. Od roku 1881 bol verejný riadny profesor politiky, finančníctva a uhorských finančných zákonov, od roku 1883 uvádzaný ako verejný riadny profesor politiky, finančníctva, uhorských finančných zákonov, dejín štátu a práva, od roku 1884 odborné zameranie ostalo, iba dejiny štátu a práva boli obsahovo zamerané iba na dejiny práva. Opakovane bol dekanom právnickej akadémie – v školských rokoch 1882/83, 1884/85, 1885/86, prodekanom 1886/87, 1887/88, 1888/89, 1891/92.

Aj keď prednášal veľmi krátko, študenti si jeho vedecky erudované prednášky veľmi obľúbili. S jeho menom je spojené založenie právnickej knižnice kolégia, ktorá postupom času rozšírila svoje fondy o odbornú monografickú i časopiseckú literatúru potrebnú pre rozšírenie odborných poznatkov budúcich právnikov. K výchovno-vzdelávacej práci sa vrátil až ako 60-ročný, obohatený množstvom odborných skúseností z vlastnej právnickej praxe, ktoré prezentoval prešovským poslucháčom práva spájajúc právnickú teóriu s praxou. Kolegovia a študenti „s hlbokou vdakou, uznaním a ľútosťou dávali zbohom nadšenému vedcovi právnickej akadémie“²⁵ pri odchode.

Jozef Adolf Herfurth (13. november 1820 Prešov, Slovensko – 27. november 1895 Prešov, Slovensko)²⁶ – právnik, pedagóg, numizmatik. Profesor kolegiálneho vyššieho gymnázia, kolegiálneho právnického kurzu, kolegiálneho teologického ústavu. V rokoch 1850 – 1890 pôsobil ako profesor dejepisu a zemepisu na kolegiálnom vyššom gymnázii. V rokoch 1861 – 1875 sa stal riadnym profesorom dejín uhorskej ústavy a uhorského práva na kolegiálnom právnickom kurze. Do roku 1854 pôsobil na kolegiálnom teologickom ústave ako profesor cirkevného práva.

Pochádzal z rodiny nemeckého hudobníka – klaviristu, organistu, hobojistu a skladateľa chrámovej svetskej hudby, mešťanostu Karola Herfurtha, ktorý sa v meste usadil. Základnú a strednú školu navštevoval v Prešove. V rokoch 1834 – 1836 gymnazista 3. – 4. triedy v Rožňave, v rokoch 1836 – 1840 navštevoval kolégium v Prešove. Po ukončení gymnázia študoval právo a popri tom, podľa vtedajších zvyklostí, na akademickom kurze aj teológiu na prešovskom evanjelickom kolégiu, zaujímal sa najmä o cirkevné dejiny. V školskom roku 1840/41 ukončil štúdium a na jar roku 1841 odišiel do rodiny baróna Jána Podmaniczkeho, kde pôsobil ako vychovávateľ. V roku 1843 odišiel, aby si doplnil poznatky z uvedených odborov štúdiom v Bratislave, Viedni, Prahe, Drážďanoch, Lipsku, na univerzite v Jene a v jarnom semestri 1844 štúdiom práva a estetiky v Tübingene. Odtiaľ sa vydal na

25 Id. Glós Károly az eperjesi jogakadémia nyug. jogtanára. In: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1907 – 1908 tanévről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1908, s. 9.

26 HÖRK, Jozef: Herfurth Józef emlékezete. * 1820. nov. 13-án, † 1895. nov. 27-én. In: *ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 29. A tiszai á. h. ev. egyházkerületi Collegium értesítője az 1895 – 96 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1896, s. 15-17; HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet*. Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 373 – 374; Informatívne *Slovenský biografický slovník 2*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 320.

cestu prechádzajúcu južným Nemeckom, a Švajčiarskom, okolím Rýna a stredným Nemeckom až do Berlína, kde strávil na univerzite školský rok 1844/45 štúdiom historických, zemepisných a filozofických vied. Do Prešova sa vrátil koncom leta 1849. Medzitým pôsobil ako vychovávateľ.

Na sklonku roku 1849 ho povolali na prešovské kolégium, kde začal od januára 1850 pôsobiť ako náhradný učiteľ cirkevných dejín pre teológov. V nasledujúcom školskom roku 1850/51 vyučoval dejepis aj vo vyšších ročníkoch kolegiálneho gymnázia. V školskom roku 1851/52 bol poverený výučbou práva a cirkevného práva. Na kolegiálnom patronátom zhromaždení 19. júla 1852 bol zvolený za kolegiálneho gymnaziálneho riadneho profesora historických vied. Odvtedy vyučoval vo vyšších gymnaziálnych triedach všeobecné dejiny a uhorské dejiny, vlastivedu a krátke obdobie aj maďarský jazyk.²⁷ Na kolegiálnom teologickom ústave prednášal do roku 1854 cirkevné dejiny. Do roku 1890 pôsobil ako profesor dejepisu a zemepisu na kolegiálnom vyššom gymnáziu v Prešove, na znovuotvorenom právnickom kurze v rokoch 1861 – 1875 ako riadny profesor dejín uhorskej ústavy a uhorského práva.²⁸

Od roku 1872 bol archivárom a historikom evanjelickej cirkvi v Prešove. Zaoberal sa numizmatikou. Je pôvodcom rozsiahlej zbierky mincí a medailí, ktorej venoval všetok svoj voľný čas. V školskom roku 1875/76 ako predseda viedol Spevácky krúžok vyššieho gymnázia. Pre vysoký vek a zdravotné problémy požiadal kolegiálny správny výbor 16. novembra 1890 o jednoročnú dovolenku. Vzhľadom na to, že dosahoval výborné výchovno-vzdelávacie výsledky jeho žiadosti vyhovel. Bol vo funkcii výpomocného profesora. Po zlepšení zdravotného stavu bol na kolegiálnom patronátom zhromaždení 28. júna 1891 opätovne zvolený za riadneho profesora. Po tom, čo mu 1. – 2. júna 1893 predĺžili pracovnú zmluvu daroval kolégiu 3 000 zväzkov historických kníh a zbierku mincí v hodnote 6 500 zlatých.²⁹ Zbierka bola výsledkom jeho 35-ročnej zberateľskej vášne. Kolegiálna numizmatická zbierka slúžila k výučbe dejín už od sklonku 60. rokov 19. storočia. V školskom roku 1869/70 pozostávala z 1 310 kusov. Pri prednáškach využíval aj svoju súkromnú zbierku, ktorú tvorilo 2 500 numizmatických exponátov. Zbierka uhorských a sedmohradských mincí v jeho vlastníctve bola úplná, nachádzali sa

27 Výučbu do roku 1890 pozri ŠA Prešov, fond EKP, EKP – PA 1850 – 1890; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 9-11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1869/70 – 1886/87 iskolai évről*; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 19. *Az eperjesi ág. hitv. kerületi Collegium értesítője az 1887/88 – 1889/90-ik iskolai évről*.

28 *Slovenský biografický slovník* 2. Zomp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Herfurt, Jozef Adolf, s. 320 nesprávne uvádza, že Jozef Herfurth študoval právo v Prešove v rokoch 1840 – 1843; HÖRK, Jozef: Herfurth Józef emlékezete. * 1820. nov. 13-án, † 1895. nov. 27-én. In: ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 29. *A tiszai á. h. ev. egyházkerületi Collegium értesítője az 1895–96 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1896, s. 16 nesprávne uvádza, že na práve pôsobil od roku 1864 – D. V.

29 HÖRK, Jozef: Herfurth Józef emlékezete. * 1820. nov. 13-án, † 1895. nov. 27-én. In: ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 29. *A tiszai á. h. ev. egyházkerületi Collegium értesítője az 1895 – 96 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1896, s. 16.

tu aj rôzne unikáty. Značnú pozornosť venoval histórii vzniku mincí. Jeho žiakov upútali mince z obdobia reformácie, bojov Nizozemska a Španielska, tridsaťročnej vojny, anglickej revolúcie, nechýbali mince vzťahujúce sa k jednotlivým štátnikom, veliteľom, zbierka gréckych a rímskych mincí, ktorá ponúkala poučenie z historického, ale aj z geografického hľadiska.³⁰

Patril k reprezentantom uhorskej štátnej právnej vedy. Odbornú problematiku z oblasti práva nepublikoval. Viac sa venoval spomínanej archivárskej práci a zvedľadovaniu numizmatickej zbierky. Spoluautor pamätnice k 100. výročiu narodenia Ferenc Kazinczyho³¹ publikovanú pod názvom *Kazinczy Ferenc évszázados örömemléke Eperjesen...* (Sárospatak 1859). Osobnosť Jozefa Herfurtha zaujala kolegiálneho profesora Ľudovíta Frenyóa, ktorý literárne spracoval obdobie mladosti Jozefa Herfurtha v práci *Herfurth Józef ifjúkora* a následne aj publikoval (Prešov 1907).

Štefan Irányi (26. december 1816 Obišovce, Slovensko – 20. november 1884 Prešov, Slovensko)³² – právnik, učiteľ, spisovateľ. Profesor práva na kolegiálnom právnickom náukobehu v roku 1867 a v školskom roku 1871/72.

Pochádzal z rodiny evanjelického farára Daniela Halbschuha. Jeho brat Daniel bol známy maďarský politik a účastník marcovej revolúcie 1848. Štefan Irányi študoval na evanjelickom lýceu v Kežmarku a na prešovskom kolégiu. V roku 1841 získal advokátsky diplom. Už v mladosti sa priatelil s Fridrichom Kerényim, Michalom Tompom, prostredníctvom ktorých sa zoznámil aj s Alexandrom Petőfim. Počas krátkeho pobytu Petőfiho v Prešove sa traja básnici – Kerényi, Tompa a Petőfi rozhodli usporiadať súťaž v lyrickej poézii o jednom z miest v okolí Prešova. Štefan Irányi bol svedkom uvedenej súťaže v poézii v roku 1845 v Prešove.³³ Do roku 1848

30 *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1869/70 tanévi értesítvénye*. Eperjes : Ipar- és Hitelbank nyomdája, 1870, s. 36.

31 Ferenc Kazinczy (1759 – 1831) – maďarský básnik. Predstaviteľ maďarskej literatúry reformného obdobia. Ideológ osvietenstva, organizátor literárneho diania a jazykovej obnovy maďarskej spoločnosti. V roku 1788 patril k zakladateľom literárnej a kritckej revue Magyar Museum. Pozri *Rukovät' literatúry*. Zost. Viera Žemberová. Košice; Bratislava : PEZOLT PVD; Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998, s. 264; KONTLER, László: *Dějiny Maďarska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 201-202, 205-207, 248, 459, 463, 465, 467, 488.

32 HÖRK, Jozef: Herfurth Józef emlékezete. * 1820. nov. 13-án, † 1895. nov. 27-én. In: ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 29. *A tiszai á. h. ev. egyházkerületi Collegium értesítője az 1895 – 96 iskolai évről*. Eperjesen : Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1896, s. 15-17; HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet*. Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 373 – 374; Informatívne *Slovenský biografický slovník 2*. Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 320.

33 Z okolia Prešova si mladí básnici vybrali chatku pod Wilecovou hôrkou, ktorej dali romantický názov Lesný domček a každý o nej zložil romanticky ladenú báseň. Na pamiatku tejto súťaže dal Széchényiho krúžok v Prešove postaviť v roku 1883 kamenný pomník s pamätnou tabuľou. Pozri *Sprievodca po historickom Prešove*. Zost. Peter Švorc. Prešov : Univerzum, 1997, s. 108.

bol advokátom a zmenkovým notárom v Prešove. V rokoch 1848 – 1849 pôsobil ako vojenský sudca. Zúčastnil sa niekoľkých bitiek. Pri obliehaní Budy bol jedným z prvých, ktorí 21. mája zdolali mestské múry a nastokli národnú zástavu. Za tento čin získal na mieste vyznamenanie. Po porážke revolúcie sa dostal niekoľkokrát do zajatia. Aby sa jeho mladší brat Daniel zachránil, vyhlásil sa za neho a odsúdili ho na trest smrti. Na intervenciu grófa Tomáša Szirmayho sa poprava nekonala. Po niekoľkoročnom väznení bol zaradený do vojska a mal zákaz vykonávať advokátske povolanie. V roku 1860 sa stal kráľovským hlavným slúžnym Šarišskej župy.

V roku 1867 pôsobil na právnickom kurze prešovského kolégia. V školskom roku 1871/72 počas neprítomnosti dr. Tomáša Vécseya od novembra 1871 do januára 1872 zabezpečoval pre študentov prednášky z rímskeho práva a porovnávacjej štatistiky európskych štátov. V roku 1872 bol menovaný sedriálnym sudcom v Prešove.

Bol publikačne činným. Prispieval do miestnych novín Eperjesi Lapok a Sárosmegeyi Közlöny a budapeštianskych novín.

Baltazár Ujhelyi – právnik. Profesor kolegiálneho právnického náukobehu v rokoch 1868 – 1869.

Na uvoľnenú katedru práva prešovského právnického náukobehu bol kolegiálnym patronátom zvolený 9. augusta 1868. Nastúpil začiatkom školského roku 1868/69. Na kolégiu zotrval iba jeden školský rok. Prednášal uhorské súkromné právo, rakúske občianske právo a uhorské sporové a nesporové konanie. Postihla ho veľká rodinná tragédia. 21. apríla 1869 odstúpil. Bola mu vyslovená úprimná vďaka.³⁴ Jeho miesto obsadil Ferdinand Liszka.

Ferdinand Liszka³⁵ – právnik, pedagóg. Profesor kolegiálneho právnického kurzu v rokoch 1869 – 1875.

Bol zmenkovým a verejným advokátom. Kolegiálne patronátne zhromaždenie ho zvolilo na katedru práva 22. júna 1869. Na prešovskom právnickom náukobehu prednášal od školského roku 1869/70 ako profesor uhorského občianskeho a trestného práva a jurisdikcie po tom, čo 1. septembra 1869 zložil profesorský sľub. Zabezpečoval výučbu nasledujúcich disciplín: trestné právo a poriadok, uhorské občianske súkromné právo, predpisy pozemkovej knihy, trestné právo, trestný poriadok a mnohé iné.³⁶

Od roku 1869 bol členom štátnej skúšobnej komisie pre sudcovské skúšky. V roku 1873, od januára 1874 a v roku 1875 zastával funkciu kolegiálneho právnika.

34 *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1869/70 tanévi értesítvénye.* Eperjes : Ipar- és Hitelbank nyomdája, 1870, s. 5-6.

35 ŠA Prešov, fond EKP, EKP – PA 1869 – 1875; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1869/70 – 1874/75.*

36 Bližšie fond EKP, EKP – PA 1869 – 1876; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1869/70 – 1875/76 iskolai évről.*

V rokoch 1870 – 1875 bol predsedom Čitateľského spolku prešovských poslucháčov práva.

JUDr. Július Fekete (26. júl 1840 Stulaňany, Slovensko – 1919 Budapešť, Maďarsko)³⁷ – právnik, učiteľ, priekopník uhorskej kriminalistiky. Profesor kolegiálneho právnického kurzu v rokoch 1869 – 1876.

Pochádzal z rodiny zemana, veľkostatkára Melchiora Fekete. Študoval na gymnáziu v Prešove, právo na kolégiu v Prešove a na právnickej fakulte peštianskej univerzity. V roku 1866 zložil advokátsku skúšku. Jeho túžbou bolo študovať tajomstvá policajného života. A tak nasledujúci rok 1867 absolvoval študijný pobyt v Paríži a Londýne. V roku 1875 získal akademický titul JUDr.

Kolegiálne patronátne zhromaždenie ho zvolilo na právnickú katedru 2. augusta 1869. Od 1. septembra 1869, kedy zložil profesorský sľub pôsobil ako riadny profesor rakúskeho práva, zmenkového práva, banského práva, správneho práva a politiky na prešovskom kolegiálnom právnickom náukobehu, od roku 1872 bol uvádzaný ako riadny profesor rakúskeho práva, zmenkového práva, banského práva a štátovedy. Pôsobenie na právnickom kurze ukončil dočasným uzatvorením kurzu po školskom roku 1875/76.

Počas siedmich školských rokov zabezpečoval výučbu nasledujúcich disciplín: ústavná a riadiaca politika, rakúsky občiansky zákonník, Bankrotové zákony, obchodné a zmenkové právo, uhorské správne právo, banské právo, politika, uhorské verejné právo a mnohé iné predmety.³⁸ Kvôli lepšiemu pochopeniu banského práva sa v školskom roku 1872/73 viacerí poslucháči práva pod jeho vedením zúčastnili výletu a pozreli si bane v Gelnici.³⁹

V druhom polroku školského roku 1875/76 vykonával prácu zapisovateľa profesorského zboru akadémie. V školskom roku 1869/70 predsedal Čitateľskému spolku prešovských poslucháčov práva.

V roku 1878 bol vymenovaný za sudcu kráľovského súdu v Zlatých Moravciach, kde pôsobil až do roku 1893. V roku 1893 bol preložený za sudcu na budapeštiansku kráľovskú súdnu stolicu, kde zotrval až do roku 1906. Zomrel v Budapešti v roku 1919.

Jeden z priekopníkov uhorskej kriminalistiky. Zaoberal sa najmä etiológiou (príčinou vzniku) trestných činov a kriminalitou mládeže. Autor návrhov na reformu trestného poriadku a odborných monografických prác *Az iszákosság és annak be-*

-
- 37 Bližšie ŠA Prešov, fond EKP, EKP – PA 1869 – 1876; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1869/70 – 1875/76; A Pallas nagy lexikona* 7. Budapest : Pallas Irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1900. Fekete Gyula, s. 2; Informatívne *Slovenský biografický slovník 2*. Zomp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Fekete, Július, s. 67.
- 38 Bližšie ŠA Prešov, fond EKP, EKP – PA 1869 – 1876; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1869/70 – 1875/76 iskolai évről*.
- 39 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 11. *Az eperjesi evang. ker. Collegium 1872/3 tanévi értesítője*. Eperjes 1873, s. 4.

folyása a társadalom életrend-jére és az ellene való védelem irányelvei (Budapešť 1891), *A dologház és lákoi* (Budapešť 1891), *Az elhagyott gyermekek és a büntettesek gondozása* (Budapešť 1893), *A magánelzárás* (Budapešť 1903), *A munkásság helyzete* (Budapešť 1908). Prvá z uvedených prác bola zameraná na problematiku alkoholizmu a jeho vplyv na život v spoločnosti. Bola odmenená Uhorskou akadémiou vied a niektoré jej časti boli publikované aj v anglickej *Temperance Chronicle*. Tretia z uvedených prác bola obsahovo zameraná na starostlivosť o opustené deti a problematiku trestov pre mladistvých. Odbornými článkami z kruhu policajného práva a kriminalistiky prispieval do odborných časopisov v Uhorsku i zahraničí.

JUDr. Július Fekete i Ferdinand Liszka obohatili právny obzor prešovských poslucháčov práva prednáškami z rakúskeho práva, zmenkového práva, banského práva, správneho práva a politiky, uhorského súkromného práva, trestného práva a predpisov týkajúcich sa pozemkovej knihy. V predreformnom období právnického štúdia v Uhorsku šírením vedeckých poznatkov z právnej vedy i štátnej vedy uvedení kolegiálni profesori prispeli k rozvoju vyššieho odborného školstva v Prešove.

JUDr. Šimon Horovitz (február 1843 Veľký Šariš, Slovensko – 17. apríl 1927 Prešov, Slovensko)⁴⁰ – právnik, pedagóg, autor právnickej literatúry. Profesor kolegiálnej právnickej akadémie v rokoch 1875 – 1916.

Pochádzal z rodiny Lazara a Rebeky Horovitzových. Narodil sa vo februári 1843 vo Veľkom Šariši pri Prešove. Študoval na kráľovskom katolíckom vyššom gymnáziu v Prešove. Právnické vzdelanie získal na peštianskej a viedenskej univerzite. V roku 1869 mu bol udelený akademický titul JUDr. zo štátovedy a právnej vedy na budapeštianskej univerzite. O dva roky neskôr veľmi úspešne zložil advokátsku skúšku. V roku 1889 zložil skúšky na zmenkového advokáta.

V rokoch 1872 – 1878 pôsobil ako advokátsky pomocník a ako advokát v Prešove. V školskom roku 1874/75 začal prednášať aj na kolegiálnom právnickom náukobehu v Prešove. Od 1. septembra 1875 pôsobil ako riadny profesor práva na právnickom náukobehu, neskôr Právnickej akadémii v Prešove. Prednášal rímske právo, uhorské trestné právo, úvod do štátovedy a právnej vedy. V školskom roku 1876/77 a 1877/78, v čase prerušenia činnosti právnického kurzu nie je uvádzaný medzi profesorským zborom kolégia. Od školského roku 1878/79 je opäť na kolégiu

40 Bližšie ŠA Prešov, fond EKP – PA 1875 – 1917; ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 13 – 34, 39, 45, 51 – 52, 56. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1875/76 – 1886/87 iskolai évről; Az eperjesi ág. hitv. ev. kerületi Collegium értesítője az 1887/88 – 1894 – 95 iskolai évről; A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1895 – 96 – 1916/17 iskolai évről; A Pallas nagy lexikona 9.* Budapest : Pallas Irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1895. Horovitz Simon, s. 371; Dr. Horovitz Simon. In: *Uj Világ*, roč. 9, 24. apríla 1927, č. 17, s. 1; HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet.* Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 379; SZINNYEI, József: *Magyar írók. Élete és munkái a magyar tudományos akadémia megbízásából 5.* Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor, 1897. Horovitz Simon, s. 1116; Informatívne *Slovenský biografický slovník 2.* Zodp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská. Horovitz, Šimon, 1987, s. 386.

ako riadny profesor. Za riadneho profesora bol zvolený kolegiálnym patronátom 13. júla 1878. Po odstúpení Gustáva Schuleka bol dočasne poverený spravovaním záležitostí profesorského zboru právnickej akadémie. Od školského roku 1879/80 bol uvádzaný ako verejný riadny profesor rímskeho práva a trestného práva, od školského roku 1884/85 bolo k jeho menu a priezvisku dodané: znalec v oblasti právnej vedy, verejný a zmenkový advokát, nasledujúce roky advokát, od školského roku 1889/90 verejný a zmenkový advokát. Od školského roku 1902/03 uvádzaný ako znalec v oblasti právnej vedy a štátovedy. Od školského roku 1912/1913 verejný riadny profesor rímskeho práva a trestného práva hmotného a uhorského trestného práva procesného. Počas svojho pôsobenia do roku 1916 prednášal rôzne právne vedy, medzi ktorými dominovalo rímske právo (1875 – 1917 – D. V.), okrem toho sa s ním stretávali študenti na prednáškach a cvičeniach z rímskeho záložného práva, uhorského súkromného práva, rímskeho rodinného práva, trestného práva, prirodzeného práva či uhorského trestného práva hmotného.⁴¹

Za odbornú a pedagogickú činnosť mu bol vo februári 1912 Jeho kráľovským velením udelený titul kráľovského radcu. Vysoké vyznamenanie, ktoré vyvolalo radosť v kolégiu, ale aj v krajine mu odovzdal podžupan Jozef Táhy, kolegiálny dozorca. Vedenie kolégia spolu so študentmi usporiadalo kolegiálne oslavy. Slávnostný prejav predniesol Gejza Korbély – kolegiálny cirkevný predseda a za právnickú akadémiu jej dekan dr. Karol Mikler, ktorý vo vzťahu k oslávencovi zdôraznil slová: „...jeho múdrosť nech je skalou“.⁴²

Zomrel 17. apríla 1927 v Prešove. Prešovské maďarské periodikum Uj Világ v súvislosti s jeho úmrtím uviedlo: „Prešov stratil kus svojej histórie. Odprevali sme na posledný odpočinok muža, ktorého bystrosť, učenosť a vedomosti boli povestné aj ďaleko za hranicami Šariša, muža, ktorý prispieval k dobrej povesti nášho kraja. Dr. Horovitz, známy tisíciam študentov práva, držiteľ viacerých ocenení, steslenie puritánskeho ducha, náš prešovský spoluobčan... patrí dnes už minulosti. Jeho pamiatku budú s úctou uchovávať jeho kolegovia, poslucháči a priatelia.“⁴³

Ako člen komisie župnej samosprávy a župného vedenia i poslanec bol verejne spoločensky činným. Od roku 1892 člen Uhorského právnického spolku v Budapešti ako člen komisie pre väzenské právo. V školskom roku 1901/02 sa stal čestným členom Uhorského právnického spolku. Od školského roku 1895/96 člen župnej samosprávy Šarišskej župy, od školského roku 1904/05 člen centrálného výboru. Členom župnej samosprávy bol do roku 1908 a opätovne od školského roku 1910/11.

41 Údaje spracované na základe materiálov ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 13 – 34, 39, 45, 51 – 52, 56. *Az eperjesi evang. ker. Collegium értesítője az 1875/76 – 1886/87 iskolai évről; Az eperjesi ág. hitv. ev. kerületi Collegium értesítője az 1887/88 – 1894 – 95 iskolai évről; A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1895 – 96 – 1916/17 iskolai évről.*

42 ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 50. *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője 1911–1912 tanévről.* Eperjes : Kósch Árpád, 1912, s. 32.

43 Dr. Horovitz Simon. In: *Uj Világ*, roč. 9, 24. apríla 1927, č. 17, s. 1.

Od školského roku 1904/05 člen mestského zastupiteľstva slobodného kráľovského mesta Prešov.

Zaujímavé boli aj jeho publikačné aktivity vyplývajúce z vedeckej činnosti. Na svoju dobu patril k jedným z mála autorov učebníc rímskeho práva a trestného práva. Pre študentov práva napísal učebnicu rímskeho práva *A római jog tankönyve* (Prešov 1906/07), dejiny rímskeho práva a jeho hmotnej časti *A római jog történetek és anyagi részének tankönyve* (Prešov 1908). Problematike trestného práva zasvätil náuku o trestnom práve *Büntetőjogtant*, príspevok k trestnému systému *Adalékok a büntetési rendszerünkhöz* (Budapešť 1883), systematickú učebnicu a príručku trestného práva so zvláštnym zreteľom na praktický život *A magyar büntetőjog rendszeres tan- és kézikönyve, különös tekintettel a gyakorlati életre, általános rész* (Košice 1891). Spolupracoval na kodifikácii trestného práva. Prispieval do odborných časopisov, novín, právnického slovníka *Magyar jogi lexikon* a *Magánjogi Codificatió*n. Okrem odborných prác v oblasti právnej vedy písal aj poéziu.

V kruhu vedecky činných profesorov prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie sa zaoberal problematikou rímskeho práva a trestného práva. Uvedené disciplíny spolu s tematicky viazanými výberovými „špeciálnymi kolégiami“ prednášal budúcim právnikom vyše štyri desaťročia. Bol členom mestského zastupiteľstva i župnej samosprávy, patril medzi aktívnych účastníkov prešovského verejného života. Odbornými poznatkami a jazykovými schopnosťami udivoval nielen svojich poslucháčov, ale aj kolegov. Aj keď nepatril medzi funkcionárov kolégia, svojou erudovanou radou bol pripravený vždy pomôcť. Do 42-ročného pôsobenia Šimona Horovitzu na prešovskej kolegiálnej právnickej akadémii spadá obdobie znásobujúceho sa rozvoja tejto vzdelávacej inštitúcie pripravujúcej študentov na právnické povolanie najmä zo širokého okolia horného Uhorska. Bolo to obdobie jej vrcholného štádia rozvoja a práve Šimon Horovitz, po Tomášovi Vécseyovi, prispel značnou mierou k rozšíreniu poznatkov prešovských poslucháčov práva z odboru rímskeho práva: prednáškami i vedeckou erudíciou. Bol medzi tými profesormi školy, ktorí zanietene podporovali rozvoj odborného školstva a stáli v popredí obhajovania existencie prešovskej právnickej akadémie. Svojimi schopnosťami i rečníckym talentom sa snažil vyburcovať verejnosť k podpore zachovania akadémie. Bol rozvážnym človekom, nepodľahol nátlaku doby. Jeho ľudskosť sa prejavila aj v časoch obviňovania študentov z panslavizmu. Aj keď neuspel, stál na strane zákona a obhajoval študentov.

Okrem profesorov pokračujúcich vo výučbe spred roku 1876 ako prvý bol na zreorganizovanej právnickej akadémii za riadneho profesora práva od školského roku 1878/79 zvolený JUDr. Albert Berzeviczy. V roku 1876 bol za profesora právnickej akadémie zvolený aj Jozef Hörk, ale s výučbou začal až v roku 1879. V uvedenom roku ponuku kolegiálneho patronátu vyučovať na právnickej akadémii prijali aj JUDr. Eugen Sebestyén a JUDr. Alexander Selley. Súdne lekárstvo od roku 1879 prednášal MUDr. Gustáv Sztehló. Do zániku prešovskej kolegiálnej akadémie sa v jej profesorskom zbore vystriedali desiatky odborníkov na právnu vedu a štátnu vedu, ktorí svojou pedagogickou činnosťou prispeli k príprave budúcich právnikov, notárov či advokátov aj pre prostredie národnostne zmiešaného východného

Slovenska. Svojou vedeckovýskumnou činnosťou a z nej obsahovo vyplývajúcimi publikačnými aktivitami prispeli k rozvoju vedeckej, odbornej a literárnej knižnej kultúry, na svoju dobu vysoko pozitívne hodnotenej.

Pramene a literatúra

Štátny archív Prešov, fond Evanjelické kolégium Prešov.

A Pallas nagy lexikona 9. Budapest : Pallas Irodalmi és nyomdai részvénytársaság, 1895. Horovitz Simon, s. 371.

Dr. Horovitz Simon. In: *Uj Világ*, roč. 9, 24. apríla 1927, č. 17, s. 1.

Gyászbeszéd. Néhai tekintetes 's tudós Csupka András hites ügyvéd, eperjesi collegiumi jogtanár 's cs. kir. megyei törvényszéki ülnök úr emlékére, a' Collegium nagyteremében az iskolai közvizsgálatok alkalmával Jul. 19-kén 1852 évben, Hazslinszky Frigyes e. é. igazgató által elmondva. Eperjesen : Nyomt. Redlitz Ede, 1852, s. 4.

HORVÁTH, Edmund: Az eperjesi ág. ev. coll. jogakadémia multja és jelene rövid vonásokban. In: *Az eperjesi ker. evang. Collegium értesítője az 1885/86-ik iskolai évről.* Kassán : Nyomatott Bernovits Gusztáv könyvnyomdájában, 1886, s. 10.

HORVÁTH, Edmund: Az eperjesi jogakadémia legkiválóbb tanára (Czupka A.). In: *Eperjesi Lapok*, roč. 24, 26. februára 1890, č. 8, s. 1 – 2.

HÖRK, Jozef: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története. III. füzet.* Kassa : Nyom. ifj. Nauer Henrik könyv-, kö- és műnyomdájában, 1897, s. 325-434 + 51 s. Okmánytár.

HÖRK, Jozef: *Emlékünnepély melyet Dr. Vandrák András, Otrókocsi Végh Dániel és Tillisch János volt coll. tanárok emlékezetére ült az eperjesi ev. ker. collegium. Eperjesen 1886. Junius 6-kán.* Eperjes : Kösch Árpád könyvnyomdája, 1886. 23 s.

Id. Glós Károly az eperjesi jogakadémia nyug. jogtanára. In: *ŠA Prešov, fond EKP, inv. č. 44. A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi Collegiumának értesítője az 1907–1908 tanévről.* Eperjesen : Kösch Árpád könyvnyomtató-intézetéből, 1908, s. 9.

Nyugdíjba vonuló tanférfiak (Schulek G.). In: *Eperjesi Lapok*, roč. 26, 7. júla 1901, č. 27, s. 2.

Schulek Gusztáv. 1820 – 1905. In: *A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület eperjesi collegiumának értesítője az 1905–1906 iskolai évről.* Eperjes: Kösch Árpád könyvnyomtató – intézetéből, 1906, s. 13-19.

Slovenský biografický slovník 2. Zdp. red. Štefan Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Glós, Karol, s. 194; Fekete, Július, s. 67; Herfurt, Jozef Adolf, s. 320; Horovitz, Šimon, 1987, s. 386.

Slovenský biografický slovník 5. Zdp. red. Augustín Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1992. Šulek, Gustáv, s. 544.

SZINNYEI, József: *Magyar írók. Élete és munkái a magyar tudományos akadémia megbízásából* 5. Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor, 1897. Horovitz Simon, s. 1116.

- VASILOVÁ, Darina – FRANKOVÁ, Libuša: *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)*. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovien-sis. Monographia č. 135 ; AFPPh UP 333/414*. Prešov : Prešovská univerzita; Filozofická fakulta, 2011. 287 s. ISBN 978-80-555-0466-7.
- VASILOVÁ, Darina: Dr. Andrej Vandrák – príspevok k životu a dielu. In: *Dejiny : internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 1, 2006, č. 1 [online]. [cit. 2012-06-12]. Dostupné na internete: <<http://dejiny.unipo.sk/2006-1/08.htm>>. ISSN 1337-0707.
- VASILOVÁ, Darina: Gustáv Schulek – profesor prešovskej kolegiálnej právnickej akadémie, jeden z najvyhľadávanejších prešovských advokátov/Gustáv Schulek – Professor der Prešover kollegialen juristischen Akademie, einer der ausgesuchtesten Prešover Juristen. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 49-54. ISBN 80-7165-487-6.
- VASILOVÁ, Darina: „*Pracoval celým srdcom a dušou...*“ – Ján Tillisch – riadny profesor teologických historických vied na prešovskom kolégiu/„*Er arbeitete mit dem ganzen Herzen und Seele...*“ – Ján Tillisch – ordentlicher Professor der theologischen und historischen Wissenschaften am Prešover Kollegium. In: *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia/Persönlichkeiten des Prešover Schulwesens im historischen Kontext des 17. bis in die erste Hälfte des 20. Jahrhunderts : Zborník elektronických verzii príspevkov/Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge*. Ed. Darina Vasilová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 55-59. ISBN 80-7165-487-6.
- VASILOVÁ, Darina: *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a.v. (1850 – 1918) (Teologická akadémia a právnická akadémia)*. Prešov : Universum, 2008. 427 s. ISBN 978-80-89046-52-2.
- VASILOVÁ, Darina: Refórma štúdia práva na Kolégiu v Prešove v roku 1878. In: *Acta collegii evangelici Prešovien-sis VII. Miscellanea Anno 1999*. Ed. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 2000, s. 131-140. ISBN 80-967951-5-5.

Cirkev a národnouvedomovací proces v prostredí amerických Slovákov v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia^{1*}

Peter Švorc

ŠVORC, Petr. Church and Nation-building Among American Slovaks in First Two Decades of the 20th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 166-180.

The end of the 19th and the beginning of the 20th century were marked by a significant emigration of Slovak population to the USA, since Hungary and its intolerant national policies towards non-Hungarian nationalities contributed to the decision of many Slovaks to move abroad. Though their motivation was primarily economic, the national aspect played the role as well. Several Slovak associations were formed in the USA since the end of the 19th century, which focused on social matters of their members, as well as on their national awareness and enlightenment. Roman Catholic and Lutheran priests played an important role in these activities. The majority of Slovak priest active in USA was directly engaged in the nation-building activities and thanks to their influence among the people they were able to spread the ideas of nation-building among them. The article shows the participation of the above-mentioned churches in nation-building process of American Slovaks, as well as the activities of clergy coming to the USA with the support of the Hungarian government with the aim to eliminate this process.

Key words: Church, American Slovaks, Nation-building, 20th century

Fenomén cirkvi ako inštitucionalizovaný vzťah človeka k Bohu patrí takmer od jej vzniku k najsilnejšiemu fenoménu, ktoré sa spájajú so životom človeka, s jeho konkrétnou činnosťou, správaním sa, ba i jeho myslením. Vyplýva to zo špecifickej úlohy cirkvi a jej postavenia. Keď človek uveril v existenciu Boha a tento vzťah premietol aj do inštitucionálnej podoby, stala sa cirkev už neodmysliteľnou súčasťou jeho života.

Postavenie cirkvi v spoločnosti nebolo v dejinách rovnaké, menilo sa s dobou a ľuďmi, s poznaním, ktoré človek získaval. Vývojom a zmenami prechádzal aj vzťah veriacich k nej. Pri istom zovšeobecnení by sme ho mohli prirovnať k amplitúde, majúcej stúpajúcu i klesajúcu tendenciu. Malo to pravdaže rôzne príčiny, rozoberanie ktorých však nie je úlohou tohto príspevku.

Preto sa obmedzím len na konštatovanie, že hoci sa vzťah ľudí k cirkvi menil, nikdy k nej človek nezostal úplne ľahostajný a vo svojom vzťahu k nej indiferentný. Mám na mysli kresťanskú cirkev, bez ohľadu na jej vnútornú diferenciáciu na katolícku, protestantskú, či pravoslávnu cirkev. Táto diferenciácia je pravdaže len vonkajším prejavom, a to spolu so všetkými jej obradovými rozdielnosťami. Podstata spočíva vo viere v jedného Boha a v tom je vlastne kresťanská cirkev jednotná.

1 * Príspevok vznikol v rámci práce v Centre excelentnosti, Oddelenie pre štúdium migračných procesov v dejinách spoločnosti PU.

Univerzalizmus cirkvi v konkrétnych historických situáciách a v premietnutí sa cez konkrétnych predstaviteľov kresťanských cirkví vplýval nielen pozitívne, ale aj negatívne na riešenie mnohých vzťahov v spoločnosti, medzi ktoré môžeme priradiť aj vzťahy medzi rôznymi národmi.

V dejinách uhorského štátu to bol vzťah Maďarov a ostatných nemaďarských národov Uhorska. Národnostná problematika, národnostné vzťahy sa nemohli netýkať cirkvi ako jednej z najvýznamnejších inštitúcií spoločnosti. To, že boli predstaviteľmi cirkvi, na rôznych úrovniach cirkevnej hierarchie, kňazmi, ľudia rôznej národnosti, sa muselo zákonite odraziť aj v samotnej cirkvi a v jej postoji k riešeniu národnostných otázok. Uvedený univerzalizmus, nadnárodnosť cirkvi a v prípade katolíckej cirkvi aj nadštátnosť, jej dávali obrovské možnosti prispieť k spravodlivému riešeniu vzťahov medzi národmi a národnosťami. Pravda, len dovtedy, kým sa poprední predstavitelia cirkvi nestotožnili so štátnou mocou, jej ideológiou a cirkev jednostranne nepostavili do služieb štátnej moci a proti záujmom a právam časti obyvateľstva krajiny.²

V Uhorsku takýto prípad nastal. Štátna moc, ktorá si uvedomovala obrovský vplyv cirkvi, snažila sa ju využiť v prospech svojich cieľov. Vo vzťahu k nemaďarským národnostiam to predstavovalo presadenie neprijateľnej myšlienky pre nemaďarské národnosti, vybudovať nacionálne jednotný uhorský štát, ktorej podriadila všetky svoje ideologické, politické, ale aj brachiálne prostriedky. Uhorská vláda ako predstaviteľka štátnej moci získala však aj značnú podporu najvplyvnejšej inštitúcie v štáte – cirkvi alebo presnejšie, jej popredných hodnostárov. Títo svojím postavením v cirkevnej hierarchii a vplyvom, ktorý im inštitúcia cirkvi zabezpečovala, mali pri podpore vlády rozhodujúcu úlohu. Štátna moc však získala pre svoje ciele aj radových kňazov (Maďarov) a kňazov Nemaďarov, ktorí sa z najrôznejších príčin odcudzili vlastnému národu, prípadne sa stotožnili s ideou jednonárodného Uhorska a ktorých v činnosti, zhodnej s cieľmi uhorskej vlády, podporovala aj vlastná cirkevná vrchnosť.

Okrem kolaborujúcich kňazov nemaďarskej národnosti všetkých cirkví však v kňazských radoch pôsobili aj takí kňazi, ktorí napriek mnohým problémom zostali späť so slovenským národom a boli rozhodnutí mu pomáhať, vzdelávať ho, prebúdzat' a rozvíjať jeho národné povedomie.

Zákonite sa tak dostávali do sporov so svojimi nadriadenými. Ak aj navonok tieto spory vystupovali ako spory cirkevného charakteru a ako také boli disciplinárne riešené, veľká časť z nich však mala predovšetkým nacionálne pozadie.³

Cirkev sa teda ako celok dostávala v Uhorsku do vnútorne rozporného postavenia práve kvôli riešeniu národnostných problémov krajiny. Časť jej predstaviteľov

2 Pozri viac: *Cirkev a národy strednej Európy (1800 – 1950) / Die Kirchen und Völker Mitteleuropas (1800 – 1950)*. Zost. Peter Švorc – Ľubica Harbulová – Karl Schwarz. Prešov-Wien : Universum, 2008.

3 Napr. vzťah A. Hlinku a biskupa Párvyho, ktorý mal tragickú dohru v Černovej v roku 1907. Pozri: HOLEC, Roman. *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin : Matica slovenská, 2007.

stála v službách vlády a jej politických cieľov, časť (menej početná) ich odmietala a bránila požiadavky svojho národa.⁴

Táto rozpornosť sa neprejavovala len v Uhorsku. Prejavila sa aj na pôde Spojených štátov amerických v prostredí uhorskej emigrácie, ale hlavne v prostredí nemaďarskej emigrácie, teda i slovenskej. Tu však s inými účinkami a dôsledkami ako v Uhorsku. Medzi hlavné príčiny týchto rozdielov patrila skutočnosť, že slovenskí emigranti, vrátane kňazov, boli v USA na pôde slobodného a demokratického štátu a mimo priameho dosahu uhorskej vlády, jej sankcií, či dokonca perzekúcií, ktorým bol vystavený každý slovenský národný pohyb v Uhorsku. Slovenskí kňazi alebo sa úplne vymkli spod vplyvu a právomoci svojej uhorskej cirkevnej vrchnosti ak ukončili teologické štúdium v USA, alebo ak emigrovali z Uhorska z národnostných a politických dôvodov a po príchode do USA a začatí svojej aktívnej činnosti spadali do amerických diecéz (u katolíkov), či dištriktov (u protestantov) riadených americkými biskupmi, arcibiskupmi, alebo zostávali pod jej vplyvom celkom vedome a plnili úlohy, kvôli ktorým ich zámerne vyslal ich predstavený na požiadanie uhorských vládnych činiteľov.⁵

V prostredí amerických Slovákov v USA pri formovaní ich národného vedomia zohrávala cirkev prevažne pozitívnu úlohu. Nezáviselo to však od inštitúcie cirkvi ako takej, ale vždy len od jej konkrétnych predstaviteľov slovenského, či protislovenského zmýšľania.

Protislovenské, a teda aj negatívne pôsobenie cirkevných predstaviteľov v národnouvedomovacom procese amerických Slovákov bolo najsilnejšie a zároveň i úspešnejšie predovšetkým v posledných desaťročiach 19. storočia. Na konci 80. a v 90. rokoch už pomaly začínalo strácať predchádzajúci vplyv. Na prelome 19.

4 V. Šrobár vo svojich memoároch uvádza zoznam pre Štát „nebezpečných“ Slovákov, ktorý dala urobiť v r. 1913 uhorská vláda a ktorý v roku 1918 inovovala. Podľa tohto zoznamu uhorská vláda z 2,5 mil. Slovákov evidovala 516 takých, ktorí podľa nej ohrozovali Uhorsko. Z nich bolo 47 katolíckych a 72 evanjelických kňazov. Pozri: ŠROBÁR, Vavro. *Osvobodené Slovensko*. Praha 1928, s. 161 – 181.

5 Predseda uhorskej vlády Koloman Széll v liste z 8. januára 1902 písal ministrovi zahraničných vecí grófovi Goluchowskému o situácii medzi vystáhalcami z Uhorska, o ktorej mal informácie z rakúsko-uhorského konzulátu v Pittsburgu. Uviedol, že z Uhorska dominuje vystáhalectvo Slovákov. V roku 1899 z celkového počtu vystáhalcov 43,18 % predstavovali Slováci, v roku 1900 40,82 %. „...práve títo sú vystavení najväčšiemu nebezpečenstvu a stávajú sa hrozbou pre politický mier v uhorskom štáte“. Zároveň Goluchowskému napísal o krokoch, ktoré urobil minister vyučovania Július Wlassics. Ten sa „pokúsil požiadať rímskokatolíckych biskupov z diecéz Besztercebánya, Nitra, Rožňava a Spiš, z ktorých veľa panslávsky mysliacich veriacich odišlo do Ameriky, aby vyhľadali kňazov, ktorí by boli ochotní ísť do Ameriky, ako to žiadal kňaz Kazinczy z Braddocku. Mali by to byť predovšetkým kňazi hovoriaci východoslovenským nárečím, alebo takí, ktorí by boli vlastenecky pripravení...“

List uhorského ministerského predsedu K. Szélla ministrovi zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska grófovi Goluchowskému. Budapešť, 8. januára 1902. In: Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHSTA), Politisches Archiv, XXXIII. USA, Liasse I, Kart. 65, Akten 307.

a 20. storočia sa do popredia dostával výrazne proslovenský vplyv cirkvi na formovanie národného uvedomenia slovenských emigrantov.

Protislovenské aktivity niektorých uhorských kňazov v USA nachádzali živnú pôdu hlavne v prostredí vystaňovalcov z východného Slovenska, ktorí si z domova zväčša neprinášali žiadne, alebo len minimálne národné povedomie. V tomto prostredí mohli mať a mali kňazi, ktorí taktiež prichádzali z východoslovenských stolíc (Zemplín, Šariš, Abov, Spiš) široké pole pôsobnosti. Zväčša nevystupovali otvorene protislovensky. Vystupovali prouhorsky, brániac uhorskú vlasť a zdôrazňujúc zároveň nárečové odlišnosti východných Slovákov od Slovákov západných. V tomto smere im v počiatku pomáhali viaceré noviny, ktoré redigovali a vydávali laici, tiež pochádzajúci z východného Slovenska. Noviny boli písané maďarským pravopisom a v kultúrnej šarištine, ktorá sa na východnom Slovensku v základných školách vyučovala ako slovenský jazyk namiesto štúrovskej, resp. hattalovskej slovenčiny.⁶ Písané boli v dialekte, akým hovorili nielen ich redaktori, ale ktorému rozumeli aj ich čitatelia, pochádzajúci z veľkej časti práve z východného Slovenska. Tí sa cez svoje dialekty nakoniec učili aj americkú angličtinu, v čom im od roku 1887 pomáhal východoslovensko-anglický slovník *Americký tlumač*⁷, ktorý zostavil Janko Slovenský a vydala redakcia Amerikansko-szlovenskych novin. Po tom, ako redaktori takýchto novín opustili v podstate regionálny východoslovenský kurz najmä pod vplyvom Petra Rovnianeka, začali sa noviny orientovať jednak na spisovnú slovenčinu, ale dostali aj širší celonárodný záber a súčasne aj kritický protiuhorský náboj. Prouhorsky orientovaní duchovní, ktorí využívali kultúrnu šarištinu písané noviny aj pre účely prouhorskej propagandy, začali iniciovať, resp. zakladať nové časopisy s týždennou či mesačnou periodicitou. Tieto boli písané v nárečiach východného Slovenska, s článkami ostro útočiacimi proti popredným slovenským osobnostiam v USA, ale aj na Slovensku,⁸ s článkami spochybňujúcimi slovenské

6 Napr. *Amerikanszko-Szlovenszke Noviny*, ktoré začal vydávať v r. 1886 v Pittsburgu Ján Slovenský a Ján Wolf. Tie sa však po príchode Petra P. Rovnianka, približne od r. 1889 začali pretvárať na výrazne slovenské noviny v slovenskom národnom duchu. Bližšie pozri: ČULEN, Konštantín. *Slovenské časopisy v Amerike*. Cleveland 1970, s. 19 – 21.

7 SLOVENSKÝ, Ján. *Americký Tlumač ku naučeňu še najpotrebnejších začatečných znamoscoch v anglickej reči pre uherskych Slovakoch v Amerike žijúcich*. Pittsburgh, Pa : Redakcia Amerikansko-szlovenskych novin, 1887.

8 *Slovenské noviny* napr. v r. 1908 priniesli článok, ktorý spochybňoval činnosť slovenských katolíckych kňazov na Slovensku a ostro napádal A. Hlinku v súvislosti s černovskou tragédiou: „...*Preco balamuca Slovjakoch Jurigovci, Skičakovci, Trasoritkovci, Fajnorovci, Bruhopašňovci, Ivankovci, Kanalповci, Furdekovci a iní Vlci? – ľehka otazka! To je ih remeslo. Zos teho žiju. Inač bi še museli blukac po horah, ako te opravdzive vlci. Prečo še taral A. Hlinka po Čehah a po Morave. Lebo znal že v Černovej budze ceknuc krev. Perši bi on byl dostal kameňom do hlavi, poňevač tak poburil švet, že eščík a teraz štrajkuje proci Bohu...*“ Citované podľa: ČULEN, Konštantín. c. d., s. 134.

národné hnutie, činnosť slovenských národovcov.⁹ Ich dosah bol zo začiatku značný, lebo mohol rezonovať v početnej mase východoslovenských vystaňovalcov,¹⁰ ktorým sa prihovárali v ich nárečí, ale aj so znalosťou ich problémov, predstáv a túžob. Navyše, niektoré z prouhorských slovenských novín a ich vydavатели v USA dostávali tajné subvencie od uhorskej vlády, ktoré im sprostredkúvalo rakúsko-uhorské veľvyslanectvo a konzuláty v USA.¹¹ Potom takýmto novinám odpadli starosti s remitendou, ktorá mohla byť aj väčšia a pritom ekonomicky neohrozovala redakciu, ale aj cenou novín. Mohli byť predávané za nízku cenu a konkurovali tak iným slovenským novinám, ktoré museli na seba zarobiť. Okrem toho napr. *Šľebodni Orel* preberal na seba aj funkciu oficiálneho orgánu Uhorskej Slovenskej Katolíckej Jednoty, ktorá mala eliminovať „panslavisticky“ (t. j. proslovensky) orientovanú I. Katolícku Slovenskú Jednotu. Vydavатели týchto novín a kňazi v službách uhorskej vlády mali povinnosť sledovať slovenský národný pohyb v USA a v istej periodicite (spravidla raz za tri mesiace) podávať písomné alebo ústne správy na rakúsko-uhorských konzulátoch, ktoré ich zasielali prostredníctvom rakúsko-uhorského ministerstva zahraničných vecí uhorskej vláde do Budapešti.¹²

- 9 Táto tendencia sa niesla vo viacerých prouhorských (maďarónskych) novinách a časopisoch nielen na konci 19. stor., ale aj v prvých dvoch desaťročiach 20. stor. Šlo napr. o tieto noviny: *Katolícke noviny* (1889 – 1891) vychádzajúce v Hazletone, *Katolícke slovenské noviny* (1906 – 1926) v Chicagu, *Krajan* (1908) v Hazletone, *Krajan* (1913 – 1921) v New Yorku, *Naša zastava* (1906 – 1907) v Bridgeporte, *Naša novina* (1901), *Slovenske noviny* (1897 – 1911) v Hazletone, *Slovenský Američan* (1902 – 1903), *Slovenský Hlas* (1894 – 1898) v Pittsburgu, *Šľebodný Orel* (1901 – 1904) v New Yorku, *Úradný organ* (1917 – 1918) v Braddocku. Bližšie pozri: ČULEN, Konštantín. c. d., s. 55 – 170.
- 10 V rokoch 1880 – 1913 sa do USA vystaňovalo 72 885 ľudí zo Šariša, 65 091 zo Spiša, 100 524 zo Zemplína a 64 046 z Abovskej stolice. Spolu 302 546 Slovákov zo štyroch slovenských regiónov. Vypočítané podľa: ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike, I. zv.*, Bratislava 1942, s. 47 – 53. Pritom podľa podchytených údajov Úradu práce vo Washingtone sa v správe z r. 1919 uvádza, že v rokoch 1889 – 1914 prišlo do USA 480 000 Slovákov. Pozri: STOLARIK, Mark M. *Slovak migration from Europe to North America, 1870 – 1918*. In *Slovak Studies XX*. Slovak Institute, Cleveland-Rome 1980, s. 22.
- 11 Hovorí o tom napr. správa mimoriadneho vyslanca Ladislava Hengelmüllera vo Washingtone ministrom zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska grófovi Goluchowskému, v ktorej sa okrem protiuhorsky ladených novín charakterizuje aj týždenník *Slovenské noviny*, ktoré založili dvaja rímskokatolícki kňazi F. Dénes a J. Kossalko a F. Tóth a J. Németh v Hazletone. Redigoval ich F. Tóth. Druhým týždenníkom väčšieho významu bol *Šľebodni Orel*. Ich vydavateľom bol rímskokatolícky kňaz F. Dénes a týždenník viedol ako oficiálny tlačový orgán Uhorskej Slovenskej Katolíckej Jednoty, ktorá vznikla ako protipól I. Slovenskej Katolíckej Jednoty a mala podchytiť práve vystaňovalcov z východoslovenských stolíc. Správa L. Hengelmüllera von Hengervár mimoriadneho vyslanca vo Washingtone grófovi Goluchowskému, rakúsko-uhorskému ministrom zahraničných vecí zo dňa 30. 11. 1901. In: HHSTA, Politisches Archiv, XXXIII. USA, Liasse I, Kart. 65, Akten 304a. Správy o financovaní *Slovenských novín* pozri aj Kart. 64, Akten 157a, 158a, 173a, 174a, 183, 221a a v ďalších.
- 12 HHSTA, Politisches Archiv, XXXIII. USA, Liasse I, Kart. 64, Akten 267a; Kart. 70, Akten 1001a a i.

Prvé vystaňovalecké vlny spĺňali pre nasledujúcu slovenskú emigráciu priekopnícke úlohy, a aj preto bola ich situácia a postavenie v americkej spoločnosti veľmi ťažké. Väčšina emigrantov prišla do USA len za prácou, zárobkom a nepomýšľala na dlhodobé usadenie sa v USA. Preto sa pomerom v USA ani nesnažili prispôbiť a ani lepšie zvládnuť angličtinu. Sami sa tak odsúvali na pokraj spoločnosti. Na druhej strane potrebovali isté zázemie, ktoré im v tomto prípade vytvárali samotné slovenské kolónie. V nich sa konzervovali slovenské zvyklosti so všetkými pozitívami i negatívami, ktoré vystaňovalci so sebou do USA priniesli.¹³ V 70. až 80. rokoch mohli práve takéto slovenské kolónie veľmi výrazne protinárodne ovplyvňovať všetci emisári uhorskej vlády, vrátane duchovných všetkých cirkví, aké boli v Uhorsku. Tí to, pravdaže, aj robili, poukazujúc, okrem iného i na problémy tých, ktorí sa v USA angažovali proti uhorskej vlasti a po čase sa vrátili domov.¹⁴

Protislovenské snaženia časti uhorských cirkevných predstaviteľov v USA nechabovali ani na začiatku 20. storočia, vrcholili pred vypuknutím prvej svetovej vojny a zmiernili sa vlastne až počas jej trvania (najmä v r. 1916/17 – 1918, keď sa Rakúsko-Uhorsko dostalo do nepriateľského tábora – proti Spojeným štátom. Ich význam a vplyv na slovenských veriacich však postupne klesal a strácal na svojom pôvodnom význame. Cirkev prostredníctvom svojich duchovných slovenského pôvodu a slovenskej orientácie, ale tiež aj amerických duchovných a kňazov inej národnosti (hlavne z ostatných slovanských národov) začala v národnouvedomovacom procese slovenských vystaňovalcov nadobúdať výrazne pozitívny charakter. Tento obrat badáme už na konci 19. stor.

Slovenské vystaňovalecké komunity, tvoriace sa často na princípe regionálnej príslušnosti v starej vlasti boli na jednej strane ľahšie ovplyvniteľné a formovateľné uhorskou orientáciou a propagandou svojich kňazov, na strane druhej to boli ony, kde sa slovenský národný život začal intenzívne prebúdať a rozvíjať a kde sa rozvíjal aj národnouvedomovací proces Slovákov bez ohľadu na ich starokrajovú príslušnosť. Pocit ohrozenia, obavy z cudzieho a nepoznaného prostredia, potreba vzájomnej podpory a pomoci stmeľovali vystaňovalcov najskôr na štátnom, národnom a neskôr aj na konfesiónálnom základe. Prvotným bol však národný aspekt,

13 HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské rehole v Amerike*. Cleveland 1955, s. 165.

14 V *Slovenskom denníku* (USA), 14. októbra 1901 opisoval P. P. Rovnianek prípad troch Rusínov z Becherova (Šariš), ktorých miestny gréckokatolícky kňaz dr. Artim po ich návrate z USA obvinil z panslavizmu a z vlastizrady. Okrem toho uverejnil aj list dr. Artima, ktorý mu z Becherova napísal svoju reakciu na predchádzajúce kritické články o pomeroch v Uhorsku a maďarónstve miestnych kňazov. Uverejnený list prezrádza ich aroganciu a nepriateľstvo voči všetkému nemaďarskému: „...*Kebi Vy (Rovnianek – P. Š.) blizse buli to ja bi Vam protivu tej nemoci na skoro spomoh; jak ja spomoh Tutkovi, Baniczkemu i Zbihlejovi, jak mi tu ozdraveli, kebi Vy jich čuli jake oni horlive Maďjari?! Jak oni tu se v hrudi biju, že su čiste Maďjari, jako oni tu sinfuju na panslavističnych bzdurakoch, horskej jako Vi na mna... Vam alej lem to radim: dajte sebe z vašej utrapenej hlavi krev spuščic na odno kilo, berte ledovo kupeli za dlhší čas, i tak budete prekonane, že maďjarska zem je maďjarov, bola i bude. Každij kto maďjarskeho chleba kusa, ma maďjarskej krajny vernij bit, a ot panslavističného fanatismusa slebodnij... Dr. Artim, magyar hazafi.*“

a to už aj preto, že spoločný jazyk (i napriek nárečovým odlišnostiam) im pomáhal prekonať spoločenskú izoláciu, ktorú vytvárala neznalosť anglického jazyka a u mnohých aj utiahnutosť, ba až zakríknutosť, získaná v nedemokratických pomeroch uhorskej vlasti.

Aspekt príslušnosti k jednému štátu, t. j. k Uhorsku, resp. k Rakúsko-Uhorsku nebol u Slovákov dominantným a ak sa prejavoval, tak viac-menej splyval s aspektom národnej alebo regionálnej príslušnosti.

V počiatkových vystaňovaleckých vlnách dominovali medzi vystaňovalcami z monarchie Česi, Poliaci, Slováci a Rusíni, neskôr vzrástli počty Maďarov, Nemcov a ostatných národností.¹⁵ Maďarské vystaňovalectvo zo začiatku nebolo početnejšie, vzrástlo až ku koncu 19. storočia. U Maďarov bol aspekt štátnej príslušnosti silnejším a pocit ohrozenia a obavy z cudzieho sveta, spojený s potrebou istého zázemia ich privádzal do už vytvorených slovenských kolónií v USA, na ktoré sa dívali predovšetkým z už vyššie uvedeného zreteľa. Treba však zároveň podotknúť, že maďarskí vystaňovalci patrili do rovnakej spoločenskej triedy ako slovenskí a do USA odišli kvôli biede doma a s politikou maďarizácie v Uhorsku nemali nič spoločné. Vlastné maďarské kolónie si začali v mnohých prípadoch vytvárať až neskôr, a to vtedy, keď sa z rôznych príčin začali dostávať do konfliktov so Slovákmí. Niekedy k tomu prispela aj samotná uhorská vláda.¹⁶

Aklimatizácia vystaňovalcom zvyčajne netrvala a ani nescela trvať príliš dlho. Slovenskí vystaňovalci v každodennom existenčnom zápase pomerne rýchlo strácali pocit menejcennosti a slabosti. Aj drobnými úspechmi získavali dôveru vo vlastné sily, najskôr osobné, a potom i národné.¹⁷ To bol potom základ, na ktorom sa mohlo budovať ich národné povedomie. Pôda demokratických Spojených štátov amerických im dávala na to dostatočne široký priestor.

Národné uvedomenie patrí k tým prvkom vedomia každého jednotlivca, ktoré sa získavajú cieľavedome vedenou výchovou v rodine, škole, spoločnosti. Aj keď rodina ako taká je prvoradou nositeľkou takejto výchovy, škola, cirkev a ďalšie kultúrne a vzdelávacie inštitúcie majú vo výchove nezastupiteľnú úlohu. Majú totiž široký aparát prostriedkov, ktorými môžu ovplyvňovať človeka a navyše pripravených, vzdelaných ľudí, ktorí vlasteneckú alebo národnú výchovu vedú a môžu viesť.

15 Hans Chmelar uvádza údaje z Memoranda o vystaňovaleckých otázkach Rakúsko-Uhorska, podľa ktorých boli Slováci vo vystaňovalectve z krajiny do r. 1901 na treťom mieste (v počte 225 000 osôb), hneď za Čechmi (400 000) a Poliakmi a haličskými Židmi (350 000). Na štvrtom mieste uvádza Maďarov a nemeckých Uhrov (200 000) a potom ostatné národnosti, ale s poznámkou, že v žiadnom prípade v absolútnych číslach tieto údaje nemôžu postihovať skutočné počty vystaňovalcov. Pozri: CHMELAR, Hans. *Höhepunkte der Österreichischen Auswanderung*. Wien 1974, s. 23. K poradiu národností vo vystaňovalectve však neuviedol pripomienky.

16 Pozri nótu ministerského predsedu uhorskej vlády K. Szélla c. a k. Ministerstvu zahraničných vecí vo Viedni zo dňa 24. 3. 1903. In: HHSTA, Politisches Archiv, XXXIII. USA, Liasse I, Kart. 68, Akte 723a.

17 Pozri: GESSAY, Ignác. Politické a hospodárske pomery medzi americkými Slovákmí. In *Slováci v zahraničí, 4-5/1979*, s. 266 – 269.

Slovákovi v Uhorsku nebol vytvorený dostatočný priestor a nemali potrebné možnosti na formovanie a rozvíjanie vlastného národného vedomia. Podobne to bolo aj s výchovou vlastnej národnej inteligencie ako rozhodujúcej zložky každého národa, ktorý sa má i naďalej rozvíjať. Slovenská inteligencia sa formovala predovšetkým z menej majetných vrstiev a vďaka tomu pôsobila predovšetkým v cirkevných službách na rôznych stupňoch cirkevnej hierarchie. K svojmu národu sa mohli hlásiť len s vedomím, že to bude spojené s jej diskrimináciou, odsúvaním do úzadia v spoločenskom a politickom živote, dokonca aj s prenasledovaním.

V Amerike však boli úplne odlišné podmienky pre národný život a možnosti hlásiť sa k svojmu národu. Čo bolo však spoločné s pomermi v Uhorsku, to bola skutočnosť, že tak v Uhorsku, ako aj v USA k predstaviteľom slovenskej inteligencie patrili predovšetkým kňazi. Tým sa vlastne aj úloha prebúdzajúceho národného povedomia Slovákov, formovať ich v národnom duchu, dostávala do sféry cirkví. Popri kresťanskej výchove vystupovala tak do popredia aj výchova národná.

V národnouvedomovacom procese amerických Slovákov zohrala cirkev rozhodne nezastupiteľnú úlohu. S hospodársky motivovanou emigráciou z Uhorska existovala aj emigrácia politická, ktorá sa týkala predovšetkým slovenskej inteligencie, a teda vo veľkej miere práve slovenského duchovenstva.

Nábožensky založení Slováci, vytvárajúci slovenské komunity v priemyselných centrách amerického východu, nachádzali v slovenských kňazoch potrebnú duchovnú oporu, ale aj radcov a usmerňovateľov nielen v duchovných, ale aj v rodinných, hospodárskych i pracovných problémoch. Preto boli ochotní zo svojich zárobkov venovať finančné prostriedky na stavbu slovenského kostola, jeho vydržiavanie i financovanie slovenského kňaza.

Slovenské cirkevné komunity zakladali slovenskí kňazi s dvoma základnými cieľmi. Prvým bolo náboženské podchytenie slovenských veriacich, čím zároveň spĺňali v podmienkach katolíckej cirkvi požiadavky cirkevných snemov, ktoré vyzývali katolícke duchovenstvo bojovať proti ľahostajnosti, skazenosti mravov a vôbec proti bezverectvu či ateizmu, s ktorým spájali aj uvedené neduhy spoločnosti. Najlepšie, pravda, zakladaním cirkevných škôl a výchovou mládeže.¹⁸ Druhým cieľom bolo, aby sa pri slovenskom kostole v USA prebúdzal národný život.

Slovenské duchovenstvo sa ako vzdelaná vrstva slovenského národa oveľa rýchlejšie zorientovalo v americkom prostredí, pochopilo ho a zároveň pochopilo aj to, že Slováci v USA môžu dosiahnuť všetko to, čo ostatní Američania, resp. iní prisťah-

18 Americká katolícka hierarchia sa zaoberala problémom náboženskej výchovy na svojich troch baltimorských snemoch. Na prvom v roku 1852 vyzývala biskupov, aby sa pričínili o zakladanie cirkevných škôl vo svojich diecézach, na druhom (1866) i treťom sneme túto požiadavku ešte zdôraznila. Dokonca tretí baltimorský snem priamo nariaďoval: „*Nariaďujeme, aby do dvoch rokov od vyhlásenia tohoto snemu pri každom kostole bola založená aj škola.*“ Pozri: HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské rehole v Amerike*. Cleveland 1955, s. 167 – 168.

hovalci, ak budú žiť tak, ako oni. Navyše, na pôde USA sa môžu aj národne obrodiť, a tak pomôcť svojim krajanom, svojmu národu doma v Uhorsku.¹⁹

V 80. rokoch z podnetu slovenských kňazov najskôr vznikali rôzne podporné, nemocenské a pohrebné spolky, ktorých úlohou bolo pravidelnými zbierkami vytvárať finančné fondy, z ktorých by si mohli krajanovia navzájom pomôcť v zložitých životných situáciách. Ich prvotným cieľom boli sociálne otázky, ale čoskoro sa k nim pridružili aj otázky národného charakteru, a to bez ohľadu na to, odkiaľ pochádzali Slováci daného spolku. Napr. *Perši Uherczko-Szlovenszky v nyemoczi podporujúci Szpolec*, ktorý vznikol v r. 1883 v New Yorku si dal do svojich stanov klauzulu, že úradnou rečou spolku bude slovenčina, kým bude mať spolok aspoň siedmich slovenských členov.²⁰

So vzrastajúcim počtom prichádzajúcich a zároveň aj zostávajúcich slovenských emigrantov v USA sa do popredia dostávalo ich vierovyznanie, ktoré sa odrážalo v zakladaní spolkov, postavených na výslovne konfesionálnych základoch. Najviac ich bolo rímskokatolíckych a gréckokatolíckych, potom evanjelických a v malom počte aj kalvínskych. Zodpovedalo to početnosti a náboženskej rozvrstvenosti slovenského obyvateľstva doma, ale aj v USA.

Podľa odhadov rakúsko-uhorských konzulov v USA z roku 1901 až 1902 žilo v USA 280 000 Slovákov, z ktorých asi 150 000 bolo rímskokatolíckeho vierovyznania, asi 80 000 gréckokatolíckeho vierovyznania²¹ a 20 000 až 22 000 evanjelického vierovyznania.²² Podľa iných odhadov žilo v tom čase už oveľa viac slovenských emigrantov, ale z konfesionálneho hľadiska približne v takom pomere, ako sa konzulovi Nuberovi javil na začiatku 20. storočia.

V každom prípade šlo o početnú emigráciu, ktorá nemohla zostať nepovšimnutá. Sledovala ju a snažila sa ju ovplyvniť uhorská vláda priamo alebo sprostredkovanou, aj prostredníctvom cirkevných predstaviteľov, organizácií, dokonca i cez samotný Vatikán,²³ ale zároveň si slovenskú emigráciu všimli samotní Slováci, ich spolky a organizácie.

Ako sme už spomenuli, najväčšiu pozornosť slovenským emigrantom venovali práve kňazi všetkých uvedených náboženstiev. A naopak, slovenskí emigranti vo väčšine vyhľadávali morálnu oporu práve v predstaviteľoch cirkvi. Zvlášť príznačné bolo pre Slovákov, z ktorých v emigrácii v USA do prvej svetovej vojny (údaj z r. 1911) 61,43 % tvorili roľníci a poľnohospodárski robotníci,²⁴ teda tá časť obyvateľstva, medzi ktorou aj v domácom prostredí mala cirkev najväčší vplyv.

19 Pozri napr.: JANKOLA, Matúš. Naše školy. In *Kalendár Jednota 1900*. s. 135 – 136.

20 ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike. I. zv.* Bratislava 1942, s. 195 – 196.

21 HHSTA Wien, Politisches Archiv, USA, Liasse I, Karton 63, Akte 1.

22 HHSTA Wien, Politisches Archiv, USA, Liasse I, Karton 65, Akte 344.

23 Pozri napr. korešpondenciu rakúsko-uhorského vyslanca grófa Salandra Revertera pri Svätej stolici s rakúsko-uhorským ministerstvom zahraničných vecí. HHSTA, Politisches Archiv, USA, Liasse I, Karton 64, Akte 113a, 132a a i.

24 CHMELAR, Hans. *Höhepunkte der Österreichischen Auswanderung*. Wien 1974, s. 113.

Napriek konštatovaniu, že cirkev mala v prostredí amerických Slovákov podstatný podiel na formovaní národného vedomia slovenskej emigrácie, treba vidieť aj to, že aj samotní slovenskí kňazi v USA prechádzali vývinom, vedúcim od viac či menej vlašnej národnobuditeľskej aktivity a dominantnejšej konfesionalnej činnosti k vyvázenejšej národnej a náboženskej práci. Tento prechod bol postupný a urýchlil sa až na začiatku 20. storočia pod vplyvom tragických či iných nepriaznivých udalostí, ktoré sa odohrali v Uhorsku (černovská tragédia, Apponyiho školské zákony a i.). To boli impulzy, ktoré národne prebúdzali aj vlašné duchovenstvo a pomáhali sa mu odpútať od čisto konfesionalnej podoby spoločenských aktivít medzi slovenskou emigráciou a preorientovať sa na širšie formy, ktoré stáli na národnej báze. Zo začiatku z cirkevnej strany zaznievali kritické hlasy voči takým krajanským spolkom a organizáciám, ktoré vznikli prvotne na slovenskej národnej báze. Takýto odmietavý postoj bol aj k najväčšej slovenskej organizácii v USA – **Národnému slovenskému spolku**, ktorý vznikol v roku 1890. Peter P. Rovnianek o ňom neskôr napísal: „*Pod zástavu národnej organizácie hrnul sa zo spánku vyrušený slovenský ľud bez rozdielu viery, alebo veď ho učili, že viera a národnosť môžu kráčať ruka v ruke a slovenský brat nemá vytykať bratovi vierovyznanie, ktoré práve tak, ako národnosť, zdedil od rodičov svojich...*“²⁵ Významný a vplyvný slovenský katolícky kňaz Štefan Furdek ešte rok pred založením Slovenského národného spolku odmietal vytvoriť taký spolok na národnom a nie na konfesionalnom základe. V roku 1889 vytykal Júliusovi Wolfovi, že sa o to pokúšal a sám, ako odpoveď na takéto snahy inicioval založenie **I. Katolíckej slovenskej jednoty**. Tá mala vyslovene konfesionalný charakter, národnosť členov bola druhoradá, hoci samotný názov ju predurčoval len na slovenskú organizáciu. Furdek svoje odmietavé stanovisko voči NSS vyslovil takto: „*Ja neverím, aby Slováci všelijakého vierovyznania mohli spoluúčinkovať čo jedno teleso ani v otázke národnej veci...*“ Podľa Jána Wolfa, bol vtedy Furdek ochotný radšej „...*kráčať každým inou stranou, čo by bolo i na úkor národnej veci...*“²⁶

Národný slovenský spolok vznikol aj napriek neochote niektorých slovenských katolíckych kňazov. Popri ňom vznikla a účinkovala aj **I. Katolícka slovenská jednota** (1890) a mnohé ďalšie cirkevné i svetské spolky, ako napr. **I. Evanjelická slovenská jednota** (1892), ktorá bola rovnakým pokusom slovenských luteránov v USA ako Furdekova **I. Katolícka slovenská jednota**. Táto však chcela na evanjelickom základe zjednotiť slovenskú evanjelickú emigráciu. Ďalej to bola **Pensylvánska slovenská rímska i gréckokatolícka jednota** (1892) a **Slovenský luteránsky seniorát** so sídlom v Mahonoy City (1894), ktorý však po štyroch rokoch existencie zanikol.²⁷

Národné sily Slovákov v USA sa až príliš často štiepili na rozmanitých sporoch medzi jednotlivcami a ich rozdielnymi záujmami či názormi, ale aj na ich neochote na kompromis, a to aj vo vnútri cirkevných spoločenstiev. Slabá spolupráca

25 ROVNIA NEK, Peter P. *Zaživa pochovaný*. Pittsburgh 1924, s. 126.

26 ROVNIA NEK, Peter P. *Zaživa pochovaný*. Pittsburgh 1924, s. 128.

27 KOŠTIAL, Rudolf. *Slovenskí evanjelici v zahraničí*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 156.

teda nevyvierala len z konfesionalnej odlišnosti. Negatívne sa to však odrážalo na posilnení slovenskej komunity. Ďalší problém, ktorý sa v slovenských komunitách v USA objavoval, a nebol zriedkavým, bol zápas samotných duchovných o miesto farára v tej-ktorej komunite a s tým spojené spory ich podporovateľov či odporcov. Ak priemerný ročný príjem kňaza v takýchto prisťahovaleckých komunitách bol približne 600 US dolárov, tak v niektorých veľkých katolíckych slovenských komunitách príjem kňaza dosahoval ročný výšku 4000 – 5000 US dolárov a niekedy aj viac.²⁸

Napriek rozličným sporom, ktoré viedli jednotlivci, či skupiny medzi sebou, zhodovali sa v tom, že slovenský národ tak v USA, ale najmä doma v Uhorsku, potrebuje pomoc pri formovaní svojho národného vedomia a pri jeho posilnení. Najväčší priestor a možnosti však v takejto činnosti mali slovenskí kňazi ktorejkoľvek konfesie a ich prostredníctvom aj tie organizácie, na čele ktorých stáli. Formovanie myslenia a svetonázoru, a v tom i národného vedomia, mohlo slovenské duchovenstvo robiť nielen vo voľnom čase, ktorý venovalo práci v krajanských spolkoch, ale aj, a najmä počas bohoslužieb v kostoloch a na školách počas vyučovania detí.²⁹

Aký veľký dosah mali slovenské cirkevné organizácie v USA na prelome 19. a 20. storočia na slovenských vysťahovalcov vidieť aj z toho, koľko mali členov. I. katolícka slovenská jednota mala v roku 1895 5500 členov, ale v roku 1919 už 32 000 členov.³⁰ I. Evanjelická slovenská jednota mala v roku 1906 asi 6000 členov,³¹ Pensylvánska rímsko- a gréckokatolícka jednota mala v roku 1919 asi 16 000 členov.³² Ide tu o údaje, ktoré pochádzajú zo zdrojov rakúsko-uhorských konzulátov v USA a majú charakter odhadu konzulov a ich spolupracovníkov, ale i napriek tomu môžeme predpokladať, že počet členov jednotlivých slovenských organizácií mohol mať približne uvádzaný počet v hláseniach diplomatických pracovísk.

Okrem slovenských cirkevných organizácií, ktoré spôsobovali starosti uhorskej vláde, kvôli ich národným aktivitám, pôsobili v USA aj organizácie, ktoré nemali konfesionalný charakter, resp. nebol v nich dominantným. Bol to *Národný slovenský spolok*, *Slavjanske združenie*, *Národná rada*, o ktorej konzul Wien z Pittsburghu informoval ministra zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska grófa Goluchowského. V hlásení doslova upozorňoval na činnosť slovenských kňazov: „...k *Národnej rade patria panslavistickí kňazi, pochádzajúci zo západných stolíc horného Uhorska. Tento tajný spolok vytvoril fond pre literárne a tlačovopolitické ciele, rozširuje v USA brožúry, aby získal podporu pre panslavistické ciele...*“³³

28 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 70, Akte 1003/a – Správa rakúsko-uhorského veľvyslanectva v USA ministrovi zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska grófovi Goluchowskému zo 17. 8. 1903.

29 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 74, Akte 1710.

30 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 63, Akte 2, Karton 80, Akte 2918, 2956.

31 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 72, Akte 1433.

32 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 80, Akte 2956.

33 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse I, Karton 70, Akte 1064a.

Slovenské organizácie a spolky formovali národné vedomie aj prostredníctvom svojich tlačových orgánov – novín a časopisov. Ich počet bol pomerne veľký, hoci niektoré existovali len krátko.³⁴ Na konci 19. a na začiatku 20. storočia na konfesio-nálnej báze vychádzali tieto slovenské časopisy: rímskokatolícke – *Ave Mária* (1917 –), *Božské srdce Ježiša* (1918 – 1952), *Bratstvo* (1899), *Dobry pastier* (1919 –), *Far-ník* (1915 – 1916), *Jednota* (1891 –), *Katolícky Sokol* (1911 –), *Katolíik* (1895 – 1898), *Kritika* (1912 – 1932), *Nová vlasť* (1888), *Priateľ dietok* (1911), *Slovenská Pravda* (1894 – 1904), *Svornosť* (1911 –), *Tatran* (1903), *Viera* (1901 – 1902). Gréckokato-lícke noviny: *Bratstvo* (1899), evanjelické: *Americký Slovák* (1892 – 1894), *Cirkevné listy* (1894 – 1899), *Evanjelický obzor* (1911 – 1912), *Lutherán* (1900 – 1902), *Sion* (1920 –), *Slovenský hlásnik* (1904), *Slovenská Pravda* (1894 – 1904), *Svedok* (1906 –), kalvínske noviny: *Slovenský Kalvín* (1907 – 1962), babtistické: *Kresťan* (1912 – 1932).

Relatívne veľký počet slovenských novín a časopisov, ktorý bol neporovnateľ-ne väčší ako v starej vlasti, znepokojoval najmä uhorskú vládu, ktorá nástojila na centrálnych ministerstvách monarchie – v tomto prípade ministerstve zahraničných vecí, aby bola podrobne informovaná o slovenskom pohybe v USA, ktorý znamenal potenciálne nebezpečenstvo pre skomplikovanie maďarizačného procesu doma. Na základe hlásení potom uhorská vláda formovala aj svoj postoj k slovenským aktivi-tám doma – a ten bol veľmi tvrdý, lebo bol až chorobne spätý s obavami zo sloven-ského panslavizmu. Osobitne si vyžadovala hlásenia o *Jednote*, *Slovenskej Pravde*, *Bratstve*, *Viere*, čo boli cirkevné noviny a o novinách *Slovák v Amerike*, *Ameri-kánsko-slovenské noviny*, ktoré vydával Národný slovenský spolok. V *Amerikán-sko-slovenských novinách* pracovali viacerí radikálne naladení slovenskí redaktori, medzi nimi aj Adalbert Tholt-Veľkoštiavnický (1852 – 1940), autor knihy *Národ a národnosti*,³⁵ v ktorej požadoval pre slovenský národ samostatnosť a načrtol aj podobu samostatného Slovenska s hlavným mestom Budapešť ako najväčším slo-venským mestom, čo vyvolalo rozruch nielen v Uhorsku, ale aj medzi americkými Slovákmi, obávajúcimi sa, aby uhorská vláda nezačala takéto vyhlásenia brať ako zámienuku pre prenasledovanie krajanov doma v starej vlasti. A. Tholt-Veľkoštiav-nický uverejňoval podobné články aj v *Slovenskom denníku*, ale už bez takýchto radikálnych požiadaviek.³⁶

Veľkú pozornosť venovali slovenskí kňazi v USA mladej generácii slovenských prisťahovalcov. Išlo v podstate o väčšinu z nich, lebo do USA prichádzali väčšinou mladí ľudia. Mnohí z nich vedeli často len čítať a písať a nemali hlbšie vedomosti. Šlo o to, aby aspoň niečo získali tu v nových podmienkach, ale hlavne, ak prišli

34 Konštantín Čulen, ktorý robil výskum medzi krajanmi v USA, zozbieral údaje o 230 no-vinách, časopisoch, (denníky, týždenníky, mesačníky), ktoré vychádzali v krajanstvom prostredí do polovice 20. storočia. ČULEN, Konštantín: *Slovenské časopisy v Amerike*. Cle-veland 1970.

35 THOLT, Adalbert. *Národ a národnosti*. Pittsburgh 1907.

36 Bližšie: ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov – Universum, 2003, s. 65 – 67.

celé rodiny aj s deťmi, aby výchova a vzdelanie týchto neboli zanedbané. Preto pri svojich farnostiach zakladali farské školy, dôraz kládli na slovenský jazyk a náboženstvo. Ostatné základné vzdelanie dostávali slovenské deti v amerických školách, ktoré museli navštevovať, aby zvládli okrem iného aj anglický jazyk, a tak aj na základe požiadavky americkej ústavy sa mohli stať plnohodnotnými obyvateľmi Spojených štátov. Na jednej strane to bol krok dopredu, ktorý slovenským deťom umožňoval začleniť sa do amerického prostredia bez neskorších diskriminačných prvkov najmä zo strany zamestnávateľov, s čím sa neraz stretávali ich rodičia, na druhej strane zas vyskočila nová hrozba. Bola to hrozba rýchlej asimilácie, ale tento raz v anglo-americkom prostredí. Tej sa Slováci, ak chceli ostať v USA, nemohli úplne vyhnúť, ale mohli ju oslabiť, resp. si aspoň cez rodný jazyk uchovať vlastnú slovenskú identitu. Slovenská inteligencia v USA, kňazi, ale aj laici, si uvedomovali, že sa asimilačnému procesu nedá vyhnúť, ale i napriek tomu pri dobrej vôli sa dá aj v americkom prostredí uchovať slovenské povedomie a príslušnosť k národu. No a práve v tom mali pomáhať spomínané farské školy.

O ich potrebe, ktoré by plnili želanú národnovýchovnú funkciu, písal katolícky farár Matúš Jankola: „*Len stála, dobre zriadená farská škola s dobrými horlivými učiteľmi je v stave vzdorovať nebezpečenstvu, ktoré nám hrozí a ktoré nám ide odobrať otcovskú vieru a materinskú reč. Toto nebezpečenstvo je zo dňa na deň hroznejšie. Už badať na niektorých miestach, že slovenské deti nevedia sa po slovensky ani Otčenáš sa pomodliť, ba ani jedno slovo po slovensky vysloviť. O pár rokov nájdete po Amerike anglických neznaohov, pochodiacich z katolíckych slovenských rodičov. Tak ďaleko dovedieme to bez škôl.*“³⁷

Inšpiráciou pre slovenských prisťahovalcov boli Íri a Nemci, ktorí v USA pri cirkevných zboroch zakladali cirkevné školy, a mníšky, vzdelané ako učiteľky, učili írské či nemecké deti nielen ich jazyk, náboženstvo, ale najmä v nich utužovali národné povedomie. V slovenských farských školách podľa ich vzoru začali pôsobiť slovenské mníšky, ktoré sa venovali slovenským deťom a aspoň tak ich viedli k slovenskému povedomiu. Bolo to o to dôležitejšie, že veľká časť takýchto detí pochádzala z východného Slovenska, kde úplne absentovala slovenská výchova.

Zaujímavé je však zistenie, že i napriek veľkej asimilačnej hrozbe amerického prostredia, asimilácia slovenských vysťahovalcov neprebíhala dramaticky, ako sa toho obával M. Jankola i ďalší slovenskí vzdelanci v USA. Spôsobila to uzavretosť slovenských komunit, ktoré sa v značnej miere dištancovali od okolitého prostredia.

Paradoxne k pestovaniu národného povedomia prispela aj vzájomná neznášanlivosť slovenských komunit, najmä ak šlo o komunity sformované na konfesijných základoch a ich konkurenčné správanie sa. To sa prejavovalo neraz aj bez ohľadu na konfesijné zloženie komunity. Slovenské komunity v USA si navzájom dokazovali svoju slovenskosť, čím takto posilňovali vlastné národné povedomie.

Iný zdroj pre rast národného povedomia predstavovala politika uhorskej vlády voči Slovákom doma. Čím častejšie sa objavovali prípady diskriminácie alebo pre-

37 HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské rehole v Amerike*. Cleveland 1955, s. 174.

nasledovania Slovákov v Uhorsku, tým ostrejšie boli reakcie krajanov v zámorí. Súčasne tento stav pomáhal prekonávať vzájomnú nedôveru i konfesiónálne rozdiely a nachádzať cestu pre spoluprácu v prospech vlastného národa doma. Keď bol v Uhorsku odsúdený Ambro Pietor a potom aj Matúš Dula (obaja evanjelici) a ďalší, bol to rímskokatolícky kňaz Štefan Furdek, ktorý v *Jednote* uverejnil výzvu: „*Slováci, pamätajte na uväznených slovenských bratov!*“³⁸ a prvý začal zbierku 25 dolármi na pomoc rodinám odsúdených. Prispel aj Matúš Jankola, Jozef Murgaš a iní. Furdek inicioval vytvorenie Národného frontu, z ktorého sa hradili súdne trovy na banskobystrickom súde. V následnej polemike v novinách *Slovák v Amerike* v rokoch 1900 – 1901 o tom, či finančne podporovať aj rodiny bohatých Martinčanov, sa urýchlilo kryštalizovanie národne orientovanej slovenskej emigrácie v USA aj v cirkevnom prostredí, aj v slovenských komunitách, ktoré tento spor sledovali. Iniciátori zbierky vysvetľovali jej zmysel v tlači i v kostoloch, čím spájali národný i cirkevný princíp v prospech slovenského národa ako celku.

Neustále napätie doma aktivizovalo „náhradný“ národný život v USA. Slovenskí kňazi pokladali za svoju morálnu povinnosť podporovať ho a získavať pre Slovákov doma podporu širšej – medzinárodnej society, v prvom rade americkej, s ktorou boli v každodennom kontakte.

Táto, už kvalitatívne nová aktivita sa začala prejavovať na začiatku 20. storočia, keď Slováci v Amerike už zväčša nemali pochybnosti o svojom národe a svojich možnostiach v demokratickej krajine. Prejavilo sa to v roku 1907 po tragických čerňovských udalostiach, keď združenie slovenských novinárov v Amerike usporiadalo v dvadsiatich mestách indigačné zhromaždenia. Na nich oboznamovalo Američanov so slovenským národom a jeho postavením v Uhorsku. V roku 1911 zas boli usporiadané protestné akcie proti návšteve grófa Apponyiho v USA, ktorý tu chcel eliminovať nepriaznivé referencie o politike uhorskej vlády voči nemaďarským národnostiam v Uhorsku.³⁹ Podobne krajanovia zorganizovali protesty aj proti neskoršej návšteve USA grófa M. Károlyiho v roku 1914.⁴⁰

Slovenskí cirkevní činitelia mali účasť na všetkých väčších národných podujatiach v USA a stáli aj pri zrode Slovenskej ligy v Amerike v roku 1907 a neskôr aj pri jej politických rozhodnutiach a konkrétnych aktivitách. Mená evanjelických a katolíckych kňazov pôsobiach v USA môžeme nájsť pod významnými článkami v slovenskej krajanskej tlači, na dôležitých dokumentoch, ako bola napr. Cleveľandská dohoda (1915) alebo Pittsburská dohoda (1918). To už ale boli roky, v ktorých národnouvedomovací proces slovenskej emigrácie bol dovŕšený.

Slovenská rímsko- i gréckokatolícka, evanjelická, ale aj kalvínska cirkev preň urobili veľa tým, že disponovali národnouvedomelými kňazmi, ktorí boli rozhodnutí podporovať národnouvedomovací proces, ba sami ho aj v slovenských komu-

38 ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike. I. zv.* Bratislava 1942, s. 13.

39 AMBROSE, Anton S. Dve významné návštevy v Amerike. Reč br. Ambrosea v Twentieth century s Apponyim. In *Národné noviny*, 23. marec 1911, roč. II., č. 64, s. 5.

40 ČULEN, Konštantín. *Pittsburská dohoda*. Bratislava : Knihtlačiareň Andrej úč. Spol. a Slovákov, 1937, s. 188.

nitách iniciovali. Ďalej aj tým, že cirkev mala medzi Slovákmi mimoriadne silný vplyv, ktorý v tomto prípade využila pre prospech slovenského národa.⁴¹

Pramene a literatúra

Cirkvi a národy strednej Európy (1800 – 1950) / Die Kirchen und Völker Mitteleuropas (1800 – 1950). Zost. Peter Švorc – Ľubica Harbuľová – Karl Schwarz. Prešov-Wien : Universum, 2008.

ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike, I. zv.*, Bratislava 1942.

ČULEN, Konštantín. *Slovenské časopisy v Amerike*. Cleveland 1970.

GESSAY, Ignác. Politické a hospodárske pomery medzi americkými Slovákmi. In *Slováci v zahraničí, 4-5/1979*, s. 266 – 269.

HOLEC, Roman. *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin : Matica slovenská 2007.

HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské rehole v Amerike*. Cleveland 1955.

CHMELAR, Hans. *Höhepunkte der Österreichischen Auswanderung*. Wien 1974.

KOŠTIAL, Rudolf. *Slovenskí evanjelici v zahraničí*. Martin : Matica slovenská, 1992.

ROVNIANEK, Peter P. *Zaživa pochovaný*. Pittsburgh 1924.

SLOVENSKÝ, Ján. *Americký Tlumač ku naučenu še najpotrebnejších začatečných znamoscoch v anglickej reči pre uherských Slovach v Amerike žijúcich*. Pittsburgh, Pa : Redakcia Amerikansko-szlovenských novin, 1887.

ŠROBÁR, Vavro. *Osvobodené Slovensko*. Praha 1928.

ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939)*. Prešov – Universum, 2003.

THOLT, Adalbert. *Národ a národnosti*. Pittsburgh 1907.

41 ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike, I. zv.* Bratislava 1942, s. 9. K. Čulen k národnouvedomovaciemu procesu Slovákov v USA výstižne napísal: „Prvých 30 rokov života Slovákov v Amerike bolo by možno charakterizovať ako roky mobilizácie a výcviku. Ako v armáde z rôznorodej masy mužov tvorí sa vojsko, práve tak v Amerike zo státisícov národne nevedomeľých a neorganizovaných Slovákov, vytvorili sa organizované jednotky... Dvadsiate storočia našlo v Amerike dobre organizované slovenské osady, s veľkým množstvom časopisov, spolkov, silnou cirkevnou organizáciou a čo bolo najdôležitejšie, s národne prebudeným slovenským ľudom...“

Milan Ivanka na ceste k česko-slovenskej vzájomnosti a štátnosti

Nadežda Jurčišínová

JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Milan Ivanka on the path to czech-slovak mutuality and statehood. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 181-196.

Slovak advocate, journalist and Member of Ugrian Parliament Milan Ivanka belonged even before the formation of Czechoslovakia to supporters of czech-slovak mutuality, what has been expressed in his cooperation with Czech cultural and economical functionaries mainly from Slovak supporting guild Czechoslovak unity in Prague, which he was also a confidant. The most significant manifestation of public enrolment of Ivanka to the idea of Czech-slovak mutuality was his appearance with main lecture on Czech-slovak consultation in Luhačovice in the year 1911. In the last year of first world war he contributed on to that Slovak national party had mobilized its activities which has lead to formation of joint state of Czechs and Slovaks.

Key words: Milan Ivanka, Luhačovice, czech-slovak mutuality

Slovenské národnoemancipačné hnutie začiatkom 20. storočia reprezentovali viaceré významné osobnosti, ktoré i napriek zložitým podmienkam pre rozvoj národného života Slovákov v Uhorsku vyvíjali kultúrne a národnopolitické aktivity. K nim sa zaradil advokát, žurnalista a poslanec uhorského snemu Milan Ivanka, ktorý patril aj po vzniku Československa k aktívnym budovateľom nového štátu, pričom predpoklady tejto angažovanosti sa uňho vytvárali v predvojnovom období, keď preukázal svoj kladný postoj k Čechom a k rozvíjaniu spolupráce s nimi.

Už počas stredoškolského štúdia prezentoval slovenské národné povedomie, čím sa prejavil vplyv jeho rodiska – národného centra Slovákov – Turčianskeho Sv. Martina, kde sa narodil 25. októbra 1876.¹ Po ukončení štúdia na právnickej fakulte v Budapešti v roku 1899 pôsobil do roku 1904 ako koncipient v advokátskej kancelárii popredného slovenského politika a v tom čase podpredsedu Slovenskej národnej strany (SNS) Matúša Dulu v Turčianskom Sv. Martine. V dôsledku viacerých okolností² musel z rodného mesta odísť a tak sa jeho pôsobiskom do roku 1915 stala Trnava, kde v januári 1904 začal svoju advokátsku prax.³ Keďže v tom čase pôsobili v Trnave 15 advokáti, z nich piati boli známi, renomovaní a „temer ne-

-
- 1 Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Advokát a politik Milan Ivanka na slovenskej politickej scéne do vzniku ČSR. In *Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1918*. Ed. Darina Vasil'ová. Zborník elektronických verzií príspevkov na DVD. Prešov : 2011, s. 156 – 161.
 - 2 Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia (SNK ALU) Martin, sign. 37 E 7. List Milana Ivanku Andrejovi Halašovi z 10. 8. 1904.
 - 3 S ťažkými začiatkami práce advokáta v tomto meste sa zdôveril Svetozárovi Hurbanovi Vajanskému. Bližšie: SNK ALU Martin, sign. 138 D 1. Listy M. Ivanku S. H. Vajanskému zo 6. 2. 1904 a z 18. 8. 1904.

premožiteľní“, bolo pre Ivanku ako začínajúceho advokáta veľmi ťažké sa uplatniť a presadiť. Z tohto dôvodu na začiatku pobytu pesimisticky predpokladal, že bude preňho nemožné vydržať tu dva-tri roky, kým sa kancelária sama od seba udrží a tak sa rozhodol privyrábať si prekladmi prác ruských autorov.⁴ So životom v Trnave bol spočiatku z viacerých stránok nespokojný, zvlášť ho znepokojoval slabý záujem tu žijúcich Slovákov o národný život, čo tlmočil v liste adresovanom Svetozárovi Hurbanovi Vajanskému: „Ale na posmech je naša vec tuná vystavená. Niet človeka, ktorý by ju mohol do pohybu priviesť. Ľud by bol veľmi ochotný poslúchať a vydržal by. Lebo sa nebojí pánov. Je neodvislejší ako náš turčiansky.“⁵ Snažil sa zlepšiť situáciu a rozhybať slovenský národný život aspoň tým, že rozdával medzi Slovákov slovenské noviny. Najviac obľúbenými sa stali *Národné noviny*, ale aj *Národný hlásnik* a *Slovenský týždenník*. Postupne si Ivanka na život v Trnave zvykol, koncom roka 1904 sa oženil, advokátska prax začala prosperovať a ukazovali sa aj lepšie vyhliadky do budúcnosti.

Milan Ivanka bol medzi slovenským obyvateľstvom Trnavy a okolia obľúbený. Ako 30-ročný advokát sa zastával slovenského ľudu a ten si z jeho mena a priezviska vytvoril familiárne pomenovanie „Milánko“.⁶ Advokátske služby poskytoval i svojim rovesníkom a spolupracovníkom. Jedným z nich bol Jozef Cipár, ktorý sa dostal pred peštiansky súd za článok uverejnený v *Národných novinách* v roku 1907 pod názvom *Ukrutnosti z úzkosti*. Bol obvinený z toho, že v ňom vraj búril k nenávisti národnosť slovenskú proti maďarskej. Ivanka v rámci obhajoby pranie-roval časté tlačové procesy voči slovenským novinám: „Processovanie v Uhorsku už nie je hľadanie pravdy pred zákonnými fórami, to je už čistá mánia. Process pre process.“⁷ Argumentoval konkrétnymi príkladmi zo svojej advokátskej praxe, ktoré dokumentovali, že viac než o pravdu išlo o proces. To isté platilo podľa neho aj o národnostných procesoch. Považoval za naivitu a nebezpečnú hlúposť domnievať sa, že procesom sa niečo dosiahne a vyrieši, práve naopak. „Process mal vždy jediný následok: vznik intenzívnejšej naruživosti, väčšej nenávisti. Národnostné processy nič iného nezískajú, než že ešte do väčšej protivy postaví elementy, ktorých jedinou žiadosťou, jediným ideálom by malo byť harmonické spoluúčinkovanie a bratstvo“,⁸ konštatoval. Aj napriek horlivej Ivankovej obhajobe bol obžalovaný Jozef Cipár odsúdený za uvedený delikt na štyri mesiace väzenia a 300 korún pokuty. O dva roky neskôr postihol aj samotného Ivanku ešte tvrdší rozsudok. Úsilie pomáhať ľuďom sa u Ivanku prejavilo i jeho postojom k jednému zo svojich zamestnancov 21-ročnému Aloisovi Mikyškovi, rodom z Čiech, ktorého rodičia prišli pracovať do žilinskej súkenníckej fabriky, avšak ochoreli na suchoty a zomreli. Okrem Aloisa zanechali po sebe ďalšie tri deti. Ivanka sa za Aloisa prihovárал u Andreja Halašu, správcu Slovenskej štípendiálnej základiny na podporovanie chudobných študentov

4 Bližšie: SNK ALU Martin, sign. 138 D 1. List M. Ivanku S. H. Vajanskému z 11. 12. 1904.

5 SNK ALU Martin, sign. 138 D 1. List M. Ivanku S. H. Vajanskému zo 4. 11. 1904.

6 SNK ALU Martin, sign. 164 AE 35. ORMIS, Ján. *Dr. Milan Ivanka šesťdesiatročný*.

7 Tlačová pravota „Nár. Novín“. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 56, s. 1.

8 Tlačová pravota „Nár. Novín“. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 56, s. 1.

v Turčianskom Sv. Martine, a požiadal ho o pridelenie finančnej podpory mládenovi. Argumentoval tým, že Alois Mikyška sa sám pretĺkal gymnázium a napriek tomu, že nemal nikoho, kto by sa oňho staral, stal sa dobrým Slovákom. Po zložení maturity s dobrým prospechom prišiel pracovať do Ivankovej advokátskej kancelárie a aj tu ešte viac sa posilnil v slovenskom duchu. Usilovne vykonával nielen kancelárske povinnosti, ale pripravoval sa aj na právnické skúšky a „bral účasť na všetkých našich politických akciách“. Pôsobil aj ako dopisovateľ Slovenského týždenníka a Ľudových novín, do ktorých písal takmer všetky správy týkajúce sa Trnavy a okolia. Keď mládenec ochorel na tuberkulózu, snažil sa mu Ivanka pomôcť s financiami, aby sa mohol presťahovať dole na juh k moru s nádejou, že sa mu stav zlepší. Dúfajúc v kladné vybavenie Aloisovej záležitosti, Halašu ubezpečoval: „Nikdy snáď nebudú spomenuté zakladiny tak núdznemu a tak zasluženému študentovi dané, ako Mikyškovi. Celou svojou reputáciou garantujem za tu vyslovenú mienku.“⁹

Ešte pred začiatkom advokátskej praxe v Trnave a najmä počas nej sa Ivanka aktívne zapájal do diania v slovenskej politike. V roku 1901 ako zeman išiel kortešovať do obce Horné Jaseno za kandidáta na poslanca uhorského snemu za sučiansky volebný okres, ktorým bol predseda SNS Pavol Mudroň. Bol úspešný a podarilo sa mu svojich „pánov bratov“ udržať na Mudroňovej strane.¹⁰ Aj v roku 1906 sa angažoval v predvolebnom zápase za SNS. O pomoc a peňažnú podporu v ňom požiadal, spolu s Jánom Zátureckým a Jánom Kállayom, Pavla Mudroňa. Opodstatnenosť žiadosti zdôvodňovali tým, že uchádzanie sa o mandát do uhorského snemu a úspešná realizácia predvolebnej kampane je spätá s finančnými nákladmi, ktoré si nie každý mohol dovoliť. Apelovali na Mudroňa: „Jestli nám umožniť chcete víťazstvo – k čomu dľa príznakov máme oprávnenú nádej – ráčte nám na podporu volebného boja najmenej 1000 korún z fondu na podporovanie kandidátov, na adresu Ľudovej banky v Trnave, poslať.“¹¹

So začiatkami Ivankovej angažovanosti v politike a v národnom živote Slovákov sú späté jeho prvé kontakty s českými činiteľmi. Na pôde SNS sa stal jedným zo zástancov spolupráce s českými politickými a podnikateľskými kruhmi. Za spoluúčasti českých partnerov založil v roku 1906 v Trnave Hospodársku banku. Ako väčšina miestnych peňažných ústavov venovala hlavnú pozornosť podnikaniu v obchode a poľnohospodárstve. Na tento účel kúpila v Modre a Pezinku domy s veľkými pivnicami na skladovanie vína, pričom v obidvoch mestách založila svoje filiálky. Poskytovala úvery statkárom, ale aj drobným roľníkom na nákup poľnohospodárskych strojov.¹²

9 SNK ALU Martin, sign. A 557. 94 J 27. List M. Ivanku nezistenému z 15. 6. 1909.

10 SNK ALU Martin, sign. 164 AE 35. ORMIS, Ján V. Dr. *Milan Ivanka šesťdesiatročný*.

11 SNK ALU Martin, sign. A 557. List M. Ivanku Pavlovi Mudroňovi z 19. 4. 1906.

12 Koncom roku 1918 patrila medzi najsilnejšie peňažné ústavy trnavského regiónu. Po vzniku ČSR zaznamenala Hospodárska banka prudký rozmach, keď sa v krátkom čase vypracovala z peňažného ústavu miestneho významu na jednu z najväčších slovenských bánk. V roku 1920 Hospodárska banka preložila sídlo do Bratislavy. Bližšie: <http://www.nbs.sk/sk/publikacie/archiv-nbs/archivne-fondy/hospodarskabanka-bratislava>.

Najvýraznejšie česko-slovenské vzťahy vstúpili do života Milana Ivanku v marci 1907 a súviseli s jeho kandidatúrou na poslanca v doplňovacích voľbách do uhorského snemu. Za Slovákov v Pezinku kandidoval popri Ivankovi aj advokát, novinár a organizátor rôznych spolkov a združení Franko Kabina. Voči ich kandidatúre sa ohradil sociálno-demokratický časopis *Napred*, ktorý ich obvinil z rozbíjania jednotného tábora. Kabina sa vtedy postavil za Ivanku a jeho kandidatúru. V nemeckých obciach pezinského okresu za Ivanku agitoval popredný predstaviteľ nemeckého sociálno-demokratického hnutia v Prešporke Heinrich Kalmár.¹³ Napriek rôznym obštrukciám bol Milan Ivanka zvolený. V parlamente dal o sebe vedieť a neraz prezentoval svoj názor, či kriticky upozornil na niektoré nespravodlivosti a záležitosti. V jednom z vystúpení poukázal na nekalé, ale bežné praktiky, ktoré boli v tomto období príznačné pre priebeh volieb v Uhorsku, čím vyvolal nevôľu maďarských poslancov, ktorí nepovažovali za správne, aby sa tým snem zaoberal. Ivanka opoňoval a argumentoval, že „volebné právo je jedným z najhlavnejších politických oprávnenosti občana, lebo ním vykonáva sa vliv na suverénnu vôľu štátu“.¹⁴

Cenil si prejavy záujmu o život Slovákov mimo Uhorska v zahraničí. Zvlášť si vážil postoj nórskeho prozaika a publicistu Björnstjerna Björnsona, preto vyzýval Vajanského, aby inicioval a chopil sa realizácie podpisovej akcie na znak vďaky slovenského národa tomuto publicistovi, pretože človek, ktorý sa „za nás takto ohnivo a úprimne zaujme ako Björnson, tomu nemôžeme zostať dlžnými aspoň našou vďakou“.¹⁵ Podobne v nasledujúcom roku 1908 apeloval na Vajanského, aby spolupracoval s britským historikom a novinárom Robertom Williamom Setonom-Watsonom.¹⁶

Ivankovo pôsobenie ako poslanca nemalo dlhé trvanie, pretože už v roku 1908 bol obvinený z poburovania proti štátu a Maďarom, ktoré údajne spáchal počas predvolebnej kampane v „programových veciach“. Aj keď nič trestuhodné nepovedal, tak sa ocitol pred súdom. Hlavné pojednávanie sa začalo 9. júna 1908.¹⁷ Naliehavo žiadal Andreja Halašu, aby mu zaslal v origináli program SNS, pokiaľ možno aj v maďarčine, pretože ho potreboval na svoju obranu.¹⁸

13 HOLEC, Roman. Nepochopený. (Franko Kabina). In HOLEC, R. *Zabudnuté osudy*. Martin : Matica slovenská, 2001, s. 171.

14 Popisovanie voličov vo Vrbovom. Interpellácia dr. Milana Ivanku na sneme 24. júna 1908. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 75, s. 1; Bližšie: Na prahu druhého ročníka. In *Slovenský obzor*, 1908, roč. 2, č. 1 – 2, s. 6.

15 SNK ALU Martin, sign. 138 D 1. List M. Ivanku S. H. Vajanskému zo 14. 9. 1907.

16 SNK ALU Martin, sign. 138 D 1. Korešpond. lístok M. Ivanku S. H. Vajanskému z 5. 5. 1908.

17 Prebiehalo do 1. augusta 1908, teda 17 mesiacov od Ivankovho inkriminovaného prejavu. Bližšie: Chýrnik. Vyslanec Dr. Milan Ivanka bude stáť pred prešporským trestným súdom... In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 59, s. 3. Prebiehalo do 1. augusta 1908, teda 17 mesiacov od Ivankovho inkriminovaného prejavu.

18 SNK ALU Martin, sign. 37 E 7. Korešpond. lístok M. Ivanku A. Halašovi 18. 5. 1908. Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Advokát a politik Milan Ivanka na slovenskej politickej scéne do vzniku ČSR. In *Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804*

V tomto pre Ivanku ťažkom období našiel podporu u Čechov, predovšetkým u člena a neskôr starostu národnoobránného a slovakofilského spolku Československá jednota (ČJ) v Prahe inžiniera Josefa Rotnáglu. Ten pozorne sledoval celý proces s Ivankom a rozhodol sa bližšie s ním oboznámiť českú verejnosť. S veľkým zaujatom upozorňoval na nespravodlivé Ivankovo obvinenie. Opisoval ho ako muža mierneho, vysoko inteligentného a zlatého srdca. V prílohe časopisu Dnes z 31. októbra 1909 podrobne analyzoval nielen príčiny obžaloby Ivanku, ale negatívne posudzoval samotný priebeh súdneho pojednávania. Upozorňoval čitateľov na neopodstatnenosť Ivankovho obvinenia, ktorý sa „domnelého deliktu“ dopustil v prejave ako kandidát na poslanca do uhorského snemu. Pripomenul, že s inkriminovaným vystúpením sa Ivanka na jar 1907 prezentoval asi na 25 schôdkach, pričom všetky boli kontrolované mestským kapitánom, slúžnym a miestnou maďarskou i maďarónskou inteligenciou. Aj keď nič trestuhodné a poburujúce nepredniesol, prišlo naňho udanie žandára – strážmajstra Vincenca Bátorfiho, ktorého skomolené interpretovanie Ivankovho inkriminovaného vystúpenia Rotnágl komentoval a zároveň čitateľom predložil i neskomolené pôvodné znenie jeho vystúpenia. Dokumentoval i časťou Ivankovho prejavu, ktorá sa týkala uplatňovania rodnej slovenčiny v živote Slovákov: „Dr. Ivanka neřekl, že stát chce, aby slovenský lid změnil rodem danú mu bytnost proto, že slovenská řeč je len pro pacholky a sluhy, ale chtěje u poslucháčů svých vzbuditi lásku k rodné řeči, pravil: „Nemyslíte si, že je řeč slovenská škaredá a že je len pre sedliaka a paholka; učení ľudia vedia, že řeč slovenská patří medzi najkrajšie řeči celého sveta; milujte teda řeč, ktorou vás vaša matka po prvý raz oslovila, keď ste na svet přišli, v ktorej vás modlit' učila a ktorou nech je povedané posledné lúčenie a posledná modlitba nad hrobom vašim; kdo zavrhne řeč svoju materinskú, zavrhne i matku svoju.“¹⁹ Uvádzaním úryvkov z Ivankovho originálneho vystúpenia a ich konfrontáciou so skomolenou Bátorfiho interpretáciou upozorňoval Rotnágl na neopodstatnenosť obžaloby vznesenej voči Ivankovi. Poukázal na zaujatosť a neobjektívnosť súdu, ktorý neumožnil vystúpiť tým osobám, ktoré navrhoval Ivanka ako svojich svedkov, a to poslancov Pavla Blahu a Františka Skyčáka, ako i učiteľa Jána Zigmundíka, bankových úradníkov a sedliakov, ktorí boli prítomní na jeho vystúpení. Pred súdom boli vypočutí len 27 svedkovia obžaloby. Ivanka, ktorý sa na súdnom procese sám obhajoval,²⁰ s veľkým zánietením bránil pred súdom aj program SNS: „Ja vyznávam program národnostnej strany nielen preto, že ma v tom duchu vychovali rodičia, nielen preto, lebo učením práva a zákonov nadobudol som si také vedomosti o spravodlivosti, ale i preto, lebo ten program považujem za jedine uskutočniteľný, praktický a dobrý pre našu vlasť: hľadať budúcnosť, silu a vývin Uhorska nie je v jednorečovosti, ale v jednocitovos-

– 1918. Ed. Darina Vasiľová. Zborník elektronických verzií príspevkov na DVD. Prešov : 2011, s. 163 – 165.

19 ROTNÁGL, J. Případ Dra. Milana Ivanky. In *II. Příloha „Dne“ k čís. 302.* zo dňa 31. 10. 1909, č. 302, s. 1. LA PNP Praha, fond Rotnágl, Josef. Výstrižok z novin.

20 Aj keď sa Ivanka rozhodol sám brániť, jeho obhajcom bol aj prešporský advokát dr. Franc Trstýnszky.

ti. Nie maďarská reč nás sviaže, ale jednaký cit lásky k vlasti, v ktorej sa svobodnými a blaženými občanmi cítime.“²¹ Poukázal na nedodržiavanie národnostného zákona z roku 1868 najmä v oblasti slovenského školstva, analyzoval i výpovede svedkov. Napriek vynaloženému úsiliu pri obhajobe bol verdikt prešporskej súdnej stolice nad poslancom uhorského snemu Milanom Ivankom za „poburovanie“ proti Maďarom tvrdý – bol odsúdený na rok väzenia a 13 740 korún pokuty. Zároveň bol zbavený riadne získaného poslaneckého mandátu, čo Rotnágľ s pohoršením komentoval: „Jedná-li se tak s poslanci snadno si možno představití jak jinde to vypadá.“²² Zaujímavé bolo v tejto súvislosti tvrdenie Jána V. Ormisa, ktorý ako jeden z dôvodov uväznenia Ivanku videl v jeho pôvode a nepoddajnosti: „Ivanka pochádzal z jednej z najstarších zemianskych rodín bývalého Uhorska, preto v roku 1901, keď Pavol Mudroň kandidoval v sučianskom volebnom okrese, on ako zeman išiel kortešovať medzi zemanov z Horného Jasena ... Keď sa stal poslancom pezinského okresu „pansláv“ zo starej zemianskej rodiny, kým iní Ivankovci ochotne maďarizovali, okrem panslávskej, čiže slovensko-národnej činnosti i zemiansky pôvod zapríčinil, že sa dr. Milan Ivanka dostal do Vacova.“²³

Krátko pred nástupom do vacovského väzenia sa Ivanka s dôverou obrátil s prosbou o poskytnutie pomoci práve na Josefa Rotnágľa: „... jestli je možné, ráčte urobiť niečo, aby ohromné pokuty a útraty mojich procesov politických a mandátových aspoň čiastočného povšimnutia našly u tých ľudí, ktorí majú zmysel pre našu slovenskú politiku. Je tej ťarchy hodne vyše 13 000 korún, čo zrejme dokazuje, že naši protivníci, keď nemôžu nás vešať, chcú nás materiálne zničiť.“²⁴ Josef Rotnágľ sa mu snažil pomôcť a stretol sa s predsedom Spolku českých advokátov v Prahe Ladislavom Valentom, radil sa s ním a zároveň požiadal spolok advokátov o finančnú pomoc pre Ivankovu rodinu.

Počas odpykávania trestu udržiaval Ivanka kontakty s niektorými slovenskými národnými pracovníkmi zvlášť s manželmi Rudolfom a Vierou Markovičovcami.²⁵ Clivo mu bolo najmä za dcérou, ktorá mala v tom čase dva a pol roka. Počiatkové mierne stavy depresie prekonal a v marci 1910 sa už cítil telesne i duševne lepšie a s nádychom irónie Viere Markovičovej napísal: „Dosiaľ som pod ťarchou môjho trestu iba telesne napravil, duševne len natoľko, že som sa vo svojom presvedčení a duchu prehĺbil a zmocnel. Nevieam, či to bola intencia mojich múdrych sudcov, čo ma sem poslali! No konali „národnú – slovenskú missiu“ par excellence! Národ im môže byť zato povďačný.“²⁶ Jeho zmysel pre satiru sa prejavil najmä v liste odosla-

21 Dr. Milan Ivanka, krajský vyslanec okresu pezinského, pred súdom pre poburovanie. In *Príloha k č. 93 Národných novín 1908*.

22 ROTNÁGL, J. Případ Dra. Milana Ivanky. In *II. Příloha „Dne“ k čís. 302. zo dňa 31. 10. 1909, č. 302, s. 1*. LA PNP Praha, fond Rotnágľ, Josef. Výstrižok z novin.

23 SNK ALU Martin, sign. 164 AE 35. ORMIS, Ján V. *Dr. Milan Ivanka šest'desiatročný*.

24 SNK ALU Martin., sign. 64 C 8. List M. Ivanku Josefovi Rotnágľovi z 9. 10. 1909.

25 SNK ALU Martin, sign. 138 X 39. List M. Ivanku (Vacov) Viere Markovičovej z 12. 1. 1910.

26 SNK ALU Martin, sign. 138 X 39. List M. Ivanku (Vacov) Viere Markovičovej, z 11. 3. 1910.

nom učiteľovi Jánovi Zigmundíkovi, v ktorom mu opísal svoje pocity ako väžňa: „Môj život je tu zcela príjemný, až na niektoré trenice a nedostatky. No tvrdím, že mal by byť vynesený zákon, aby každého Slováka, či je vinen, či nie, každých 5 rokov aspoň na 6 mesiacov zavreli do štátneho väzenia, odobrali mu fajčenie, víno, pivo, čiernu kávu a dali mu čítať čo len chce. Niet lepšej opakovacej školy, zdravšieho sanatória a národne prebudenejšieho kasína na svete, ako je toto moje väzenie. Nech ho Pán Boh udržuje ešte dlhé a blahé roky, pre nás a pre naše dietky! A toto dobro je všetko – za darmo.“²⁷ S plnou vážnosťou a varovne reagoval na list Josefa Rotnáglu, ktorý ho požiadal o otvorené a relevantné informácie o tom, ako činnosť ČJ posudzujú na Slovensku a čo si o nej myslia maďarské kruhy: „Predovšetkým na otázku, či mi môžete úprimne písať odpovedám Vám, že nie! Každý list, ktorý dostanem, i ktorý ja pošlem ide najprv do cenzúry, tam ho revidujú a často nedajú ďalej. Avšak nevýznamné, všeobecné politizovanie (zdôraznil autor – pozn. N. J.) v listoch je dovolené. Súkromné tajnosti je lepšie nepísať, radšej ústne odkázať.“²⁸

S ponukou na spoluprácu oslovil Ivanku počas väzenia moravský katolícky kňaz Alois Kolísek, ktorý ho vyzval, aby prispel do pripravovanej Slovenskej čítanky článkom o Alexandrovi Petőfim a Ľudovítovi Košútovi a „iných takých maďarských spisovateľoch a politikoch, ktorí pochodia zo slovenskej krve“.²⁹ Práce nad Slovenskou čítankou začali vo februári 1909 a zodpovednosť za ich úspešné zavŕšenie prevzala na seba redakčná komisia pozostávajúca z popredných českých spisovateľov a redaktorov – Františka Bílého, Rajmunda Cejnka, Jan Kabelíka, Jindřicha Metelku, Bohdana Pavlů, Josefa Rotnáglu, Františka Táborského a Jaroslava Vlčeka. Po troch rokoch prípravných prác, plných prekážok a ťažkostí, sa podarilo Moravsko-sliezskej besede vydať toto dielo v roku 1911 za pomoci ČJ pod redakciou literárnovedného historika a stredoškolského profesora Františka Bílého. Slovenská čítanka bola prejavom česko-slovenskej knižnej spolupráce a cenným dielom podávajúcim historický, kultúrny a geografický obraz „uhorského Slovenska“.³⁰ V úvode sa čitateľom prihovril František Bílý. Poukázal na význam rozvíjania česko-slovenskej vzájomnosti a významu Slovákov pre Čechov a naopak a objasnil poslanie spoločného diela.³¹ So značným pátosom zdôrazňoval nutnosť zvýšiť záujem českej verejnosti o Slovákov a napomôcť tomu mala aj Slovenská čítanka, na tvorbe ktorej sa podieľali „nejlepší mužové z Čech, Moravy a Slovenska, básníci a viedci“. Milan Ivanka sa k nim zaradil a do Slovenskej čítanky pod „výstižným“ pseudonymom

27 SNK ALU Martin, sign. 69 B 25. List M. Ivanku Jánovi Zigmundíkovi zo 7. 12. 1909.

28 SNK ALU Martin, sign. 64 C 8. List M. Ivanku J. Rotnáglovi z 3. 12. 1909.

29 Dr. IVANKA, Milan (dr. Vacovský). *Slováci a Maďari. Politicko-historická úvaha*. Bratislava : Akademia, 1923, s. 3.

30 Koncepciu a obsahové zameranie Slovenskej čítanky vypracoval Josef Rotnágl. Slovenská čítanka mala dva diely. Prvý obsahoval všeobecnú časť (515 strán), druhý cestopisnú (130 strán). Prácu spestrovalo vyše 30 obrázkov zo života a krás Slovenska a portrétov významných slovenských osobností.

31 *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 3. Bližšie: ROTNÁGL, Josef. *Češi a Slováci*. Praha : Jos. R. Vilímek, 1945, s. 112; Z jednoročnej činnosti ČJ v Prahe. In *Slovenský denník*, 1912, roč. 3, č. 77, s. 1.

Dr. Vacovský prispel politicko-historickou úvahou pod názvom Slováci a Maďari, ktorú napísal vo väzení v roku 1910.³²

Rukopis práce zaslal na posúdenie Josefovi Rotnáglovi do Prahy. Objasnil mu aj zámer vydania práce: „Rád by som túto úvahu vydal v slovenskej reči výlučne pre študujúcu slovenskú mládež, ktorej by sa úvaha zdarma posielat' mohla vtedy, keď sa učia históriu Uhorska (v 7. a 8. triede). Len ten vie posúdiť, čo takáto úvaha vykoná u slov. študujúcich, kto sám študoval na maďarských školách.“³³ Ivanka v nej ponúkal viacero faktov – najmä z obdobia zostrenej maďarizácie po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867. V diele sú opísané pomery a vzťahy Slovákov k Maďarom, viac ako aktuálnymi krivdami páchanými voči Slovákom sa v úvahe zaoberal históriou spolužitia oboch etník v Uhorsku od čias príchodu starých Maďarov do podunajského priestoru. Príspevok pozostáva zo šiestich kapitol, ktorých už názov naznačuje ich obsah. Prvá sa volá Najstaršie dejiny Slovákov, druhá – Najstaršie dejiny Maďarov, tretia – Slováci a Maďari v Uhrách, štvrtá – Zemianstvo jako žleb maďarizácie, piata – Kultúrna prevaha Maďarov a ráz ich kultúry vo svetle pravdy, šiesta – Kto založil a za tisíc rokov udržoval Uhorsko? Kto stvoril Maďarom kultúru? V práci dokazoval vplyv slovanskej kultúry na kultúru Maďarov po príchode na vtedajšie územie Uhorska. Rázne sa ohradil voči podmaniteľskej teórii a zaujal postoj apologeta Slovákov: „Maďari si nepodmanili Slovákov mečom a ani na začiatku, ani pozdejšie neustanovili supremácie, alebo hegemonie svojho maďarského plemena nad Slovákmí, na založení a utvorení štátnych inštitúcií a teda štátu samotného ako národ kočovný, nomádsky – pomerne malú, ak nie nepatrnú účasť mali.“³⁴ V šiestej časti ponúkol Ivanka čitateľovi menoslov niektorých zemianskych rodín a ich významných členov, ako aj niektorých spisovateľov, učencov a umelcov, ktorí hoci boli nemaďarského pôvodu „dali svoje talenty do služby maďarskej národnosti“, čím sa Ivanka snaží upozorniť na to, „akou mierou Nemaďari prispeli ku založeniu Uhorska a ako v najnovšej dobe zúčastnení sú na povznesení maďarstva“.³⁵ Ivanka chcel ukázať, že Slováci boli a sú v Uhorsku rovnocenným, historicky, kultúrne i duchovne rovnako vyspelým národom ako Maďari.

Z vacovského štátneho väzenia bol Milan Ivanka prepustený na slobodu 6. júla 1910.³⁶ Čoskoro sa zapojil opäť do národného života. Výzvou bola ponuka od predsedu SNS Pavla Mudroňa, ktorý mu z poverenia výkonného výboru SNS ponúkol funkciu tajomníka strany, čo Ivanka z osobných dôvodov odmietol: „Aby som inšie nespomenul, moje dlžoby a starosť o budúcnosť rodiny nútia ma zostať pri povolani

32 Dr. VACOVSKÝ. Slováci a Maďari. In *Slovenská čítanka*. Praha : Moravsko-slezská beseda, 1911, s. 175 – 203. V roku 1914 vydala túto jeho prácu Slovenská liga v USA.

33 SNK ALU Martin, sign. 64 C 8. List M. Ivanku J. Rotnáglovi z 22. 11. 1910.

34 Dr. IVANKA, Milan (dr. Vacovský). *Slováci a Maďari. Politicko-historická úvaha*. Bratislava : Akademia, 1923, s. 29.

35 Dr. IVANKA, Milan (dr. Vacovský). *Slováci a Maďari. Politicko-historická úvaha*. Bratislava : Akademia, 1923, s. 53 – 54. V roku 2006 vyšla táto Ivankova úvaha vo vydavateľstve Eko-konzult Bratislava.

36 Chýry. Dr. Milan Ivanka medzi nami. In *Slovenské ľudové noviny*, 1910, roč. 1, č. 14, s. 4.

pravotárskom, v ktorom s Božou pomocou hádam podarí sa mi materiálne potrebnú mi postać zadovážiť si.“³⁷ Predložil však návrh, že by bolo najlepšie zveriť úlohu tajomníka človeku, „ktorého úrad závisí od našich ľudí, to jest doktorého bankového úradníka, alebo redaktora (napr. Milan Hodža, Ján Cablk, Žiga Zigmundík)“. Za najsúcejšieho na funkciu tajomníka považoval Milana Hodžu, berúc do úvahy aj skutočnosť, že „M. Hodža mal nepriateľov i v našej intelligencii. Títo nepriatelia sa udobria. ... Druhé, čo si dovoľujem podotknúť je, aby tajomník išiel preštudovať podobné organizácie strán do Čiech“.³⁸

Ešte ako študent dával Ivanka o sebe vedieť aj ako novinár. Prvý článok napísal v roku 1896 do Národných novín a venoval sa v ňom voľbám na Šariši. Aj neskôr prispieval do Národných novín či už besednicami alebo rôznymi článkami.³⁹ V rokoch 1906 až 1914 bol spoluvydavateľom a redaktorom časopisu *Národný hlásnik*, kde boli jeho spolupracovníkmi Jozef Gregor Tajovský, Augustín Ráth, Ivan Dérer a Mária Pietorová. V roku 1910 sa noviny dostali do vážnych finančných ťažkostí a tak Ivanka požiadal o pomoc Čechov, medzi nimi aj Josefa Rotnágla, ktorý otázku pomoci Národnému hlásniku predložil na rokovaní česko-slovenských porád v Luhačoviciach v roku 1910.⁴⁰ Ivanka mu vďačnosť tlmočil v liste a zároveň ho bližšie oboznámil so situáciou v uvedených novinách a možnosťami zlepšenia ich postavenia. Na základe predbežných rozpočtov s prihliadnutím na „drahotu tlačiarne“ videl možnosť jeho záchrany v získaní 3 000 riadnych predplatiteľov. Poznamenal: „Teraz sa jedná len o to, či sa podarí zainteresovať ľudí, ktorí by vzali na seba riziko deficitu, ak by časopis nemal hneď v prvom roku 3000 riadnych predplatiteľov. Dnes má Hlásnik málo čo vyše 2000 predplatiteľov. O tejto veci vyjednávam s Halašom, advokátom v Martine.“⁴¹ Akciu v prospech Národného hlásnika začal Ivanka spolu so svojim švagrom Milošom Pietorom v októbri 1910 s tým, že od 1. januára 1911 ho začnú vydávať raz týždenne. So žiadosťou o podpory sa obrátili aj na všetky slovenské peňažné ústavy a niektorých jednotlivcov. Vopred Rotnágla upozornil, že Miloš Pietor im pošle v tomto zmysle vytlačený a poprednými slovenskými činiteľmi podpísaný obežník pre českých darcov. Apeloval naňho: „Ráčte urobiť dačo v prospech Hlásnika tak u Jednoty, ako i u bohatších jednotlivcov. Máme nádej, že na skutočné vyplatenie upísanej podpory ani nedôjde a že Hlásnik hneď v prvom roku (ako dosiaľ vždy) bude v stave na svoje vlastné nohy postaviť.“⁴² Národný hlásnik vyšiel prvý raz ako týždenník 6. januára 1911, prihlásil sa k programu SNS a redakcia prehlásila, že bude pracovať na demokratickom princípe, náboženskej

37 SNK ALU Martin, sign. 37 P 100. List M. Ivanku P. Mudroňovi z 2. 11. 1910.

38 SNK ALU Martin, sign. 37 P 100. List M. Ivanku P. Mudroňovi z 2. 11. 1910.

39 Prispieval nielen do viacerých slovenských novín a časopisov, ale aj do rumunského periodika *Tribuna Populurului* (1901 – 1902) a viedenského *Slovanského veku*. Bližšie: *Slovenský biografický slovník*. Zv. II. E – J. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 498.

40 Ivanka bol iniciátorom prechodu Národného hlásnika z dvojtýždenníka na týždenník. Bol si vedomý toho, že prechod sa uskutoční vtedy, ak sa časopis zabezpečí finančne.

41 SNK ALU Martin., sign. 64 C 8. List M. Ivanku J. Rotnáglovi zo 6. 11. 1910.

42 SNK ALU Martin, sign. 64 C 8. List M. Ivanku J. Rotnáglovi z 22. 10. 1910

tolerancii a bude pestovať úprimné priateľské kontakty so slovenskými časopismi. Zodpovedným redaktorom Národného hlásnika bol Miloš Pietor, hlavným spolupracovníkom Milan Ivanka.⁴³ Na jeho stránkach boli práve od druhého decénia 20. storočia častejšie uverejňované články zaoberajúce sa rôznymi aspektmi česko-slovenskej spolupráce.

Situácia v Národnom hlásniku sa v roku 1913 natoľko skomplikovala, že hrozilo zastavenie jeho vydávania.⁴⁴ Milan Ivanka ako spoluredaktor (tak sa podpísal) v mene Národného hlásnika sa zas obrátil so žiadosťou o pomoc a podporu na slovenské peňažné ústavy.⁴⁵ Národný hlásnik sa napokon podarilo zachrániť a naďalej vychádzal po tom, ako správa Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku odobrila zmluvu, ktorú obe strany ohľadom časopisu Národný hlásnik spoločne zostavili a podpísali.⁴⁶ Po vzájomnej dohode a spoločnom formulovaní nových podmienok za prítomnosti zástupcov redakcie Miloša Pietora a Milana Ivanku došlo začiatkom roku 1914 k odobreniu zmluvy. Udržal sa však len do konca roku 1914, potom v dôsledku cenzúry a vládneho teroru počas vojny zanikol.

Ivanka patrila k blízkym spolupracovníkom spolku ČJ v Prahe, bol jedným z jeho slovenských dôverníkov a pôsobil v jeho intenciách v Trnave a okolí. Spolupracoval najmä s Informačnou kanceláriou v Skalici, ktorú spolok založil, riadil a finančne podporoval. Kanceláriu viedol Pavol Blaho. Úlohou kancelárie bolo otvoriť Slovensko českému priemyslu a obchodu a oslobodiť ho od cudzieho nepriateľského obchodu a priemyslu. Ivanka sa zapojil do činnosti kancelárie, čo dokladuje aj niekoľko jeho listov s dôvernými informáciami zaslaných kancelárii. Zaradil sa aj k prednášateľom spolku.⁴⁷

ČJ organizovala v rokoch 1908 až 1913 pravidelne každý rok v letných mesiacoch júl a august česko-slovenské porady v moravskom kúpeľnom mestečku Luhačovice. Medzi účastníkov porád sa zaradil aj Ivanka. Jeho najvýznamnejším prejavom verejného prihlásenia sa k myšlienke česko-slovenskej vzájomnosti bolo vystúpenie na týchto poradoch v roku 1911. Práve tie boli výnimočné z viacerých hľadísk. Po prvý raz oficiálne a verejne sa na nich zúčastnili i poprední predstavitelia slovenského národného hnutia – predseda a podpredseda SNS Pavol Mudroň a Matúš Dula, ale i celý rad iných slovenských politikov, národohospodárov a kultúrnych činiteľov. V rámci týchto porád, ktoré mali dovtedy čisto ilegálny a dôverný charakter rozhodla sa ČJ doplniť ich rokovanie verejnou prednáškou, ktorou sa prezentoval práve Ivanka. Zhromaždeniu bol predstavený ako bývalý poslanec uhorského snemu. Hovoril o kultúrnom a politickom postavení slovenského ľudu

43 Kronika. Národný Hlásnik. In *Prúdy*, 1911, roč. 2, č. 4 – 5, s. 214 – 215.

44 SNK ALU Martin, sign. 6 A 68. List M. Ivanku a M. Pietora Správe Kníhtlačiarskeho úč. spolku v Turč. Sv. Martine z 24. 12. 1913. Popisujú situáciu v novinách a stanovujú podmienky spolupráce so spolkom.

45 SNK ALU Martin, sign. 166 A 19. List M. Ivanku Ivanovi Thurzovi z 30. 10. 1913.

46 SNK ALU Martin, sign. 6 A 68. List M. Ivanku a Miloša Pietora Správe Kníhtlačiarskeho úč. spolku v Turč. Sv. Martine z 3. 1. 1914.

47 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Pavol Blaho, kartón č. 67, inv. č. 1887.

v Uhorsku, o školstve, o verejnej správe, o súdoch, ale najviac o hmotnom a kultúrnom živote Slovákov. Dokazoval, že Slováci nie sú úbohí, pretože smelo znášajú krivdy a prenasledovanie. Vyzval Čechov, aby v spoločnej práci nehľadeli na Slovákov ako na úbožiacov potrebujuúcich almužnu, ale ako na prirodzených spojencov. Vyslovil presvedčenie, že ČJ sa podarí vzbudiť záujem o Slovensko aj u českých politikov. Luhačovské listy lázeňské o jeho prednáške napísali: „Krásna a vroucí přednáška, neobyčejně příznivě v obsahu svém volená a vystihující všechn obsah předmětu, historický vývoj otázky slovenské i praktický její dnešní stav, přijímána byla posluchačstvem se zájmem netajeným a slova řečnickova sotva kdy padala na půdu úrodnější.“⁴⁸ Ivanka sa zúčastnil aj dôverných čisto slovenských schôdzí a česko-slovenských dôverných schôdzí. Prvý deň porád 7. augusta 1911 dopoludnia bol prítomný na súkromnej predporade 30 slovenských účastníkov pod vedením Šrobára. Debatovali o tom, aké stanovisko zaujať k česko-slovenskej vzájomnosti najmä v peňažníctve. Rokovali taktiež o stanovisku slovenských peňažných ústavov k českým veľkobankám. Do diskusie sa popri Šrobárovi, Vladimírovi Makovickom, Ľudovítovi Medveckom, Milanovi Hodžovi, Matúšovi Dulovi a Ľudovítovi Šimkovi zapojil aj Ivanka. Z diskusie vyplynulo, že stanovisko Slovákov k česko-slovenskej vzájomnosti v bankovníctve sa podstatne líšilo od stanoviska českých národohospodárskych pracovníkov.⁵²

Krátko po vypuknutí prvej svetovej vojny sa Ivanka nachádzal v Trnave, potom sa ako poddôstojník rakúsko-uhorskej armády zdržiaval zväčša v Prešporku. Počas prvej svetovej vojny sa rámci svojich možností spolupodieľal na vytvorení spoločného štátu Čechov a Slovákov. Udržoval blízke kontakty s Milanom Hodžom, Vavrom Šrobárom a Emilom Stodolom. Dôležité miesto patrilo najmä odbojovej skupine Slovákov vo Viedni na čele s Milanom Hodžom, pretože, ako sa vyjadril Ivan Dérer, „bola to Viedeň, ktorá v týchto časoch sprostredkovala styk Prahy so Slovenskom. Vo Viedni zasadal snem, tam boli politickí predstavitelia českého národa“.⁴⁹ V byte Kornela Stodolu sa schádzali nielen Slováci z Viedne (Milan Hodža, Ján Cablk), ale dochádzali sem aj politici zo Slovenska Matúš Dula, Ľudevít Okánik, Emanuel Lehocký, Dušan Makovický, Vavro Šrobár, Emil Stodola, Anton Štefánek i Milan Ivanka.⁵⁰ Čoskoro nadviazali kontakty aj s českou Maffiou, ktoré im sprostredkoval starosta ČJ Josef Rotnágl, často cestujúci z Prahy do Viedne.

Začiatkom jari 1918 sa v rámci SNS dovolávali jej niektorí členovia ukončenia striktnej pasivity a nástupu k aktívnejšej politike, avšak časť členov bola proti, pretože sa stále obávala represálií uhorských vládnucich kruhov. Proti aktivizácii strany sa prekvapujúco postavili aj takí jej členovia, ktorí dovtedy útočili na predsedu SNS Matúša Dulu a vyčítali mu pasivitu. K ním patrili aj Milan Ivanka, ktorý v tejto záležitosti napísal Matúšovi Dulovi a Vladimírovi Makovickému: „Ani nemohlo byť horšie voleného psychologického momentu ako je terazší... Veď by nás dnes iba

48 Slovenské dny v Luhačovicích. In *Luhačovské listy lázeňské*, 1911, roč. 3, č. 12, s. 1.

49 DÉRER, Ivan. *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava: Ján Pocisk a spol., 1924. s. 10.

50 *Slováci v prvej svetovej vojne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* XIb. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, s. 216.

pohrdlivo vysmiali, že čo sa opovažujeme čo i len ceknúť! Dnes, keď všetko leží u ich nôh. Keď megalománia nielenže prešla do paroxizmu, ale má i reálny podklad ... Tak sa mi vidí, že keď sú naši páni v Pešti na vrchovom koni a pyšní, nadutí do nekonečna, je doba pre naše vystupovanie z pasivity nie primeraná.⁵¹ Z viacerých miest vyzývali Dulu, aby zvolal čím skôr schôdzu výboru SNS a v mene strany zaujal verejné stanovisko. Dula sa so svojimi obavami a veľkou zodpovednosťou, ktorú cítil pri uskutočnení tohto kroku zdôveril v liste Ivankovi: „Zaiste súhlasíš so mnou, že keď po tak dlhej prestávke ideme pred verejnosť predstúpiť, musíme sa postarať, aby naše prvé vystúpenie malo dôstojný priebeh, nezostalo bez účinku.“⁵² Z tohto dôvodu považoval za veľmi potrebné venovať patričnú pozornosť samotnej príprave schôdze i vystúpeniu na verejnosti. V tom sa spoliehal aj na Ivanku: „Kto tieto predpráce má previesť? Istotne v prvom rade na Teba musím pri tom reflektovať. I prosím Ťa, aby si sa do tejto práce chytil, ju čím skôr a čím najľahšie previedol.“⁵³ Podobne prejavil dôveru Dula aj Vavrovi Šrobárovi, Kornelovi Stodolovi a viedenskej skupine a požiadal ich o spoluprácu. Približne v rovnakom čase a v podobnom duchu skoncipoval Ivanka list Dulovi, v ktorom odporúčal stretnutie užšie – teda výboru SNS: „Treba by bolo sa sísť, poradiť, ale len vo výbore, dať akýsi „štós“ zlenivelým, aby sa hýbali, uviesť poriadok do našich radov, slovom začať sa hýbať, a najviac ak vo veci volebnej reformy sa osvedčiť v prospech najradikálnejšej reformy – ale žiadne iné slávnostné a programatické osvedčenie nedávať! Ale i výbor nech sa len po V. Noci síd.“⁵⁴ Dodal, že sa rozprával aj s Kornelom Stodolom a Milanom Hodžom o tejto záležitosti a aj oni boli „navlas tejto mienky“. Napriek obavám sa 24. mája 1918 v Turčianskom Sv. Martine stretlo 25 popredných činiteľov SNS na dôvernej porade, kde rozhodli o novej strategickej línii slovenskej politiky smerujúcej k definitívnemu rozchodu s bývalým Uhorskom, pričom na základe samourčovacieho práva vytýčili účasť na utvorení samostatného česko-slovenského štátu pozostávajúceho z Čech, Moravy, Sliezska a Slovenska.⁵⁵ Ivanka sa stretnutia nezúčastnil.⁵⁶ Matúšovi Dulovi sa týždeň pred konaním porady zdôveril, že ho v Prešporoku uhorské úrady „rehabilitovali zpod známky politickej nespoľahlivosti“, ale neostal celkom mimo ich pozornosti, pretože sa snažili dať záležitosť prešetriť „hatánendösom“, ktorí mali „vykutrať“, „či je to pravda, že som nie demagogicky agitátor za česko-slovenskú jednotu“. Toto ich úsilie komentoval Ivanka slovami: „Nuž ja sa celkom pokojne dívam na ich daromné námahy.“⁵⁷

51 HRONSKÝ, Marián. „Veľká vojna“: zánik Rakúsko-Uhorska a vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov. (1914 – 1918). In *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 337.

52 SNK ALU Martin, sign. 94 K 32. List M. Dulu M. Ivankovi z 5. 3. 1918.

53 SNK ALU Martin, sign. 94 K 32. List M. Dulu M. Ivankovi z 5. 3. 1918.

54 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi z 8. 3. 1918.

55 LIPTÁK, Ľubomír. Andrej Hlinka. In Dušan Kováč a kol. *Muži deklarácie*. Bratislava : Veda, 2000, s. 66.

56 HRONSKÝ, Marián – PEKNÍK, Miroslav. *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 233 a 327.

57 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku (Prešporok) M. Dulovi zo 17. 5. 1918.

Od polovice roka 1918 prebiehali intenzívne porady medzi českými a slovenskými politikmi. V auguste 1918 prišiel na Slovensko starosta ČJ Josef Rotnágl. Aj on zastával názor, že už nemožno ďalej čakať. Rozhovory s českými poslancami viedla slovenská viedenská skupina. Na jeseň 1918 sa slovenská politická scéna dala do výraznejšieho pohybu. Na naliehanie viacerých slovenských politikov zvolal Dula na 12. septembra 1918 do Budapešti tajnú súkromnú poradu popredných slovenských politikov, kde zostavili Slovenskú národnú radu z dvanástich členov, pričom mali byť zastúpené „všetky odtienky slovenského politického života“. Ivanka medzi nimi nebol. Od polovice októbra 1918 čoraz častejšie zaznievali medzi členmi SNS hlasy dovolávajúce sa skorého zvolania schôdze SNR a zverejnenia zoznamu jej členov. K tým, čo s tým nesúhlasili patril aj Dula, ktorý Ivankovi zdôvodnil svoje váhanie: „Veľmi dobre viem, že som sľúbil našu schôdzku v najkratšom čase zvolať, a ja by som to už aj bol urobil, keby som medzi časom nebol dostal ohradenie sa viacej členov našej strany, menovite z hornieho Liptova proti tomuto úmyslu. Ohradenie toto vychodí z toho náhľadu, že vrchnosti teraz dozaista zadržanie schôdzky povolia, postarajú sa, aby dakto na nej predniesol im zodpovedajúci návrh osvedčenia, a že preforsirujú jeho prijatie. Z tej istej príčiny protestujú aj proti publikovaniu menoslovu našej rady – kdežto druhí medzi nimi aj M. H. (Milan Hodža – pozn. N. J.) nástoja na tom.“⁵⁸

O aktivizácii slovenskej politickej scény hovorí aj Ivankov list zaslaný z Prešporuku Dulovi dva týždne pred vznikom Československa. Apeloval, aby Dula čo najskôr zvolal výbor strany a odporúčal mu: „Dobre by bolo i vyslať komisiu zo samých juristov (asi 10-20 člennú), ktorá by aspoň jeden týždeň zasedala v Pešti a odborne predebatovala a vypracovala rozvrh administrácie, akú by sme si žiadali mať. To je nemožná vec, aby túto najvážnejšiu otázku jeden – dva (zvýraznil Ivanka – pozn. N. J.) ľudia, k tomu snáď i nie juristi, ktorí z administráciou nemali praktických stykov, riešili. Z toho by mohli povstať nenapraviteľné, ba osudné chyby.“⁵⁹ Zároveň nabádal Dulu, aby sa usiloval zvýšiť vplyv tlačového orgánu SNS Národných novín medzi slovenským obyvateľstvom a odporúčal zorganizovať vo všetkých mestečkách ich drobný predaj. Vývoj od polovice októbra nabral rýchle obrátky, čo sa premietlo aj do Ivankovho života. Ešte 15. októbra 1918 bol v Trnave, 16. októbra odcestoval do Pešti a 17. októbra bol už v Debrecíne. V tom čase sa Matúš Dula zúčastnil rokovania s českou politickou reprezentáciou a po návrate do Turčianskeho Sv. Martina potreboval veľmi súrne odpovedať na list poslanca uhorského snemu Ferdinanda Jurigu, ktorý sa chystal vystúpiť na sneme. Dula napísal Jurigovi list 15. októbra a požiadal pre krátkosť času Ivanku, aby mu ho odovzdal. Obaja sa totiž obávali Jurigovej svojráznej povahy. Dula sa poistil aj Emilom Stodolom, aby ho ten tiež vyhľadal a „zdržal od každého našim náhľadom sa protiviacieho osvedčenia“.⁶⁰ Ivankovi sa podarilo zastihnúť Juriga ešte pred jeho vystúpením 18.

58 SNK ALU Martin, sign. 94 K 32. List M. Dulu M. Ivankovi z 12. 10. 1918.

59 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi zo 14. 10. 1918.

60 HRONSKÝ, Marián. Ferdinand Juriga. In Dušan Kováč a kol. *Muži deklarácie*. Bratislava : Veda, 2000, s. 116 – 117.

októbra a odovzdať mu Dulov list. No ten skôr než list prečítal, ukázal Ivankovi deklaráciu, ktorú vraj vypracoval spolu s uhorskými Rumunmi. Ivanka sa rozhodol o nej informovať Dulu: „Deklarácia je prijateľná, nakoľko som ju v náhlom vy-počutí posúdiť mohol. Je energická, ničoho nepopúšťa a akcentuje, že nad svojím osudom chceme sami rozhodovať na mierovej konferencii. Ja som ešte predvčerom vypracoval, a Ferdišovi oddal návrh na deklaráciu tiež v tom smysle, a ako vidím, Ferdiš sa na to isté stanovisko postavil.“⁶¹ O tri dni neskôr 20. októbra Ivanka už na Dulu tlačil: „Drahý sváko Matúš! Veci sa tak úžasne rýchlo vyvinujú, že nestačíme za nimi kráčať. Ozaj sa treba obávať, že budeme nepripravení. Tak ako s Jurigovou deklaráciou. Ja by som odporučal, aby si teraz už celkom energicky pribral k sebe nie dvoch, ale aspoň piatich sekretárov, ktorí by na jednotlivých stranách nášho kra-ja konali prácu. Museli by to byť mladí, ohniví, rozumní s vlastnou iniciatívou. Oni by museli stále cestovať vo svojom revíre a museli by exekvovať rozkazy, uzavretia nár. rady, museli by informovať našich ľudí a zas sbierať od nich informácie pre nár. radu.“ Zdôraznil, že národná rada „musí pracovať rýchlo (všade zvýraznil Ivanka – pozn. N. J.), nie tak, ako sme to všetci, bez výnimky, robievali dosiaľ“.⁶² Ivanka si uvedomoval naliehavosť a výnimočnosť doby a snažil sa vplývať na predsedu SNS, aby bol iniciátorom rozhybania sa slovenskej politickej scény. Ivanku napokon zaskočilo vystúpenie Jurigu na pôde uhorského snemu, čo tlmočil v liste Dulovi. Pre jeho závažnosť ho citujeme obširnejšie: „Ferdišova deklarácia, ktorú som v par-lamentnom „naplôve“ len dnes čítal, je čo do formy inakšia, ako tá, ktorú mi 17-ho októbra pred bránou parlamentu prečítal a ktorú som ja – natešený, že sa aspoň pri-dádza nášho stanoviska – schválil. Táto deklarácia má túto históriu: 15-ho prišiel ku mne (v Prešporke) Ferdiš. Náhodou bol u mňa i Samo Zoch. Shovárali sme sa teda o Ferdišovej budúcej reči parlamentnej. Už vtedy sme boli nemilo dotknutí plánmi Ferdišovými, ktorý nám vravel, čo všetko on chce povedať, medzi iným, že v slo-venskej pôvodine prečíta, a potom i pretlmočí ten svoj povestný úvodník atď. My sme ho kapacitovali, aby povedal čím kratšiu reč, aby si spísal len pár zásadných, deklaračných viet a tie aby prečítal (všade zvýraznil Ivanka – pozn. N. J.). Ferdiš len svoju nôtu húdol i ďalej, a nadával na zbabelosť celej strany. S tým sme sa i rozišli. Ja som na druhý deň ráno napísal krátku reč, v ktorej som skoro doslovne to isté vyslovil, čo Vajda predostrel ako uzavretie strany. Túto reč som Ferdišovi odovzdal v prítomnosti Zigmundíkovej a Rudovej Markovičovej a zas sme ho spoločne naho-várali, aby zbytočné reči nedržal, že dnes sú vážne časy, že čím kratšie bude rečníť, tým viac povie, že zásadné deklarácie netrpia mnoho rečí atď. No Ferdiš zas len svoje stanovisko bránil a strojil sa dlhú reč povedať. V ten istý deň večer o 9-tej došiel Tvoj express list, ktorý som ja na druhý deň ráno oddal Ferdišovi pred parla-mentom. Tu mi Ferdiš prečítal deklaráciu, ktorú vraj v smysle mnou a Rumunmi vy-

61 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi zo 17. 10. 1918. V byte Emila Stodolu v Budapešti sa konali porady o spoločnom postupe Slovákov a Rumunov v parla-mente i mimo neho. Výsledkom bolo prednesenie rumunskej deklarácie na pôde uhorského snemu 18. 10. 1918 a slovenskej deklarácie 19. 10. 1918 Ferdinandom Jurigom.

62 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi z 20. 10. 1918.

pracovanej deklarácie zostavil. Už i v tej bolo niečo, čo trochu neharmonicky znelo, bola pridlhá a prilaická. ... Iba dnes, keď som čítal snemový stenografický protokoll som videl, čo to všetko Ferdiš pohovoril. Chvála Bohu, že meritórne nezadal ničoho! Ale forma!! To je ozaj až trápne čítať, tie neserióznosti!⁶³ Napriek uvedeným výhradám a nespokojnosti, Ivanka v liste pokračoval odporúčaním: „No akokoľvek je, nebolo by radné, dezavovať ho. Za potrebné držím, aby naša rada vydala svoje osvedčenie „na doplnenie“, na podoprenie Ferdišovej deklarácie.“⁶⁴ Zároveň v liste zhodnotil vtedajšiu politickú situáciu v Uhorsku a v slovenskom národnom hnutí: „Vláda vraj demissionovala. Zaiste príde Károlyi, Jászi, Kúnffy. Nastane nám otázka, či máme prijať i my „národnosti“, portefeuille a hlavné županstvá. Otázka je, či by sme výlučne k prípraveniu ďalšieho vývinu našich politických plánov, nemali prijať i portefeuille ministerské, i hlavné županstvá. Otázka táto je ťažká a bude vyžadovať náležitého pertraktovania i uvažovania so všetkými smerodajnými činiteľmi, s ktorými sme i dosiaľ uvažovali každý náš krok. Ja mám tu impressiu, že ponevác nám to patrí, je to naše dobré právo, teda nie dar, a že nás to k ničomu takému neobliguje, čo by zamedzilo ďalší vývin našich plánov – že by to bolo treba prijať... ale len s vyslovením, že toto je nie úplné vyspokojenie našich politických snáh a že sa pridžžame tak práva sebaurčovania, ako i toho, že nad svojím budúcim osudom chceme riešiť na budúcej konferencii mieru. No za potrebné považujem v tejto otázke pokračovať i v uzrozušení s uhorskými Rumunmi.“⁶⁵ Túto svoju požiadavku povedal Ivanka aj na stretnutí s Milanom Hodžom a Kornelom Stodolom ešte 10. októbra 1918, ale ako ďalej poznamenal „tí ju však odvrhli, odvolávajú sa na ten befál: nevyjednávať s nikým! No naša situácia v Uhorsku je inakšia, než v Rakúsku, a toto by nemuselo znamenať „vyjednávanie“, ale len reklamovanie našich nám patričných práv, ktoré keď dostaneme, neobligujú nás k ničomu.“⁶⁶ Od polovice októbra bol Ivanka v Debrecíne pod dozorom. Aj svojimi súčasníkmi bol vnímaný ako národno-politický exponovaný človek.⁶⁷

Na september 1918 plánované zvolanie verejného zhromaždenia, na ktorom sa malo slávnostne oznámiť zriadenie SNR sa uskutočnilo 30. októbra 1918 v Turčianskom Sv. Martine. Hlavným bodom programu bol návrh deklarácie. Aj pri jeho koncipovaní zohral Ivanka vážnu úlohu. On vyzval Samuela Zocha, aby skoncipoval deklaráciu⁶⁸ a napokon bol jedným zo signatárov Martinskej deklarácie.

63 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi z 24. 10. 1918.

64 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi z 24. 10. 1918.

65 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi z 24. 10. 1918.

66 SNK ALU Martin, sign. 94 J 27. List M. Ivanku M. Dulovi z 24. 10. 1918.

67 Bližšie : *Slováci v prvej svetovej vojne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* XIb. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, s. 117 - 118.

68 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Samuel Zoch. In Dušan Kováč a kol. *Muži deklarácie*. Bratislava : Veda, 2000, s. 190. Okrem Zochovho návrhu deklarácie predložil svoj návrh Emil Stodola. Deklaranti prijali Zochov návrh deklarácie. Bližšie: HRONSKÝ, Marián – PEKNÍK, Miroslav. *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 259-284.

Dňa 28. októbra za prítomnosti Slováka Vavra Šrobára ako predstaviteľa Slovenska bol podpísaný zákon o zriadení samostatného československého štátu. Na Slovensku 7. decembra 1918 ustanovila česko-slovenská vláda mimoriadny orgán – Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska pod vedením Vavra Šrobára, ktoré uviedlo do života 14 vládnych referátov. Vládni referenti mali presne vymedzené kompetencie. Milana Ivanku vymenovali za vládneho referenta pre vnútorné veci.⁶⁹ V nasledujúcich dvoch rokoch 1918 až 1920 bol Ivanka i členom Revolučného národného zhromaždenia. Patril v ČSR k prívržencom čechoslovakizmu a politiky centralizmu. Popri politickej angažovanosti pôsobil od roku 1919 do roku 1939 ako advokát v Bratislave.

Ako stúpenec čechoslovakizmu po vyhlásení Slovenského štátu sa na jar 1939 presťahoval do Prahy, kde sa zapojil do protifašistického odboja. V roku 1945 bol krátky čas nacistami väznený v Terezíne. Po druhej svetovej vojne sa opätovne riešil vzťah medzi Čechmi a Slovákmi. V zimných mesiacoch 1945 – 1946 sa na stránkach tlače Demokratickej strany objavovali komentáre jej politikov k tejto otázke. Upozorňovali na chyby medzivojnovej ČSR vedúce k autonomizmu, ale zároveň odmietali aj čechoslovakizmus. Svoj návrh na riešenie tejto otázky predložil aj Milan Ivanka. Odporúčal zabezpečiť požiadavky Slovenska niekoľkými paragrafmi ústavného zákona, ktorými by sa dalo Slovensku to, čo požadovalo za medzivojnovej ČSR – školskú výchovu v kresťanskom duchu, ustanovenie slovenčiny ako úradného a vyučovacieho jazyka na Slovensku, vykonávanie verejnej služby na Slovensku výhradne Slovákmi, ich primerané zastúpenie v centrálnych úradoch a i. Tak sa mal Slovákom zabezpečiť nerušený vývoj za zachovanie jednotného politického národa.⁷⁰ Na Slovensko do Bratislavy sa vrátil v roku 1947, ale politicky sa už neangažoval. Zomrel 26. augusta 1950 v Bratislave. Pochovaný je v Martine.

Česko-slovenská idea v spoločensko-politickom pôsobení Milana Ivanku pred vznikom ČSR sa prejavila v jeho spolupráci s českými kultúrnymi a hospodárskymi činiteľmi najmä z radov slovakofilského spolku ČJ v Prahe, ktorého bol aj dôverníkom. V poslednom roku prvej svetovej vojny aj jeho pričinením zaktivizovala SNS svoju činnosť a bola iniciátorkou stretnutia slovenskej politickej elity v martinskej Tatra banke, kde bola 30. októbra 1918 prijatá Deklarácia slovenského národa. Ivanka participoval na strategickom rozhodovaní o vyňatí Slovenska z predvojnového Uhorska a následnom spoložití s českým národom v ČSR. Prispel k formovaniu novej česko-slovenskej štátnosti.

69 KROPILÁK, Miroslav. Vavro Šrobár. In Kováč Dušan a kol. *Muži deklarácie*. Bratislava : Veda, 2000, s. 89-90.

70 SYRNÝ, Marek. Tri pražské dohody v politike Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1945 – 1947. In *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Zost. Pešek Ján a kol. Bratislava : Prodama, 2006, s. 50.

Obraz Slovenska a Slovákov v prácach francúzskych slavistov na začiatku 20. storočia

Ján Mojdís

MOJDIS, Ján. Image of Slovakia and Slovaks in the works of French slavists in the early 20th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 197-212.

The subject of the paper is a concise history of the penetration of the slovak matters in France in the works of French Slavists. Beginning from 19th century, Slovak matters started to be strongly promoted in the French environment. Especially 1830's are an important period when the French environment started to notice Slavs much more intensively. The beginnings of the development of Slavic studies in France are linked to the arrival of Slavic immigrants in Paris and their activities. Later by the establishment of the Department of Slavic languages and literature and issuing of the magazine *Revue des Deux Mondes*. In the second half of the 19th century more and more information about the Slavic people, but also about expatriates in France became known. Slavic Studies began to be developed, which is represented by the personalities as E. Denis, L. Leger and many others. The result of their work is that the Slavic problem in France is gaining an important position and is of great importance especially for the Slavic peoples of the Habsburg monarchy, among them the Slovaks.

Key words: Slovak, French Slavists, 20th century

Obraz Slovenska a Slovákov v európskom, najmä vo francúzskom prostredí nemá dlhodobú históriu, čo je dané už tým, že aj samotné dejiny Slovákov sú poznačené faktom, že svoju štátnosť si Slováci vydobyli historicky iba nedávno a v dejinách vždy boli iba súčasťou iného ako slovenského inštitucionálneho celku a boli obdobia, keď o sebe ako štátnom národe mohli iba "snívať". Preto poznanie slovenského národa v širšom európskom rámci bolo vo väčšine západoeurópskych krajín neznáme. Isté znalosti o slovenskej kultúre či Slovákoch vôbec mal iba veľmi úzky okruh intelektuálov, ktorí pri svojom bádaní občas našli aj nejaké fragmenty o Slovákoch. Nebolo tomu inak ani v prípade francúzskeho prostredia. Známý francúzsky historik Antoin Marés vyjadril názor, že Slováci vstupujú do francúzskeho povedomia až v 19. storočí, pričom problém spočíval okrem iného aj v tom, že Francúzi v dejinách nadväzovali kontakty iba s tými krajinami a národmi, ktoré mali aj svoju štátnosť, čo v prípade Slovákov prichádza do úvahy až v 20. storočí. Pričom podčiarkuje: "*A konečne bolo chápanie tohto pásma z geopolitických dôvodov ovplyvnené vzostupom nemeckého a ruského vplyvu. Francúzi chápali strednú Európu cez prizmu pangermanizmu a panslavizmu.*"¹ Na základe toho obraz

1 Marés, A.: *Obraz Slovenska vo svetle francúzskych diplomatických prameňov*. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. HÚ SAV, Bratislava 1992, s. 157.

Slovenska a Slovákov prechádzal mnohými deformáciami, či politickými vplyvmi, výsledkom čoho bolo poznanie, ktoré malo mnohé negatívne konotácie.

Výrazným medzníkom, od ktorého môžeme hovoriť o systematickejšom záujme Francúzska o slovanskú problematiku, sú tridsiate roky 19. storočia, kedy do Francúzska prichádza pomerne početná a intelektuálne silná skupina poľských a neskôr aj ruských intelektuálov. V tomto období sa v Európe začína objavovať nový pojem „*politický utečenec*“, a práve z východnej Európy odchádza veľký počet ľudí aj z nacionálnych, či politických dôvodov. „*V dobe od Veľkej francúzskej revolúcie do prvej svetovej vojny prešla idea národa vývojom od ideálu, ku ktorému sa upínala väčšina národne revolučných hnutí, k najmocnejšej idei politickej legitimizácie v Európe. Opakom tohto vývoja boli dejiny prenasledovania a útekov z politických príčin. Devätnáste storočie bolo viac ako do polovice svojho trvania dobou štátom organizovaného potierania národných, liberálnych a demokratických revolučných hnutí. Vytvorilo pojem politického utečenca, definovaný a inštitucionalizovaný prenasledovateľským štátom...*“² Okrem intelektuálov, vedcov a učencov isté znalosti o menej známych národoch niekedy prinášali aj noviny a časopisy.

Vo Francúzsku v tomto období začína vychádzať liberálny orleanistický dvojtýždenník *Revue Des Deux Mondes*.³ Prispievateľmi do tohto časopisu boli významní francúzski intelektuáli ako René Gaspard Ernest Taillandier,⁴ Cyprien Robert,⁵ Hippolyt Desprez⁶ a iní. Následne štyridsiate roky 19. storočia znamenajú stagnáciu, príčinou čoho boli jednak politické dôsledky revolučných rokov a jednak posilnenie proruských nálad v slovanskom hnutí v habsburskej monarchii. Novú významnú etapu rozvoja slavistického hnutia vo Francúzsku predstavuje obdobie po roku 1870, kedy bolo Francúzsko porazené Pruskom, dochádza k zjednoteniu Nemecka, a tak vo francúzskom prostredí narastajú tendencie hľadať spojencov na východe, a to aj medzi slovanskými národmi habsburskej monarchie. V tomto období zaznamenáme vo francúzskom prostredí evidentný nárast prác so slavistickým obsahom.

2 Bade, Klaus: *Evropa v pohybu*. Nakladatelství Lidové noviny. Mnichov 2000. ISBN 80-7106-559-5, s. 172.

3 *Revue Des Deux Mondes* bol časopis, ktorý začal vychádzať v 30 rokoch 19. storočia a bol informátorom Francúzska o svete. Obsahoval články, ktoré sa dotýkali najrozličnejších otázok politiky, dejín, kultúry a umenia v strednej Európe. Informoval francúzsku verejnosť pomerne na širokom priestore aj o slovanskej problematike.

4 René Gaspard Ernest Taillandier (1817 – 1879). Bol literárnym kritikom a historikom. Pracoval ako univerzitný profesor v Montpellieri a od roku 1865 v Paríži. V rokoch 1869 – 1872 vykonával funkciu generálneho sekretára ministerstva školstva a zároveň bol aj členom francúzskej akadémie vied.

5 Cyprien Robert (1807 – 1856). Od roku 1845 bol profesorom na Katedre slovanských jazykov Collège de France. Zaoberal sa hlavne problematikou južných Slovanov. Počas revolúcie roku 1848 bol tajomníkom Sociéte de l'emancipation des peuples Slaves a zástancom myšlienky vzniku federácie slovanských národov.

6 Hippolyt Desprez (1819 – 1898). Od roku 1845 redaktor *Revue des Deux Mondes*. Od roku 1852 pracovník ministerstva zahraničných vecí Francúzska. Zúčastnil sa na berlínskom kongrese v roku 1878.

Umožnili to predovšetkým širšie kontakty francúzskych historikov, slavistov so slovanským prostredím a rozšírenie znalosti jednotlivých slovanských jazykov, ako napríklad ruského jazyka, poľštiny, ale aj češtiny. Na Škole orientálnych jazykov sú to aktivity Louisa Legera, ktorý v tomto období získal v Rusku profesúru a vo Francúzsku rozbieha nové vyučovacie kurzy, napríklad o Srboch a Chorvátoch. Neskôr v tom pokračuje aj jeho nástupca August Dozon a od roku 1891 Paul Boyer. Ten sa sústreďoval predovšetkým na oblasť ruského jazyka, ale aj historického poznania o dejinách Ruska, čo sa odrazilo aj v témach doktorandských prác, ktoré viedol. V oficiálnej francúzskej zahraničnej politike od 80. rokov 19. storočia nastáva posilňovanie tendencií, ktorých hlavným cieľom bolo zbližiť sa s Talianskom a oslabiť spolok Nemecko – Rakúsko–uhorský posilňovaním protinemeckých síl v habsburskej monarchii. Pričom sa niektoré skupiny francúzskej politickej scény za pomoci Vatikánu, či ďalších síl vo vysokých cirkevných kruhoch orientovali na maďarskú aristokraciu a menšia časť na Čechov a Slovákov, ku ktorým patrili predovšetkým také osobnosti, akými boli A. Chéradame, E. Denis, A. Lefavre, F. Dominois a ďalší. Táto časť francúzskych intelektuálov sa snažila upozorniť na význam slovanských národov v Rakúsko–Uhorsku, na možnosť „poslovančenia“ habsburskej monarchie jej premenou na federalistických, či iných podobných princípoch, a tým podlomiť nemecký vplyv v nej. V tomto smere mali zohrávať zvlášť významnú úlohu práve Česi usilujúci sa o vedúce postavenie v Predlitavsku, ale aj Juhoslovania kolísajúci medzi zjednocovacími tendenciami vo vnútri alebo mimo monarchie. Hlásatelia „poslovančenia“ federalizovanej Rakúsko–uhorskej monarchie vychádzali z úvah, že by tento proces mal byť uskutočnený v záujme samotnej habsburskej dynastie, čím by sa zbavila nemeckého poručníctva. Okrem už spomínaných predstaviteľov patrili k propagátorom takýchto názorov S. Pichon, L. Eisenmann a ďalší. Propagovali myšlienky, že je v národnom záujme Francúzov vytrhnúť habsburskú monarchiu spod nemeckého vplyvu a umožniť jej a slovanským národom zreformovať podunajskú ríšu tak, aby vnútri nej bol podstatne oslabený nemecký vplyv. Najucelenejšie sformuloval uvedené názory A. Chéradame v práci *L'Europe et la question d'Autriche (Európa a otázka Rakúska)*, v ktorej upozornil na význam Slovanov pre francúzsku veľmocenskú politiku na začiatku 20. storočia. V nej venoval veľkú pozornosť predovšetkým slovanským národom habsburskej monarchie s tým, že práve tieto národy majú veľký význam pre francúzsku veľmocenskú politiku na začiatku 20. storočia. Takéto názory zastával aj ďalší významný francúzsky slavista Ernest Denis, keď v jednej zo svojich prác napísal: „*Ostatne je zásadou skoro všeobecne hlásanou, že zachovanie mocnárstva Rakúsko–uhorského je pre Francúzsko nutné.*“ Súčasný francúzsky historik Jean–Paul Bled má na túto otázku podobnú odpoveď, keď napísal: „*Dôsledkom zániku Rakúsko–Uhorska by sa teda Európa dostala do područia dvoch supervelmocí. Na jej koncoch a ako-by na okrají by živorilo niekoľko tolerovaných štátov v bezvýznamnom postavení, stačí, aby sa na ne vrhol jeden z dvoch kolosov a budú potlačené, rozdrvené a zmiešané s prachom mŕtvych národov... Zoči voči hrozivým skutočnostiam, ktoré by nevyhnutne nasledovali po zániku habsburskej monarchie... Má plniť úlohu ná-*

razníkového štátu medzi germánskymi a ruskými masami.“⁷ Avšak preto, aby sa zachovala habsburská monarchia nestačí jej ukotvenie iba v zahranično-politickej oblasti, ale je potrebné ju zreformovať, aby slovanské národy, ktoré tvorili jej významný ľudský potenciál, mali podmienky aj pre svoj národný rozvoj. V roku 1895 vychádza vo Francúzsku v Paríži práca P. A. Lapotre pod názvom „*Vzťahy Európy so Svätou stolicou v karolínskej dobe*“, v ktorej sa autor okrem iného zaoberá aj problematikou moravskej misie Konštantína a Metoda.

Na prelome 19. a 20. storočia vyšlo vo Francúzsku viacero prác, ktoré sa zaoberali problémom rozpadu Rakúsko-Uhorska. Okrem už niektorých spomínaných prác A. Cheradama a E. Denisa by sme nemali zabudnúť na prácu L. Eisenmanna „*Rakúsko-uhorské vyrovnanie*“ z roku 1867, ktorá má charakter konštitučných a právnych dejín. Podáva v nej prehľad dejín Rakúska, pričom dáva jasne najavo, že tento štátny útvar vznikol ako výsledok rodinnej politiky Habsburgovcov. Pokiaľ ide o národnostnú otázku L. Eisenmann konštatuje, že maďarizácia už urobila v Uhorsku veľké pokroky a uhorská vláda môže uskutočňovať takúto politiku preto, že si je vedomá tak svojej sily, ako aj slabosti, pretože Maďari sú obkolesení národnosťami, ktoré sú voči uhorskému štátu ľahostajné alebo nepriateľské. Najväčšími sú utláčani Slováci a Rusíni, ktorí nemajú oporu, ani národný domov. Mnohé slovenské rodiny sú pomadžarčené a národný život na Slovensku udržiavajú predovšetkým kňazi, advokáti a učitelia. V slovenskom politickom tábore v osemdesiatych rokoch 19. storočia sa presadzuje S. H. Vajanský a jeho rusofilské nadšenie ako o tom píše M. Hodža v práci „*K vývoju slovenskej politiky*“: „*Z politických očakávaní rozčarovaný národ hravo viedol talentovaný básnik Hurban do svojich sfér všeslovanských báji, a že jeho romantika vychovala zo Slovákov národ fatalistov, ktorí doslovne čakali príchod cára - osloboditeľa, zato nie je zodpovedný len sám Vajanský*“.⁸ Preto toto obdobie nepraje záujmu slovenskej politickej reprezentácie o kontakty so „západom“, nevynímajúc ani prostredie české ako opäť dokladá vyjadrenie M. Hodžu: „*U nás západ bol prekliaty, z kultúry západu nesmela vniknúť na Slovensko ani jedna myšlienka. U nás i na myšlienky bolo clo – národnej hrdosti, keď pochádzali zo západu a Slovensko zostalo panenským od západných ideí politických*“.⁹

Teda koniec 19. a začiatok 20. storočia je vo Francúzsku poznamenaný názormi, ktoré sú za zachovanie habsburskej ríše, z dôvodov udržania rovnováhy v strednej a východnej Európe, ale objavujú sa aj názory, ktoré zvažujú možnosti rozpadu Rakúsko-Uhorska, pričom sa zamýšľajú aj nad otázkou, čo by to znamenalo pre európsku stabilitu a pre Francúzsko. Množstvo kníh, publikácií, či novinových článkov je dôkazom o hľadaní pokusov riešenia národnostnej otázky v habsburskej monarchii. Väčšina z nich sa však zhoduje v názore, že k samovoľnému rozpadu monarchie nedôjde, pokiaľ by nedošlo v Európe k nejakej katastrofickej situácii, či

7 Denis, A.: *Válka*. Nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s.r.o. Praha. 1931, s. 5.

8 Hodža, M.: K vývoju slovenskej politiky. In : *Slovenská čítanka*. Nákladem Pavla Šolce. Praha 1925, s. 215

9 Hodža, M.: K vývoju slovenskej politiky. In : *Slovenská čítanka*. Nákladem Pavla Šolce. Praha 1925, s. 216

väčšiemu vojnovému konfliktu. Záujem o národnostnú otázku v Rakúsko–Uhorsku a v jej rámci aj o problematiku postavenia slovenského národa v Uhorsku začína naberať istú pravidelnosť v publicite, aj keď musíme objektívne priznať, že jej percentuálne vyjadrenie vo vzťahu k informovanosti o ďalších slovanských národoch bolo veľmi nízke. Michal Potemra v štúdiu o slovenskej otázke v rokoch 1901 – 1914 dokonca tvrdí, že „celý rad významných francúzskych a anglických časopisov sústavne prinášal články o Slovákoch v Uhorsku.“¹⁰ Takéto tvrdenie sa nám zdá trochu nadnesené, pretože aj keď je badateľný zvýšený záujem o Slovákov, tento záujem nebol sústavný a ani cielený. Na základe systematického sledovania francúzskej tlače možno konštatovať, že to bol záujem viac kampaňovitý, viazaný na isté udalosti či osobnosti ako na pravidelnosť. Napríklad po udalostiach v Černoveji v roku 1907 sa záujem o slovenskú otázku zvýšil, ale po nich zase upadá. Národné noviny z roku 1905 prinášajú úvahu pod názvom „*Stážnosť zo Slovenska*“, v ktorej sa autor politického prehľadu zamýšľa nad zahranično-politickými aspektmi vývoja európskej politiky a poznamenáva, že „...noviny francúzske v poslednom čase neraz písali, že by bolo dobre, keby sa Francúzsko viacej staralo o európsky východ.“¹¹ Pritom tu nešlo iba o Rusko ako významnú východoeurópsku mocnosť, ale o slovanský svet vôbec a v rámci jeho politickej aktivity o upozornenie na otázku slovenskú, lebo „... je pravda, že vzdelaný západ je veľmi zle informovaný o Uhorsku a jeho pomeroch. Napríklad ohromná väčšina Francúzov pevne verí, že v Uhorsku býva jeden národ, maďarský.“¹² Ako príklad bol uvádzaný obsahový článok od F. Kossutha v časopise *Echo de Paris* pod názvom „*Pravda o uhorskej kríze*“, z ktorého má čitateľ získať dojem, že územie od Tatier až po Adriu obýva iba maďarský národ, ktorý sa jednomyselne hlási k maďarskej štátnosti a je to také prirodzené, ako keď sa Francúzi hlásia k francúzskej štátnosti. Tejto zvýšenej aktivite v oblasti záujmu o slovanskú problematiku vo Francúzsku výrazne prispelo aj to, že v roku 1905 končí éra ministra zahraničných vecí Francúzska Delcassého, ktorý presadzoval líniu získať Rakúsko–Uhorsko ako spojenca proti Nemecku. Aj keď musíme poznamenať, že prvky jeho línie zahraničnej politiky Francúzska môžeme v istom ohľade badať ešte aj po roku 1905, hoci už iba v obmedzenej miere.

Francúzska verejnosť sa zoznamovala so slovenskou otázkou aj v súvislosti s vývojom medzinárodnej politiky a na základe zvýšeného záujmu francúzskych vedcov o slavistiku. Časť francúzskej publicistiky si už na rozhraní storočí veľmi jasne začína uvedomovať fakt, že sa v Európe dotvárajú dve mocensko-politické zoskupenia Dohoda a Trojspolok a že práve v tomto momente je potrebné a užitočné poznať zázemie mocností združených v Trojspolku, pretože je orientovaný proti Francúzsku a Rusku. Nakoľko vývoj v Nemecku „*Po storočiach bez politickej moci, dospel príliš rýchlo k nepopieranej nadvláde, bol nakazený neobmedzenou zbožnou úctou, ktorú po príklade Bismarcka, svojho zakladateľa, a Hohenzollerov-*

10 Potemra, M. 1980. Slovenská otázka v európskom kontexte v rokoch 1901 – 1914. In *Historický časopis*. 1980, roč. 28, č. 2, s. 211.

11 *Národné noviny*, 36, 1905, č. 136, 18. 11. 1905, s. 1.

12 *Národné noviny*, 36, 1905, č. 136, 18. 11. 1905, s. 1.

*cov, svojich pánov vzdával hold hrubej sile. Bol hypnotizovaný zbožňovaním svojich vlastných cností a vyžadoval, aby iné národy, zrieknuc sa svojich svätých odkazov a šliapajúc po svojej dôstojnosti, poslušne sklonili šiju pod jeho jarmo, pod palicu jeho dôstojníkov, pod odkaz jeho učencov, pod príkazy jeho bankárov. Sú to nezmyselné nároky, ktoré skôr, či neskôr museli vyvolať vlnu odporu. Zápas, ktorý sa takto rozpútal je jedným z najvýznamnejších a podľa povahy mravných síl odporu aj jedným z najvýznamnejších aké poznajú dejiny.*¹³ Pestovanie Francúzsko–ruskej vzájomnosti a priateľstva sa preto rozširovalo následne na celé slovanstvo a v rámci neho aj na Slovákov. V jeseni roku 1901 sa v Paríži vytvorili možnosti pre stretnutie slovanských národov. Začal sa pripravovať zjazd slovanských národov východnej a strednej Európy, avšak k jeho zvolaniu nedošlo. Príčin bolo viacero, aj keď pôvodný zámer zjazdu sľuboval prínos pre obidve strany, tak pre Francúzov ako pre slovanské národy.

Otázkam maďarizácie a germanizácie v Rakúsko–Uhorsku sa venovali aj ďalšie noviny a časopisy vo Francúzsku. Napríklad humoristický časopis *L'assiette au Beurre* v roku 1908 uverejnil karikatúry, ktoré boli zamerané na problematiku prenasledovania Slovákov, Čechov a Poliakov v Rakúsko–Uhorsku. V marci 1908 vyšiel zasa v revue *Le Courier Européen* článok od B. Björnsona, v ktorom kritizoval tlačové zákony v Uhorsku a priebeh procesov proti Slovákom. V tom istom roku tento časopis uverejnil článok o prijatí nového školského zákona v Uhorsku, charakterizujúc jeho účinky ako ďalší významný stupeň decimácie slovenského národa. Časopis *La Revue* v januári 1908 publikoval článok pod názvom „*Boj národností*“ v Uhorsku, v ktorom autor podrobne charakterizoval situáciu Slovákov v Uhorsku, a dokonca rozlišoval jednotlivé prúdy v slovenskom národnom hnutí. Písal o konfesionalnej roztrieštenosti a poukázal na to, že v tomto ohľade sú na tom lepšie Česi alebo Chorváti, ktorí vystupujú jednotnejšie, preto ich prenasledovanie naráža na cieľavedomejší odpor. Za ďalší moment, ktorý spôsobuje nejednotnosť v slovenskom politickom tábore, označil rasovú rozdielnosť a za jediný spojovací článok považoval reč. O existencii Slovákov sa svet dozvedel prostredníctvom literatúry, aj keď slovenská literatúra bola vo svete iba veľmi málo známa. „*Jediné Francúzsko ju príležitostne spomenie. Slováci sú skutočne pod jarmom maďarským. Obtočení sú (rozumej Slováci – J. M.) následkom toho čínskym múrom a nemôžu spolupracovať intelektuálne s ostatnou Európou.*“¹⁴ Osobitnú pozornosť si zaslúži článok Róberta Veyssié, redaktora francúzskeho literárneho a politického denníka *Le Gil Blas* z 1. augusta 1911, uverejnený pod názvom „*Slobodu Slovákom*“. Autor venoval tento článok 50. výročiu Memoranda slovenského národa z roku 1861, v ktorom zdôraznil, že je potrebné podporovať emancipačné snahy Slovákov, pretože sú ctiteľmi a obdivovateľmi Francúzska. Okrem iného napísal: „*Žije v Uhorsku ľud, ktorý tvorí malý slovenský národ. Jeho činy a deje, jeho vzdelanostné a sociálne aspirácie nie sú známe vo Francúzsku. A tento smelý malý národ dychtiaci za slobodou je utláčaný. Nemá škôl, nemá gymnázií, nemá univerzít. Administrácia, jurisdikcia, vyučovanie*

13 Denis, A.: *Válka*. Nakladatelství Šolc a Šimáček, společnost s.r.o. Praha. 1931, s. 6.

14 Bližšie *Národné noviny*, 39, 1908, č. 24, 25. 2. 1908, s. 3.

sú maďarské.¹⁵ Články venované slovenskej problematike nájdeme uverejnené aj v časopise *Les Annales de nationalités*.

Pod vplyvom francúzskych slavistov G. Haumanta, E. Denisa, L. Legeera a Leroy-Beaulieau bol 6. marca 1909 založený v Paríži spolok *Association Franco – Slave*, ktorý mal 86 členov s výrazným slovanským zastúpením (22 Bulharov, 21 Čechov, 1 Slováč, 10 Rusov a 9 Srbov). Medzi členmi združenia bolo iba veľmi málo francúzskych študentov, pretože v tomto období existovalo aj združenie francúzsko–ruské, ktoré bolo pre Francúzov prítlačlivejšie. Najväčšiu zásluhu na založení tohto združenia mal E. Denis, ktorý patril k iniciátorom jeho vzniku. V roku 1911 mal tento spolu už 165 členov. Ďalšou významnou udalosťou pre slovanské národy bolo založenie *Union des nationalités* roku 1912 v Paríži. Predsedom tohto spolku sa stal poslanec francúzskeho parlamentu Painlevé. Nové združenie si kládlo za cieľ plniť úlohu informačnej kancelárie pre jednotné a pravdivé informovanie francúzskej tlače o problémoch malých národov, najmä v Rakúsko–Uhorsku. Pri založení tohto spolku už bol aj Milan Rastislav Štefánik. Rastúce množstvo informácií o Slovákoch vo Francúzsku, zameranie slavistického výskumu v Paríži na slovenskú literatúru, etnografické výskumy francúzskych vedcov, to všetko prispievalo k sústredenejšej pozornosti na slovenskú problematiku. Množili sa návštevy francúzskych vedcov na Slovensku. Napríklad v rokoch 1903 až 1905 navštívil Slovensko niekoľkokrát Wiliam Ritter, známy umelecký teoretik, kritik a spisovateľ. Aj keď pochádzal zo Švajčiarska, písal väčšinou po francúzsky, takže býval často považovaný za Francúza. V tomto období vydal vo francúzštine prvú prácu o Slovákoch pod názvom *Slovenské dievča (Fillelte Slovaque)*, ktorá je vyjadrením sympatií a obdivu k Slovákom a slovenskému národu. V roku 1912 navštívil Martin vtedy dvadsaťročný francúzsky historik Fucien Dominois, ktorý si pozorne všimol postavenie Slovákov v Uhorsku a zoznámil sa s mnohými poprednými slovenskými dejateľmi tejto doby (napríklad so S. H. Vajanským, M. Hodžom a ďalšími). Aj pre toto obdobie platí, že tak vo Francúzsku, ako aj v iných západoeurópskych krajinách sa slovenská otázka dostávala do povedomia širšej verejnosti spolu s otázkou českou a často vystupovala ako je priama súčasť.¹⁶ Avšak celkovej atmosfére snáh o priblíženie slovenskej otázky v zahraničí nie vždy napomáhala aktivita samotných predstaviteľov slovenskej politiky doma v habsburskej monarchii, ako to napísal oveľa neskôr T.G. Masaryk v liste E. Denisovi :*“Ak by som mal povedať vo všeobecnosti, čo som zažil odvtedy čo sme sa videli posledný krát na železničnej stanici môžem to vyjadriť asi tak, že počas vojny v zahraničí a rovnako aj doma si začínam uvedomovať, že ľudia sa vojnou a mierom nezmenili, že nevyrástli vo svojich cieľoch, na okamih sa ten, či onen nadchol, ale čoskoro sa vrátil k starým návykom. Kto nemal ideály pred vojnou nemá ich ani po nej. Inými slovami spoznávam ako sme my ľudia vedení zvykom viac než rozumom. Tuším, že to takto vyjadril Váš Montaigne a po ňom Hume.”*¹⁷

15 *Príudy*, r. 1911 – 1912, č. 2, s. 87 – 88.

16 *Príudy*, r. 1909 – 1910, č. 2, s. 127.

17 List T. G. Masaryka E. Denisovi http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/slave_0080-2557_1949_num_25_1_1494?luceneQuery. 28.5.2012.

Významné miesto z francúzskych osobností, ktoré sa v druhej polovici 19. storočia výrazne angažovali v slovanskej problematike a písali o slovanských národoch ich dejinách a kultúre vo Francúzsku bol aj Louis Leger.¹⁸ V intelektuálnych francúzskych kruhoch bol Louis Leger pre svoj záujem o slovanské národy v 60-tych rokoch 19. storočia považovaný za čudáka. Vo vzdelaných kruhoch nechápali ako sa môže človek, umne rozvinutý, venovať štúdiu jazykov nemajúcich, ako sa Francúzi vtedy domnievali, nijakej literatúry. *“Ludia sa ma často pýtajú aké okolnosti ma priviedli k Slovanom a čo ma viedlo k štúdiu ich jazykov a literatúry a že som im venoval svoju vedeckú dráhu. Ich jazyky neboli v móde, keď som sa nimi začal zaoberať teraz je to už trocha lepšie avšak nie tak ako si to myslia v cudzine.”*¹⁹ Aj toto vyjadrenie poukazuje, že vtedajšia francúzska intelektuálna spoločnosť vedela o slovanských národoch strednej a východnej Európy iba veľmi málo. Blízky vzťah k Rusku a Slovanstvu začiatkom 20. storočia nachádzal svoj obraz v jeho politickom pôsobení na zbližovaní Francúzska a Ruska. Tvrdil a presadzoval myšlienku, že hlavnú úlohu ktorú si zvolil v podstate prijímania sveta a slovanských národov je pochopenie základu tej divnej morálnej filozofie, ktorá sa veľmi pekne prejavila v tvorbe takých veľikánov slovanského sveta, ako boli ruskí spisovatelia A. S. Puškin, J. Lermontov, F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj. V roku 1907 vydal v Prahe prácu pod názvom *„Paměti Slavomilcovi“*, v ktorej načrtáva problémy v rámci slovanského sveta a medzi jednotlivými slovanskými národmi. Zaznamenáva svoje cesty po slovanských krajinách v druhej polovici 19. storočia a udalosti, ktoré zažil počas nich. Spomína napríklad aj stretnutie so Slovákom v Moskve, ktorému pomáhal pri orientácii na moskovskej železničnej stanici. Jeho aktivita v oblasti francúzsko-ruských vzťahov bola ocenená tým, že mu bolo udelené vysoké ruské vyznamenanie Rád svätej Anny. Medzi práce s takouto problematikou môžeme zaradiť aj knihu *“La liquidation de l’Autriche-Hongrie”* (Rozpad Rakúsko – Uhorska) z roku 1915, v ktorej predpovedal rozpad Rakúsko–Uhorska a uvádzal, že práve slovanské národy a neriešenie ich národných problémov a s nimi úzko súvisiacich problémov ekonomicko-sociálnych sú jedným z rozhodujúcich momentov, ktoré môžu spôsobiť rozpad Rakúsko–Uhorska so všetkými dôsledkami. V knihe *“Le lutttes séculaire des Germains et des Slaves”* (Boje Slovanov s Germánmi) z roku 1916 zdôrazňoval, že odveký boj Slovanov a Germánov má istú kontinuitu a hľadal v ňom a nachádzal zmysel svetovej vojny. Myslel tým na práve prebiehajúce boje prvej svetovej vojny, v ktorých videl istý prvok boja medzi Slovanmi a Germánmi. V roku 1917 mu vyšla práca *“Le panslavisme et l’interet française”* (Francúzsky záujem o panslavizmus), ktorá je obhajobou slovanských národov rakúskej monarchie. Vyzdvihuje v nej pozitívnu úlohu Slovanov v živote rakúskej monarchie a na druhej strane ukazuje nepochopenie, či aroganciu vedúcich národov monarchie k slovanským prosbám a nárokom. Vo svojom spravodlivom hneve sa dovoľával spravodlivosti pre opráv-

18 Louis Leger žil a pracoval v rokoch 1843- 1923, jeho záujem o slovanský svet sa začal približne už v 60-tych rokoch 19. storočia, keď ako dvadsaťročný sa zoznámil v Paríži s poľským emigrantom M. Chodzkom a neskôr s Čechom Jozefom Fričom.

19 Leger, L.: *Paměti Slavomilcovi*. Nákladem týždenníku Student. Praha 1907, s. 3.

nené požiadavky. Určitou syntézou celoživotného úsilia je publikácia *“Histoire de l’Autriche – Hongrie depuis les origines jusqu’en 1918”* (Dejiny Rakúsko–Uhorska do roku 1918) z roku 1920. V tejto práci zhrnul výsledky svojej doterajšej práce a bádania o Slovanoch v Rakúsko–Uhorsku. Naznačuje históriu slovanských národov a peripetie v európskom dejinnom vývoji. Vyzdvihuje ich prínos nielen pre rozvoj samotnej rakúsko-uhorskej monarchie, ale pre európsky vývoj všeobecne.

V roku 1921 mu ešte vyšla práca *“Les anciennes civilisations Slaves”*, (Stredoveké slovanské civilizácie) v ktorej na základe prác L. Niederleho dospel k hlbšiemu pochopeniu vývoja a postavenia slovanských národov v Rakúsko–Uhorsku a vysvetlil na základe historického vývoja, prečo sa podarilo slovanským národom vytvoriť si vlastné národné štáty aj napriek všetkým problémom a ťažkostiam, ktoré museli vo svojom vývoji prekonať. Zároveň tu francúzskym čitateľom predstavil Čechov a Slovákov. Svoj záujem o slovanský svet zdôrazňoval L. Leger hlavne tým, že sa neustále snažil priblížiť menej známe národy Európy Francúzom, nakoľko dôvodil, že pre nich národnosti menej známe než Poľsko a Rusko tvoria časť akéhosi Uhorska, viac-menej balkánskeho.

Ďalším z radov Francúzov, ktorý venoval svoju pozornosť otázke postavenia Slovákov v Uhorsku a neskôr aj v Československu bol Fucien Dominois.²⁰ Aj keď F. Dominois, slavista, historik a vojak nepatril k okruhu najznámejších propagátorov slovanskej problematiky vo Francúzsku, výrazne sa zaslúžil o rozvíjanie slovensko-francúzskych stykov v prvej polovici 20. storočia. V začiatkoch sa zaujímal hlavne o problematiku postavenia českého národa v monarchii a pri štúdiu dejín českého národa objavil aj Slovákov, ktorí u neho v počiatočnom období vystupujú ako jedna z vetiev českého národa. Už ako dvadsaťročný sa začal učiť česky a popri tom sa učil aj rusky na Škole východných jazykov u profesora Bayera. Na uvedenej škole vyštudoval aj staroslovienčinu u profesora Meilleta a bol žiakom aj profesora Ernesta Denisa.

Do Čiech prichádza F. Dominois po prvýkrát v roku 1912. *„Bolo to v októbri 1912. Konečne s dvadsiatkou na pleciah mohol som sa vydať na cestu do Prahy a najmä doplniť túto cestu púťou na Slovensko.”*²¹ Slovensko bolo pre F. Dominoisa veľkou neznámou, exotickou oblasťou, o ktorej už síce veľa čítal a počul, čiastočne poznal jej dejiny, a tak bol zvedavý, ako vyzerajú Slováci v skutočnosti. V októbri 1912 vstúpil na pôdu územia dnešného Slovenska a bol prekvapený, že v Európe existuje krajina s takou prekrásnou prírodou, o ktorej sa v západnej Európe tak málo vie.

Navštívil centrum slovenského národného života vtedajšieho obdobia Martin, kde sa mal možnosť stretnúť s predstaviteľmi slovenského národného a politického života. Neskôr veľmi rád spomínal na túto svoju prvú návštevu Slovenska a Marti-

20 Narodil sa 30. októbra 1888 v Liéramonte pri Somme a problematikou slovanstva sa začal bližšie zaoberať už počas svojich štúdií. Zaujímal sa hlavne o dejiny strednej Európy a pri štúdiu tejto časti európskeho kontinentu sa zoznámil s problematikou Slovanov v habsburskej monarchii.

21 Pozostalosť Fuciena Dominoisa. LAMS Martin, sign. 135 H 2, s. 1.

na, na srdečné stretnutia so známymi osobnosťami slovenského národného života. „*V Martine som videl Vajanského, Mudroňa, Škultétyho, Capku. Všetci pod dojomom balkánskej kanonády obnovili svoje spomienky na rok 1878 a na nádeje v „cára osloboditeľa“ (obdobie balkánskych vojen v Európe J. M.), ale ja som vyšiel z radov tých Francúzov, ktorí už na gymnáziu boli vychovávaní profesormi zo školy Jeana Jaurésa...*“²² (republikánsky orientovaný J. M.). F. Dominois nezdieľal optimizmus, ktorý videl u vedúcich osobností slovenského národného hnutia, ich nádeje a očakávania, ktoré vkladali do cárskeho Ruska a do osoby ruského cára, že oslobodí všetky slovanské národy a teda aj Slovákov spod cudzieho neslovanského jarma. Vychovávaný v republikánskom duchu neveril, že spoliehanie sa na despotickeho mocnára – ruského cára – zachráni a pomôže slovenskému národu v jeho boji proti maďarizačnému útlaku. Preto prechovával v tomto období istý skepticizmus vo vzťahu k takto presadzovaným emancipačným snahám. „...nevedel som si osvojiť ich city a s istou pochybnosťou v budúcnosť slovenského ľudu cestoval som do Budapešti.“²³ Ako väčšina francúzskych intelektuálov tohto obdobia F. Dominois vnímal slovenský národ bez hlbšej analýzy poznania jeho dejín, kultúry, špecifik, len ako vetvu silnejšieho a známejšieho českého národa, ktorá je akoby od neho násilne oddelená. V Budapešti, kde mal možnosť opäť sa stretnúť aj s mnohými Slovákmi, bol vcelku prekvapený ich počtom a intelektuálnym potenciálom.

Po návrate domov do Francúzska sa jeho vzťah k Slovákom ešte zintenzívnil v pozitívnom slova zmysle a stal sa pravidelným čitateľom slovenských novín a časopisov, všimol si dianie v habsburskej monarchii, spoznával niektoré diela slovenskej proveniencie. „*Vo Francúzsku som čítal Čas a v dôsledku toho zvykol som si Slovensko neodeľovať od krajín českých.*“²⁴ Udržiaval oveľa intenzívnejšie kontakty predovšetkým s tými slovenskými intelektuálmi, ktorí boli skôr zástancami česko-slovenskej vzájomnosti, a tak aj jeho názorové spektrum bolo podobné. Predstaviteľov „*martinského centra*“ slovenského národného hnutia považoval F. Dominois za idealistov, rojkov či idealistických básnikov, ktorí len snívajú, avšak ich plány a ideály sú iba obyčajnými víziami, či nerealizovateľnými programami bez reálneho podkladu. Za realistov považoval skôr tých predstaviteľov slovenského národného hnutia, ktorí presadzovali program československého spojenia, teda predovšetkým hlasistov a osobne nadviazal veľmi blízke a priateľské kontakty s Milanom Hodžom, s ktorým sa spoznal už počas svojej prvej návštevy územia dnešného Slovenska v roku 1912 a s ktorým potom udržiaval priateľské kontakty po celý život. V Milanovi Hodžovi videl F. Dominois výraznú, vedúcu a najperspektívnejšiu osobnosť slovenského národného hnutia „...*slovenskej idey a najvýraznejší prejav slovenského génia.*“ Milan Hodža bol podľa neho popri T.G.Masarykovi osobnosťou, ktorá sa najviac zaslúžila aj o vznik Československa. „*Bol to Masaryk, profesor pražskej univerzity, ktorý svojou kritikou práva historického zbúral pergamenový múr, ktorý oddeľoval Slovensko od krajín historických a ktorý mladým podkarpatským gene-*

22 Pozostalosť Fucienu Dominois. LA MS Martin, sign. 135 H 2, s. 1.

23 Pozostalosť Fucienu Dominois. LA MS Martin, sign. 135 H 2, s. 1.

24 Pozostalosť Fucienu Dominois. LAMS v Martine, sign. 135 H 2, s. 1.

ráciam priniesol nové metódy a Hodža, v ktorom celé mladé Slovensko uznalo svojho najodvážnejšieho a najinteligentnejšieho vodcu, ktorý svojimi rznými rečami, povedanými v peštianskom parlamente v roku 1907 dal príležitosť B. Björnsonovi, aby nastolil slovenskú otázku celej medzinárodnej verejnosti.“²⁵

V roku 1912 predpokladal na základe svojho poznania a štúdia medzinárodne–politckej situácie v Európe, tak ako aj M. Hodža, že záchrana Slovákov je iba vo sfederalizovanej habsburskej monarchii, pričom jeden z týchto federalizačných prvkov v monarchii by tvorili spoločne Česi a Slováci, teda podľa neho Českoslováci. *“Ako my všetci ani Hodža nechcel nezávislosť národa platiť krvou miliónov, vycedenou v európskej katastrofe. Jeho program predpokladal pacifcké ukončenie vďaka inteligencii zo strany vládnucich viedenských kruhov, ale mohol byť realizovaný aj bez nich, ba proti nim.“²⁶* Je to do istej miery ospravedlnenie snáh politiky M. Hodžu v období pred prvou svetovou vojnou a vyjadrenie vlastného postoja k tejto problematike.

Počas ciest po Čechách a Slovensku sa podarilo F. Dominois nazbierať veľa prameňov, dokumentov a materiálov o vývine slovenskej kultúry, ľudových zvykov, ľudovom umení, ale získal aj veľa poznatkov o problémoch, s ktorými sa slovenský národ stretával v každodennom živote. Na základe tohto pramenného materiálu a na základe vlastných skúsenosti sa pripravoval napísať knihu o Slovensku, mal už vcelku pripravený dostatočne bohatý materiál, avšak počas prvej svetovej vojny jeho dom zasiahla delostrelecká bomba a celý dom vyhorel a s ním všetky rukopisné poznámky, materiály a dokumenty, ktoré k práci o Slovensku nazhromaždil.

F. Dominois sa osobne poznal aj s jednou z najvýznamnejších slovenských osobností žijúcich v tomto období vo Francúzsku, s Milanom Rastislavom Štefánikom. Dokumentuje nám to list J. Smreka F. Dominois, v ktorom sa mimo iného píše: *„Vydávame knihu o generálovi Štefánikovi, v ktorej majú byť zachytené osobné spomienky všetkých ľudí u nás i za hranicami, ktorí Štefánika osobne poznali. Vy ráčite patriť medzi nich a preto i Vaše spomienky na Štefánika by boli pre slovenskú verejnosť veľmi vzácné.“²⁷* Nemáme podklady o tom, či F. Dominois zaslal svoje spomienky na M. R. Štefánika, ale aj táto zmienka nám s najväčšou pravdepodobnosťou dokladá spojitosť medzi Štefánikom a F. Dominois. Pred prvou svetovou vojnou pracoval Dominois ako štátny úradník vo Valenciennes, avšak keď vypukla vojna, vstúpil do francúzskej armády a bojoval v jej radoch až do jej skončenia a keďže vo francúzskej armáde bojoval aj Štefánik to nám umožňuje predpokladať, že sa tieto dve osobnosti mohli stretnúť alebo aj bližšie poznať. Po skončení vojny a vzniku Československa v roku 1918, keď Francúzsko právne a diplomaticky uznalo tento nový štát, nadviazalo s ním hospodárske, kultúrne, politické a vojenské vzťahy, prišiel F. Dominois opäť už do Československa, ale už ako člen francúzskej misie, ktorá bola vyslaná na Slovensko. *„...Clemént –Simon navrhol vyslať na Slovensko Fucienu Dominoisa, úradníka ministerstva financií, ktorý vedel po slovensky. Jeho*

25 Pozostalosť Fucienu Dominois. LAMS v Martine, sign. 135 H 2, s. 1.

26 Pozostalosť Fucienu Dominois. LAMS v Martine, sign. 135 H 2, s. 1.

27 Z korešpondencie J. Smreka a Fucienu Dominois. LAMS Martin, sign. 180 A 35, s. 1.

žiadost' sa zdala tým opodstatnejšia, že v lete roku 1919 sa množili údaje o snahách o osamostatnení - hoci často pochádzali z pochybných zdrojov.²⁸ V tomto období opäť navštívil Martin, kde začiatkom júna 1919 prehovoril na celoslovenských oslavách pri príležitosti obnovenia činnosti Matice Slovenskej, a to v dobe poznamenananej vojenskými nepokojmi, ktoré so sebou priniesla revolúcia a nepokoj v Maďarsku v súvislosti s vyhlásením tzv. Maďarskej republiky rád a následné útoky maďarských červených vojsk na územie Slovenska. S veľkým znepokojením sa vyjadroval o vytvorení Slovenskej republiky rád v Prešove v júni 1919, nakoľko poukazoval na to, že takýto počin je veľmi tvrdým zásahom proti ešte len formujúcej sa Československej republike.

Dominois bol nielen pozorovateľom, ale aj aktívnym účastníkom spomínaných udalostí už ako dôstojník francúzskej armády a vojenský poradca československej armády v armádnom zbore plukovníka J. Šnejdárka. Z poverenia velenia československej armády, aj z osobnej iniciatívy organizoval v okolí Turca zbory slovenských dobrovoľníkov, ktorí mali bojovať proti maďarskej okupácii. Podarilo sa mu vytvoriť Zbor turčianskych dobrovoľníkov, ktorí sa zúčastnili pri obrane československých hraníc a pri zastavení postupu maďarských vojsk na územie Slovenska. Pri plnení všetkých úloh pracoval Dominois s plným nasadením a zvereným úlohám sa venoval s plným zaujatím. „Som veľmi rád, že som mohol aktívne pracovať i pre oslobodenie nášho milého Slovenska a som hrdý, že môžem s týmito dobrovoľníkmi pracovať... Som veľmi rád, že naša vec dobre stojí a som presvedčený, že naše slobodné Slovensko nikdy nezahynie.“²⁹ Píše o svojom pobyte na Slovensku, o svojich aktivitách pri organizovaní protimaďarských dobrovoľníckych oddielov.

Po vytlačení maďarských vojsk z územia Slovenska pôsobil na vojenskom veliteľstve v Bratislave a neskôr bol pridelený na francúzske oddelenie ministerstva zahraničných vecí a tak odchádza do Prahy, kde vykonával funkciu atašé francúzskeho veľvyslanectva. Počas svojho pobytu v Československu pravidelne informoval francúzsku verejnosť o dianí v Československu a na Slovensku prostredníctvom príspevkov predovšetkým v parížskom denníku *Temps*, v ktorom oboznamoval francúzskych čitateľov so Slovenskom, jeho postavením v rámci nového štátneho útvaru, jeho politickou orientáciou, dejinami a kultúrou. Preložil do francúzštiny knihu T. G. Masaryka „*Světová revoluce*“, napísal niekoľko menších prác o popredných slovenských a českých intelektuáloch.

Zaujímavou je práca F. Dominois „*Jozef Miloslav Hurban, Rieger et l'Unité Tchécoslovaque*.“ Táto rozsahom menšia práca vyšla v zborníku na počesť Paula Boyera, jedného z organizátorov slavistických štúdií vo Francúzsku. V nej sa zaoberal slovensko-českými vzťahmi na podklade slovenskej a českej politiky od roku 1875. Tento dátum je pre Slovákov osudným, ako zdôrazňoval, lebo je to obdobie nástupu nových, tvrdých maďarizačných opatrení proti slovenskému národu a v tomto období dochádza tiež k zatvorení slovenských kultúrnych a školských

28 Marés, A.: *Obraz Slovenska vo svetle francúzskych diplomatických prameňov*. In: *Slovensko v politickom systéme Československa*. HÚ SAV, Bratislava 1992, s. 159.

29 *Národné noviny*, 40, 1919, č. 160, 15. júla 1919, s. 2.

inštitúcii. Na Slovensku, ako podotýka, sa začala silne presadzovať myšlienka slovenské deti na české školy, a preto aj F. Dominois podčiarkuje, že toto obdobie je obdobím česko-slovenského zblíženia, ktoré malo byť do istej miery ochranou Slovákov proti maďarizácii. Slováci a osobne J. M. Hurban boli ochotní riskovať návrat k spisovnej češtine ako spisovnému jazyku Slovákov, o čom svedčí aj vydanie almanachu Nitra v češtine. Avšak tieto pokusy neboli úspešné, čoho príčinou boli podľa neho českí politici a ich politika odmietania slovenských snažení. Hlavnú vinu tu pripisoval predovšetkým L. Riegrovi. Dominois pri tejto príležitosti spomína na iniciatívu Samuela Štefanoviča, ktorý sa pokúsil v Pešti založiť český denník, avšak L. Rieger pre tento návrh nemal žiadne pochopenie, keď tvrdil, že za situáciu v akej sú Slováci si môžu sami, pretože Čechov odvrhli a za spisovný jazyk si zvolili slovenčinu, podľa Riegra „*kočištinu*“. Ako dokladá Dominois české odmietnutie viedlo v slovenskej politike k tomu, že sa Slovensko obrátilo o pomoc k Rusku, ktoré bolo ochotné pomôcť Slovákom a pomáhali mu predovšetkým materiálne v rokoch 1879 – 1914, napríklad pri vydávaní novín a podobne. Podľa Dominois bola veľkým sklamaním pre J. M. Hurbana Riegrova cesta do Budapešti v roku 1880, kde Rieger zdôrazňoval predovšetkým solidaritu Čechov s Maďarmi a tým sa fakticky zriekol spojenectva so Slovákami. A keď sa v roku 1883 v Prahe otváralo Národné divadlo a na tejto slávnosti sa zúčastnila aj slovenská delegácia, L. Rieger tu priamo požiadal zástupcov Slovákov, aby sa vyhli akejkoľvek kritike Maďarov. Tento počín považoval Dominois za prejav zrady slovenskej veci zo strany Čechov. Proti Riegerovej koncepcii historického práva vyzdvihoval Dominois Masarykovu koncepciu prirodzeného práva národov na ich národný život, a teda aj svoje republikánske tradície, v ktorých bol vychovávaný a ktoré si ctí.

Po odchode z Československa sa Dominois v roku 1922 stal v Paríži profesorom českej a slovenskej literatúry na *Škole východných jazykov* a udržiaval naďalej písomné a osobné kontakty s poprednými českými a slovenskými intelektuálmi svojej doby. Vynikali medzi nimi kontakty predovšetkým s M. Hodžom a F. Rupeltom. F. Dominois patril medzi významných Francúzov, ktorí popri svojich osobných životných peripetiách nezabudli nikdy na slovenský národ, a to tak v „čiernych ako aj bielych“ dňoch. Neúnavne a často stretávajúc sa aj s nepochopením neustále nastoľoval otázky, ktoré mali pomôcť slovenskému národu, pomôcť jeho poznaniu v cudzom svete.

Slovenské národné dejiny nemajú bohatú minulosť ako mnohé iné veľké európske národy, aj preto mnohí pozerajú na slovenské dejiny očami konvenčných stereotypov, od najprimitívnejších asociácii slovenskosti (folklór a pod.) až k obdobným zjednodušeným a emocionálne zafarbeným hodnoteniam ich úlohy a postavenia v stredoEurópskom rámci. Úvahy o ich „barbarskosti“ či snahe o zaradenie do civilizovanej Európy za každú cenu predstavujú zaužívané stereotypy, ktoré by sme mali odbúrať pri dejinách Slovákov. Tak je to aj v súvislosti s obrazom dejín Slovákov vo Francúzsku na začiatku 20. storočia. Aj keď, ako sme naznačili, už 19. storočie je obdobím prvých významnejších poznatkov o Slovákoch, vo Francúzsku až koniec 19. a predovšetkým začiatok 20. storočia je prelomovým obdobím, kedy sa francúzske prostredie začína širšie zaoberať našim teritóriom, a to aj v súvislosti

s prvou svetovou vojnou a udalosťami, ku ktorým dochádza nielen počas tejto vojny, ale predovšetkým udalosťami po jej skončení, kedy sa rozpadá Rakúsko-Uhorsko a na jeho troskách vznikajú nové štátne útvary, medzi nimi aj Československo, ktorého súčasťou je aj Slovensko. V našej práci sme sa snažili predstaviť aspoň reprezentatívnu vzorku osobností z francúzskeho prostredia, ktoré svojimi osobnými aktivitami, intelektuálnym potenciálom či výsledkami svojej publicistickej činnosti znamenali pre Slovákov isté svetielko nádeje pre zlepšenie postavenia Slovákov, pre poznanie ich aktuálnej situácie a pomoc v neľahkej situácii, keď sa v Európe rozhoďovalo o politickom usporiadaní, kde bolo miesto aj pre Slovákov.

Pramene a literatúra:

- AULNEAU, J.: Histoire de l'Europe centrale. Paris 1926.
- AVERHAN, J.: Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku. Praha, Melantrich 1921.
- BÉRANGER, I.: L'Europe Danubienne de 1848 á nos jours, Presses universitaire de France. Paris 1976.
- BEAUVOIS, D.: O periodizácii francuzkoj slavistiky. In: Metodologičeskije problemy istorii slavistiky, Moskva 1978.
- BEČKA, J.: Československá slavistika. Praha Slávia 29, 1960.
- BEČKA, J. – VACHOUŠKOVÁ, A.: Bibliografie československé slavistiky 1861 – 1966. Praha 1968.
- BENEŠ, E.: Nová slovanská politika. Londýn 1943.
- BIELIK, F. a kol.: Slováci vo svete. Martin 1980.
- BIDLO, J.: Dějiny slovanstva. Praha 1927.
- BÍRÓ, I.: La Hongrie et Hongrois ruc par les Francaise du XVII. siécle. Pécs 1939.
- BONNOURE, P.: Histoire de la Tchecoslovaque. Paris 1968.
- BONTE, F.: La Tchéslovaquie: son histoire, son économie et son role dans la défense de la France et de la paix. Paris 1938.
- BORODOVČÁK, V.: Slovanská vzájemnost a Slováci v létech 1860 – 1867. Slovanský přehled 7, č. 1, 1905, s. 51 – 62.
- BUTVÍN, J.: Ludovít Štúr a jeho úloha v slovenskom národno – zjednocovacom hnutí. Historické štúdie 12, 1967, č. 1, s. 5 – 20.
- BRACHOVÁ, V.: Francouzská vojenská mise v ČSR. Histórie a vojenství, r. 22, č. 5, 1967, s. 884 – 910.
- CLÉMENTEAU, G.: Velikost a bída jednoho vítězství. Praha 1930.
- ČERNÝ, A.: Slovanství za světové války. Studie, úvahy a črty z doby válečného převratu. Plzeň 1919.
- CONTE, F.: Les Slaves. Aux origines des civilisations d'Europe centrale. Paris 1986.
- DENIS, E.: Konec samostatnosti české I. Praha 1908.
- DENIS, E.: Konec samostatnosti české II. Praha 1909.
- DENIS, A.: V boji. Praha 1923.
- DENIS, A.: Ústav pro studium slovanstva. Praha 1921.
- DENIS, E.: Otázka Rakúska – Slováci. Ružomberok 1921.

- DÉRER, I.: Tchéques et Slovaques. Paris 1938.
- DESCOTES, M.: Aspects de la Tchécoslovaquie. Paris 1948.
- DESCHANEL, L. P.: Historire de la politique exterieure de la France. Paris 1936.
- EISENEMANN, L.: Les commpromis Austro-hongrois de 1867. Paris 1904.
- FERENČUHOVÁ, B.: Myšlienky francúzskej revolúcie a slovenské národnoemancipačné hnutie. In: Historický časopis, 38, 1990, č. 6, s. 807 – 818.
- FEJTÓTO, F.: Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche Hongrie. Paris 1993.
- FRČEK, J.: Slavistika ve Francii. První slovanský ústav pařížské univerzity. In: Slovanský přehled 18, 1926, s. 562-565.
- GOGOLČÍK, L.: Problémy slovenskej historiografie. Martin 1941.
- GOMBALA, E.: Viliam Paulíny-Tóth. Martin 1976.
- HAUBELT, J.: Velká revoluce ve Francii a společnost v českých zemích. Praha 1989.
- HORSKÁ, P.: Podíl české politiky z přelomu 19. a 20. století na vztazích rakousko – francouzských. ČsČH 17, 1984, č. 5, s. 760 – 772.
- HROCH, M.: Obrození malých národů. Praha 1971.
- HRUŠOVSKÝ, F.: Zahraniční Slováci v našich dějinách. Bratislava 1941.
- CHÉRADAME, A.: Evropa a otázka Rakouska na prahu 20. století. Praha 1901.
- JEHLÍČKA, Z.: Počátky tzv. východního bádání v Německu v letech 1892 – 1914. Slovanský přehled 64, 1978, č. 2, s. 124 – 143.
- KIRSCHBAUM, S. J.: Slovaques et Tchéques. Lousanne 1987.
- KATÓ, I.: Jakobínske hnutie v Uhorsku. Bratislava 1951.
- KOČÍ, J.: Naše národní obrození. Praha 1960.
- KOLEJKA, J.: Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu. Brno 1971.
- KÖPECZI, B.: La France et la Hongrie au début de 18 siècle. Budapest 1971.
- KRAJČOVIČ, M.: Slovenská politika v strednej Európe (1890 – 1901). Bratislava 1971.
- KŘIVSKÝ, P.: Francouzská buržoázní revoluce. Praha 1989.
- LACIOK, M.: Začiatky a formovanie slavistiky na Slovensku. In: Štúdie z dejín svetovej slavistiky do polovice 19. storočia. Bratislava 1978.
- LAJČIAK, J.: Slovensko a kultúra. Bratislava 1957.
- LEGER, L.: L'Etat autrichien, Boheme, Hongrie. Paris 1866.
- LEGER, L.: La Save, le Danube et la Balkan. Paris, 1884.
- LOISEAU, Ch.: Le Balcan Slave et la crise autrichienne. Paris 1898.
- MATULA, V.: Emigrácia slovenských intelektuálov do Ruska v 60 – 70 – tých rokoch 19. storočia. In: Historica 22. Bratislava 1971.
- MASARYK, T.: Rusko a Evropa. Praha 1930.
- MEJDŘICKÁ, K.: Listy ze stromu svobody. Praha 1989.
- MEJDŘICKÁ, K.: Čechy a Francouzská revoluce. Praha 1959.
- MICHEL, B.: La Memiore de Prague. Paris 1986.
- MURKO, M.: Les études slaves en Echechoslovaquie. Paris 1935.

- OPOČENSKÝ, I.: Francie a rakouští Slované v letech devadesátých. Zvláštní otisk ze Slovanského přehledu 24. Praha 1932.
- OSUSKÝ, Š.: Postavení Slovanů v mezinárodní politice. Mladá Boleslav 1933.
- PASTRNEK, F.: Almanach československé akademie věd a umění. Praha 1924.
- PEARSON, R.: National Minorities in Eastern Europe, 1848 – 1945. London 1983.
- PERRÉAL, R. – MIKLUŠ, J. A.: La Slovaquie. Lusanne 1992.
- PÍŠCH, M.: Postoj slovenskej spoločnosti k vnútorným pomerom a zahraničnej politike Francúzska. In: Historický časopis, 34, 1986, č. 3.
- POTEMRA, M.: Slovenská historiografia v rokoch 1901 – 1918. Košice 1980.
- PRAŽÁK, A.: Česi a Slováci. Praha 1929.
- RIEGER, B.: Z vlastních pamětí F.L. Riegra. Praha 1906.
- ŠARLUŠKA, V.: Účast' Matice slovenskej na historickom výskume Slovenska 19. storočia. Martin 1982.
- ŠIMONČIČ, J.: Ohlasy Francúzskej revolúcie na Slovensku. Košice 1982.
- ŠKULTÉTY, J.: Nové veci o štátnom prevrate vo Francúzsku roku 1851. In: Slovenské pohľady, 14, č. 6, 1884, s. 616 – 618.
- ŠTEFÁNEK, A.: Vývoj politických ideí v 19. storočí. In: Slovenský obzor 1, 1907, s. 141 – 151.
- TIBENSKÝ, J.: Chvály a obrany slovenského národa. Bratislava 1965.
- URBAN, O.: Česká společnost 1848 – 1918. Praha 1982.
- VÁLKA, J.: Palacký a francouzská liberální historiografie. Sborník prací FF Brněnské univerzity, 33/1986.

Prešovská tehelňa a priemysel rozširujúca úč. spoločnosť v Prešove (1918 – 1936)^{1*}

Patrik Derfiňák

DERFIŇÁK, Patrik. Prešov brick plant, a joint stock company developing industry in 1918-1936. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 213-227. The paper is devoted to the issues of brick fabrication in Prešov. Within brief historical sketch of the issues, it primarily focuses on the activities of Prešov brick plant as a joint stock company doing its business within the city in the twenties and the thirties of the 20th century. It used to be the plant, quite well equipped with modern machinery and with a significant number of workers. In spite of these reasons, stagnation in city building development, as well as existence of other competitors in the market, did not enable to significantly succeed. During its activity there were documented problems which the local industry and small manufacturers confronted, especially in the first half of the 20th century.

Key words: Prešov, 20th century, brick fabrication, industry

Hlina, ako ľahko dostupný a v mnohých oblastiach ľudskej činnosti využiteľný materiál, sprevádza človeka už od praveku. Jej vlastnosti ju predurčovali na to, aby neslúžila iba na výrobu keramiky, ale aj na stavebné účely. Popri jednoduchom omazávaní stien hlinou sa veľmi rýchlo rozšírila aj technológia výroby sušených a neskôr aj pálených tehál. Práve vďaka pomerne nízkym nákladom a nenáročnej technológii patrí výroba tehál a tehliarskeho tovaru medzi odvetvia, ktoré sa nielen v rámci samotného Prešova, ale prakticky na celom území Slovenska, úspešne rozvíjali už v stredoveku. Najmä slobodné kráľovské mestá sa už od 14. a 15. storočia stávali miestami s rozvinutou výrobou pálených tehál. Tie sa využívali nielen pri výstavbe a opravách sakrálnych objektov, ale aj meštianskych domov, hospodárskych či obranných objektov. Nenáročnosť výrobných technológií, keď sa z vymiešanej hliny ručne vyrobené a na slnku vysušené tehly pálili nielen vo väčších peciach, ale aj v poľných pieckach a milieroch, viedla k jej rozšíreniu aj mimo miest. Príkladom toho, že sa výroba tehál stala súčasťou aj niektorých väčších veľkostatkov, môže byť napríklad dohoda, ktorú uzavrel jeden z poddaných s humenským panstvom. „*Nedaleko tehelne s príslušenstvom je príbytok tehliara. Ten pre potreby panstva aj pre stavby páli niekedy viac, niekedy menej, nikdy však viac ako päť krát ročne. Tehliar je miestny poddaný, s panstvom má uzatvorený kontrakt na tisíc kusov pálených tehál.*“²

1 * Príspevok vznikol ako výstup z grantového projektu VEGA č. 1/0114/12, s názvom Od československej k slovenskej štátnosti. Židia a ich osudy vo vybraných východoslovenských mestách.

2 DERFIŇÁK, Patrik – ADAM, Ján. *Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012. ISBN 978-80-555-0542-8. s. 46.

Intenzívnejší rozvoj tehliarskej výroby na Slovensku však nastal až v priebehu 18. a 19. storočia. Najmä v druhej polovici 19. storočia vo väčšej miere vznikajú menšie súkromné či mestám patriace tehelne. Niektoré z nich boli malé a venovali sa výrobe iba ak bol dostatočný dopyt. Príkladom v tomto smere môže byť výkaz výrobkov majstra Jána Baľa za rok 1888, ktorý pracoval v dvoch menších, pomerne jednoduchých tehelniach. Napriek tomu, že v porovnaní s mestskými či moderne vybavenými priemyselnými tehelnami nešlo v tomto prípade o veľké množstvá, podrobná evidencia zachytená v tabuľke č. 1., si umožňuje vytvoriť o práci súkromného majstra konkrétnu predstavu.

Tabuľka č. 1. Výkaz výrobkov z tehliarskeho materiálu majstra Jána Baľa za rok 1888.

Vsádzka, vypálenie a dodávka tehál I. akosť	Murovacie tehly	suma		záloha		doplatok	
		kusy	zl.	gr.	zl.	gr.	zl.
Tehliareň na Zábave, strojová výroba tisíc ks po 2 zl	148110	296	36				
Tehliareň pri mlyne, strojová výroba tisíc ks po 2 zl	45000	90					
Spolu	193180	386	36	350		36	36

(Zdroj: DERFIŇÁK, Patrik - ADAM, Ján. Pramene k dejinám techniky a priemyselnej výroby na východnom Slovensku. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2012. s. 46.)

Takéto malé podniky boli ešte na prelome 19. a 20. storočia na Slovensku dost rozšírené, pokrývali potreby miestneho trhu v základnom sortimente, najmä potrebu tehiel. Náročnejšie tehliarske výrobky, ako napríklad strešná krytina, keramické rúry či kolená, sa vyrábali vo väčšej miere už v moderne zariadených tehelniach. Tie boli postupne vybavované aj účinnejšou technológiou, vďaka ktorej niektoré z nich získali až podobu tovární. Jedným z príkladov v tomto smere môže byť v závere 19. storočia veľmi známa tzv. Jakabova továreň, resp. „*Petra Jakaba továreň na výrobu tehál, kachlí a terakoty v Košiciach*“, založená v roku 1878 a zamestnávajúca 160, väčšinou sezónnych robotníkov.³

Zavádzanie parných strojov a výkonných lisov, ktoré aspoň sčasti odbúravali namáhavú ručnú prácu, urýchlilo na prelome 19. a 20. storočia ešte viac rozvoj tehliarskej výroby. Rovnako sa postupne zdokonaľoval aj spôsob vypaľovania celej škály tehliarskych výrobkov, pričom sa prechádzalo od jednoduchých tehliarskych pecí vykurovaných drevom k najmä po prvej svetovej vojne sa rýchlo rozširujúcim tzv. kruhovým peciam, kde bolo možné lepšie regulovať priebeh a intenzitu vypaľovania. Z tohto dôvodu sa líšila nielen kvalita, ale aj farba, ktorú tehly, ale aj iné výrobky mohli mať. Farebná škála mohla zahŕňať od najbežnejšej červeno – žltej rôzne odtiene až po červeno – hnedú. Farba výrobkov do veľkej miery závisela aj od intenzity vypaľovania použitej suroviny. Ak napríklad použitá hlina obsahovala väčšie množstvo vápna, resp. vápenných zmesí, mohli mať výrobky, pri za-

3 Jakab Péter téгла-, kályha- és terracotta-gyára. Bližšie napríklad Abauj-Torna vármegye és Kassa. Szerkesztette Borovszky Samu. Budapešť, 1896, s. 238.

chovaní štandardnej kvality až svetlo žltú farbu. Naopak čiernu, alebo sivočiernu farbu mohli mať tehly, ktoré boli síce kvalitne vypálené, ale v tzv. dymiacom ohni, prípadne to bolo znakom toho, že hlina z ktorej ich vyrobili neobsahovala žiadne vápenaté látky.

Na farbu i celkovú kvalitu tehliarskeho materiálu však mal vplyv aj spôsob spracovania základnej suroviny. Menšie podniky a jednotlivci venujúci sa tehliarskej a keramickej výrobe, pripravili kopy suroviny už počas neskorej jesene. Počas zimy ju ponechali odkrytú, na tzv. vymrazenie. Hlina vďaka tomu zmäkla a stala sa ľahšie spracovateľnou. Vo väčších podnikoch bol už tento postup vzhľadom na potrebné množstvá surovín neefektívny. Spravidla preto čerstvo vykopanú hlinu spracovávali mechanicky, viacerými strojmi. Najčastejšie sa pritom používali rôzne typy valcovacích a drviacich zariadení, ktoré rozdrvili materiál tak, že sa stal ľahko spracovateľným. V oboch prípadoch bolo súčasne veľmi dôležité zbaviť hlinu nečistôt a prímiesí, ako napríklad kamienkov či organických zvyškov.⁴

To čo sa však až do polovice 20. storočia zásadnejším spôsobom nezlepšovalo, bolo postavenie samotných pracovníkov v tehelniach, najmä nekvalifikovaných pomocných síl. Práca v nich patrila medzi fyzicky namáhavé, no súčasne veľmi zle platené. Sezónny charakter činností tehelní navyše spôsoboval, že polovicu roka boli ich zamestnanci bez práce, resp. museli si hľadať iný zdroj obživy.

V samotnom Prešove sa výroba tehál spomína, podobne ako v iných slobodných kráľovských mestách na Slovensku, už v stredoveku. Vzhľadom na to, že išlo o príslušníkov chudobnejších mestských vrstiev obyvateľstva, sú zmienky o samotných tehliaroch skôr výnimočné. Podstatne častejšie sa spomínajú ich výrobky, resp. miesta ich koncentrovania. V daňových písomnostiach z 15. a 16. storočia sa spravidla objavuje Tehelná, resp. Tehliarska ulica, ktorá bola súčasťou prešovského Horného predmestia.⁵ Stručné zmienky o tehliaroch sa objavujú aj neskôr a v rôznych súvislostiach. K svojím spôsobom unikátnym patrí v tomto smere napríklad zmienka o vypálených tehľách a ich následnej inventurizácii v mestských účtoch z roku 1555.⁶ K rovnako zaujímavým správam o výrobcach tehál v Prešove patrí aj záznam zo začiatku 18. storočia. V ňom je zmienka, že František II. Rákoci obrátil už v rámci prebiehajúceho povstania na prešovskú mestskú radu so žiadosťou o vyslanie tehliarov, ktorí mali pomôcť pri oprave jeho zámkov.⁷

4 Pallas Nagy Lexikona. XVI. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai részvénytársaság, 1897. s. 5.

5 Ulica s rôznym počtom domov a daňovníkov sa v dokumentoch objavuje pod rôznymi názvami, napríklad *czigel gasz*, *Czigelgas noua priuilegiata* či *Platea tegulorum*. Z jej umiestnenia na Hornom predmestí je však zrejmé, že sa nachádzala približne na mieste neskoršej Prešovskej tehelne a priemysel rozširujúcej úč. spoločnosti v Prešove. DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku. In: *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky*. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov : Prešovská univerzita, 2008. s. 238.

6 ŠA Prešov. Fond Magistrát mesta Prešov, listy a listiny. Inv. č. 290, sign. 3751.

7 ŠA Prešov, pobočka Prešov. Pamätná kniha mesta Prešova. Zväzok II. s. 18.

Súčasťou mestského hospodárstva sa postupne stala aj tehelňa, ktorá v priebehu 18. a 19. storočia predstavovala nielen zdroj lacného stavebného materiálu pre výstavbu či opravy budov patriacich mestu, ale aj zdroj príjmov pre mestský rozpočet. I keď výnosy z tohto mestského podniku neboli vysoké, predstavovali pre mesto pomerne pravidelný príjem. Napríklad v tridsiatych rokoch osemnásteho storočia sa v nej vyrábalo od 60 do 80 tisíc tehál, čo mestu prinášalo okolo sto zlatých čistého zisku.⁸ Iba v jednom prípade, konkrétne v roku 1779 sa stretávame s osobitne evidovaným tehliarsky majstrom, u ktorého pracovali traja tovariši a dvaja učni.⁹ Ešte v priebehu 18. a ani začiatkom 19. storočia v meste neboli výrobcovia tehál osobitne evidovaní ani v podobe cechu, ani žiadneho iného špecializovaného združenia. Súpis prešovských remeselníkov z roku 1828 neobsahoval žiadnu informáciu o samostatnom tehliarskom majstrovi. Značný počet hrnčiarov, z ktorých navyše dvaja pracovali iba príležitostne, sezónne, však umožňuje vysloviť domnienku, že v tomto období sa výrobou tehál zaoberali v rôznej miere práve títo remeselníci.¹⁰

Aj napriek tomu, že tehliari neboli osobitne vykazovaní medzi remeselníkmi združenými vo vlastnom cechu, ich výrobky vo veľkej miere využívali stále početnejší murárski majstri, ktorých počet sa v súvislosti so všeobecne stúpajúcou stavebnou výrobou v priebehu 18. a v prvej polovici 19. storočia postupne zvyšoval. Stále existujúce cechové zriadenie obmedzujúce počet majstrov sa pritom obchádzalo najmä zamestnávaním väčšieho množstva tovarišov.¹¹ Na potreby praxe i reálne používané postupy reagovali kamenári a murári v Prešove vytvorením spoločného cechu už v roku 1615. Práve v rámci neho sa zohľadňovala skutočnosť, že spočiatku sa síce v meste pri výstavbe jednotlivých objektov viac pracovalo s kameňom, no postupne sa prechádzalo k využívaniu tehiel.¹²

V priebehu 19. storočia, predovšetkým v jeho druhej polovici v Prešove, okrem najväčšejestskej tehelne, existovali viacerí ďalší, menší súkromní výrobcovia. Celkovo sú koncom 19. storočia v meste evidované až štyri takéto podniky, pričom podrobnejšie informácie sa nám zachovali iba o produkciiestskej tehelne, kde sa vyrábali okrem tehál aj škridle a rúry z pálenej hliny. Práve situácia okoloestskej tehelne a jej umiestnenia je zatiaľ pomerne nejasná a nedostatok zachovaných a prístupných písomných prameňov umožňuje iba niekoľko základných konštatovaní. Niekedy v priebehu druhej polovice 19. storočia sa pôvodne na Hornom predmestí ležiacaestskej tehelňa premiestnila podstatne ďalej od centra mesta. Nový mest-

8 ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680-1780*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. s. 181.

9 *Dejiny Prešova I*. Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 192.

10 NOVOTNÝ, Jan: Ke stavu řemeslné výroby a postavení řemeslníků na východním Slovensku v první polovině 19. století. In *Nové obzory 12*. Zodpovedný redaktor Štefan Pažúr, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970. s. 62 – 63.

11 ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972. s. 168.

12 ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972. s. 284.

ský podnik vyrástol až za mostom cez rieku Torysu, v priestore dnešného sídliska III. Môžeme iba predpokladať, že hlavným dôvodom bola snaha odsunúť z hľadiska možného vzniku požiarov nebezpečnú prevádzku ďalej od centra mesta.¹³

Prevádzka mestskej tehelne, bez ohľadu na jej umiestnenie vzhľadom na skutočnosť, že Prešov disponoval dostatkom dreva a zdrojmi vhodnej hliny, predstavovala vítanú príležitosť na výhodné podnikanie vo vlastnej réžii. Pre mesto išlo o zaujímavú záležitosť vo viacerých smeroch, pretože okrem príjmov z predaja tehliarskych výrobkov, získavalo vedenie mesta prakticky bez väčších nákladov kvalitný stavebný materiál potrebný na výstavbu či obnovu verejných budov. V tomto smere je, okrem pravidelných odvodov pre mesto v podobe niekoľko tisíc tehál a škridiel, zaujímavý napríklad aj dar 100 000 kusov tehál na výstavbu sirotinca Šarišského dobročinného ženského spolku v Prešove roku 1896.¹⁴

Vzhľadom na akútny nedostatok pracovných príležitostí bolo aj niekoľko desiatok sezónnych pracovných miest dôležitým príspevkom do snahy o zlepšenie sociálneho postavenia tunajšieho obyvateľstva. Mestská tehelňa, podobne ako ďalšie mestské podniky, však vzhľadom na dlhodobé finančné problémy mesta nemala na udržanie konkurencieschopnosti dostatok prostriedkov. Postupne preto, najmä kvalitou svojej produkcie zaostávala za súkromnými spoločnosťami. Slabšie technické vybavenie, nárast miestnej konkurencie i stagnácia výstavby v samotnom Prešove a jeho okolí viedli k tomu, že hospodárenie tehelní sa postupne stávalo stratovým. Samotná mestská tehelňa v Prešove v rámci svojho hospodárenia citlivo reagovala aj na prejavy hospodárskych kríz, ktoré v dlhších či kratších intervaloch postihovali nielen uhorský priestor, ale aj oblasť celej strednej Európy. V tomto smere je zaujímavý napríklad začiatok deväťdesiatych rokov 19. storočia, kedy nielen samotný Prešov, ale aj jeho podniky, vrátane mestskej tehelne vykazujú v rámci svojho hospodárenia ťažké straty. V roku 1891 tak mestská tehelňa vykázala celkové príjmy 7198 zlatých a 1 grajciar. No pri nákladoch 8092 zlatých a 80 grajciarov to pre mestskú pokladnicu v Prešove znamenalo čistú stratu 894 zlatých a 79 grajciarov.¹⁵ Bližšie údaje o samotnej výrobe a odbyte poskytuje nasledujúci prehľad.

Výkaz mestskej tehelne v Prešove z roku 1891

Tehly

Z 1890-teho roku zostalo	147 587 kusov
V roku 1891 vyrobené	506 650 kusov
Spolu hotových tehál	654 237 kusov

13 Ďalším z dôvodov mohla byť blízkosť zdrojov dreva z mestských lesov, najmä na Cemjate. V tomto smere zatiaľ nie je možné urobiť jednoznačný záver vzhľadom na neprístupnosť mestských písomností zo sledovaného obdobia.

14 HORVÁTH, Ödön. *A Sárosvármegyei jótékony nőegylet multja és jelene*. Eperjes, 1897. s. 388.

15 A városi téglagyár számadása 1891.évről. In *Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zár-számadása 1891.évről*. Eperjes 1892. s. 14. Celkové hodnotenie hospodárenia komplikuje jednak nedostatok údajov a jednak pomerne zložité účtovníctvo uplatňované medzi jednotlivými mestskými podnikmi navzájom a súčasne vo vzťahu k mestskej pokladni.

Z toho pre potreby mesta vydané	9 250 kusov
Predané súkromným osobám	361 525 kusov
Spolu vydané tehly	370 775 kusov
Zostatok	283 462 kusov
Škridle	
Z 1890-teho roku zostalo	156 552 kusov
V roku 1891 vyrobené	190 000 kusov
Spolu hotových škridiel	346 552 kusov
Z toho pre potreby mesta vydané	2 500 kusov
Rozhodnutím číslo 3617, zo dňa 18. júna darované	25 000 kusov
Predané súkromným osobám	203 690 kusov
Spolu vydané škridle	231 190 kusov
Zostatok	15 362 kusov
Keramické rúry a príklopy	
Z 1890-teho roku zostalo	906 kusov
V roku 1891 vyrobené	1330 kusov
Spolu hotových výrobkov	2236 kusov
Predané	940 kusov
Zostatok	1296 kusov
Drevo používané v tehelni	
Z 1890-teho roku zostalo	381 m ³
V roku 1891 dodané	2470 m ³
Spolu palivového dreva	2851 m ³
Z toho na vypálenie tehiel použité	2025 m ³
Zostatok	826 m ³

V nasledujúcom roku sa výroba čiastočne obmedzila. Keramické rúry sa prechodne nevyrábali a aj pri ďalších výrobkoch bola zreteľná skôr snaha dopredať staršie zásoby.¹⁶ V priebehu roku 1893 boli v mestskej tehelni inštalované nové stroje, ktoré dodala strojárň Ed. Tatzelt z Opavy a nový parný stroj, čo umožnilo už v roku 1894 zvýšiť výrobu na 720 000 tehál a aspoň prechodne zvýšiť počet pracovníkov v tehelni na 24, z čoho bolo šesť žien.¹⁷

Ako sa však onedlho ukázalo, tieto zmeny nepriniesli z viacerých dôvodov očakávané výsledky v podobe zlepšeného hospodárenia mestskej tehelne. Sčasti k tomu prispela pomerne silná konkurencia. V roku 1900 sa v rámci evidencie k priemyslu kameňa, zeminy a hlíny na celom Šariši zaradilo celkovo 94 podnikov. V rámci nich pracovalo celkovo 283 zamestnancov, pričom 62 podnikov patrilo súkromným osobám a spoločnostiam, tridsaťdva podnikov patrilo mestám a obciam. Vo väčšine podnikov pritom išlo o malé výrobne. V rámci súkromných spoločností prevažná

16 A városi téglagyár számadása 1891. évről. In *Szab. kir. Eperjes város házi pénztárának zárszámadása 1892. évről*. Eperjes 1893. s 18.

17 *Dejiny Prešova 2*. Zost. I. Sedlák, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 36.

väčšina z nich, až 52, zamestnávala od 1 do 10 pracovníkov. Iba dvanásť podnikov malo od 11 do 20 zamestnancov. Viac ako dvadsať pracovníkov nevykazovala žiadna zo súkromných spoločností evidovaných v tejto kategórii. Za významnejšie podniky, orientujúce sa na výrobu škridiel a tehliarsky tovar v priestore Šariša, považovali najmä prešovskú a bardejovskú tehelňu. Okrem toho prívlastok zaujímavejší výrobný podnik mali aj budimírska tehelňa patriaca L. Ujházymu, drienovská, ktorej vlastníkom bol gróf. Andrásy, v Záhradnom vo vlastníctve Dessewffyovcov a podnik na pálené škridle a tehliarsky tovar patriaci J. Benczúrovi. Okrem toho ako významnejšie sa v tomto období spomínajú aj tehelne v Zborove a Kobylách.¹⁸

Aj napriek tomu, že mestská tehelňa prešla už začiatkom deväťdesiatych rokov 19. storočia viacerými významnými zmenami, v roku 1899 do nej mesto muselo investovať ďalšie prostriedky. Ako vo výročnej správe uviedol starosta Prešova E. Mandics, zmeny sa v prvom rade sústredili na celkové zefektívnenie výroby. Jeho správa dáva možnosť nahliadnuť do pomerov, ktoré v tom čase boli v tomto mestskom podniku. Výrobu predražovala predovšetkým ručná preprava suroviny na ďalšie spracovanie a veľká vzdialenosť od zdroja vody. V priebehu roku 1899 bolo preto položené vodovodné potrubie, ktoré zabezpečilo dostatok vody a uvoľnilo pracovné sily, ktoré ju predtým zabezpečovali. Do areálu podniku boli súčasne umiestnené železné koľajnice a výhodne nakúpené vozíky. Vďaka nim bolo možné rýchlo a bez zvýšenej potreby pracovných síl doviesť pripravený materiál priamo k pracovným stolom a stroju. Osobitné náklady si vyžiadala oprava parného stroja, ktorý bol v zlom stave. Okrem toho bola postavená jednoduchá nová sušiareň, keďže predošlé už nepostačovali. Dôležitou zmenou bolo aj zamestnanie tehliarskeho majstra J. Spaczaya, ktorý zabezpečil, že sa ustálila kvalita vyrábaných tehál. Po oprave parného stroja sa zjednodušila aj obsluha, takže vedenie mesta vyjadrilo nádej, že sa postupne zlepší aj výsledky hospodárenia podniku.¹⁹

V samotnom Prešove v období pred prvou svetovou vojnou pracovali podľa monografie venovanej dejinám mesta tri tehelne, z toho jedna z nich bola nová. Spoločne vyrábali za rok asi sedem miliónov kusov tehál a ďalších tehliarskych výrobkov.²⁰ V publikácii, ktorú by sme mohli zjednodušene nazvať ako Sprievodca po Šariši a ktorej zostavovateľom i vydavateľom bol známy prešovský kníhtlačiar A. Kósch, však v roku 1910 eviduje v samotnom Prešove až piatich podnikateľov, resp. päť podnikov vyrábajúcich tehly a tehliarske výrobky. Okrem toho uvádza aj dvoch predajcov strešnej krytiny. Okrem tehelne patriacej mestu²¹ vedenej tehliar-

18 TÓTH, Sándor. *Sárosvármegyé monográfiája. III.* Budapešť, 1912. s. 499.

19 MANDICS, Ede. *Eperjes sz. kir. város polgármesterének évi jelentése az 1899/1900-ik évről.* Eperjes : Kósch Arpád könyvnyomtató-intézete, 1900. s. 43 – 44.

20 *Dejiny Prešova 2.* Ed. Sedlák, I. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. s. 63.

21 Eperjes sz. kir. város téglavetője. Tehelňa sa nachádzala až za mostom cez rieku Torysu na Levočskej ulici, niekde v priestore dnešného Sídliska III., kde je dodnes existujúca ulica Tehelná.

ským majstrom J. Spatzaym, bola väčším podnikom aj nová tehelná s kruhovou pecou patriaca E. Herczovi, nachádzajúca sa na Hornom predmestí Prešova.²²

Vzhľadom na obchodné zastúpenie u E. Hartmanna v dome na Sabinovskej ulici, možno k významnejším výrobcom pracujúcim pravidelne zaradiť aj malú tehelnú D. Rothmanna, nachádzajúcu sa pod Kalváriou. Iba minimálne informácie máme o činnosti ďalších dvoch podnikateľov v oblasti výroby tehál B. Hamborszkom a spoločnom podniku I. Goldmanna a S. Pollitzera na Levočskej ceste.²³ Vo väčšine prípadov však ide o informácie veľmi kusé. O tehelni, na založení ktorej sa podieľal B. Hamborszky, vieme zatiaľ len toľko, že počas jarných mesiacov roku 1906, on spoločne s Ö. Frischom predložili na schválenie mestskej rade svoj zámer založiť si tehelnú v lokalite nazývanej „Steinhübelova hura“.²⁴

Celkovo situáciu v oblasti tehliarstva a priemyslu stavebných hmôt v tomto období charakterizovala správa Košickej obchodnej a priemyselnej komory. Podľa nej: „...Výroba po naozaj nepriaznivých podmienkach v priebehu roku 1910 zaznamenala zlepšenie. Pomaly sa zvyšujúca ochota na výstavbu, ktorá rástla aj na vidieku, viedla nielen k nárastu zamestnanosti tehelní, ale aj dobrému odbytu produkcie. Výroba, ktorej veľká časť ešte aj dnes sa uskutočňuje ručne, vo väčšine prípadov prebiehala s uspokojujúcim výsledkom. Najväčšie podniky tohto priemyslu, pracujúce prevažne vo väčších mestách počas celého roka pracovali bez väčších ťažkostí a vyrobili 11-12 miliónov kusov tehliarskych výrobkov, ktoré z veľkej časti aj rozpredali. Z nášho obvodu väčšina menších tehelní, spomedzi nich popradská Strompf J. A., spišskonovoveská tehelná J. Tischlera ml., a tehelná mesta Prešov, takmer bez výnimiek hodnotia rok 1910 lepšie ako tie predchádzajúce.“²⁵

K istému pokusu o jej zintenzívnenie, prípadne rozšírenie pôvodného staršieho potenciálu v tomto smere došlo v samotnom závere prvej svetovej vojny. Medzi podniky, ktoré v tom čase vznikali jednak s cieľom investovať finančné prostriedky podliehajúce stále výraznejšej inflácii, jednak s cieľom podieľať sa na povojnovej obnove krajiny, bola aj „Prešovská tehelná a priemysel podporujúca akciová spoločnosť“ v Prešove.²⁶ Bola založená ako akciová spoločnosť skupinou košických podnikateľov a vplyvných súkromných osôb od 1. augusta roku 1918. Základný kapitál vo výške 300 000 korún bol rozdelený na 300 akcií po 1000 K, pričom po splatení bol použitý v prvom rade na zakúpenie staršej tehelne v Prešove, ktorá predtým patrila spoločnosti Herz E. a spol. Základný kapitál v takejto výške na nákup podniku, jeho prevádzku a investície do moderného technického vybavenia ani zďaleka nepostačoval. Aj preto nový podnik hneď od svojho vzniku pracoval

22 Hercz Ernő kör – kemencze téglyagyár. Táto tehelná sa nachádzala v tesnej blízkosti centra mesta, na dnešnej lokalite „Tehelná“ a predstavovala predchodcu Prešovskej tehelne a priemysel rozširujúcej spoločnosti.

23 *Sárosvármegyei kalauz*. Szer. Arpád Kósch. Eperjes : Kósch, Á. 1910. s. 160.

24 Új téglyavetők. In *Eperjesi Lapok*, 31, 1906, č. 16, s. 4.

25 *A kassai kereskedelmi és iparkamarának jelentése kerülete közigazdasági viszonyairól az 1910. évben*. Kassa, 1911. s. 73.

26 V origináli Eperjesi Téglyagyár és Iparfejlesztő R. T. Eperjes.

so značnými úvermi. O tom, že nový podnik mal hneď od svojho vzniku značné ambície svedčí nielen jeho názov, ale i zloženie akcionárov a prvej správnej rady. Okrem iných v nej zasadali napríklad Gejza Ballo, riaditeľ Košickej hypotekárnej banky, bývalý župan Šarišskej stolice Belo Koós, košický veľkoobchodník Beny Bayern či obchodník Rudolf Brunczel z Plavča.²⁷ Títo a viacerí ďalší boli zvolení do správnej rady na ustanovujúcom valnom zhromaždení uskutočnenom 10. júla roku 1918 a zostali v nej až do začiatku tridsiatych rokov.

Výroba stavebných hmôt v rámci Československa bola v rozhodujúcej miere závislá od domáceho dopytu. V tomto smere sa kalkulácia zakladateľov podniku ukázala ako úplne logická. Očakávaná povojnová konjunktúra a potreba realizovania potrebných opráv zanedbaných počas rokov prvej svetovej vojny vyvolali rozsiahly dopyt po tehliarskych výrobkoch, ktoré nebolo možné spočiatku ani úplne pokryť. Dôvodom pritom nebol ani tak nedostatok výrobných kapacít, ako skôr nedostatok dreva a uhlia na vykurovanie pecí na vypaľovanie. Konjunktúra pri výrobe tehál charakterizovaná aj ich pomerne vysokými cenami trvala ešte počas celého roku 1921, pričom výroba sa vzhľadom na zlepšujúce sa zásobovanie palivami neustále zvyšovala. Vo väčšine závodov sa začali rýchlo zvyšovať zásoby hotových výrobkov, čo sa však vo všeobecnosti pokladalo za dôsledok sezónnosti výroby. Aj s tým súvisiaci pokles cien jednotlivých výrobkov bol považovaný iba za pravidelne sa opakujúcu sezónnu záležitosť.²⁸

Práve v tomto prípade však je možné jasne vidieť rozdiely, ktoré sa objavujú medzi všeobecným hodnotením hospodárskej situácie jednotlivých odvetví výroby a reálnou situáciou v jednotlivých regiónoch. Kým na celoštátnej úrovni nastali komplikácie a s nimi spojený prepád cien, pokles odbytu a z toho pre tehelne vyplývajúce straty v priebehu roku 1922, vedenie Prešovskej tehelne a priemysel podporujúcej akciovej spoločnosti si s nimi muselo poradiť už o celý rok skôr. V roku 1920 vedenie vykázalo síce iba symbolický zisk 2591,50 Kč. Tento výsledok však vyplýval jednak z politických udalostí, ktoré mali výrazný vplyv na činnosť všetkých podnikov v regióne, jednak z potreby splácať vysoké úvery, investovať do technického vybavenia a zabezpečenia jej prevádzky. Výrazné obmedzenie výroby spôsoboval aj nedostatok paliva. Spoločnosť sa však v júni roku 1920 nachádzala v celkovo dobrej kondícii, s dostatkom hotovosti na účtoch, 141 950,50 Kč, a úvermi vo výške 328 784 Kč.²⁹

Už v priebehu obchodného roku 1920-1921, keď z celoštátneho hodnotenia situácie v tehliarskom priemysle bolo ešte všetko v poriadku, vedenie spoločnosti zaevidovalo prvé vážne problémy. Tie súviseli jednak s odbytom tehiel, jednak s prudkým poklesom ich ceny. V samotnom Prešove a jeho blízkom okolí sa nachádzalo

27 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Zápisnica z ustanovujúceho valného zhromaždenia.

28 FALTUS, Jozef. *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921-1923 v Československu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. s. 110.

29 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Súvaha k 30. 6. 1920.

hneď niekoľko podobných podnikov, ktorých produkciu hospodársky stagnujúci Prešov nebol schopný absorbovať. Tehly sa vzhľadom na ich nízku cenu a značnú hmotnosť nedopravovali vo väčších množstvách železnicou, vo väčšej miere sa prepravovali iba škridle a náročnejšie, najmä duté tehliarske výrobky. Vzhľadom na túto skutočnosť sa odbytové problémy tehelní, vrátane tých v Prešove, nedali riešiť ani exportom výrobkov do zahraničia. V roku 1928, kedy bola situácia v tejto oblasti podnikania najpriaznivejšia, zahraničný obchod Československa v tejto oblasti vykazoval síce aktívny, z celkového objemu však zanedbateľný výsledok. Do Československa sa doviezlo 13 256 ton tehliarskeho tovaru v hodnote 2 394 000 Kč. Vývoz naproti tomu predstavoval 21 777 ton v hodnote 4 752 000 Kč.³⁰

Situácia v polovici roku 1921 bola v Prešove a jeho okolí natoľko zlá, že vedenie spoločnosti muselo reagovať výrazným znížením cien svojich výrobkov. Toto zníženie spôsobilo spoločnosti vo finančnej oblasti okamžitú stratu 49 743,15 Kč. Okrem toho si značné náklady vyžadovala prebiehajúca modernizácia podniku, rovnako ako pomerne vysoké úroky z čerpaných prevádzkových úverov. Vedenie na druhom riadnom valnom zhromaždení predložilo akcionárom na schválenie bilanciu nielen s čistou stratou vo výške 136 765,06 Kč, ale aj s úvermi vo výške 621 376,16 Kč. K pôvodnému, dlhodobému úveru vo výške 239 999 Kč poskytnutého Košickou hypotekárnou bankou, pribudli viaceré nové. Spomedzi nich najväčší, celkovo 216 922, 16 Kč, poskytol podniku jeho akcionár a súčasne obchodný partner Beny Bayern. Ďalšími veriteľmi sa stali napríklad pobočka Banky Tatra v Prešove vo výške 95 955 Kč, Obchodná banka v Prešove vo výške 25 000 Kč a ďalší menší veritelia poskytli sumu 43 500 Kč.³¹ Napriek vysokej strate sa vedenie podniku vyjadrovalo o budúcnosti pomerne optimisticky. Vzhľadom na vo všeobecnosti stále pozitívne prezentovanú hospodársku situáciu v krajine sa predpokladalo, že vzniknutá strata bude z budúcich ziskov rýchlo nahradená.

Tieto očakávania sa však v nasledujúcich mesiacoch ukázali ako nerealistické. V roku 1921 pracovalo v celom Československu viac ako 3000 tehelní, z toho sedemdesiat bolo hodnotených ako väčších. Z celého tohto počtu stále viac ako 4/5 využívali predovšetkým ručnú prácu. Samotná Prešovská tehelňa a priemysel podporujúca akciová spoločnosť sa síce pokúsila o rýchlu modernizáciu svojej prevádzky, problém však v tomto smere predstavovala skutočnosť, že podobnou cestou sa vydali desiatky ďalších spoločností. V priebehu dvadsiatyh rokov sa podstatným spôsobom zvýšila efektívnosť tehliarskej výroby a v roku 1929 bolo možné konštatovať, že počet ručných tehelní sa podstatne znížil. Podniky s vlastným strojným zariadením v troch štvrtinách využívali parné stroje.³²

V rokoch 1922 a 1923 došlo v celej republike k prudkému poklesu odbytu tehliarskych výrobkov. Súviselo to jednak s povojnovou hospodárskou krízou, jednak s takmer úplným zastavením bytovej výstavby. V samotnom Prešove bola situácia

30 *Československá vlastivěda. Díl VI. Práce.* Praha : „SFINX“, 1930. s. 314.

31 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr.40. Súvaha k 30.6. 1921.

32 *Československá vlastivěda. Díl VI. Práce.* Praha : „SFINX“, 1930. s. 314.

o to horšia, že tu sa kvôli politickým udalostiam v roku 1919 a iba postupnému začleňovaniu do novej Československej republiky nemohla v plnej miere prejaviť ani krátka povojnová konjunktúra. Vzápätí nasledujúca kríza viedla nielen k zániku miestnych finančných ústavov, ale vážnym spôsobom a dlhodobo poškodila aj miestny priemysel.³³ Miestne tehelne v tomto smere neboli výnimkou. O hospodárskych výsledkoch Prešovskej tehelne a priemysel podporujúcej akciovej spoločnosti podáva bližší prehľad tabuľka č. 2.

Tabuľka č. 2. Hospodárenie podniku v rokoch 1922 – 1928

Rok	Zisk/strata celkom	Čerpané úvery	Hotovosť	Zisk z predaja tovaru
1922	-137 765,16	637 722,16	19168,78	76 148,54
1924	-135 763,77	696 905,36	2886,07	85 400,20
1925	-132 688,49	674 878,81	9912,65	86 698,49
1926	-139 965,87	680 988,31	975,44	83 766,18
1927	-139 645,23	654 203,31	160,98	93 184,90
1929	-123 380,50	645 162,80	1085,75	71 380,21
1930	-137 867,30	699 054,40	2590,75	41 303,45

(Zdroj: ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr.40. Výročné správy, súvahy)

Jednotlivé zápisnice z valných zhromaždení akcionárov i súvahy, aj napriek tomu, že sa nezachovali v úplnosti, umožňujú konštatovať niektoré základné skutočnosti. Klesajúca hotovosť, súčasne nárast zásob hotových výrobkov a následne aj čerpaných úverov spôsobovali vedeniu podniku stále väčšie ťažkosti. Bližšie údaje tabuľka č. 3.

Tabuľka č. 3. Hodnota zásob hotových výrobkov

Rok	1920	1922	1924	1925	1927	1929	1930
Hodnota zásob v Kč	140 000*	226 940	360 500	342 690	356 700	285 000	295 000

* V maximálnych cenách, pred ich znížením

(Zdroj: ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr.40. Výročné správy, súvahy)

Zmiernenie dopadov povojnovej krízy a v samotnom Prešove aspoň čiastočné upokojenie hospodárskej situácie a obnova i keď v obmedzenom rozsahu výstavby umožnili v rokoch 1924 Prešovskej tehelni a priemysel podporujúcej akciovej spoločnosti pracovať s drobným prevádzkovým ziskom, ktorý napríklad v roku 1924 dosiahol 3875,91 Kč. Tieto výsledky však iba pomaly zmierňovali vysokú stratu vykázanú v roku 1921. Tak ako aj v prípade ďalších spoločností v samotnom Prešove,

33 DERFIŇÁK, P. Priemysel v Prešove a jeho premeny v 20. rokoch 20. storočia. In ŠVORC, P. a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012. s. 206 – 207, 225.

napríklad akciovej spoločnosti Unitas³⁴, toto relatívne pokojné obdobie bolo možné využiť na konsolidáciu výroby, splatenie dlhov, prípadne vytvorenie rezerv. Kým v prípade spoločnosti Unitas, venujúcej sa výrobe liehovín sa takáto konsolidácia z veľkej časti podarila, v Prešovskej tehelni a priemysel podporujúcej akciovej spoločnosti taký úspech zaznamenaný nebol. Ešte aj výročné, 10. riadne valné zhromaždenie akcionárov si vypočulo iba správu o tom, že k 30. 6. 1929 podnik stále vykazuje stratu vo výške 129 380,05 Kč.³⁵

V nasledujúcom roku sa situácia spoločnosti z hľadiska odbytu hotových výrobkov i financií začína opäť komplikovať. V poradí jedenáste riadne valné zhromaždenie akcionárov sa zišlo až 26. decembra 1932, pričom vedenie mohlo iba konštatovať odbytové ťažkosti a výslednú stratu z obchodných rokov 1929/1930 a 1931/1932 v celkovej výške 137 894,25 Kč. V stručnej a na ďalšie údaje mimoriadne skromnej výročnej správe sa iba mimochodom spomínajú „... ťažké okolnosti, v ktorých podnik musí pracovať.“³⁶ V rámci nich bola vnímaná aj značná konkurencia, ktorá v miestnom meradle vládla. V roku 1931 totiž v Prešove stále pôsobilo hneď niekoľko tehelní. Okrem samotnej „Prešovskej tehelne“, úč. spoločnosti nachádzajúcej sa na Bardejovskej ceste, to bola aj Mestská tehelňa na Tehelnej ulici či tehelňa v záhradách, patriaca už v tomto období prešovskej pobočke banky Tatra. Ako samostatní majitelia menších tehelní boli evidovaní aj Jakub Glatstein so sídlom na Masarykovej ulici č. 117 a Osiáš Zimmermann, s adresou na Trhovišku. Predajom stavebného materiálu od rôznych nielen miestnych producentov sa v Prešove zaoberalo ďalších šesť podnikateľov a firiem.³⁷ Ani nasledujúce stretnutie akcionárov nedostalo pozitívnejšie informácie, keď bolo potrebné konštatovať stratu 138 010,05 Kč. Vedenie vzhľadom na neschopnosť odpísať stratu z roku 1921 z bežného hospodárskeho výsledku, a v konečnom dôsledku i zrealizovať finančnú situáciu podniku, rozhodlo o znížení základného kapitálu spoločnosti z 300 na 150 tisíc korún. Tým sa mala účtovne pokryť neustále vykazovaná strata 138 010,05 Kč a zostávajúcich 11 989,95 Kč sa malo previesť do rezervného fondu spoločnosti. Celá táto účtovná operácia sa mala premietnuť už do hospodárenia v obchodnom roku 1932/1933.³⁸

Aj napriek rozhodnutiu akcionárov prítomných na valnom zhromaždení sa nakoniec zníženie základného kapitálu ani k 30.6.1933 nerealizovalo. Podnik síce vý-

34 DERFIŇÁK, Patrik. K dejinám výroby liehovín v Prešove v rokoch 1918 – 1945. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2011*. Ed. Kotulič, R. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2011. s. 334 – 350.

35 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Zápisnica z 10. valného zhromaždenia 27. apríla 1930.

36 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Zápisnica z XI. Riadneho valného zhromaždenia Prešovskej tehelne, 26. decembra 1932.

37 *Adresár mesta Prešova a prešovského okresu*. Sostavil Spányi Artúr. Prešov : Minerva, 1931. s. 240-241.

38 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Zápisnica z XII. riadneho valného zhromaždenia, z 19. novembra 1933.

razne zvýšil svoj finančný obrat, keď sa zbavil väčšiny starých zásob a k polovici roku 1933 mal na sklade hotové výrobky v objeme iba 67 000 Kč. Namiesto nárastu hotovosti v pokladni, či výrazného zníženia úverov však evidoval predovšetkým pohľadávky za tovar u svojich významných akcionárov, najmä u košickej firmy Beny Bayern (181 973,95 Kč). Celkovú dlhodobu vykazovanú stratu sa mu nielen že nepodarilo znížiť, ale dokonca ešte mierne stúpila na 141 967,75 Kč. Rovnako sa ďalej zvyšovalo aj úverové zaťaženie podniku, ktoré dosiahlo koncom júna 1933 úroveň 897 339,60 Kč.³⁹

Dlhodobu odkladanú reštrukturalizáciu podniku a neschopnosť vyrovnať sa s dlžobami, ktoré podnik roky trápili boli záležitosťou predovšetkým vedenia podniku a samotných akcionárov. Samotná prevádzka podniku pritom vždy nebola stratová. Ako problém sa javili predovšetkým vysoké úvery, z ktorých bolo potrebné platiť vysoké úroky, nedostatok hotovosti a pohľadávky voči jednotlivým akcionárom a zákazníkom. Len v roku 1932 bolo za poskytnuté úvery bankám na úrokoch zaplatených viac ako 41 tisíc korún. Dlhodobé neriešenie tohto stavu spôsobilo, že aj napriek miernemu zlepšeniu hospodárenia a najmä zvýšenému predaju v prvej polovici roku 1933, podnik smeroval k bankrotu.

Trochu paradoxne sa o začatie konkurzu a exekučných konaní nepričinili veľkí veritelia, ako bola napríklad košická pobočka Agrárnej banky, ktorej tehelňa dlhovala viac ako 380 000 Kč, ani daňový či Mestský úrad v Prešove, kde mal podnik tiež značné nedoplatky. O začatie konkurzu sa postarala jedna z malých veriteľiek spoločnosti, ktorá sa na súd obrátila s požiadavkou o vyplatenie 2125, 85 Kč. Vedenie spoločnosti síce namietalo, že na vyrovnanie záväzku bola ponúknutá jeho protihodnota v tehlách, keď sa však postupne so svojimi požiadavkami pridali ďalší veritelia, v januári 1935 sa začalo v podniku konkurzné konanie.

Pokladničné knihy i kľúče boli odovzdané konkurznému správcovi dr. M. Krauszovi. Ten musel už po prvom prieskume konštatovať, že podnik je platobne neschopný a tento stav pretrváva už dlhší čas. Podrobnejšie skúmanie ukázalo, že kým odhad majetku Prešovskej tehelne a priemysel rozširujúcej spoločnosti predstavoval sumu okolo jedného milióna korún, záväzky tento majetok podstatne prevyšovali. Najmä hypotekárne dlhy v objeme 443 000 korún a ďalšie záväzky prevyšujúce 600 000 korún „nedávali najmä akcionárom veľa nádeje na získanie aspoň časti vložených prostriedkov.“⁴⁰

Vedenie spoločnosti sa však proti začatiu konkurzného konania odvolalo. V priebehu roku 1935 a 1936 vzniklo viacero protichodných súdnych rozhodnutí. Tieto rozhodnutia, spolu s celkovou neistou situáciou spoločnosti ešte viac obmedzili výrobu. Až koncom decembra 1935 bola rozhodnutím Okresného súdu v Prešove definitívne uvalená na podnik nútená správa, pričom kontrolu nad tehelňou prevza-

39 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Súvaha k 30.6.1933.

40 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Návrh na konkurz. 28. január 1935.

la košická filiálka pražskej Agrárnej banky.⁴¹ Začiatkom roku 1936 bolo vydané aj rozhodnutie o voľnom nakladaní s majetkom tejto spoločnosti, čo znamenalo úplný koniec pôvodnej akciovej spoločnosti.

Prešovská tehelňa a priemysel rozširujúca účastinná spoločnosť bola založená ako relatívne dobre technicky vybavený, moderný podnik, ktorého vedenie malo značné ambície. Jeho neúspech v konečnom dôsledku zavinilo hneď niekoľko faktorov. Okrem celkovo zlej hospodárskej situácie v samotnom Prešove a jeho najbližšom okolí, čo výrazne obmedzovalo odbyt výrobkov tehelne, to bola aj značná konkurencia, ktorá v tomto priemyselnom odvetví dlhodobo existovala. V neposlednom rade sa však na neúspechu spoločnosti podieľalo jej vedenie. Významní akcionári boli súčasne aj dôležitými obchodnými partnermi tehelne, ktorá voči nim dlhodobo evidovala značné pohľadávky. Navyše dlhodobo chýbala reálna snaha racionalizovať a zrealizovať hospodárenie spoločnosti. Tehelňa pod novými vlastníkmi pracovala ďalej, až do zoštatnenia po druhej svetovej vojne. Vzhľadom na absenciu prameňov zatiaľ nie je možné sledovať s akými hospodárskymi výsledkami, prípadne s akým množstvom zamestnancov. Napriek tomu môžeme konštatovať, že predstavuje typický, stredne veľký podnik, usilujúci sa presadiť na regionálnom trhu.

Pramene a literatúra

- Adresár mesta Prešova a prešovského okresu.* Sostavil Spányi Artúr. Prešov : Minerva, 1931. 304 s.
- A kassai kereskedelmi és iparkamarának jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1910. évben.* Kassa, 1911. 161 s.
- Československá vlastivěda. Díl VI.* Práce. Praha : „SFINX“, 1930. 719 s.
- Dejiny Prešova I.* Zost. Imrich Sedlák. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1965. 360 s.
- DERFIŇÁK, Patrik. K dejinám výroby liehovín v Prešove v rokoch 1918 – 1945. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2011*. Ed. Kotulič, R. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2011. s. 334 – 350 ISBN 978-80-555-0415-5
- DERFIŇÁK, Patrik. Priemysel v Prešove a jeho premeny v 20. rokoch 20. storočia. In. ŠVORC, P. a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012. s. 205 – 226. ISBN 978-80-555-0465-0.
- FALTUS, Jozef. *Povojnová hospodárska kríza v rokoch 1921 – 1923 v Československu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 272 s.
- NOVOTNÝ, Jan. Ke stavu remeslné výroby a postavení remeslníků na východním Slovensku v první polovine 19. století. In *Nové obzory 12*. Zodpovedný redaktor Štefan Pažúr, Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1970. s. 47 – 90.
- Sárosvármegyei kalauz.* Szer. Arpád Kósch. Eperjes : Kósch, Á. 1910. s. 160.

41 ŠA Prešov. Fond Krajský súd, firemné oddelenie. Prešovská tehelňa, úč. spol. i. č. 550. sig. B I 206. kr. 40. Správa o nútenej správe podniku z 23. decembra 1935.

- ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972. 344 s.
- ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983. 304 s.
- TÓTH, Sándor. *Sárosvármegye monográfiája. III*. Budapešť, 1912. 650 s.

Východný Slovák (1922 – 1935) – prešovský stranický týždenník

Ján Džujko

DŽUJKO, Ján. Východný Slovák (1922-1935) - Prešov political newspaper. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. 228-239.

The town of Prešov became one of the Slovak journalism centres in interwar period. Considering the system of press that was formed in Czechoslovakia in 1918-1939, newspapers and magazines of political parties represented a significant part. Several periodicals represented party-affiliated newspapers in Prešov. After a lapse of time, however, some of the editorial boards left the town for various reasons. In other cases, it was just unsuccessful attempts of some parties of the then political spectrum to publish regional party-affiliated newspapers just in Prešov. Being an exception, *Východný Slovák* weekly (The Eastern Slovak, 1922-1935) was published in the town during its almost thirteen-year existence despite the fact that it gradually became a press organ to three parties, namely *Slovenská ľudová strana* (The Slovak People's Party) – to its opposition Christian social wing, to *Slovenská kresťansko-sociálna strana* (The Slovak Christian Social Party) or *Národná kresťansko-sedliacka strana* (The National Christian Peasant Party), and to *Československá národná demokracia* (The Czechoslovak National Democracy). Its most successful era is connected just with the last mentioned party of which agenda and interests were promoted and advocated by The Czechoslovak National Democracy since 1924 until its termination. From the viewpoint of the party, *Východný Slovák* weekly was not just regional but also a Slovak-wide press organ to the party. It was at a point when Alexander Duchoň, an active member of the party in its regional and Slovak-wide structures, was an editor, owner and publisher of the newspaper.

Key words: The Eastern Slovak. Newspaper. The Slovak People's Party. The National Christian Peasant Party. The Czechoslovak National Democracy. Policy. The town of Prešov.

Aj keď Prešov patril pred rokom 1918 medzi tie slovenské mestá, v ktorých slovenská tlač takmer neexistovala, v medzivojnovom období sa stal jedným z centier slovenského novinárstva. Vychádzala tu široká paleta periodík adresovaných takmer všetkým vrstvám spoločnosti, vydávaných rozličnými organizáciami a spolkami. Popri tejto početnej skupine záujmových periodík, sformovaných z hľadiska systému rozdelenia tlače v Československu, vychádzali v meste aj noviny niektorých politických strán, tvoriace druhý veľký okruh tlače.

Politické strany si totiž uvedomovali, aký význam majú pre nich vlastné tlačové orgány. Na periférii ich záujmu neboli ani regionálne periodiká. Tie im umožňovali udržiavať stály kontakt s ich členmi i stúpenkami a zároveň získavať ďalších sympatizantov. A hoci úroveň niektorých z nich nebola obzvlášť vysoká, predsa len spĺňali úlohu organizačného aj propagandistického nástroja jednotlivých politických strán, snažiacich sa vydávať aspoň jeden regionálny časopis alebo noviny. Inak tomu nebolo ani na východnom Slovensku. V Prešove vyšlo v medzivojnovom období 8 periodík, reprezentujúcich politický program svojich strán. Okrem tlače

otvorene sa hlásiacej k niektorej zo strán širokej palety politického spektra predmníchovskej republiky, patrili do tohto počtu aj formálne tzv. nezávislé, nestranné, nepolitické noviny a časopisy, ktoré však existovali len vďaka podpore niektorej zo strán. Vtedajší profesionálny novinár a redaktor Václav Cháb písal takmer o nemožnosti vydávať „*nestranný list*“.¹ Tie periodiká, čo to o sebe tvrdili, podľa neho, len zakrývali pred čitateľom svoje skutočné zábery a zorný uhol, pod ktorým interpretovali rozličné udalosti na svojich stránkach.²

Ako prvá začala v Prešove vydávať svoje noviny krátko samostatne existujúca Slovenská národná a roľnícka strana. Bol to týždenník **Šarišské hlasy (1919 – 1920)**, zo začiatku vychádzajúci ako úradný tlačový orgán prešovského župana. Ten si však v roku 1920 zmenil názov a vychádzal v rokoch 1920 – 1923 v Prešove ďalej rovnako s týždennou periodicitou s novým titulom **Gazdovské noviny (1920 – 1938)**. V rokoch 1920 – 1924 v Prešove vydávala svoj vlastný týždenník **Slovenskú pravdu (1920 – 1936)** aj Slovenská ľudová strana. O dva roky neskôr tu presadzoval jej záujmy v poradí druhý týždenník **Východný Slovák (1922 – 1935)**, ktorý sa však postupne stal tlačovým orgánom ďalších politických strán. Napokon jej politiku reprezentoval denník **Slovenska sloboda (1938 – 1944)**. Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu sa v Prešove pokúsila neúspešne vydávať dva týždenníky **Zástavu (1927)**, od júna 1927 **Slovenskú zástavu a Šarišské noviny (1928)**. Do okruhu komunistickej tlače môžeme zaradiť **Našu červenú zástavu (1919)** vychádzajúcu v meste v období trvania Slovenskej republiky rád.

Popri svojich vlastných tlačových orgánoch sa politické strany snažili dostať pod svoj vplyv aj periodiká rôznych kultúrnych či hospodárskych organizácií a spolkov, ktoré sa stotožňovali s ideológiou strany. K ôsmim politickým novinám a časopisom vychádzajúcim v Prešove tak môžeme pripočítať ešte ďalšie tri periodiká, presadzujúce politický program niektorej zo strán. V Prešove to boli tri spolkové periodiká majúce odborný charakter. V roku 1922 dvakrát mesačne vychádzajúci časopis **Slovenský hostinský a kaviarnik (1922 – 1923)**, od marca 1923 **Slovenský malohostinský**, od augusta 1923 **Slovenský hostinský**, inklinujúci k Republikánskej strane zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Druhým bol v rokoch 1923 – 1924 v Prešove nepravidelne vychádzajúci odborný časopis živnostenského zamerania **Vestník kominárskych pomocníkov (1920 – 1925)**, od roku 1921 **Zvestník kominárskych pomocníkov**, od roku 1922 **Vestník kominárskych pomocníkov**, ktorý sa dostal pod vplyv Československej sociálnodemokratickej strany potom, čo sa jeho vydavateľ, resp. organizácia kominárskych pomocníkov na Slovensku stala

1 Cháb, Václav (1895 – 1983), novinár, publicista, spisovateľ, prekladateľ. Bol redaktorom viacerých periodík, akými boli Legionársky směr, Národní osvobození, Naše zprávy. V rámci svojej žurnalistickej činnosti sa venoval najmä vnútropolitckej a kultúrnej publicistike. Bol autorom niekoľkých poviedok, ale aj populárno-historických prác. Prekladal rozličné diela, prevažne z ruštiny. Pozri bližšie TOMĚŠ, Josef a kol. 1999. *Český biografický slovník XX. století. I. A-J*. Praha : Paseka, 1999, s. 544.

2 CHÁB, Václav. 1932. *Jak se dělají noviny*. Praha : Nakladem Svazu národního osvobození, 1932, s. 20 – 21.

odborárskym združením tejto strany. Posledným z nich bol dvojtýždenník **Poľnohospodár (1933)**, časopis odborovej organizácie Československej strany národno-socialistickej.

Východný Slováč (1922 – 1935)

Východný Slováč začal vychádzať koncom roka 1922 v Prešove s podtitulom *Orgán kresťansko-sociálneho krídla slov. ľudovej strany*. Tlačil sa na 2 – 8 stranách s týždennou periodicitou každú sobotu, neskôr v piatok postupne v kníhtlačiarniach: Pallas, Kníhtlačiarňi sv. Mikuláša a Kníhtlačiarňi Minerva. Bol písaný v slovenskom jazyku, sporadicky v ňom však boli publikované aj príspevky v šarišskom dialekte, prevažne dopisy čitateľov a krátke básne. Jeho hlavným redaktorom bol Jozef Vrabec, ktorého následne nahradil Alexander Duchoň.³ Noviny vystriedali viacero majiteľov a vydavateľov. V rokoch 1922 – 1924 sa nimi postupne stali: Sekretariát Východného Slováka, Sekretariát kresťansko-sociálneho krídla slov. ľudovej strany v Prešove, Sekretariát Slovenskej kresťansko-sociálnej strany v Prešove, Východný Slováč, nakl. úč. spoloč. Prešov. Od roku 1924 až do ich zániku ich už vlastnil a vydával Alexander Duchoň. Cena novín sa pohybovala v rozmedzí 50 – 60 halierov, ročné predplatné v rozpätí 24 – 30 Kč, pre členov strany 16 Kč. Podľa článku uverejneného v týždenníku zo začiatku vychádzali v náklade 8 000 – 10 000 exemplárov.⁴ Postupne si získali širší okruh stálych abonentov. Najväčšie problémy prekonalí v období veľkej hospodárskej krízy začiatkom tridsiatych rokov. Redakcia sa snažila presvedčiť čo najširší okruh čitateľov o tom, aké dôležité je pre nich čítanie periodickej tlače, prirodzene, predovšetkým Východného Slováka. Periodická v politike vnímala ako „*najúčinnejšiu zbraň*“. „*Nimi sa politická strana bráni proti útokom, novinami informuje strana každého člena o svojej politike, o tom čo koná v parlamente, aké zákony chce vyniesť. V časopise sústredené sú správy orga-*

3 Duchoň, Alexander (1884 – 1964), notár, politik, redaktor, astronóm. Zakladateľ prvej SNR na východnom Slovensku v Solivare, neskôr v ďalších dedinách. Bol regionálnym politikom, poslancom krajského zastupiteľstva. V rokoch 1935 – 1938 bol starostom Prešova za Československú národnú demokraciu. Stal sa redaktorom dvoch týždenníkov – Slovenskej pravdy a Východného Slováka, ktorého bol zároveň vydavateľom a majiteľom. Zaujímal sa aj o prírodné vedy a astronómiu. Dosiachol viaceré úspechy svetového významu. Bližšie *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. I. zv., A – D. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 521.

Vrabec, Jozef (1887 – ?) známy pod pseudonymom Janko Halenár. Bol politik, redaktor, publicista. Zo začiatku funkcionár v Slovenskej ľudovej strane, z ktorej bol vylúčený. V roku 1923 založil Slovenskú kresťansko-sociálnu stranu. Tá sa neskôr zlúčila s Československou roľníckou jednotou a dostala sa pod vplyv Československej národnej demokracie, ktorej členom bol aj Jozef Vrabec. V rokoch 1920 – 1925 bol poslancom Národného zhromaždenia. Postupne sa stal redaktorom týchto periodík: Slovenského kresťanského socialistu, Východného Slováka, Slovenskej otčiny. Bližšie *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zv., T – Ž. Zost. A. Maťovčík. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 320.

4 Východný Slováč administrácia v Prešove. In: *Východný Slováč*, roč. II, 6. 1. 1923, č. 1.

nizačné, spoločenské ako i zahraničné.“⁵ Napriek tomu sa však stupňovali finančné problémy a zvyšovala sa suma neuhradeného predplatného, o čom svedčia mnohé výzvy na jeho uhradenie. V júli až v auguste v roku 1930 vychádzal Východný Slovák ako dvojtýždenník, podľa redakcie z dôvodu prebiehajúcich „*letných poľných prác*“, podobne tomu bolo aj v roku 1932, avšak už v roku 1933 redakcia otvorene priznala, že príčinou vydávania týždenníka so zmenenou periodicitou – dvakrát mesačne po celý rok – sú nedostatočné finančné prostriedky potrebné na pokrytie výdavkov súvisiacich s nákladom novín. Ich nedostatok súvisel s neuhradeným predplatným a poklesom inzercie v novinách.⁶ V januári a začiatkom februára 1934 nevychádzali z technických i finančných príčin a napokon v auguste 1935 zanikli bez toho, aby oznámili čitateľom, že už nebudú vychádzať.⁷

Postupne sa v novinách počas celej ich existencie sformovalo viacero pravidelných rubrik: *Besednica*, *Čo by sme radi vedeli?*, *Čo je nové doma i za hranicami*, *Dereš*, *Divadlo*, *Dopisy*, *Hospodárstvo*, *Hospodársky radca*, *Chýrnik*, *Invalídna hliadka*, *Kaleidoskop*, *Kultúrna hliadka*, *Letom – svetom*, *Mydlo*, *Na okraj týždňa*, *Na vrub týždňa*, *Na zloby týždňa*, *Národné hospodárstvo*, *Odkazy redakcie*, *Politický prehľad*, *Postrehy*, *Prešovské veci*, *Rada pre každého*, *Sokolský obzor*, *Stála hliadka odborov*, *To i to*, *Šport*, *Veselý kútik*, *Všeličo*, *Z domova i z cudziny*, *Z týždňa*, *Zo strany národnej demokracie*, *Zvesti zo zahraničia*, *Žart a pravda*, *Železničarska hliadka*, *Živnostenská hliadka*. Noviny mali aj nesamostatnú prílohu *Sedliacky obzor* po tom, čo sa stali tlačovým orgánom Československej národnej demokracie. V roku 1926 začala redakcia čitateľom na miesto nej zdarma k výtlačku novín prikladať samostatnú prílohu – hospodársky mesačník *Praktický hospodár* (1924 – 1929) vydávaný v Trnave, redigovaný Jánom Vanákom.⁸ Ten bol v danom čase aj prílohou *Roľníckych hlasov* (1921 – 1929) vydávaných rovnako v Trnave, neskôr sa stal samostatným časopisom. V roku 1934 redakcia vydávala opäť, aj keď krátko, nesamostatnú prílohu s názvom *Polnohospodársky obzor*, pod vedením Gustáva

5 Redakcia: Rozširujte naše noviny. In: *Východný Slovák*, roč. IX, 14. 3. 1930, č. 10, s. 2.

6 Naším ct. čitateľom! In: *Východný Slovák*, roč. IX, 4. 7. 1930, č. 26, s. 2; Redakcia: Naším P. T. čitateľom. In: *Východný Slovák*, roč. XI, 27. 5. 1932, č. 22, s. 2; Vydavateľstvo: Vážnym odberateľom. In: *Východný Slovák*, roč. XII, 13. 1. 1933, č. 2, s. 2.

7 Redakcia a administrácia: Nášmu čitateľstvu. In: *Východný Slovák*, roč. XIII, 16. 2. 1934, č. 1 – 7, s. 2, *Východný Slovák*, roč. XIV, 16. 8. 1935, č. 32 – 33.

8 Do pozornosti našim roľníckym čitateľom. In: *Východný Slovák*, roč. V, 5. 2. 1926, č. 6, s. 3. Vanák, Ján (1889 – 1957) katolícky kňaz, politik, redaktor. Pred rokom 1918 príslušník slovenského národného hnutia. Bol väznený a žil pod policajným dozorom. Po roku 1918 sa aktívne zúčastnil na oslobodzovaní Slovenska. Po vzniku ČSR funkcionár SLES, predstaviteľ Združenia kresťanských roľníkov. Založil Slovenskú roľnícku stranu, ktorá však nedosiahla úspech. Bol zodpovedným redaktorom periodík: *Slovenský národ*, *Praktický hospodár* a *Slovenský obzor*. Stal sa redaktorom *Katolíckych hlasov*, vydavateľom a redaktorom *Roľníckych hlasov*. Blížšie *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. III. zv., T – Ž. Zost. A. Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 223.

Brodáka, po tom, čo sa k strane Československej národnej demokracie pričlenil *Spolok Slovenských poľnohospodárov*.⁹

V skladbe novín boli zastúpené najmä žurnalistické prejavy. V rámci spravodajstva uprednostňovali správu a riport. Z publicisticky sa uplatnil úvodník, úvaha, recenzia, reportáž, besednica, nekrológ. Nežurnalistické prejavy boli reprezentované formou ľudovýchovných a populárnych článkov, prednášok, básní, krátkej prózy a evanjelií. Svoje miesto mala v časopise aj inzercia a oznamy, prevažne na posledných dvoch stránkach každého čísla. Na možnosť inzerovať upozornila čitateľov a prípadných záujemcov administrácia periodika v špeciálnej prílohe. Ponúkala výhodný cenník, v rámci ceny celoročnej inzercie aj uverejnenie tzv. noticky, bližšie upozorňujúcej na informáciu uvedenú v inzeráte.¹⁰

Program a obsah Východného Slováka sa v období jeho existencie zásadnejšie zmenil niekoľkokrát. Súviselo to najmä s tým, že noviny vychádzajúce ako politické periodikum, postupne obhajovali a presadzovali politické idey troch politických strán. Tie mali prirodzene najväčší vplyv na to, ako redakcia interpretovala jednotlivé udalosti týkajúce sa predovšetkým vtedajšieho politického, hospodárskeho, kultúrneho, konfesijného a národnostného života nielen v regióne, ale i na celom Slovensku. Už v prvom čísle, keď noviny vyšli ako tlačový orgán *Kresťansko-sociálneho krídla Slovenskej ľudovej strany* naznačili aké politické ciele budú na svojich stránkach presadzovať: „*Chceme našu samosprávu, autonómiu, postupne vybudovanú, chceme hájiť slobodu úplnú každého vierovyznania, ale v prvom rade našej viery kresťansko-katolíckej, chceme a budeme chrániť hospodársko-sociálne záujmy všetkých vrstiev nášho ubiedeného národa.*“¹¹ V rámci Slovenskej ľudovej strany požadovali očistu jej členov od vplyvu Maďarov, Nemcov a komunistov.¹² Poskytli tak priestor členom strany združeným okolo Jozefa Vrabca nesúhlasiaceho so spoluprácou strany s maďarskými kresťanskými socialistami. Kritizovali politiku Andreja Hlinku, Vojtecha Tuku, Ferdinanda Jurigu, Štefana Onderča a Júliusa Klimka. *Veliteľstvo štátnej stráže bezpečnosti v Prešove* tak považovalo noviny za týždenník, zastávajúci záujmy štátu.¹³ Otvorene sa dostávali do konfliktu so Slovenskou pravdou (1920 – 1936) vychádzajúcou rovnako v Prešove ako orgánom Slovenskej ľudovej strany, vnímajúcej Východného Slováka, ako aj jeho redaktorov nielen ako opozičný prúd voči vedeniu strany, ale aj ako zradcov. Východný Slováka sa snažil v rámci intencií strany osloviť predovšetkým roľníkov, robotníkov, remeselníkov a čiastočne inteligenciu. Vyzýval ich k organizovaniu sa v rámci odborových organizácií. Roľníkov v rámci *Slovenskej Otčiny*, robotníkov v rámci *Sväzu kresť. soc. továrnych robotníkov slov.*, remeselníkov v rámci *Sväzu kresť. soc. remeselníkov*

9 Poľnohospodársky obzor. In: *Východný Slováka*, roč. XIII, 23. 2. 1934, č. 8, s. 3.

10 Východný Slováka administrácia v Prešove. In: *Východný Slováka*, roč. II, 6. 1. 1923, č. 1.

11 K novému roku 1923. In: *Východný Slováka*, roč. I, 30. 12. 1922, č. 1, s. 1.

12 Čo sme a za čo bojujeme? In: *Východný Slováka*, roč. I, 30. 12. 1922, č. 1, s. 4.

13 Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov. Fond: Okresný úrad v Prešove (1923 – 1944), Situačné zprávy, Okresnému úradu v Prešove, č. krab. 1.

slov., ako aj železničiarov v rámci *Sväzu kresť. soc. železničiarov slov.*¹⁴ Týždenník však program tohto opozičného prúdu Slovenskej ľudovej strany nezastupoval dlho. Už v apríli sa objavil vo Východnom Slovákovi článok s názvom *Pôjdeme samostatne*, v ktorom František Salamon jasne deklaroval ich úsilie o odtrhnutie sa od SĽS a založenie vlastného politického subjektu.¹⁵

V máji už Východný Slovák ohlásil vznik novej politickej strany *Slovensko kresťanskej strany*, ktorej sa stal tlačovým orgánom. Táto skutočnosť bola zvyraznená aj v podtitule novín – *Orgán Slovenskej kresťansko-sociálnej strany*. Na svojich stránkach tak začal reprezentovať politiku tejto strany, aj jej predstaviteľov. V úvodníku oznamujúcom jej založenie zároveň predstavil jej program. Ten sa hlásil k programu SĽS prijatému na jeseň v roku 1919, ktorý však, podľa zakladateľov Slovenskej kresťanskej strany, jej predstavitelia rýchlo opustili. Napriek tomu však presnejšie špecifikovali svoj postoj k viacerým politickým otázkam a problémom, ktoré následne týždenník presadzoval. Strana sa prihlásila k stanovisku podporujúcemu jednotu ČSR a negatívne sa postavila k všetkým separatistickým a iredentistickým snahám. Otázkou týkajúcou sa sporu, či Slováci a Česi tvoria jeden spoločný národ, považovala v danom období za bezpredmetnú. Až po konsolidácii hospodárskych a kultúrnych pomerov na Slovensku považovali za vhodné riešiť otázku realizácie autonómie.¹⁶ Pri prezentovaní tohto programu sa Východný Slovák naďalej dostával do konfliktu s tlačovými orgánmi ľudákov, predovšetkým s denníkom Slovák a týždenníkom Slovenská pravda. Vzájomnú politickú rivalitu potvrdzuje mnoho príspevkov publikovaných v novinách poukazujúcich na nezmieriteľnosť oboch politických táborov. Svoju pozornosť sústredili redaktori a dopisovatelia na roľníkov, ktorých sa usilovali získať ako svojich potencionálnych voličov a organizovať ich v rámci Slovenskej Otčiny, organizácie, ktorá mala presadzovať ich záujmy a prispieť k ich lepšiemu sociálnemu postaveniu. Značnú pozornosť venovali aj inteligencii, predovšetkým učiteľom. V príspevkoch autori kladli dôraz na sociálny a kresťanský rozmer strany. Kritizovali politickú činnosť maďarskej menšiny na Slovensku a všímali si postavenie slovenskej minority v Maďarsku. Vo februári 1924 si Východný Slovák zmenil podtitul, čo súviselo so zmenou názvu politickej strany, ktorej myšlienky obhajoval. Výkonný výbor strany sa totiž rozhodol premenovať stranu na Národnú kresťansko-sedliacku stranu. Dôvodom zmeny bola skutočnosť, že medzi občanmi často dochádzalo k zámene strany s maďarskou Krajinskou kresťansko-sociálnou stranou, ale aj fakt, že strana chcela zdôrazniť, akej spoločenskej vrstve sa chce prioritne venovať – sedliakom.¹⁷ Už skôr sa totiž snažila svojim stúpencom a čitateľom priblížiť význam slova sedliak a poukázať na

14 Kostra odborových organizácií kresť. soc. krýdla slov. ľud. strany. In: *Východný Slovák*, roč. II, 3. 3. 1923, č. 9, s. 1.

15 SALAMON: Pôjdeme samostatne! In: *Východný Slovák*, roč. II, 28. 4. 1923, č. 17, s. 1 – 2.

16 Krajčan: Máme svoju stranu. In: *Východný Slovák*, roč. II, 12. 5. 1923, č. 19, s. 1 – 2.

17 Vývoj nášho hnutia: „Národno kresťanská-sedliacká strana.“ In: *Východný Slovák*, roč. III, 9. 2. 1924, č. 6, s. 1.

skutočnosť, že sedliaci tvoria základný stav štátu.¹⁸ Nový podtitul týždenníka bol *Časopis Národnej kresťansko-sedliackej strany*.¹⁹ Ten sa však redakcia po šiestich týždňoch rozhodla ešte mierne modifikovať na *Týždenník Národnej kresťansko-sedliackej strany*.²⁰

Napokon v existencii Východného Slováka dochádza v júli 1924 k poslednej zásadnej zmene. Národná kresťansko-sedliacka strana splynula s organizáciou *Československej Roľníckej Jednoty* ako reprezentantky Československej národnej demokracie.²¹ Periodikum sa tak stalo tlačovým orgánom tejto strany. Jej politiku reprezentovalo až do svojho zániku, hoci od júla 1924 vychádzalo bez podtitulu a od septembra 1925 s podtitulom *Politický, hospodársky a spoločenský časopis*.²² Noviny však po tejto zmene politickej orientácie nepriniesli na svojich stránkach žiadny programový príspevok, v ktorom by definovali svoje ďalšie napredovanie. Uverejnili len článok dokumentujúci túto zmenu: „*Osvedčujeme sa teda za národnú a slaviansku politiku Dr. Kramára a za jeho stranu ako všenárodnú, ktorá je národná a demokratická a tak i slov. sedliackemu poľažne roľníckemu stavu najpriaznivejšia*.“²³ Do pozornosti redakcie sa tak opäť dostávajú záujmy slovenských roľníkov. Pozitívne im bola predstavovaná najmä činnosť *Národnej Roľníckej Jednoty*, ako aj jej význam pre každého roľníka. Bola prezentovaná ako združenie roľníkov, ktoré spája „*národné a vlastenecké cítenie*“, ako aj ich hospodárske potreby.²⁴ Výhody z členstva v nej sa týkali najmä bezplatného sprostredkovania nákupu poľnohospodárskych strojov, hnojív a osiva, spoločného predaja poľnohospodárskych plodín, zakladania svojpomocných peňažných a hospodárskych družstiev, sprostredkovania prídelov a nákupu pozemkov a lesov zo zabraných veľkostatkov, bezplatnej pomoci poskytnúť výhodný úver.²⁵ Zanedbateľné neboli ani príspevky týkajúce sa lepšieho postavenia roľníkov v štáte, požadujúce spravodlivú realizáciu daňovej a pozemkovej reformy. Popri roľníkoch sa okrajovo venovala aj robotníkom, remeselníkom, živnostníkom, úradníkom a učiteľom. Snažila sa získať čo najviac nových sympatizantov, ale osloviť aj stálych členov a stúpcov pre politické ideály a program strany. K tomu mali prispieť práve noviny. Svojim čitateľom ich predstavila ako najúčinnnejšiu zbraň použiteľnú v rámci politickej scény a vyzývala k ich odoberaniu: „*Nimi sa politická strana bráni proti útokom, novinami informuje strana každého člena o svojej politike, o tom čo koná v parlamente, aké zákony chce vyniesť*.“²⁶ Tejto myšlienky sa držala redakcia aj v praxi pri vydávaní svojho

18 Nitriansky: „Ty sedliak“! In: *Východný Slováčok*, roč. II, 24. 11. 1923, č. 47, s. 1 – 2; Sedliaci: Základom spoločnosti je stav sedliacky. In: *Východný Slováčok*, roč. III, 26. 1. 1924, č. 4, s. 1.

19 *Východný Slováčok*, roč. III, 9. 2. 1924, č. 6, s. 1.

20 *Východný Slováčok*, roč. III, 21. 3. 1924, č. 12, s. 1.

21 Za národnú jednotu. In: *Východný Slováčok*, roč. III, 18. 7. 1924, č. 29, s. 3.

22 *Východný Slováčok*, roč. III, 18. 7. 1924, č. 29, s. 1; *Východný Slováčok*, roč. IV, 25. 9. 1924, č. 39, s. 1.

23 Za národnú jednotu. In: *Východný Slováčok*, roč. III, 18. 7. 1924, č. 29, s. 3.

24 HAVRÁNEK, Jozef: Čo je to „Národná Roľnícka jednota“? In: *Východný Slováčok*, roč. VII, 29. 6. 1928, č. 27, s. 1.

25 E. S.: Cieľ Národnej Roľníckej Jednoty. In: *Východný Slováčok*, roč. IX, 10. 1. 1930, č. 2, s. 1.

26 Redakcia: Rozširujte naše noviny! In: *Východný Slováčok*, roč. IX, 14. 3. 1930, č. 10, s. 2.

týždenníka. V roku 1934 priniesla na svojich stránkach dokonca prehlásenie, ktorým sa čitateľ mohol prihlásiť za člena Československej národnej demokracie.²⁷

Popri presadzovaní a propagácii politického programu strany, ktoré sa zintenzívňované vždy v predvolebnom období, sa redakcia *Východného Slováka* venovala pravidelnejšie aj iným témam. Dôraz kládla predovšetkým na formovanie slovenského národného povedomia na východnom Slovensku. Podporovala presadzovanie tzv. poslovenčovania Slovenska. Snažila sa adresovať určitú pozornosť aj slovenskej kultúre. Tvrdila o sebe, že na východnom Slovensku plní aj „kultúrnu misiu“.²⁸ Prihovárala sa učiteľom a študentom, pričom vzdelanie považovala za dôležitú súčasť novej budúcej slovenskej inteligencie. Stála na stanovisku jednoty Československej republiky a integrity jej hraníc. Značnú pozornosť adresovala T. G. Masarykovi a M. R. Štefánikovi ako významným osobnostiam, ktoré výraznou mierou prispeli k jej vzniku. Na druhej strane negatívne percipovala časť maďarskej, nemeckej a židovskej minority, vnímajúcej ich ako „rušivý element“ brániaci konsolidácii pomerov v štáte.

Východný Slovák ako tlačový orgán Československej národnej demokracie sa dostával opäť do konfliktu s ľudáckou tlačou, reprezentovanou *Slovákom* (1919 – 1945) a *Slovenskou pravdou* (1920 – 1936). K nim pribudli ďalšie politické strany a ich periodiká, s odlišnými politickými názormi, a preto boli ním vnímané negatívne. Dominovala predovšetkým Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu zastupovaná *Slovenskou vlasťou* (1919 – 1938), *Gazdovskými novinami* (1920 – 1938), *Zástavou*, resp. *Slovenskou zástavou* (1927) a *Šarišskými novinami* (1928). Nasledovala *Národná strana práce* a jej týždenníky *Košické noviny* (1926) a *České noviny ze Slovenska a Podkarpatské Rusi* (1926 – 1928). Z okruhu maďarských politických strán to bola predovšetkým *Zjednotená kresťansko-sociálna a Maďarská národná strana* a jej týždenník *Uj világ* (1919 – 1940) a *Krajinská maďarská strana maloroľníkov, zemerobotníkov a živnostníkov* reprezentovaná denníkom *Kassai napló* (1872 – 1929). Vzájomná rivalita, publikovanie rozličných kritických príspevkov na adresu iných periodík i fyzických osôb spôsobili to, že niektorí redaktori týždenníka ako Ján Keruľa²⁹, Alexander Duchoň či

27 Sme v Opozícii! Prehlásenie. In: *Východný Slovák*, roč. XIII, 20. 4. 1934, č. 16, s. 2.

28 Naším predplatiteľom. In: *Východný Slovák*, roč. V, 15. 1. 1926, č. 3, s. 2.

29 Keruľa, Ján (1892 - ?) roľník, regionálny politik, redaktor. Angažoval sa v rámci Československej národnej demokracie a Agrárnej strany. Bol redaktorom týždenníka *Východný Slovák*. Pozri Štátny archív v Prešove. Krajský súd v Prešove. Vlastná súdna agenda 1921 – 1948. krab. č. 106, *Východný Slovák/Vladimír Babylonský* – urážka na cti.

Vladimír Babylonský³⁰ čelili viacerým súdnym sporom, v ktorých boli obvinení „z úrážky na cti“ či „ohovárania prostredníctvom tlače“.³¹

Na obsahovú náplň Východného Slováka mali enormný vplyv predovšetkým politické strany, ktoré reprezentoval. Politickú líniu a program strany však na stránky novín prinášali ich redaktori a dopisovatelia, vo väčšine prípadov aktívni členovia jednotlivých politických strán. Existencia týždenníka bola spätá najmä s redaktorom Alexandrom Duchoňom. To, ktorú z politických strán Východný Slovák propagoval na svojich stránkach, do určitej miery záviselo od toho, v akej politickej strane sa momentálne angažoval Alexander Duchoň. Ten bol najprv v Slovenskej ľudovej strane. Tu sa aktívnejšie realizoval ako redaktor Slovenskej pravdy. Časom sa však pridral k opozičnému prúdu v strane reprezentovanému poslancom Jozefom Vrabcom. V apríli 1921 sa vzdal miesta redaktora týždenníka, vzhľadom „... na prestatú ťažkú chorobu a mnohostrannú moju zaujatosť nie som v stave redakciu Slovenskej Pravdy viesť...“.³² Dlhodobejšie a perspektívnejšie sa Alexander Duchoň uplatnil až v redakcii Východného Slováka. V marci 1923 vystriedal na pozícii hlavného redaktora Jozefa Vrabca. Bolo to v čase, keď bol týždenník ešte *Orgánom kresťansko-sociálneho krídla slov. ľudovej strany*. Okrem neho v tom čase pravidelnejšie do novín prispievali aj Jozef Vrabec a František Salamon. Potom, čo sa stal týždenník tlačovým orgánom novej strany - *Orgán Slovenskej kresťansko-sociálnej strany*, Alexander Duchoň, ako aj jeho spolupracovníci, zostali naďalej v redakcii novín, aby pomohli ako členovia strany prispieť k jej lepšej propagácii a pomôcť získať nových členov a stúpcov. Popri nich prispievali do novín aj noví redaktori Michal Viťazek³³ a Ján Keruľa.

V júli 1924 sa Alexander Duchoň stal majiteľom a vydavateľom Východného Slováka.³⁴ Periodikum sa následne stalo tlačovým orgánom v poradí už tretej politickej strany – Československej národnej demokracie. V rámci tejto strany dosiahol Alexander Duchoň za výraznej podpory už vlastného periodika vrchol svojej politickej kariéry. Postupne sa stal členom výboru, pokladníkom, podpredsedom, neskôr predsedom miestnej organizácie Československej národnej demokracie v Prešove, potom predsedom krajského výkonného výboru tejto strany na Slovensku.

30 Babylonský, Vladimír (1896 - ?) redaktor, regionálny politik. Bol redaktorom Východného Slováka. Členom Československej národnej demokracie a tajomníkom jej miestnej organizácie v Prešove. Pozri Štátny archív v Prešove. Krajský súd v Prešove. Vlastná súdna agenda 1921 – 1948, č. krab. 107, Dr. Eliáš Kövess, redaktor časopisu „Kassai Ujság“ podáva trestné oznámenie na redaktora dr. Alexeja Duchoňa redaktora časopisu Východný Slovák pre prečin pomlvy a ublíženia na cti.

31 Štátny archív v Prešove. Krajský súd v Prešove. Vlastná súdna agenda 1921 – 1948, krab. č. 106, 107.

32 DUCHOŇ, Alex: Osvedčenie. In: *Slovenská pravda*, roč. II, 24. 4. 1921, č. 17, s. 2.

33 Viťazek, Michal (1901 - ?) regionálny politik, redaktor. Bol členom Československej národnej demokracie a župným tajomníkom tejto strany v Košiciach. Bol redaktorom Východného Slováka a Slovenského denníka. Pozri Štátny archív v Prešove, fond: Krajský súd v Prešove, Vlastná súdna agenda 1921 – 1948, č. krab. 106. Slávnej sedrii v Prešove...

34 *Východný Slovák*, roč. III, 25. 7. 1924, č. 30, s. 4.

V roku 1927 nastúpil do krajiniského zastupiteľstva na uvoľnené miesto po Milanovi Ivankovi³⁵, ktorého zvolili za poslanca do Národného zhromaždenia.³⁶ Už o dva roky neskôr sa stal aj členom krajiniského výboru. V roku 1932 po voľbách do mestského zastupiteľstva, v ktorom Československá národná demokracia získala len 2 mandáty, bol poslancami zvolený za starostu Prešova 21 hlasmi z 32.³⁷ V období, keď Slovenský východ zastával záujmy Československej národnej demokracie, dostával Alexander Duchoň na vydávanie týždenníka od strany aj finančnú podporu. So Župným sekretariátom strany v Košiciach mal dohodu, že funkcionárom strany uverejní ich príspevky v novinách bez zásahu, v znení, akom ho zašlú do redakcie.³⁸ Strana tiež v roku 1930 prispela k reorganizácii periodika. To začalo vychádzať na 6 stranách, získalo nových predplatiteľov z Košíc a okolia a v meste bola zriadená filiálna redakcia.³⁹ V novinách publikované príspevky adresované abonentom, s úsilím priviesť ich zaplateniu predplatného, zdôvodnené tým, že noviny sú finančne sebestačné, tak neboli pravdivé.⁴⁰

Postupne sa však s Alexandrom Duchoňom rozišli jeho bývalí spolupracovníci z redakcie, prevažne zodpovední redaktori týždenníka. Ako prvý Jozef Vrabec. Napriek tomu, že bol členom Československej národnej demokracie, ostro v tlačí vystupoval voči svojim kolegom z redakcie i strany.⁴¹ Nasledoval ho Ján Keruľa, ktorý odišiel zo strany, ako aj z redakcie týždenníka. Keď začali v Prešove vychádzať Šarišské noviny, zapojil sa do ich primitívnym spôsobom realizovanej kampane voči Alexandrovi Duchoňovi a jeho týždenníku.⁴² Šarišské noviny pod redakčným vedením Vojtecha Marečina píše pod vplyvom Republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu sa snažili zdiskreditovať Alexandra Duchoňa

35 Ivanka, Milan (1876 – 1950) politik, advokát. Už pred prvou svetovou vojnou prispieval do slovenských periodík. Bol spoluvydavateľom a redaktorom Národného hlásnika (1867 – 1914). Bol sloviaofilom, stal sa predsedom Ruského krúžku a Slovanskej besedy. V rokoch 1907 – 1909 sa stal poslancom uhorského snemu, avšak za údajné poburovanie proti štátu a národu ho odsúdili na rok väzenia a jeho mandát zrušili. V rokoch 1918 – 1919 bol referentom Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. V rokoch 1918 – 1920, 1929 – 1934 bol poslancom Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia. Postupne bol členom viacerých politických strán. Bližšie *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. zv., E – J. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 498.

36 Starosta Prešova dr. Duchoň 50 ročný. In: Slovenský východ, roč. XVI, 23. 2. 1934, č. 44, s. 2.

37 E. S.: Voľba starostu a námestkov v Prešove. Naš krajiniský poslanec Dr. Duchoň bol zvolený za starostu. In: *Východný Slovák*, roč. XI, 21. 10. 1932, č. 43, s. 1.

38 Štátny archív v Prešove, fond: Krajský súd v Prešove, Vlastná súdna agenda 1921 – 1948, V trestnej veci proti Dr. Alexovi Duchoňovi, č. krab. 106.

39 Vydavateľstvo: Reorganizácia u nás. In: *Východný Slovák*, roč. IX, 26. 9. 1930, č. 38, s. 2.

40 Redakcia a administrácia: Cteným našim čitateľom. In: *Východný Slovák*, roč. VI, 26. 9. 1927, č. 9, s. 2.

41 Poslanec Vrabec. In: *Východný Slovák*, roč. III, 29. 8. 1924, č. 35, s. 1 – 2.

42 Švindlerstvá vo „Východnom Slovaku“. In: *Šarišské noviny*, roč. I, 7. 4. 1928, č. 9, s. 1 – 2; KERULA, Ján: Teror, falšovanie, švindlerstvá. In: *Šarišské noviny*, roč. I, 21. 4. 1928, č. 11, s. 1.

a jeho periodikum, čo sa im však nepodarilo.⁴³ Zo strany a následne i z redakcie bol kvôli proti-českým postojom vylúčený aj Vladimír Babylonský.⁴⁴ Naopak, ďalšími zodpovednými redaktormi sa postupne stali Štefan Gmitro⁴⁵, Emil Strelec, Rudolf Kubiš a Vojtech Lisý.

Prešov sa stal v medzivojnovom období jedným z významných centier slovenského novinárstva. Vychádzali tu desiatky periodík určených rozličným spoločenským skupinám obyvateľstva. Popri početnejšie zastúpenom okruhu záujmovej tlače mali v meste svoje miesto aj noviny a časopisy niektorých politických strán. Tie však v Prešove z rozličných príčin vychádzali veľmi krátko. Redakcie niektorých z nich sa po určitom čase presťahovali do iného mesta, z dôvodu kopírovania organizačných štruktúr strany, iné zas po krátkom období zanikli, pretože politické strany nemali záujem podporovať neúspešné tlačové orgány, neschopné plniť ich ciele. Jediným úspešným periodikom tohto druhu vydávanom v Prešove sa tak stal *Východný Slovák* (1922 – 1935). Ako jeden z najdlhšie vychádzajúcich politických týždenníkov v meste sa postupne stal tlačovým orgánom troch politických strán. Najprv bol periodikom opozičného *Kresťansko-sociálneho krýdla Slovenskej ľudovej strany*. Po krátkom čase však osobnosti zoskupené okolo poslanca Jozefa Vrabca a súčasne v redakcii periodika stranu opustili a založili si vlastnú politickú stranu. *Východný Slovák* sa tak stal orgánom *Slovenskej kresťansko-sociálnej strany*, neskôr premenovanej na *Národnú kresťansko-sedliacku stranu*. Tá však existovala krátko a následne splynula s Československou národnou demokraciou, ktorej záujmy zastupoval *Východný Slovák* až do svojho zániku. Významnou osobnosťou, ktorá do výraznej miery rozhodovala o tomto periodiku bol od roku 1924 jeho redaktor, majiteľ a vydavateľ Alexander Duchoň. Týždenník sa tak politicky najdlhšie orientoval na stranu Československej národnej demokracie. V rámci nej sa aktívne angažoval tento prešovský regionálny politik. Noviny obhajovali predovšetkým politický program strany a do značnej miery prispeli k úspechom Alexandra Duchoňa v jeho politickej kariére. Snažili sa však prinášať aj aktuálne informácie z politické-

43 Marenčin, Vojtech (1899 – 1975) spisovateľ, úradník, redaktor. Majiteľ a vydavateľ Šarišských novín, *Týždňa*, *Východoslovenského spravodaja* a *Východného Slovenska*. Vydavateľ a redaktor Slovenských mlynárskych novín a Slovenských pekárskych novín. Príspevky prevažne o hospodárskej situácii východného Slovenska publikoval v Slovenskom ľude, Slovenskom východe, Slovenskom hlase, Slovenskej agre či Gazdovských novinách. Bol sympatizantom Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu. Bol funkci-onárom rôznych poľnohospodársky zameraných organizácií. Bližšie *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV. zv., M – Q. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 65.

44 Pán Babylonský veľmi sa hnevá... In: *Východný Slovák*, roč. VII, 25. 4. 1928, č. 18, s. 2.

45 Gmitro, Štefan (1894 – 1960), učiteľ, redaktor, vlastivedný pracovník. Spoluzakladateľ slovenského školstva na východnom Slovensku po roku 1918. Prispel k rozvoju múzejníctva v Prešove. Autor básní, poviedok a besedníc, ktoré publikoval v regionálnej tlači. Bol redaktorom *Východného Slováka*, *Sabinovských listov* a *Učiteľského pedagogického časopisu* v Prešove. Bližšie: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. zv., E – J. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 194.

ho, hospodárskeho a kultúrneho diania nielen v Prešove či na východnom Slovensku, ale i v celoštátnom meradle a okrajovo v nich bolo zastúpené i zahraničné spravodajstvo. Z dôvodu „*politckej prelietavosti*“ bol Východný Slovák, rovnako jeho redaktori, často inými periodikami vnímaný negatívne, napriek tomu patrí medzi najvýznamnejšie slovenské periodiká, vychádzajúce v Prešove v medzivojnovom období.

Pramene a literatúra

- DŽUJKO, Ján. 2009. Prehľad po slovensky písaných novinách a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, roč. 8, 2009, s. 138 – 154.
- CHÁB, Václav. 1932. *Jak se dělají noviny*. Praha : Nakladem Svazu národního osvobození, 1932, s.
- KIPSOVÁ, Mária a kol. 1968. Bibliografia slovenských a inorečovských novinách a časopisov z rokov 1919 – 1938. Martin : Matica slovenská, 1968, 1074 s.
- LIPTÁK, Ľubomír. 1992. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 2012, 312 s. ISBN 80-7115-029-4.
- MALÍŘ, Jiří, MAREK, Pavel a kol. 2005. *Politické strany I. 1961 – 1938*. Brno : Doplněk, 2005, 1021 s. ISBN 80-7239-178-X
- SEDLÁK, Imrich. 1967. *Dejiny Prešova 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1967, 351 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). I. zv., A – D. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1986, 539 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II. zv., E – J. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987, 589 s.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). III. zv., K – L. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1989, 447 s. ISBN 80-7090-019-9
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). IV. zv., M – Q. Zost. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1990, 562 s. ISBN 80-7090-070-9
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). VI. zv., T – Ž. Zost. A. Maňovčík. Martin : Matica slovenská, 1994, 659 s. ISBN 80-7090-111-X
- TOMEŠ, Josef a kol. 1999. *Český biografický slovník XX. století. I. A-J*. Praha : Paseka, 1999, 639 s. ISBN 80-7185-245-7.
- Šarišské noviny (1928)
- Štátny archív v Prešove.
- Štátny archív v Prešove, pobočka Prešov.
- ŠVORC, Peter a kol. 2012. *Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, 251 s. ISBN 978-80-555-0465-0
- TUŠER, Andrej. 2003. *Ako sa robia noviny*. Bratislava : Sofa, 2003, 163 s. ISBN 80-89033-26-1
- Východný Slovák (1922 – 1935)

Aktivity slovenského študentského spolku Detvan v Prahe v prvej polovici 20. rokov 20. storočia

Peter Koval'

KOVAĽ, Peter. The activities of Slovak the student alliance *Detvan* in Prague in 1920's. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2011, vol. 11, no. 1, p. 240-254.

Prague was among key centers of Slovak students also in the period after the establishment of the Czechoslovak Republic. Even before the World War I, Slovak students formed various alliances based on their interests, denomination, or ethnicity. In 1882, academic alliance *Detvan*, uniting Slovak students, was established in Prague. During the war, its activity was suspended; the alliance activity resumed in March 1919. In 1920's, the members of the alliance strove to achieve the goals they had set: to deepen Czech and Slovak solidarity and to support Slovak students in Prague. This was a good course, which is reflected in Slovak students' high interest in joining *Detvan*. Disagreement over some issues, however, brought about mutual misunderstanding and caused several members to leave the alliance due to the lack of unanimity of opinions. Despite undesirable moments like this one, the activity of *Detvan* pursued in 1920's needs to be considered productive.

Key words: Slovak students in Prague, alliance activity, *Detvan*, Czech and Slovak relationships

Slovenský študentský spolok Detvan bol medzi súčasníkmi považovaný za dominantné centrum slovenského študentstva v Prahe na konci 19. a na začiatku 20. storočia. Len veľmi málo jedincov zapochybovalo o jeho celonárodnom význame na konci 19. a na začiatku 20. storočia, hlavne v tom smere, že bol považovaný za jeden z mála „mostov medzi Slováckmi a Čechmi“ v náročnej dobe, obzvlášť pre slovenský národ.¹ Spolok Detvan pôsobil v Prahe s krátkou prestávkou od roku 1882² a jeho vyše štvorročné prerušenie činnosti spôsobil svetový vojnový konflikt. Medzi aktívnych členov spolku v predvojnovom období patrili viaceré známe slovenské osobnosti (Jaroslav Vlček, Martin Kukučín, Vavro Šrobár, Milan Rastislav Štefánik, Štefan Daxner a iní). Nakoľko hlavným cieľom ustanoveného spolku bol rozvoj česko-slovenskej vzájomnosti, tak aj jeho dejiny sa môžu zdať, samozrejme z istého uhla pohľadu a potrebného nadhľadu, ako história československej otázky od obdobia najsilnejšej maďarizácie (maďarskej perzekúcie) až po národnopolitické oslobodenie.³

1 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 536.

2 JURČIŠINOVÁ, Nadežda. 2010. Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882 – 1914). In *Annales historici Presovienses vol. 9/2010*. Zost. Martin Pekár. Prešov : Universum, 2010, s. 137. ISSN 1336-7528

3 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 537.

Prvé mesiace po obnovení spolkových aktivít, v marci 1919, boli venované konsolidácii vnútorných pomerov. Členovia spolku riešili hlavne finančné záležitosti, priestorové problémy a snažili sa o správne „naštartovanie“ a nasmerovanie činnosti spolku, v nadväznosti na predvojnovú činnosť.⁴ Prvotný ruch, ktorý nastal po obnovení spolkovej činnosti, bol aj dôsledkom prejavov nadšenia z nového národného života v novovytvorenom štátnom zväzku – Československej republike a pochybovačné hlasy tvrdili, že spolok mal práve to šťastie, že vo všeobecnom chaose a zmätku slovenského národného života po prevrate mohol nadviazať na predrevratovú tradíciu spolku.⁵

Tajomník spolku Miloš Jurkovič v správe o činnosti Detvana za akademický rok 1919/1920 uisťoval, že snahy celého výboru spolku boli nasmerované na zveľaďovanie spolku a spolkového života. Jeho záverečná správa ukazovala, nakoľko sa v uvedenom období podarilo naplniť hlavný cieľ: „*Sústredovať Slovákov v Prahe sa zdržujúcich k vzájomnému sa vzdelaniu, pestovaniu literatúry a ušľachtilej zábave.*“⁶ Počet študentov, ktorí vstúpili za členov spolku, sa v druhom akademickom roku po 1. svetovej vojne zvýšil päťnásobne a v priebehu prvej polovice 20. rokov sa držal na hranici 200 členov. Najviac členov bolo zaregistrovaných v Detvane v roku 1920 (až 252),⁷ čo si možno vysvetliť prvotným nadchnutím nad myšlienkou existencie takéhoto podporného študentského združenia v prvých poprevratových rokoch v novovzniknutom štáte. Postupný úbytok členov si tajomník spolku vysvetľoval ľahostajnosťou študentstva voči možnosti združovať sa v spolku a negatívne ohlasy na činnosť Detvana spomedzi ich neprajníkov, schopných ovplyvniť názory nerozhodných študentov. Pozitívom pre neho však bol fakt, že návštevu pravidelných schôdzok mali možnosť využívať aj nečlenovia a patrične ju využívali, čo bolo motiváciou pre všetkých ostatných členov k ďalšej činnosti. Rovnako úbytok členov spolku, ako aj počtu vysokoškolských študentov v Prahe vôbec, mohlo spôsobiť zriadenie Univerzity Komenského v Bratislave, kde sa vytvorilo ďalšie centrum slovenského vysokoškolského študentstva.⁸ Popri dominantnom zastúpení slovenských študentov boli v spolku aj iné národnosti⁹ a podľa študijných odborov sa členmi spolku stávali hlavne študenti medicíny, práva a filozofie, no zastúpenie

4 Bližšie o prvých poprevratových mesiacoch pozri KOVAL, Peter. 2011. Slovenský študentský spolok Detvan v prvých poprevratových rokoch (1919-1920). In *Annales historici Praeviensis vol. 11/2011*. Zost. Martin Pekár. Prešov : Universum, 2011, s. 131 – 143. ISSN 1336-7528

5 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 543.

6 Ústav dejín a archiv Univerzity Karlovy (ÚDAUK) Praha, fond Všeštudentský archiv (VSA), kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

7 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 1, Detvan – Korespondence 1928, Dotazník.

8 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, s. 547.

9 V roku 1921 boli napr. aktívnymi členmi aj 24 Česi, 3 Moravia a 9 občania Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná správa spolku Detvan z r. 1920-21.

tu mali aj rôzne technické odbory a v roku 1920 tu boli registrovaní aj stredoškóľáci.¹⁰ Predsedom Detvana bol od októbra 1919 Bohdan Schindléry, no po určitých nezhodách vo vnútri spolku a na základe vlastnej sebareflexie sa rozhodol z tohto postu vo februári 1920 odstúpiť. Na jeho miesto bol na mimoriadnom valnom zhromaždení 28. februára 1920 zvolený doterajší podpredseda Juraj Chorvát.¹¹

V prvej polovici 20. rokov sa vo funkcii predsedu Detvana vystriedalo celkovo 5 osobností. Zvolení boli spolu s ďalšími členmi výboru na riadnych alebo mimoriadnych valných zhromaždeniach konaných minimálne raz ročne. Okrem Bohdana Schindléryho a Juraja Chorváta zastávali tento post aj Vladimír Fábry (október 1921 – marec 1922), František Valentín (marec 1922 – január 1924) a Miloš Ruman (január 1924 – február 1925).¹² Pravidelná obmena členov výboru (okrem predsedu výbor tvorili aj podpredseda, 1. a 2. tajomník, zapisovateľ, pokladník, knihovník, dvaja revízori a dvaja náhradníci) bola pochopiteľná, nakoľko išlo o študentský spolok, a tak sa členovia spolku nezdržiavali v Prahe dlhšie obdobie a pri činnosti spolku dlhší čas. Do jednotlivých funkcionárskych výmen zasahovali ako odchody študentov na iné miesta štúdia, tak do praxe po skončení štúdia, ale samozrejme k fluktuácii dochádza aj v dôsledku vnútorných konfrontácií jednotlivých členov. V skúmanom období boli však prípady, kedy viacerí členovia výboru požívali dôveru a vo svojej funkcii zostali viac ako jedno funkčné obdobie (František Valentín ako predseda, Miloš Jurkovič ako tajomník či Svätozár Štefánik ako pokladník).

Spolok mal okrem riadnych, zakladajúcich a prispievajúcich aj čestných členov. Ním sa mohol stať len ten, kto sa v pozitívnom zmysle zaslúžil o rozvoj spolku alebo slovenského národa. Čestné členstvo muselo schváliť valné zhromaždenie s 2/3 väčšinou na písomný návrh minimálne ¼ aktívnych členov spolku.¹³ V roku 1920 bola takáto pocta udelená Karolovi Káralovi. Stalo sa tak na mimoriadnom valnom zhromaždení vo februári, kde bola zdôraznená Káralová činnosť pri rozvoji československej vzájomnosti. Na rovnakom stretnutí vzdali prítomní úctu aj prof. Jaroslavovi Vlčkovi, ktorému pri príležitosti jeho životného jubilea 60. rokov rovnako udelili čestný diplom. O vizuálnu stránku ocenenia – diplomy – sa postaral vtedy mladý a nádejný umelec Janko Alexy. O rok neskôr čestné diplomy vytvoril, rovnako vtedy ešte málo známy, Ladislav Treskoň a pridelené boli na mimoriadnom valnom zhromaždení vo februári 1922 dvom slovenským literátom – Pavlovi Országhovi Hviezdoslavovi a Jozefovi Ľudovítovi Holubymu. Uznania boli príleži-

10 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20; pozri tiež ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 1, Detvan – Korespondence 1928, Dotazník.

11 KOVAL', Peter. 2011. Slovenský študentský spolok Detvan v prvých poprevratových rokoch (1919-1920). In *Annales historici Presovienses vol. 11/2011*. Zost. Martin Pekár. Prešov : Universum, 2011, s. 142. ISSN 1336-7528

12 Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia v Martine, fond Spoločnosti – Detvan, sign. C 1438, Predsedovia Slovenského akademického spolku „Detvan“ v Prahe za minulých 50 rokov.

13 Pozri ÚDAUK Praha, fond VSA, Stanovy Slovenského akademického spolku „DETVAN“ v Prahe.

tostne odovzdané. Predseda spolku sa s Pavlom Országhom Hviezdoslavom stretol v júni 1921 počas jeho pobytu v sanatóriu v Prahe-Podolí. Tlmočil mu sympatie celého spolku a slovenského študentstva v Prahe a poprial mu skoré uzdravenie a návrat domov. Vtedy ešte netušil, že ani nie o pol roka sa s ním Detvanci budú lúčiť naposledy. Tajomník spolku zasa odovzdal osobne čestný diplom Jozefovi L. Holubymu, ktorého pri tejto príležitosti navštívil u neho doma v Pezinku.¹⁴ V roku 1924 diplomy pre čestných členov boli zhotovené na základe návrhu Mikuláša Garlandu.¹⁵ Traja členovia spolku v roku 1922 bojovali v súťaži o najlepší návrh pre vizuálnu stránku odznaku Detvana, za čo boli aj finančne ohodnotení. Výrobná cena odznaku bola 1,80 korún a predajná cena 3 koruny. Čestným a zakladajúcim členom sa rozdával zdarma.¹⁶

Od roku 1920 si členovia začali aktívne uctievať pamiatku zosnulých slovenských národovcov, pozostatky ktorých boli umiestnené na pražských cintorínoch. Vždy 1. novembra sa viacerí členovia spolku zúčastnili spomienok na slovenských dejateľov Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika. V rámci spomienky mal vybraný člen spolku príhovor a predseda spolku si uctil pamiatku položením vencov na oba hroby.¹⁷ Spolkový život priniesol aj smutné udalosti, keď v priebehu niekoľkých rokov prišiel spolok o niekoľko členov z dôvodu ich úmrtia. Spolok Detvan sa vždy postaral o dôstojný spôsob rozlúčky s týmito členmi, a to svojou priamou účasťou na poslednej rozlúčke.¹⁸ V novembri 1921 zomrel čestný člen spolku a jeden z najvýznamnejších slovenských literátov Pavol Országh Hviezdoslav. Jeho smrť, samozrejme, neostala nepovšimnutá ani spolkom Detvan. Jeho pohrebu sa zúčastnili viacerí členovia. Ako delegáti spolku boli zvolení Gejza Vámoš a Miloš Ruman, ktorí v mene Detvana položili na rakvu veniec a vyslovili vdove Országhovej v mene spolku úprimnú sústrasť. Jeho život a dielo si Detvan pripomenul usporiadaním večierka na jeho počesť. Na stretnutí 20. novembra 1921 v priestoroch Sokola v Prahe VII. odznelo viacero referátov zaoberajúcich sa nielen jeho literárnou činnosťou, ale aj recitáciou z Hviezdoslavovej tvorby. Zisk z tohto podujatia bol následne venovaný sociálnemu fondu Detvana.¹⁹

14 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná správa spolku Detvan z r. 1920 – 21.

15 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva tajomníka za spolkový rok 1924.

16 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

17 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič; tiež ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

18 V roku 1921 spolok navždy opustil 1 člen Olgard Ráth a na jeho počesť bol založený jeho fond, ktorý bol súčasťou majetku Detvana. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič; V roku 1923 Detvan pochoval Ladislava Treskoňa a v roku 1924 dvoch svojich členov, študentov filozofie Janka Kuchárika a Leona Timčáka.

19 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

Členské schôdze spolku sa odohrávali pravidelne raz za týždeň. Spočiatku sa konali v priestoroch Českej vysokej školy technickej, kde rektorát prostredníctvom prof. Františka Kadeřávka uvoľnil jednu miestnosť.²⁰ Neskôr sa začali využívať aj priestory Štefánikovej koleje. Schôdzky mali štandardný priebeh nasmerovaný na rozšírenie si vedomostných obzorov jednotlivých členov, nakoľko členovia spolku boli študentmi viacerých študijných odborov. Po prečítaní zápisnice z poslednej schôdzky sa uviedli najnovšie správy, po ktorých sa čítala nejaká literárna práca, recitovala báseň alebo podával referát vo väčšine prípadov z literárnej oblasti. Po týchto prednesoch nasledovali rokovania o spolkových záležitostiach, návrhoch a interpeláciách sprevádzané živými debatami, ktoré sa často výrazne natiahli. Hlavné pozitívum aj týchto pravidelných stretnutí videl tajomník spolku Miloš Jurkovič v tom, že „mnohí členovia privykli v svojej materčine slovom i písmom správne vyjadrovať myšlienku,“²¹ a že naplňal na týchto stretnutiach hlavne svoje kultúrne poslanie.²² Zároveň aj apeloval na všetkých členov, ktorí pochvalne rozprávali o minulosti a prítomnosti spolku, aby sa viac angažovali a vyvíjali väčšiu iniciatívu, aby sa tak prakticky uskutočňovalo naplňovanie cieľov spolku. Druhým, a nemenej dôležitým, pozitívom bolo bližšie osobné spoznanie sa členov, nadviazanie priateľských vzťahov. Rovnakého názoru bol aj jeho nasledovník vo funkcii tajomníka Miloš Ruman. Kritizoval členov spolku za malú aktivitu, na ich prílišne spoliehanie sa na funkcionárov spolku v tomto smere. Vyzval pasívnych členov, aby sa všetci rovnakou mierou snažili pričiniť o rast spolku, aby ho následne mohli aj všetci rovnakou mierou využívať a pozdvihnúť svojimi aktivitami aj obraz slovenského národa, aby potvrdili slová francúzskeho historika Ernsta Denisa, že „Slováci sú malý národ, ale ich duša nie je malá (zahrňuje v nej celé slovanské plemä...)“²³

Na pravidelné schôdzky Detvana boli z času na čas prizvaní aj vzácní hostia z dôvodu jednoduchého pozdravu či pozitívnej motivácie alebo aj k prednáškam na rôzne témy. 20. októbra 1923 navštívil spolok tajomník Matice slovenskej Štefan Krčméry rozoberajúc medzi členmi Detvana československú otázku, a to nielen z literárneho hľadiska. Vo svojej reči zdôraznil, aby sa prestali negovať dôležité rozdiely v jazyku, vzdelanosti, literatúre a vede medzi Slovákmi a Čechmi, reprezentujúce rozdielne hodnoty. Ubezpečoval prítomných, že aj on sa postaví proti slovenské hodnoty ničiacemu, znehodnocujúcemu prúdu. Príčinu vtedajších trení v československej otázke videl v čase prevratu, kedy sa stretli Česi a Slováci nerovnako silní, samozrejme, že český živel prevažoval nad slovenským. Hlavnou snahou by teda, podľa Krčméryho, malo byť posilnenie slovenského života, zvýšenie jeho hodnoty, s následnou možnosťou vplyvu na českú kultúru. A to by malo byť hlavnou úlohou

20 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

21 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ v Prahe za rok 1919/20, ktorú na valnom zhromaždení 23. X. 1920 podal Miloš Jurkovič.

22 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná správa spolku Detvan z r. 1920 – 21.

23 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

mladej generácie. O to by sa mali snažiť aj všetci predstavitelia Detvana.²⁴ Ďalšou významnou návštevou v uvedenom mesiaci boli dvaja vysokí akademickí funkcionári, rektor Karlovej univerzity prof. František Pastrnek a rektor Českej vysokej školy technickej prof. Zdeněk Bažant. Tí slovami podporili činnosť Detvana a mimoriadne vyzdvihli jeho aktivity ako jedného z mála aktívnych a najviac reprezentatívnych slovenských akademických spolkov v Prahe. Popri českej verejnosti by preto, podľa ich želania, mala aj slovenská verejnosť venovať pozornosť Detvanu a všemožne sa snažiť ho podporovať.²⁵

Detvan sa všemožne snažil rozširovať svoju činnosť navonok. Nebol teda zameraný len na svojich členov, ale snažil sa aj verejne propagovať slovenský národ a slovenskú kultúru. Tieto snahy boli nasmerované na slovanských študentov, no hlavne na tých z českých krajov. K propagácii slovenského študentstva v Prahe došlo napr. na zoznamovacom večierku usporiadaného Detvanom v decembri 1919 na Žofíne. Okrem samotného predstavenia každého z prítomných členov bolo súčasťou programu aj kultúrne predstavenie zložené z prednášky, spevov, recitácií a hudby. Večierka sa zúčastnili viacerí neslovenskí študenti z Prahy, no aj slovenskí politici Matúš Dula a Jur Janoška, v tom čase pôsobiaci v hlavnom meste ČSR.²⁶ V ďalších rokoch Detvan usporiadal viacero kultúrnych podujatí. V máji 1920 členovia spolku odohrali Kukučínovu hru Komasácia pre slovenskú a českú pražskú verejnosť (predstavenia sa zúčastnil aj Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár) v priestoroch Meštánskej Besedy. Zisk z predstavenia bol venovaný spolkovej knižnici. Tento umelecký večierok v rovnakých priestoroch a s obdobným programom, kde okrem divadelného predstavenia odzneli aj recitácie či slovenské piesne, sa opakoval aj v nasledujúcich rokoch.²⁷ Od roku 1920 za účelom šírenia československej vzájomnosti a obojstranného poznávania sa Čechov a Slovákov začal Detvan organizovať pravidelné zájazdy mimo Prahu do ostatných českých miest. V máji 1920 sa 30 členov Detvana zúčastnilo prvého takéhoto zájazdu do Klatov, kde boli pozvaní miestnou mestskou radou a Sokolom. Takýto záujem z českej strany bol dôkazom pozitívneho vnímania činnosti spolku v českej verejnosti. Okrem recitácií a spevov vystúpili aj tam s divadelnou hrou tentoraz od Ferka Urbánka Už

24 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 316, Zápisnica členskej schôdzky zo dňa 20. okt. 1923.

25 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Detvan, Korespondence odeslaná, 1924, Správa o činnosti spolku za akademický rok 1923/24.

26 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

27 V marci 1921 sa Detvanci predstavili divadelnou hrou J. G. Tajovského Hriech. Pozri ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič; Vo februári 1922 predstavili obecnstvu v Meštánskej Besede zasa recitácie, slovenské národné piesne a tance. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

sú všetci v jednom vreci.²⁸ Na ďalší akademický rok prijali členovia spolku Detvan pozvanie od svojich kolegov z Mladej Boleslavy. Ich dva zájazdy v novembri 1920 a v júni 1921 pri účasti 80, resp. 40 členov spojené s tzv. „slovenskými večierkami“, okrem pôvodného cieľa, propagácie Slovenska v Čechách, napomáhali nadväzovaniu a rozvoju vzájomných vzťahov medzi študentskými spolkami. Vzájomné sympatie boli opísané v záverečnej správe takto: „*Obecenstvo Mladej Boleslavy prijalo nás s láskou a tešili sa úprimne z našej návštevy. Bola to dobrá príležitosť vzájomného poznania. Boleslav nás prekvapila jej srdečnosťou a ačpráve boli sme tam ako hostia, to nám zaiste neprekážalo, aby sme sa tam cítili ako doma.*“²⁹ V akademickom roku 1921/1922 členovia Detvana vycestovali do štyroch miest – Michle, Mladá Boleslav, Příbram a Louny,³⁰ kde rovnako prezentovali slovenskú kultúru prostredníctvom recitácií slovenských autorov, slovenských národných piesní a tancov. V roku 1924 usporiadal Detvan „Slovenský večierok“ v Příbrame a Českom Brode, výlety na zámok Krč, hrady Křivoklát a Karlov Týn (Karlštejn).³¹

Spolok Detvan vstúpil do Organizácie Mladé Slovensko, z čoho vyplynulo na jednej strane povinnosť platiť s tým súvisiace výdavky, ale na druhej strane členovia spolku tak mohli využívať viaceré výhody, hlavne veľké zľavy pri kúpe časopisu Mladé Slovensko či pri objednávaní kníh. Spolu s touto Organizáciou sa Detvan snažil o propagáciu slovenského umenia a postarali sa o vydanie pohľadníc Janka Alexyho, jedného z členov Detvana. Okrem spomínanej propagácie sa v Záverečnej správe z roku 1921 spomína ešte jeden dôvod angažovania sa pre toto vydanie, ktorým bolo vytlačenie židovského a maďarského článku tohto druhu,³² čím sa zameranie činnosti spolku Detvan dostáva, okrem prehlbovania bratskej spolupráce medzi Čechmi a Slovákmi, aj do inej roviny. Okrem Organizácie Mladé Slovensko bol Detvan organizovaný aj v ďalších celonárodných i nadnárodných študentských organizáciách. Pravidelne si volil svojich delegátov do Zväzu Československého študentstva³³ či do Medzinárodného zväzu študentstva.³⁴ V akademickom roku 1920/1921 sa Detvan stal členom Matice slovenskej, Muzeálnej slovenskej spoloč-

28 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

29 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič

30 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

31 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva tajomníka za spolkový rok 1924.

32 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

33 Na konci kalendárneho roka 1919 boli do tejto inštitúcie zvolení Margita Sutorisová, J. Pálka, Jozef Šerý a Vladimír Šrobár.

34 V tom istom čase bol tu zvolený Ludo Izák, ktorý, podľa jeho navrhovateľa Chorváta, najlepšie poznal pomery slovenského študentstva. Pozri ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 301, IV. týždňová schôdzka, 6. decembra 1919 na technike o 1/8-jej večer.

nosti a Spolku V. Šrobára.³⁵ Z poverenia všetkých slovenských spolkov bol Detvan na valnom zhromaždení Ústredného Zväzu československého študentstva v roku 1921 poverený, aby sa ujal vytvorenia odbočky tohto zväzu – Zväzu slovenského študentstva.³⁶

Začiatkom roku sa s Detvanom zlúčili moravskí Slováci, dovtedy združení v akademickom odbore Československej jednoty. S iniciatívou prišla moravská strana, no občas sa stávalo, že ich predstavy sa odlišovali, a dochádzalo preto k menším nedorozumeniam v rámci ich spoločného spolkového života.³⁷ Spolok Československá jednota patrila medzi tie, s ktorými mal Detvan dlhoročnú spoluprácu a prakticky už od konca 19. storočia sa ich členovia spolupodieľali na viacerých akciách na pozdvihnutie českých a slovenských študentov v Prahe.³⁸ Detvan sa staral nielen o česko-slovenské zblíženie, ale aj o prehlbovanie vzájomnosti medzi všetkými slovanskými národmi, dôkazom čoho bolo napr. aj usporiadanie juhoslovanského či podkarpatoruského večierka v roku 1924 a rovnako aj členstvo ostatných slovanských študentov v spolku (okrem Slovákov boli členmi Detvana napr. aj Česi či občania Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov).³⁹

V marci 1920 sa spolok Detvan presťahoval do nových priestorov – Štefánikovej kolejie. *Štefánikova kolej pre slovenské vysokoškolské študentstvo v Prahe VII.* bola založená vo februári 1920 z popudu spolku Československá jednota a jeho predsedu Ing. Josefa Rotnágl. Hlavná úloha kolejie bola podporná. Mala podporovať chudobných, no zároveň snaživých slovenských študentov počas celého pražského vysokoškolského štúdia. Kolej spravovalo Kuratórium zložené zo zástupcov pražských vysokých škôl, ministra školstva a národnej osvety, predstaviteľov Čechov aj Slovákov. Predsedal mu Ing. Rotnágl. Štefánikova kolej poskytovala ubytovanie, priestory na štúdium (knížnicu so študovňou) a stravovanie. Pri výbere študentov sa bral ohľad na sociálnu situáciu uchádzačov, uprednostňovaní boli menej solventní či siroty.⁴⁰ O prijatí rozhodoval samozrejme aj dobrý prospech a zdravotný stav. Študent, ktorý by, hoc aj v priebehu roka, bol z prospeschových dôvodov vylúčený zo školy, musel opustiť aj priestory kolejie. Kapacitne mohol tento študentský in-

35 Na základe stanov Spolku V. Šrobára bol Detvan určený za toho, komu pripadne majetok v prípade zániku spolku. ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič.

36 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič.

37 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

38 JURČIŠINOVÁ, Nadežda. 2010. *Československá jednota a Slováci (Kultúrno-spoločenské aktivity spolku) (1896 – 1914)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 2010. ISBN 978-80-555-0252-6, s. 92.

39 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva tajomníka za spolkový rok 1924.

40 Bližšie pozri Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia v Martine fond Josef Rotnágl, sign. 64 O 20. Štefánikova kolej pre slovenské vysokoškolské študentstvo v Prahe VII. Novinový výstrižok z periodika Svornost z 2. apríla 1926, s. 2.

ternát prijať po prestavbe v roku 1921 maximálne 86 študentov.⁴¹ Okrem študentov s československým štátnym občianstvom boli na internát prijatí napr. aj študenti z Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, aj keď boli v absolútnej menšine.⁴² Štefánikova kolej sa stala strediskom slovenskej študujúcej mládeže v Prahe a v jej priestoroch dochádzalo k rôznym debatám či konfrontáciám medzi študentmi. Postupne sa na koleji vytvorila skupina vysokoškolákov, hrdo sa hlásiaca k slovenskému vlastníctvu pretavenému do vyhraneneho slovenského autonomizmu s myšlienkou slovenskej štátnosti.⁴³ Aj preto táto „separácia“ slovenských študentov čoraz viac prekážala tým, ktorí stáli na pozíciách česko-slovenskej jednoty a prehlbovaní česko-slovenskej spolupráce, teda zastávajúcich pôvodné ciele spolku Detvan ešte z konca 19. storočia a začiatku 20. storočia, kedy stál na čele spolku aj M. R. Štefánik.⁴⁴ Samozrejme, že zástancovia týchto názorov boli obviňovaní z prehnaných čechoslovakistických tendencií a čím ďalej tým viac sa v rámci spolku prehlbovali tieto názorové tendencie.⁴⁵

Jeden z prvých krokov, po presťahovaní do nových priestorov, bolo zariadenie študovne (čítárne) pre členov spolku, kde sa mohli bezplatne dostať okrem kníh aj k viacerým periodikám (Slovenský východ, Národná politika, České slovo, Slovák, Živena, Zahraničný zborník, Naša doba, Slovenský peňažník, Lidové noviny, Bratislavský denník či Slovenské hlasy).⁴⁶ O rozšírenie spolkovkej knižnice sa postaralo aj Ministerstvo školstva a národnej osvety venujúc knižnici Štefánikovej koleje, ktorá bola pod správou Detvana, v roku 1921 subvenciu 10 000 korún na nákup vedeckých kníh.⁴⁷

Spolok sa snažil aktivizovať a podnecovať svojich členov k väčšej aktivite a práci na kultúrnom poli. Aj vďaka redakcii Slovenských Hlasov, ktorá darovala spolku peniaze na kultúrne povznesenie, mohol spolok Detvan vyhlásiť v roku 1921 súťaž o najlepšiu novelu. Ocenených bolo nakoniec 5 diel ponúknutých do tejto akcie. V máji 1921 sa konal aj večierok spojený so súťažou o najlepšiu recitáciu. Najlepší prednášajúci boli rovnako finančne ocenení.⁴⁸

41 Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia v Martine fond Josef Rotnagl, sign. 64 O 21. Štefániková kolej pre slovenské študentstvo vysokoškolské v Prahe VII.

42 V akademickom roku 1924/1925 tam bývali len traja. Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia v Martine fond Josef Rotnagl, sign. 64 O 21. Štefániková kolej pre slovenské študentstvo vysokoškolské v Prahe VII.

43 UHLÁR, Vlado. 1990. Spolok Detvan a Štefánikova kolej v Prahe. In *Sloboda*, roč. 45., č. 17, 1990, s. 7.

44 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 544.

45 UHLÁR, Vlado. 1990. Spolok Detvan a Štefánikova kolej v Prahe. In *Sloboda*, roč. 45., č. 17, 1990, s. 7.

46 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Zpráva o činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe za rok 1919/20.

47 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič.

48 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva spolku „Detvan“ z r. 1920/21, ktorú na riadnom valnom zhromaždení dňa 15-ho októbra 1921 podal Miloš Jurkovič.

Študentský spolok Detvan sa snažil riešiť aj sociálnu otázku slovenských študentov, po vzniku ČSR veľmi páľčivú. Počet nemajetných študentov oproti predrevratovému obdobiu narástol. Kým pred prvou svetovou vojnou mnohí absolventi stredných škôl práve kvôli insolventnosti volili skôr odchod do praxe, tak po roku 1918, pravdepodobne aj pod eufóriou národnej slobody, prichádzali do Prahy pokračovať v štúdiu na vyššom stupni. Spolok sa teda viackrát pokúšal intenzívne riešiť túto situáciu, zakladal sociálne fondy, no tie, napr. aj pri povojnovej inflácii, strácali na hodnote a nestačili pre nepomerne väčší počet slovenských študentov oproti predchádzajúcemu obdobiu.⁴⁹ Finančnú situáciu sa snažil spolok riešiť aj na základe subskripcií. Členom spolku sa vydali subskripčné listiny a tí robili priebežné zbierky pre spolok, hlavne počas vianočných prázdnin.⁵⁰ Aj vďaka subskripciam sa majetok spolku na začiatku akademického roku 1920/1921 navýšil na cca 23 000 korún.⁵¹ V polovici 20. rokov bol po predchádzajúcej nečinnosti obnovený podporný fond pre slovenských študentov v Prahe. V roku 1924 Detvan vyzýval verejnosť pre jeho podporu a z finančných darov potom podporoval na základe tohto fondu nemajetných študentov. Tí mali napr. možnosť po predložení „vysvedčenia chudoby“ vstúpiť do spolku bez vstupného poplatku. Rovnako sa podarilo získať rozmanité zľavy pre členov Detvana na predstavenia rôznych pražských divadiel či kín. Vstup do Národného a Stavovského divadla mali Detvanci zdarma. Nebolo preto prekvapením, že po takejto aktivizácii činnosti spolku v roku 1924 narástol aj počet aktívnych členov. Na konci akademického roka 1924/25 bolo skonštatované, že v spolku nastalo zlepšenie nielen po obsahovej a ideovej, ale aj po technickej stránke. K prejavu spokojnosti im postačil jeden písací stroj či veľký kartotékový adresár.⁵²

Pri veľkom počte študentov organizovaných v Detvane bolo prirodzené, že sa vo vnútri spolku od počiatku objavovalo viacero názorov na jednotlivé otázky činnosti spolku smerom k členom alebo aj navonok. A aj keď prvotnou snahou spolku nebolo miešať sa do politiky, tak študenti žijúci verejným životom sa priamo či nepriamo zapájali do rôznych akcií, boli ovplyvňovaní viacerými politickými prúdmi, ktoré zvlášť po vzniku ČSR mohli slobodne hlásať svoje myšlienky aj na verejnosti. Už v prvom roku po obnovení činnosti Detvana sa objavili v jeho vnútri menšie, ale i väčšie nezhody medzi jednotlivými členmi. Panovalo viacero názorov na smerovanie a aktivizáciu činnosti spolku. Na 8. týždňovej schôdzke 21. februára 1920 sa Bohdan Schindlery vzdal funkcie predsedu. Svoje rozhodnutie zdôvodnil vlastným

49 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 544.

50 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 301, Zápisnica II. výborovej schôdzky 21. nov. 1919 o 1-ej odp. v Akad. dome; ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ v Prahe za rok 1919/20, ktorú na valnom zhromaždení 23. X. 1920 podal Miloš Jurkovič.

51 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 316, Zápisnica riadneho valného zhromaždenia slov. spolku „Detvan“ zo dňa 23. okt. 1920.

52 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva tajomníka za spolkový rok 1924.

zlyhaním, nakoľko nedokázal presvedčiť ostatných členov o najpodstatnejších aktivitách Detvana, a síce vyvinúť úsilie o duševnú supremáciu nad inoslovanskou mládežou. „*Naša mládež je nie taká, ako si ju on predstavoval a on nemôže brať za to zodpovednosť, že nevychoval pravú slovenskú inteligenciu.*“⁵³ Aj z toho dôvodu bol niektorými členmi obviňovaný z malichernosti. Daniel Rapant videl v jeho odstúpení hlbšie psychologické príčiny, hlavne neúspech v naplnení vlastného programu, nakoľko bol príliš romantický. Rapant vôbec na jednotlivých stretnutiach často nabádal ku konkrétnym činom a ďalšie smerovanie spolku videl hlavne v samovzdelávaní, v štúdiu literatúry.⁵⁴ Na prvé roky činnosti znovu obnoveného spolku Detvan si spomenul Janko Alexy ako na veľmi hektické obdobie. Schôdzky spolku mali pre pražských vysokoškolákov veľký význam, nakoľko na nich prejavovali náznak kultúrnej činnosti okrem nevyhnutného štúdia na školách. Besedy často, podľa jeho spomienok, zabiehali aj do politiky, pretože citlivo vnímali povojnovú situáciu na Slovensku. Obzvlášť im prekážalo používanie iného ako slovenského jazyka na slovenských úradoch či školách, aj keď išlo o češtinu. „*Každý mal taký dojem, že sme s Čechmi v mlčanlivom duchovnom válečnom stave a schôdzky Detvana v tom čase boli vlastne demonštrácie proti veciam, ktoré sa na Slovensku zavádzali.*“⁵⁵ Pri vážnejších diskusiách sa prejavila aj horkokrvnosť niektorých členov spolku a stávalo sa, že pri rôznych hádkach, „*už i topánky a anatomické knihy lietali v povetrí.*“⁵⁶ Osobitnou agresivitou v tomto smere sa prejavovali starší kolegovia, bývalí vojaci, ktorí strávili prvú svetovú vojnu na fronte, a pre ktorých štúdium bolo mimoriadne namáhavé. „*Rázne búchali na stôl svojou prestrelenou pravicou, ako by rekrútom toho a toho pešieho pluku držali prednášku.*“⁵⁷ Sám predseda Schindléry bol bývalým veliteľom z ruského frontu, no podľa Alexyho slov, si nevedel dostatočne dať rady s niektorými členmi spolku, s touto prechodnou generáciou slovenského študentstva v Prahe.⁵⁸

Isté konflikty záujmov v prvých rokoch činnosti spolku po obnovení nepriamo naznačil vo svojej správe tajomník Miloš Ruman: „*Už koncom šk. r. 1919 nastal medzi študentstvom istý druh antagonizmu, ktorý sa podobal boju dvoch svetových názorov, jedného stojaceho pod silným vplyvom náboženských tradícií a druhého,*

53 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 301, VIII. výborová schôdzka, 18. februára 1920.

54 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 301, VIII. týždňová schôdzka, 21. februára 1920.

55 ALEXY, Janko. 1932. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Knih tlačiar sky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 58.

56 ALEXY, Janko. 1932. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Knih tlačiar sky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 56.

57 ALEXY, Janko. 1932. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Knih tlačiar sky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 59.

58 ALEXY, Janko. 1932. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Knih tlačiar sky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 60.

ktorý všeobecný pokrok mal na zreteli, na ktorom ale badať bolo, že v sebe všetky zložky našich politických profesií obsahuje. Boj tento trval po celý šk. rok 1920/21 a ťažko bolo novému výboru vyrovnat' veľikú priepasť, ktorá bola medzi dvoma skupinami.“⁵⁹ Ruman dával prílišné politikárčenie a následkom toho triedenie spolku na skupiny za vinu politicky exponovaným starším členom. Práve miešanie sa do politiky považoval za hlavnú brzdu v rozvoji činnosti spolku a naplňovaní jeho pôvodných cieľov. Tajomník spolku Miloš Jurkovič tieto svetonázorové spory tiež tvrdo kritizoval a videl v nich príčinu stagnácie. Priamo pomenoval aj dve súperiace skupiny – tzv. „autonomistickú“ a tzv. „pokrokovú“. Za najväčšie nešťastie pre spolok považoval fakt, že ich súperenie nezostalo vo vnútri spolku, ale prenieslo sa na verejnosť a do novín, kde bol obviňovaný predovšetkým výbor spolku. Jurkovič v tom však videl osobné záujmy a zaujatosti voči jednotlivým osobnostiam v spolku, ktoré boli momentálne na jeho čele.⁶⁰

S odstupom času sa bývalý člen a predseda spolku Detvan Juraj Šujan vo svojom príspevku vydanom pri príležitosti 50. výročia založenia Detvana tiež zamýšľal nad konfliktnými situáciami, zapríčiňujúcimi ideový úpadok spolku v polovici 20. rokov 20. storočia. Štartérom názorových treníc mu bola vzniknutá povojnová situácia v národnom a politickom živote vôbec. „*Detvan sa stal – ako to bolo i pred prevratom – zrkadlom politických pomerov slovenských.*“⁶¹ Šujan v ňom našiel až tri názorové smery: československý (štátotvorný), autonomistický (autonomisticko-klerikálny) a komunistický. Vzájomné súperenie a snahy presadiť sa na vedúce postavenie spôsobovali vnútorný rozvrat spolku. Prevalu napokon obhájil československý smer a spôsobilo to zároveň aj odštiepenie ostatných dvoch smerov. Autonomisticko-klerikálny smer si založil spolok Považan a z komunistov sa stali davisti. Rozdelenie jednotlivých názorových prúdov však nepomohlo ani jednému zo smerov. Počet ich sympatizantov klesal, čo si Šujan vysvetľoval napredovaním slovenského vysokoškolského života v Bratislave, ale aj nezrelou generáciou, vychovávanou práve v zlomových prevratových rokoch, od ktorej sa očakávala táto recesia hlavne po ideovej stránke.⁶² Istým paradoxom pre Šujana bolo, že táto československá otázka, ktorá predovšetkým spôsobovala tieto názorové konflikty, bola pre tieto skupiny členov sporná len v teoretickej rovine. V praxi vyvíjali členovia spolku pre dobrý pomer Čechov a Slovákov maximálnu snahu.⁶³

59 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná zpráva slovenského spolku „Detvan“ z r. 1921 – 22.

60 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 68, Výročná správa spolku Detvan z r. 1920-21.

61 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 545.

62 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 545, 547.

63 ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 543.

Ján Poničan, jeden z predstaviteľov DAV-u, zaspomínal v roku 1932 na svoje účinkovanie v Detvane kritickým tónom. Spolok bol pre ich skupinu⁶⁴ nevyhovujúci pre jeho malú aktivitu a „všenárodnosť“, no jeho priestor využívali, aby sa mohli dostať so svojimi názormi pred širšiu verejnosť. Na jeseň 1923 na jednom z večierkov organizovaných Poničanom a jeho kolegami slovné vystúpil proti jeho osobe a Clementisovi člen Detvana Juraj Palkovič. „*Palkovič proletárku poéziu, medziiným i Wolкера, a i moju Ohyzdnú tvár* (báseň Jána Poničana – pozn. P.K.) *vyhlásil za pornografiu, nás všetkých za zapredancov III. Internacionály a za zbabelcov.*“⁶⁵ Poničan bol presvedčený, že tento atak vyšiel na popud Milana Hodžu, ktorému robil Juraj Palkovič osobného tajomníka. Ospravedlnenia, aj keď oň žiadali, nedostali, a to bol konečný dôvod, prečo napokon ľudia, spriaznení s Jánom Poničanom, z Detvana vystúpili a vytvorili si novú skupinu DAV.⁶⁶ V zápisnici z členskej schôdzky z 24. novembra 1923 je tento konflikt vykreslený z iného pohľadu. Hlavný problém vyvolala Poničanova prednáška o Hlavných zásadách socializmu, kde dotyčný predniesol svoj pohľad na ideový vývoj socializmu a venoval sa otázkam s tým súvisiacich (socializmus a veda, socializmus a filozofia, historický materializmus, socializmus a náboženstvo, socializmus a mravnosť, rodina, národ a štát, socializmus a hospodárstvo, socializmus a umenie, teória o triednom boji a teória o odumretí štátu). Juraj Palkovič na to reagoval slovami, že nie je proti tomu, aby sa na pôde Detvana objektívne prednášalo o socializme, ale prekážal mu hlavne spôsob a tón prednesu, ktorý podľa neho nebol určený k utvrdeniu ťažko získanej konsolidácie spolku. Prednáška bola založená na provokácii, v čom mu dal za pravdu aj prítomný člen Vladimír Šrobár. Palkovič sa postavil aj proti tomu, aby sa na pôde spolku diskutovalo o sexuálnych otázkach inak ako vedecky, čo musí platiť aj o poézii.⁶⁷ Na nasledujúcej týždňovej členskej schôdzke 1. decembra 1923 výbor Detvana vzal na vedomie list od Jána Poničana, v ktorom oznámil svoj odchod zo spolku.⁶⁸

Istú averziu väčšiny členov Detvana voči mladým predstaviteľom komunistických ideálov potvrdzovali aj vyjadrenia Gejzu Vámoša. Podľa neho spomínaný incident vyvolala hlavne vysoko triedne tendenčná prednáška Jána Poničana a členovia práve v týchto okamihoch vyjadrili piskotom svoj spoločný nesúhlas. Vámoš vyzdvihol reakciu Juraja Palkoviča, ktorý, aj keď „*nerozbil Poničanovu krvavú bolševickú papuľu,*“ postaral sa o elimináciu týchto názorových tendencií.⁶⁹

64 Spolu s Poničanom ju tvorili aj Vladimír Clementis, Daniel Okáli, Andrej Sirácky, Jozef Tomášik, Eudo Obrulovič, Alexander Križka.

65 PONIČAN, Ján. 1932. Davisti v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 67.

66 PONIČAN, Ján. 1932. Davisti v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 68.

67 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 316, Zápisnica členskej schôdzky zo dňa 24. nov. 1923.

68 ÚDAUK Praha, fond VSA, kartón č. 316, Zápisnica členskej schôdzky zo dňa 1. dec. 1923.

69 VÁMOŠ, Gejza. 1932. Bratom v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 65.

Napriek tomu incidentu však vnímal Detvan veľmi pozitívne, ako fórum, kde mala mladá študujúca generácia možnosť ukázať voľne svoje myšlienky a zároveň aj ich realizáciu. „*Detvan sa stal kolískou literátov. Tam vybúšila dávno tlejúca iskra inšpirácie básnika múzami bozkaného. Právnicki tam sa cvičili v mlátení prázdnej slamy a v prednášaní táranín, ktorými mali náš verejný život nádejne zaplavovať. Národohospodári tam sa pochválili svojimi striebornými plánmi na zlepšenie stavu strednej Európy a Ján Rob Poničan tam chcel začať ako misionár komunizmu.*“⁷⁰ Vámoš poznamenal, že v priestoroch Detvana v prvých rokoch išlo popri kultúrnych snahách aj o mocenské boje o vedenie spolku, no vrcholnú fázu dosiahol spolok práve v prvých troch rokoch svojho poprevratového jestvovania. Trochu paradoxom ostáva, že práve po ideovom konflikte, kedy sa členom spolku nepriamo podarilo prinútiť k odchodu komunistických sympatizantov, dochádza k všeobecnému úpadku, prejavujúceho sa napr. aj nahradením pravidelných týždenných schôdzok „five o'clockmi“, tanečnými večierkami, vychádzkami a vidieckymi zájazdmi.⁷¹

Slovenský akademický spolok Detvan v Prahe v roku 1919 úspešne nadviazal na svoju predvojnovú činnosť. S dvoma krátkymi prestávkami, kedy viacerí členovia museli narukovať do československej armády a brániť so zbraňou v ruke novozriadené Československo (v prvom prípade išlo o vojenský konflikt spojený s vytvorením Slovenskej republiky rád v júni 1919 a v druhom išlo o čiastočnú mobilizáciu v októbri 1921 súvisiacu s opätovným a napokon neúspešným pokusom excisára Karola I. Habsburského o reštaurovanie bývalej monarchie v Maďarsku), vykonávali členovia Detvana svoju spolkovú činnosť nepretržite. Súhlasne sa aj naďalej pokúšali naplňať základné ciele, a to: 1. slovenskou tvorbou a prezentovaním Slovenska českej verejnosti zveľaďovať československú vzájomnosť; 2. sústreďovať Slovákov študujúcich v Prahe k spoločnej pomoci pri štúdiu na nepolitickej a nekonzesionalnej báze. Práve v prvej polovici 20. rokov došlo k progresu činnosti spolku ako vo vnútri, tak aj navonok. A dôkazom správneho smerovania bol aj nárast členskej základne spolku. Prvé povojnové roky v novovytvorenom štáte však boli hektické vo všetkých oblastiach života. Nepovšimnuté medzi členmi spolku nezostali napr. aj mnohé politické otázky, ku ktorým mali potrebu sa vyjadrovať a dostávali sa do väčších či menších vzájomných kontroverzií. Tieto názorové trenice vyvrcholili dokonca aj odchodom niekoľkých „nepohodlných“ členov. No aj napriek týmto negatívam, činnosť spolku v prvej polovici 20. rokov treba vnímať pozitívne, predovšetkým kvôli snahe o kultúrne pozdvihnutie pražských študentov, kvôli snahe o prehlbovanie československej vzájomnosti a podpore sociálne slabších študentov, a to aj napriek faktu, že sa im nie všetky tieto vynaložené úsilia podarilo naplniť úplne podľa ich predstáv.

70 VÁMOŠ, Gejza. 1932. Bratom v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Knihlačiarisky uč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 63.

71 VÁMOŠ, Gejza. 1932. Bratom v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Knihlačiarisky uč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 65

Pramene a literatúra

- ALEXÝ, Janko. 1932. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“ In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 53 – 60.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. 2010. *Československá jednota a Slováci (Kultúrno-spoločenské aktivity spolku) (1896 – 1914)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 2010, 183 s. ISBN 978-80-555-0252-6.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda. 2010. Zameranie činnosti slovenského spolku Detvan v Prahe (1882 – 1914). In *Annales historici Presovienses vol. 9/2010*. Zost. Martin Pekár. Prešov : Universum, 2010, s. 136 – 157. ISSN 1336-7528.
- KOVAL, Peter. 2011. Slovenský študentský spolok Detvan v prvých poprevratových rokoch (1919-1920). In *Annales historici Presovienses vol. 11/2011*. Zost. Martin Pekár. Prešov : Universum, 2011, s. 131 – 143. ISSN 1336-7528.
- PONIČAN, Ján. 1932. Davisti v Detvane In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932, s. 67 – 68.
- ŠUJAN, Juraj. 1932. Päťdesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, roč. 16, č. 9 – 10, 1932, s. 543.
- UHLÁR, Vlado. 1990. Spolok Detvan a Štefánikova kolej v Prahe. In *Sloboda*, roč. 45., č. 17, 1990, s. 7.
- VÁMOŠ, Gejza. 1932. Bratom v Detvane. In *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpomienky, štúdie, úvahy*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom Sv. Martine, 1932.

Moskovské procesy v letech 1936 – 1938 z pohľadu slovenskej dobovej tlače

Lubica Harbul'ová

HARBULOVÁ, Lubica. Moscow processes in 1936 - 1938 from the perspective of the Slovak contemporary press In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2012, vol. 12, no. 1, p. 255-266.

The beginning of the thirties of the 20th century in the Soviet Union was marked by increase in economic development, which was only possible at the expense of reducing the standard of living and the strengthening of directive methods of economic management, which led to regime restrictions in the country and to the implementation of violent forms of control in the society. In order to strengthen the position of the communist party and the leadership, Stalin used political purges without any hesitation. The culmination of these purges in the Soviet society and in Moscow were three processes - in 1936, in 1937 and 1938, in which Stalin coped with party opposition. These processes were monitored by whole world and Slovak periodicals were not excluded. Response on Moscow's events was analyzed on pages of Slovak newspapers, such as *Robotnícke noviny*, *Slovák*, *Slovenská politika*, *Slovenský denník* and *Ľudová politika*.

Key words: 20th century, Slovak newspapers, Moscow processes.

Začiatok 30. rokov 20. storočia sa vo vnútropolitickom vývoji Sovietskeho zväzu niesol v znamení realizovania úloh prvého päťročného plánu. Vzrast ekonomického vývoja Sovietskeho zväzu, ktorý bol konštatovaný na konci prvého päťročného plánu v roku 1933 bol však možný len na úkor katastrofálneho zníženia životnej úrovne obyvateľstva a na základe upevnenia metód direktívneho riadenia hospodárstva, čo viedlo k zostreniu politického režimu v krajine a zavádzaniu násilných foriem do riadenia spoločnosti.

26. 1. 1934 sa začal XVII. zjazd VKS (b), ktorý mal zhodnotiť výsledky prvej päťročnice a demonštrovať zjednotenie stranického vedenia okolo J. V. Stalina. Hoci mal „zjazd víťazov“ demonštrovať jednotu stranického vedenia, predsa len sa počas rokovania ukázalo, že v strane existujú určité disonancie v názoroch na hodnotenie výsledkov prvého päťročného plánu, ale aj v názoroch o ďalšom ekonomickom smerovaní a stanovení úloh druhej päťročnice. Nikto z delegátov zjazdu si však netrúfol otvorene spochybníť samotný systém alebo správnosť Stalinových plánov v období „veľkého prelomu“.¹ J. V. Stalin zastával názor, že problémy, ktoré sa objavili pri plnení prvého päťročného plánu boli spôsobené tým, že chýbal organizovaný systém kontroly plnenia prijatých rozhodnutí. De facto už na zjazde sa začala formovať myšlienka možného rozkolu v strane, ktorá umožňovala neskôr

1 VERT, Nikola: *Istorija sovetского gosudarstva 1900 – 1991*. Moskva 1992, s. 207.

rozvinúť teóriu sprisahania. V praxi sa len ťažko dalo identifikovať či išlo o reálne nesplnenie plánu alebo o sabotáž. So zrodom teórie možného sprisahania vznikla aj potreba boja proti sprisahaniu.

J. V. Stalin po XVII. zjazde VKS (b) pristúpil nielen k formálnej demonštrácii jednoty strany, ale podnikol aj konkrétne kroky, aby táto jednotnosť stranického vedenia, jeho postavenia ako vodcu, ale aj postavenie vedenia a vodcu v krajine bolo pevné a reálne. Deň zavraždenia S. Kirova 1. 12. 1934 sa stal aj dňom, keď bol prijatý prvý zo série zákonov, ktorých cieľom bolo sprísniť sovietske trestné zákonodarstvo. Dokument, ktorý bol prijatý 1. 12. 1934 umožňoval skrátiť dobu vyšetrovania v záležitostiach štátneho významu na 10 dní, pojednávanie mohlo prebiehať bez prítomnosti obvinených a vyneseny rozsudok, aj trest smrti, nepodliehal opätovnému prešetrovaniu.

Rozhodujúcim pre upevnenie pozície J. V. Stalina a jeho stúpcov sa stal rok 1935. Na pléne ÚV VKS (b) vo februári 1935 boli urobené personálne zmeny, ktoré upevnili pozície Stalinových stúpcov – A. Mikojan sa stal členom politbyra, Ždanov a Chruščov sa stali prvými tajomníkmi leningradskej a moskovskej stranického organizácie, Ježov bol vymenovaný za predsedu Ústrednej kontrolnej komisie a stal sa aj tajomníkom ÚV VKS (b).² Ešte koncom decembra 1934 rozposlal ÚV VKS (b) všetkým stranickým organizáciám tajný list s názvom O dôsledkoch udalostí spojených s vraždou súdruha Kirova, v ktorom sa hovorilo, že smrť Kirova bola dielom sprisahania, do ktorého boli zapojení „trockisti a zinovjevovci“. ÚV VKS (b) vyzval všetky stranické organizácie, aby preverili svoje členské základne a skontrolovali stranické legitímácie všetkých členov a to nielen nových, ale aj starých. Realizácia kontroly stranických legitímácií sa začala pripravovať od mája 1935. 20. 8. 1935 bola oficiálne vyhlásená výmena stranických legitímácií, ktorá prebiehala až do konca roka 1935. Niektoré ruské zdroje uvádzajú, že k 1. 12. 1935 bolo v súvislosti s touto kontrolou uväznených 15 218 ľudí a odhalených boli viac ako 100 nepriateľských organizácií a skupín.³ Touto riadenou výmenou stranických legitímácií sa de facto zmapovali prípadní nepriatelia režimu, ktorými pre stranické vedenie boli tí členovia strany, ktorí vyjadrovali vlastné názory a nesúhlasili so všetkým, čo sa v strane deje.

Súčasne s týmito vnútrostraníckymi opatreniami pokračoval aj v roku 1935 proces zmien v trestnom zákonodarstve. V marci 1935 bol prijatý zákon o odsúdení členov rodiny zradcov vlasti, v apríli 1935 nariadením ÚV VKS (b) bolo dovoľené súdiť aj deti od 12 rokov. 9. 7. 1935 bol prijatý zákon, ktorý dovoľoval odsúdiť hociktorého sovietskeho občana ak sa pokúsil o útek za hranicu na trest smrti a väzenie hrozilo aj tomu, kto o tom vedel a neoznámil to. V priebehu roka 1935 bol postupne vytvorený právny základ pre nadchádzajúce postihy tzv. opozičných politických síl.

V prvom polroku roku 1936 sa v Sovietskom zväze začali prejavovať ekonomické problémy, čo postihlo aj spočiatku veľmi úspešné stachanovské hnutie vyhlásené

2 VERT, Nikola: *Istorija sovietskogo gosudarstva 1900 – 1991*. Moskva 1992, s. 211.

3 *Istorija Rossiji XX vek*. Moskva 2000, s. 379.

v roku 1935. Realizovanie stachanovského hnutia začalo stagnovať a za príčinu tejto stagnácie boli označené sabotáže v ekonomickej oblasti. V tlači sa začalo písať o pretrvávajúcich aktivitách trockisticko-zinovjevovských nepriateľských skupín. 29. 7. 1936 sekretariát ÚV VKS (b) rozposlal všetkým stranickým organizáciám tajný obežník vyzývajúci k boľševickej ostrážitosti a k boju s kontrarevolučnými trockisticko-zinovjevovskými skupinami. Tri týždne potom, čo bol všetkým stranickým organizáciám rozposlaný tento tajný obežník sa v Sovietskom zväze začala prvá v čistka v radoch boľševickej strany. 19. 8. 1936 sa začal moskovský proces s vodcami bývalej trockisticko-zinovjevovskej opozície. Bol označený ako prípad O antisovietskom spoločnom trockisticko-zinovjevovskom centre, ktorý preverovalo Vojenské kolégium Najvyššieho súdu ZSSR. Na základe jeho záverov bolo súdu odovzdaných 16 ľudí, medzi ktorými boli L. B. Kamenev, G. Je. Zinovjev, C. V. Mračkovskij, I. N. Smirnov a ďalší. 24. 8. 1936 bol vynesený rozsudok, ktorý znel trest smrti pre všetkých obvinených.

Proces vzbudil pozornosť na celom svete. Na Slovensku prvý o udalostiach, ktoré sa odohrávali v Moskve informoval denník Robotnícke noviny. Dňa 18. 8. 1936 noviny uverejnili správu prebranú zo sovietskej Pravdy, v ktorej informovali o odhalení pripravovanej protirevolučnej akcie v Sovietskom zväze: „Kamenev a Zinovjev už po dlhé roky sa snažili dvojakošťou zastrieť svoju protirevolučnú prácu. Boli v spojení s bielogvardejskými lupičmi a fašistickými špiónmi. Vo verejnom súdnom líčení sa budú zločinci zodpovedať pred celým svetom zo svojich činov a odnesú si zaslúžené trest.“⁴ Ostatné slovenské denníky priniesli informácie o moskovských udalostiach až po začatí samotného súdneho procesu - Slovenský denník a Slovák 21. augusta, Slovenská politika 22. augusta a denník Československej strany ľudovej, Ľudová politika, 25. augusta. Noviny Slovák v článku Čo drapérie nezakryjú komentovali prvý moskovský proces takto: „V Moskve pod červenými drapériami sa začal proces, ktorý by v ostatnej Európe nazvali cirkusom. Obvinení nedostali advokátov a sovietska propaganda už pred týždňom zvýšenou agitáciou upozorňovala svet, že ľudia poriadku v ZSSR súdiť budú rozvratníkov podľa boľševického práva.“⁵ Denník upozornil aj na iný rozmer týchto udalostí: „Po zverstvách, ktoré spáchali boľševici v Španielsku sa svetová mienka obrátila proti ľavičiarom, preto Moskva musí ukázať svetu, že ona dnes už odmieta teror, že je za právny poriadok, preto aranžuje cirkus, ktorému sa dáva meno „proces s Trockého prívržencami.“⁶

Denníky Robotnícke noviny, Ľudová politika a Slovenský denník monitorovali priebeh moskovského procesu prostredníctvom prebraných agentúrnych správ, noviny Slovák a Slovenská politika však ponúkali čitateľom aj vlastné komentáre a hodnotenia moskovských udalostí i celkovej situácie v Sovietskom zväze. Počas konania procesu Slovák v jednom zo svojich článkov poukázal na to, že Stalin sa procesom zbavil svojich protivníkov: „Odstrelení boli všetci starí revolucionári, ktorí okúsili Sibír a cárske katorgy. Stalin chcel dokázať svetu, že je za poriadok

4 Zinovievci spojení s Trockým a s gestapom. *Robotnícke noviny* 18. 8. 1936, č. 186, s. 2.

5 Čo drapérie nezakryjú. *Slovák* 21. 8. 1936. č. 190, s. 1.

6 Čo drapérie nezakryjú. *Slovák* 21. 8. 1936. č. 190, s. 1.

a odsudzuje teror. 16 svojich bývalých spolupracovníkov dal odstrelit', ale svet mu i naďalej neverí.⁴⁷ Denník však upozornil aj na to, že Stalin, ktorý „sa predtým rád prechádzal po Moskve sa teraz začal skrývať, nikde ho nevidno a Kremel' sa zmenil na osobitne strážené mesto v meste“.⁴⁸ V komentároch, ktoré uverejnil Slovák v nasledujúcich dňoch si všimol aj vývoj situácie v celej krajine, poukazoval na to, že v Sovietskom zväze sa naďalej zatýka, že deň čo deň sa dostávajú stovky ľudí do väzenia, plnia sa žaláre a začínajú sa nepokoje.⁴⁹ Pri hodnoteniach moskovského procesu Slovák pripomenul aj antisemitský aspekt udalosti vyplývajúci zo skutočnosti, že mnohí čelní predstavitelia boľševickej strany boli Židia: „Čo sa deje v zákulisí dnešného sovietskeho režimu je boj dvoch neruských nekresťanských klik. Či jedna či druhá ostanú na povrchu na najvyšších miestach sovietskych úradov sa nič nezmení. Neruský element panovať bude i naďalej nad elementom ruským a slovan-ským.“⁴¹⁰ Slovák prinášal svojim čitateľom aj reakcie zahraničnej tlače a verejnosti na udalosti v Moskve: „Anglická verejnosť aj robotníci odvracajú sa s odporom od krvavej justičnej masakry, ktorej dejiskom sa stal ZSSR.“⁴¹¹

Na iné aspekty prvého moskovského politického procesu upozornil denník Slovenská republika. Tá poukazovala na to, že jedným z hlavných argumentov žalobcov voči hlavným aktérom sprisahania proti Stalinovi, Kamenevovi a Zinovjevovi, bola ich prepojenosť na L. D. Trockého, ktorý mal byť hlavou celého sprisahania: „Takto bude jedným razom zlomený a udusený ten radikálny komunistický smer, ktorý chcel aby (podľa programu Trockého) Rusko napínalo všetky sily na to, aby boli zrevolucionizované a zboľševizované ostatné štáty, ale vlastné potreby ruského štátu považoval za vedľajšie a druhostupňové“⁴¹² Po vynesení rozsudku smrti nad odsúdenými denník Slovenská republika priniesol komentár, v ktorom sa písalo: „Rozsudok smrti nad 16 komunistickými radikálnymi vodcami ukazuje, že sovietske vedenie má už všetkých zúrivých krajností, prepiatosti a experimentov až po krk. Rusko chce a potrebuje normálne pracovať, pravidelne žiť a všetky výstrelky skôr krotiť a mierniť a nie ich vyostrovať. Doma na vlastnej zemi je hlavná úloha a práca Ruska, tak chcú to Stalinovci, a nie v svetových prevratoch zahraničných ako to hlása Trocký a jeho ideoví prívrženci, bez ohľadu na vlastné ruské pomery a potreby či doma v Rusku alebo v ruskej politike zahraničnej.“⁴¹³

Pri hľadaní príčin toho, čo sa odohralo v Sovietskom zväze a možnej anticipácie ďalšieho vývoja sovietskej politiky si denník Slovenská republika vypomohol komentárom českého novinára Ferdinanda Peroutku, ktorý pre české Lidové noviny

7 Stalin dal odstrelit' svojich protivníkov. *Slovák* 26.8. 1936, č.194,s. 1.

8 Zachránia Stalina pancierové dvere? *Slovák*. 29. 8. 1936, č. 197, s. 3.

9 V SSSR ľudia líhajú si s pocitom tiesne pred čosi záhadným, nedobrym. *Slovák* 28.8. 1936, č. 196, s. 1.

10 32 z 52. Kto má moc v rukách nad ZSSR. *Slovák* 29. 8. 1936, č. 197, s. 1.

11 Anglická tlač o Moskve. Nenasýtna túha po krvi. *Slovák* 3. 9. 1936, č. 201, s. 3.

12 Moskovský proces. *Slovenská politika* 25. 8. 1936, č. 194, s. 1.

13 Odsúdení – zastrelení. Mítva je celá boľševická strana. *Slovenská politika* 26. 8. 1936, č. 195, s. 1.

napísal: „*Stalin pripravuje nejdôkladnejší nejobutrunistickejší odvrat od bývalých zásad Tretí internacionály a zbavuje sa dopredu zárodokov, okolo ktorých by se mohla organizovať radikálna opozícia. Stalin sa pripravuje dělat ne proletárskou politiku, ale štátni ruskou politiku.*“¹⁴ Čitateľov nepochybne zaujalo aj Peroutkove hodnotenie samotného J. V. Stalina: „*Historickou pravdou zůstane, že Stalin byl pro sovětské Rusko obezřelejším vůdcem než jeho leví oponenti, kteří by byli Rusko strhli do víru světových zmatku ve chvíli, kdy by pro svou slabost a nepřípravenost musilo podlehnout. Bude jednou psáno o Stalinovi, že svým opatrným revisionizmem zachránil ruskou revoluci. Stalin nepochybně dělá prospěšnou věc celému světu a také nám prospěšnou. Ale dělá ji hrubě.*“¹⁵

Ostatné slovenské denníky prišli s hodnoteniami moskovských udalostí až po skončení procesu s členmi bolševickej strany. Robotnícke noviny 26. 8. 1936 v článku 16 popráv už vykonali podrobne priblížili situáciu, ktorá vládla v Sovietskom zväze na konci leta 1936: „*Súčasne s týmto rýchlym radikálnym a nemilosrdným odbavením vodcov trickisticko-zinovjevovskej opozície v ZSSR robí sa tam veľká čistka vo všetkých štátoch na území ZSSR. Vyhadzovanie zo strany, zatýkania robia sa na všetkých stranách a stúpenici odsúdených najčastejšie tzv. starí bolševici odtraňovaní sú z verejného života alebo aj vôbec zo života. Kto sa nevie rozlúčiť so starou politikou revolučného komunistického romantizmu a ísť za Stalinom a jeho reálnou politikou ZSSR politikou smerujúcou k demokracii a spolupráci s demokratickou Európou musí zmiznúť. ZSSR sa mení a dosiaľ nezmenili sa len spôsoby, ktorými odstraňuje tých, čo s touto zmenou nevedia sa zmieriť.*“¹⁶

Noviny Ľudová politika sa k moskovskému procesu vrátili ešte 1. 9. 1936 a v hodnotiacom komentári konštatovali, že Rusko vykazuje symptómy diktatúry a nie demokracie: „*Zatiaľ čo v demokracii sa riešia spory o správnosť vedenia štátu diskusiami v diktatúrach sa vedú spikleneckými metódami nespokojencov a terorom zo strany vlády. A to vidíme v bolševickom Rusku. Padlo zas 16 nešťastných obetí. Je jasné, že museli byť zbavení politickej moci. ZSSR nepotrebuje revolucionárov, ale obozretných štátnikov pozvoľného vývoja. Ale zastrelení museli byť len preto, že Rusko nedospelo k demokracii. Trockij po vyhlásení rozsudku vyhlásil bolševická strana je mŕtva. A mal pravdu. Tá strana je už mŕtva, lebo nehodí sa do dnešných pomerov. Rusko sa môže udržať len, keď sa zmení úplne k pravej demokracii.*“¹⁷

Hodnotiac celú situáciu v Sovietskom zväze, ktorá zavládla po ukončení prvej veľkej straníckej čistky denník Slovák v článku Sovietske Rusko pred rozdvojením napísal: „*Urputný boj, ktorý mali medzi sebou jednotlivé kliky bolševických vodcov, teraz vyvrcholíuje chaos, neistota životov a to charakterizujú dnešné politické položenie v mohutnej sovietskej ríši. Bolo by mylné si veci vysvetľovať tak, že tu ide o vyčistenie sovietskeho politického a štátneho života od židovských elementov. Je*

14 Moskovský proces. *Slovenská politika* 25. 8. 1936, č. 194, s. 1.

15 Moskovský proces. *Slovenská politika* 25. 8. 1936, č. 194, s. 1.

16 16 popráv už v Moskve vykonali. *Robotnícke noviny* 26. 8. 1936, s. 1.

17 Kliatba diktatúr. Pokračuje sa v prenasledovaní trockistov. *Ľudová politika* 1. 9. 1936, s. 1.

to obyčajný boj o moc, ktorý dostáva veľmi hrubý a bezohľadný náter.⁴¹⁸ Na skutočnosť, že v Moskve ide o politický boj medzi dvoma rôznymi skupinami upozornil aj denník Slovenská republika: „Znalci vecí ruských dôvodía, že odsúdením a zastrelením 16 komunistických vodcov v Moskve porazená a zlomená bola vplyvná radikálna grupa, ktorá hlásala, že najprvšia a najhlavnejšia úloha ruských soviетov je robiť revolúciu v ostatných štátoch a že starosť o vlastnú ruskú bezpečnosť a silu je len druhotriedná vec.... V tom sa stretli s nesmieriteľným odporom Stalinovým, ktorý v pravý čas pochopil, že Rusko musí sa spoliehať nie na cudzie pochybné revolúcie ale na vlastnú pripravenosť a silu.... Takto teda narazily v sovietskom Rusku na seba dva nezmieriteľné smery a v týchto dňoch smer radikálne-revolučný bol krvavo zlomený a všetci ostatní jeho prívrženci budú ešte ďalej potlačení a odstránení.“⁴¹⁹ Noviny však upozornili aj na to, že J. V. Stalin kalkuloval vo svojej politike aj s medzinárodnopolitickými faktormi a pred sovietskou verejnosťou odôvodňoval svoj postup aj skutočnosťou, že vzhľadom na „nemecké rozmnoženie vojska musí byť Rusko na všetko pripravené“.⁴²⁰ Na prepojenosť vnútropolitického vývoja v Sovietskom zväze a medzinárodnopolitickej scény upozornila tiež Slovenská republika v komentári uverejnenom 30. 8. 1936, v ktorom anticipovala: „Znalci pomerov v ruskom i európskom komunizme predpovedajú, že zápas medzi stalinovcami a trockistami (zinovievcami), ktorý zúri v Rusku iste vypukne i medzi komunistami v ostatnej Európe. Divokí radikáli smeru Trockého a Zinovjeva nikdy sa nezmieria s tým, že dnešná vláda sovietska dbá predovšetkým o vnútorné zosilnenie a sebaobranu Ruska proti hroziacemu nebezpečenstvu.“⁴²¹

Prvý moskovský proces mal dopad aj na ďalší vývoj na sovietskej vnútro politickej scéne a bol dôvodom na veľkú ideologickú mobilizáciu, ktorá mala demonštrovať jednotu národa a vodcu. Po celej krajine sa konali mítingy a prijímali rezolúcie, ktoré odsudzovali činnosť „zradcov vlasti“ a proklamovali podporu Stalinovi a strane. J. V. Stalin však nebol celkom spokojný s priebehom a realizáciou procesu. Vo svojich vystúpeniach tvrdil, že nepriatelia budú naďalej pokračovať v záškodníckej činnosti.⁴²² Keď 23. 9. 1936 došlo v baniach v Kemerove k sérii výbuchov dal J. V. Stalin odvolať ľudového komisára pre vnútorné záležitosti Jagodu a nahradil ho Ježovom, čím naznačil kam bude smerovať nasledujúci úder, pretože Ježov videl hlavných vinníkov vývoja udalostí v odborníkoch zodpovedných za rozvoj národného hospodárstva. V októbri 1936 bol uväznený Piatakov, zástupca ľudového komisára pre ťažký priemysel Ordžonikidzeho. Potom nasledovali zatknutia odborníkov z oblasti dopravy, uhoľného priemyslu a stranícki funkcionári G. Ja. Sokolnikov, K. B. Radek, L. P. Serebriakov a ďalší, ktorých označili za trockistov.

18 Sovietske Rusko pred rozdvojením. *Slovák* 4. 9. 1936, č. 202, s. 1.

19 Moskva a Berlín. Rusko v predvečer osudových udalostí. *Slovenská politika* 28. 8. 1936, č. 197, s. 1.

20 Moskva a Berlín. Rusko v predvečer osudových udalostí. *Slovenská politika* 28. 8. 1936, č. 197, s. 1.

21 Moskva a Európa. V Rusku pokoj. *Slovenská politika* 30. 8. 1936, č. 199, s. 1.

22 *Istorija Rossiji XX vek*. Moskva 2000, s. 381.

Slovenské denníky venovali pozornosť vývoju udalostí v Sovietskom zväze aj v jesenných mesiacoch roku 1936. V októbri 1936 priniesol denník *Slovák* správu o uväznení Radeka, Sokolníkova, Piatakova a predpovedal, že v Moskve sa schyľuje k ďalším popravám.²³ V novembri 1936 upozornil *Slovák* svojich čitateľov na ďalšie zatýkanie v Moskve, ktorého zámienkou bolo údajné prezradenie plánov Červenej armády Nemcom. Toto zatýkanie sa už podľa denníka dotklo aj cudzincov predovšetkým Nemcov a Angličanov žijúcich v Moskve.²⁴ Noviny konštatovali odvolávajúc sa na názory pertraktované v svetovej tlači, že „*je to len šikovný manéver so stránky Sovietov. Sovietsky zväz svoje vnútorné ťažkosti zakrýval vždy dobre aranžovanými procesmi a teraz chce medzinárodné neúspechy bolševizmu (hlavne Španielska) zakryť a prišiiť za golier špionáži cudzích mocností.*“²⁵

Začiatkom roka 1937 všetky symptómy vnútropolitického vývoja Sovietskeho zväzu naznačovali, že v Moskve sa schyľuje k ďalšiemu procesu. Druhý moskovský proces sa začal 23. 1. 1937. Prípad s názvom Paralelné antisovietske trockistické centrum bol prejednávaný do 30. 1. 1937, keď bol vynesený rozsudok. Na trest smrti bolo odsúdených 17 ľudí medzi nimi G. Ja. Sokolníkov, K. B. Radek, L. P. Serebriakov a ďalší. Na rozdiel od prvého moskovského procesu hlavnou témou druhého procesu bola myšlienka ekonomickej sabotáže, z ktorej boli obvinení všetci odsúdení.

Denníky na Slovensku prinášali svojim čitateľom pravidelné informácie aj o tomto druhom moskovskom procese. *Slovák* regulárne informoval o prebiehajúcim zatykaní v Sovietskom zväze a atmosfére strachu a napätia, ktorá vládla v krajine. Ešte pred začatím procesu, 16. 1. 1937, priniesol článok pod názvom *Nová fáza Stalinovho teroru*, v ktorom hľadal odpoveď na otázku prečo Stalin bojuje proti pravej opozícii a čo tá pravá opozícia je. Vysvetlenie novín bolo nasledujúce: „*Táto opozícia v podstate vždy súhlasila s generálnou líniou strany. Jej predstavitelia ako legálni bolševici podrobili sa vedeniu Stalina, ale boli proti jeho absolutistickým vládnym metódam. Pravá opozícia postavila určité výhrady v problémoch, ktoré sa ani dnes definitívne nerozriešili. Pravá opozícia tvrdí, že všeobecná kolektivizácia je neúčelná, že tempo priemyselnej päťročnice je slabé. Chce udržať zásady vnútornej demokracie v bolševickom hnutí, ako ju zaviedol Lenin a najmä tento čin je proti mysli Stalinovej. Pravá opozícia je proti diktatúre jediného človeka, je proti autoritatívnym chůtkam Stalina, ktorý diktátorské metódy odkukal už na západe. V ZSSR niet demokracie. V ZSSR je diktátorskejší režim ako vo fašistických štátoch.*“²⁶ Slovenská politika v súvislosti so začiatkom druhého moskovského procesu poznamenala, že novým javom v Sovietskom zväze je šírenie nového ruského nacionalizmu: „*Už dávno nie je tajnosťou, že v Rusku prestali ľudia snívať o svetovej revolúcii a hľadajú radšej svojho vlastného štátu. Miesto komunizmu šíri sa po obrovskej ruskej ríši nový zdravý nacionalizmus. Veľkú zásluhu na tom má hlavne*

23 Pred ďalšími popravami v Moskve. *Slovák* 27. 10. 1936, č. 246, s. 2.

24 Príčina zatýkaní v Moskve. *Slovák* 15. 11. 1936, č. 261, s. 1.

25 Príčina zatýkaní v Moskve. *Slovák*. 15. 11. 1936, č. 261. s. 1.

26 Nová fáza Stalinovho teroru. *Slovák* 16. 1. 1937, č. 12, s. 2.

*Adolf Hitler svojou protiruskou politikou a svojimi útočnými zámermi. V Rusku pochopili, že Hitlerova Tretia ríša vážne ohrozuje celistvosť ruskej ríše.*²⁷

Už v prvých dňoch po začatí druhého moskovského procesu sa na stránkach slovenskej tlače objavili aj analógie s procesom z roku 1936. Denník Slováč 24. januára 1937 priniesol správu o začatí nového procesu v Moskve proti 17 obžalovaným, no súčasne čitateľov upozornil: „*kým predošlý bol nazvaný procesom Zinovjeva a Kameneva, tento nesie pečať Radeka a Pjatakova.*“²⁸ Na analógie s prvým procesom upozornila aj Slovenská politika v článku uverejnenom 27. 1. 1937: „*Priebeh druhého moskovského velezradného procesu sa navlas podobá procesu prvému, ktorý skončil smrťou obžalovaného Zinovjeva, Kameneva a ich 14 druhov: i teraz sa priznávajú obžalovaní o prekot k vlastizravným činom, ktoré údajne popáchali, že to budí až úžas a vnucuje myšlienku či je možné, aby sa ľudia tak dobrovoľne vydávali katom do rúk.*“²⁹ Jednou zo senzačných správ, ku ktorým sa mali obžalovaní údajne priznať bola aj informácia, že nemecká armáda mala pomôcť Trockému k uchváteniu moci v Rusku, za čo mal Trockij sľúbiť Nemcom odstúpenie Ukrajiny.³⁰ V nasledujúcich dňoch slovenské denníky prinášali na svojich stránkach krátke správy, v ktorých väčšinou informovali o priebehu procesu, o tom k čomu všetkému sa odsúdení priznávali, napríklad ku kontaktom s hitlerovským Nemeckom, informovali o vynesení rozsudkov i o ich vykonaní.³¹ Z ústredných postáv druhého moskovského procesu si denník Slováč podrobnejšie všimol postavu K. Radeka. V článku s názvom *Boľševický moloch pohlcuje svojich tvorcov noviny* poukazovali na to, že Radek patril spolu so Stalinom k tzv. Leninovej garde: „*Radek, vedomý si čo ho čaká hovorí o veciach, pre ktoré Stalin nespáva a než pôjde na popravište zapričiní sovietskej justícii nejednú nepríjemnú chvíľku. Rusko rudých cárrov je dnes ešte viac izolované agentmi GPU a čeki od ostatnej Európy ako bolo Rusko bielych cárrov uzavreté agentmi cárskej ochranky.*“³²

Väčšina svetovej tlače už v priebehu procesu predpovedala, že jeho záver bude identický ako v procese so Zinovjevom a Kamenevom. S týmto tvrdením sa stotožňovali aj slovenské denníky. Slovenská politika sa ešte pred vynesením rozsudku v Moskve snažila analyzovať príčiny procesov v Moskve: „*Stalin je odhodlaný vyčistiť Rusko od trockistických opozíčníkov a vyčistiť ho so všetkou svojou povestnou*

27 Nový ruský nacionalizmus. *Slovenská politika* 23. 1. 1937, č. 18, s. 1.

28 Pred hromadnou popravou v Moskve. *Slovák* 24. 1. 1937, č. 19.

29 Senzácia z moskevskeho velezradného procesu: Nemecká armáda mala pomôcť Trockému. *Slovenská politika* 27. 1. 1937, č. 21, s. 1.

30 Senzácia z moskevskeho velezradného procesu: Nemecká armáda mala pomôcť Trockému. *Slovenská politika* 27. 1. 1937, č. 21, s. 1.

31 Nemecká armáda mala pomôcť Trockému. *Slovenská politika* 27. 1. 1937, č. 21, s. 1.; Styky obžalovaných s hitlerovcami. *Robotnícke noviny* 29. 1. 1937, č. 23, s. 2.; Výsluchy v moskovskom procese ukončené. *Slovenský denník* 29. 1. 1937, č. 23, s. 2.; Pred rozsudkom v Moskve. *Slovenský denník* 30. 1. 1937, č. 24, s. 2.; Trest smrti. *Slovenská politika* 31. 1. 1937, č. 25, s. 1.; Moskovský rozsudok prevedený. *Slovenský denník* 2. 2. 1937, č. 26, s. 1.; Trockisti už popravení. *Slovenská politika* 3. 2. 1937, č. 27, s.1.

32 Boľševický moloch pohlcuje svojich tvorcov. *Slovák* 29. 1. 1937, č. 22, s. 3.

dôkladnosťou. A tak zo starých bolševikov, ktorí po boku Leninom v prvých rokoch sovietskeho Ruska vládli nad Ruskom a šírili hrôzu po celom svete ostáva už len Stalin. Je to celkom prirodzené starí bolševici, ktorí chceli svetovú revolúciu museli ustúpiť pred tými, ktorí chceli silný ruský štát. Svetová revolúcia sa ukázala neuskutočniteľným snom kdežto silný ruský štát vďaka Stalinovi je už uskutočnený. A keďže starí bolševici nechceli uznať túto skutočnosť svoju porážku pripisovali osobnej nenávisti Stalinovi a spikli sa proti nemu, aby ho odstránili hoci aj za cenu novej občianskej vojny.³³ Po vynesení a vykonaní rozsudku denník Slováč v článku Sedemnást' hláv padlo znova v ZSSR napísal: „Duševne zúbožený sovietsky občan na konci ani sám nevie ako no začína stískat' päste proti ostatnému svetu a sám reve z plného hrdla na ostatných sediacich dnes ešte na lavici obžalovaných zajtra už ležiacich v kalužiach krvi pod múrom väznice GPU – zradcovskí psi, podpaľači falšovatelia, vyzvedáči. Bolševický netvor ženie vlastných svojich tútorov a možno o nejaký čas štátny zástupca Vyšinskij, keď stane sa už nepohodlným dnešným mocipánom vyhlásený bude tiež za psa a zradcu.“³⁴ O niekoľko dní neskôr Slováč v článku Guľometmi zastrelili 13 odsúdených trockistov prichádza k nasledujúcim záverom vyplývajúcich z pozorného sledovania sovietskeho vývoja: „Najprv prišiel Zinovjev a spoločníci, ktorí museli podľahnúť Stalinovmu teroru, teraz prišla druhá skupina Pjatakova, za krátky čas bude to Bucharin so svojimi spoločníkmi. Takto zmiznú zo sveta tí, ktorí na rozvrate a na nemorálnych základoch chceli hodnotiť nové Rusko.“³⁵ Súčasne redakcia odvolávajúc sa na svetovú tlač konštatovala, že „Stalin upadol do mocenského šialenstva a mánie ničí všetko, čo by mohlo križovať jeho cesty“.³⁶

Ukončenie druhého moskovského procesu však neznamenalo koniec čistkám. 25. 2. – 5. 3. 1937 sa uskutočnilo Plénum UV VKS (b), počas ktorého boli zatknutí N. I. Bucharin a A. I. Rykov. J. V. Stalin vo svojom vystúpení oznámil, že krajina sa nachádza v mimoriadne vážnej situácii v dôsledku hľadania sabotážnikov a diverzantov. Ostro kritizoval straníckych funkcionárov, ktorí nedokážu rozpoznať nepriateľov a tým zvyšujú počet nespokojných a vytvárajú základňu pre budúcich trockistov.³⁷ J. V. Stalin týmito čistkami sledoval dva ciele - na jednej strane upevnil vládu centra nad periferiou a súčasne na druhej strane začal vystupovať v úlohe ochrancu ľudu pred zlovôľou byrokracie.

So zhoršujúcou sa medzinárodnopolitickou situáciou a narastajúcim vojnovým nebezpečenstvom sa čistky rozšírili aj na ostatné sociálne skupiny. Stále častejšie sa v tomto období začal aktívne presadzovať do vedomia spoločnosti motív zničenia „piatej kolóny“. Obdobie od marca 1937 až do marca 1938 t.j. od marcového pléna UV VKS (b) v roku 1937 až do tretieho moskovského procesu v marci 1938 bolo poznamenané zatknutiami stoviek tisíc ekonomických odborníkov, tvorivej inteli-

33 Psi a zradcovia. *Slovenská politika* 30. 1. 1937, č. 24, s. 1.

34 Sedemnást' hláv padlo dnes znova v SSSR. *Slovák* 30. 1. 1937, č. 24, s. 2.

35 Guľometmi zastrelili 13 odsúdených trockistov. *Slovák* 2. 2. 1937. č. 26, s. 3.

36 Guľometmi zastrelili 13 odsúdených trockistov. *Slovák* 2. 2. 1937. č. 26, s. 3.

37 *Istorija Rossii XX vek*. Moskva 2000, s. 382.

gencie, vojakov. 11.6. 1938 bol na trest smrti odsúdený maršal M. N. Tuchačevskij a spolu s ním aj ďalší siedmi najvyšší vojenský predstavitelia Sovietskeho zväzu. Čistky však prebiehali nielen v Moskve, ale v jednotlivých zväzových republikách, kde obeťami boli predovšetkým predstavitelia národnej inteligencie. Represie sa dotkli aj samotných vedúcich straníckych predstaviteľov na všetkých úrovniach. Zo 139 členov a kandidátov ÚV VKS (b) bolo uväznených 98 a takmer všetci boli zastrelení.³⁸ Vyvrcholením tejto „veľkej očisty“ bol tretí moskovský proces, v ktorom bolo súdu odovzdaných 21 popredných členov strany, medzi ktorými bol aj N. I. Bucharin a A. I. Rykov. Proces prebiehal od 2. – 13. 3. 1938. Vyšetrovanie prípadu s názvom O antisovietskej pravicovotrockistickej skupine viedlo Vojenské kolégium Najvyššieho súdu ZSSR. Takmer všetci obžalovaní boli odsúdení k trestu smrti zastrelením.

Posledný moskovský proces na jar 1938 registrovala slovenská tlač už na pozadí zostrujúceho sa medzinárodného napätia v strednej Európe i v bezprostrednom susedstve hraníc Československa. Denníky síce prinášali krátke agentúrne správy, no už nie s takou pravidelnosťou ako to bolo v prípade prvého či druhého procesu. Noviny *Ludová politika* priniesli krátke informácie v dňoch 4., 6. 8., a 10. 3. 1938.³⁹ Robotnícke noviny preberali informácie zo sovietskej tlačovej agentúry a identicky s ňou informovali, o čom svedčia aj titulky uverejnených článkov *Veľký politický proces v Moskve*, *Proces v Moskve sa započal*, *Blok pravice a trockizmu pred súdom*, *Sovietski spiklenci spolupracovali s nemeckou armádou*, *Bucharin pripravoval zavraždenie Lenina*, *Jagoda chcel byť sovietskym Hitlerom*.⁴⁰ Slovenský denník 4. 3. 1938 priniesol prvú správu venovanú procesu, v ktorej uviedol, že proces je vo svete pozorne sledovaný a že všetci obžalovaní sa priznávajú, okrem Krestinského, ktorý stále tvrdí, že je nevinný.⁴¹ Denník *Slovenská politika* začal informovať o treťom moskovskom procese článkom, ktorý nazval *Najsenszačnejší proces Stalinovho Ruska s podtitulom Poslední veľkí starí boľševici pred súd – Bucharin, Rykov, Rakovskij Krestinskij, Jagoda a ich druhovia čakajú na ortieľ smrti*. V úvode článku redakcia napísala: „*Začína sa asi posledné (ale možno že ešte nie posledné) dejstvo veľkého dramatu, ktoré sa odohráva pred tvárou celého užaslého sveta v stalínovom Rusku. Leninová stará garda je už z väčšej časti vykynožaná. Boli to najbližší a zväčšia i najintímnejší spolupracovníci Leninovi. Ich sudcovia dokázali že sú*

38 *Istorija Rossii XX vek*. Moskva 2000, s. 386.

39 K veľkému procesu v Moskve. *Ludová politika* 4. 3. 1938, č. 52, s. 1; K moskovskému monsterprocesu. *Ludová politika* 6. 3. 1938, č. 54, s. 1; Trockij o novom procese v Moskve. *Ludová politika* 8. 3. 1938, č. 55, s. 1; Jagoda vraj obdivoval Hitlera. *Ludová politika* 10. 3. 1938, č. 57, s. 1.

40 Veľký politický proces v Moskve. *Robotnícke noviny* 1. 3. 1938, č. 49, s. 1; Proces v Moskve sa započal. *Robotnícke noviny* 3.3. 1938, č. 51, s. 1; Blok pravice a trockizmu pred súdom. *Robotnícke noviny* 4.3.1938, č. 52, s. 1; Sovietski spiklenci spolupracovali s nemeckou armádou. *Robotnícke noviny* 6.3. 1938, č. 54, s. 4; Bucharin pripravoval zavraždenie Lenina. *Robotnícke noviny* 9.3.1938, č. 56, s. 1; Jagoda chcel byť sovietskym Hitlerom. *Robotnícke noviny* 10.3. 1938, č. 57, s. 2. .

41 Obžalovaní v Moskve sa priznávajú. *Slovenský denník* 4. 3. 1938, č., 53, s. 1.

zradcami, sprisahancami trockistami a prepadli smrti.⁴⁴² Denník uviedol, že obžalovaní sú obvinení z terorizmu, zo sprisahania proti štátnej celistvosti Sovietskeho zväzu a z pokusu zvrhnúť socialistickú vládu. V závere článku sú uvedené analógie nielen s predchádzajúcimi moskovskými procesmi, ale aj s čistkami v Nemecku: „Stalin však robí vlastne celkom to isté čo Hitler, ktorý tiež čistil v Tretej ríši.“⁴⁴³ Ďalší slovenský denník Slováč komentoval začiatok procesu takto: „Obvinení sú v žalobe nazývaní „blokom pravice“ a trockizmu. Európska verejnosť bude zasa svedkom ako sa všetci obvinení budú priznávať k zločinom proti ZSSR poťažme proti Stalinovi. GPU sa znova „zaleskne“ s aranžovaním senzačného procesu.“⁴⁴⁴ V nasledujúci deň, 2. 3. 1938, sa v článku Krvavý cirkus bolševizmu v Moskve noviny Slováč pokúsili odpovedať na otázku, prečo budú súdiť Bucharina a spol.: „Proces proti 21 tvorcom bolševického Ruska je pre európsku a vôbec svetovú verejnosť novším veľkým poučením o tom, že bolševizmus je nič iného ako nadvláda krvavého teroru, ktorá zožiera seba samú.. Ak nie je obžaloba pravdivá, čo je pravdepodobné, aj vtedy sa znova dokazuje tvrdenie predošlé. Jednoducho Bucharin Rykov a ostatní stoja v ceste dnešným bolševickým samovládcom, poťažme červenej ruke Stalinovi a preto musia zmiznúť v krvavom prepadišti moskovskom, o ktorom sadisti zo všetkej ľudskejšnosti vyzlečení bolševickí publicisti a agitátori tvrdia, že je očistec demokracie.“⁴⁴⁵

Denník Slováč v priebehu nasledujúcich dní informoval svojich čitateľov o priebehu súdu a pokúsil sa priblížiť aj spôsoby a metódy výsluchov, ktorým sú obžalovaní vystavení, len aby priznali svoju vinu. Konkrétne uviedli príklad Krestinského, ktorý podľa novin po svojom vyhlásení, že je nevinný bol vystavený 50 stupňovej horúčave a smäd si mohol uhasiť pohárom slanej vody. Fyzický a psychický nátlak nakoniec zlomil nielen Krestinského, ale aj Bucharina, ktorý tiež odmietal priznať, že spáchal zločiny, z ktorých bol obvinený.⁴⁴⁶ Denník Slovenská politika priniesol aj reakciu zahraničia na moskovské udalosti, keď uviedol, že „anglickí marxisti odkazujú Stalinovi, aby prestal popravovať Leninových priateľov.“⁴⁴⁷ Na margo moskovských udalostí denník ešte poznamenal: „Také veci, aké sa dejú v sovietskom Rusku sú možné ozaj len v zemi diktatúry.“⁴⁴⁸ Slováč hodnotiac vývoj udalosti v Sovietskom zväze napísal: „V ZSSR žije dnes len dvojaký druh ľudí: tí, čo sú ešte dnes na úslni Stalinovej dobrej vôle z jeho milosti vládnucci komisári a maršali a potom desiatky miliónov trasúcich sa úbohých ľudí, z ktorých ani jeden nevie, kedy udrie na plece ruka zatýkajúca ho ako sabotážnika, trockistu, špióna. Zahraniční novinári píšú, že nad úbohým Ruskom sa obnovili časy cára Ivana Hrozného.“⁴⁴⁹

42 Nielen zradcovia –ale i traviči. *Slovenská politika* 2. 3. 1938. č. 51, s. 1.

43 Nielen zradcovia – ale i traviči. *Slovenská politika* 2. 3. 1938. č. 51, s. 1.

44 Rykova a spol už spracovali. *Slovák* 1. 3. 1938. č. 49, s. 3.

45 Krvavý cirkus bolševizmu v Moskve. *Slovák* 2. 3. 1938, č. 50, s. 2.

46 Krestinského ženu GPU zatkla. *Slovák* 6. 3. 1938, č. 54, s. 3.; Bucharin zapiera a sa „priznáva“. *Slovák* 9. 3. 1938, č. 56, s. 3.

47 Prestaňte popravovať. *Slovenská politika* 13. 3. 1938, č. 61, s. 2.

48 Najobavanejšie zločiny v zemi diktatúry. *Slovenská politika* 10. 3. 1938. č. 58, s. 1.

49 Krestinského ženu GPU zatkla. *Slovák* 6. 3. 1938, č. 54, s. 3.

Oznámenie o vynesení a o vykonaní rozsudku v treťom moskovskom procese uviedli všetky slovenské denníky len krátkou informáciou,⁵⁰ pretože túto udalosť už prekryli medzinárodnopolitické udalosti – anšlus Rakúska, ktoré sa Československa dotýkali oveľa viac ako udalosti v Moskve. Vývoj medzinárodnopolitickej situácie v Európe však donútil aj J. V. Stalina, aby čistky ukončil. Tendencie istého uvoľnenia, ktoré bolo cítiť v sovietskej spoločnosti po treťom procese vyvrcholili na XVII. zjazde VKS (b), ktorý sa konal 10. – 21. 3. 1939. Na zjazde J. V. Stalin vyhlásil, že čistky, ktoré sa uskutočnili v predchádzajúcich rokoch boli nevyhnutné a priaznivo sa odrazili na zložení členskej základne strany. No súčasne priznal, že tieto čistky boli sprevádzané mnohopočetnými chybami a vyhlásil, že nové čistky už nie sú potrebné.⁵¹

Pramene a literatúra.

Istorija Rossiji XX vek. Moskva 2000 .

VERT, Nikola: *Istorija sovjetskogo gosudarstva 1900 – 1991.* Moskva 1992

Dobová tlač:

Ludová politika 1936, roč. XII, 7. 8. 1936, č. 178 – 13. 9. 1936, č. 208.

Ludová politika 1938, roč. XIV, od. 4. 3. 1938, č. 52 – 19. 3. 1938, č. 65.

Robotnícke noviny 1936, roč. 33, 18. 8. 1936, č. 186 – 9. 9. 1936, č. 205

Robotnícke noviny 1937, roč. 34, 26. 1. 1937, č. 20 – b 11. 2. 1937, č. 34.

Robotnícke noviny 1938, roč. 35, 1. 3. 1938 č. 49 – 19. 3. 1938, č. 65.

Slovák 1936, roč. XVIII., 21. 8. 1936, č. 190 – 15. 11. 1936, č. 261.

Slovák roč.1937, roč. XIX, 16. 1. 1937, č. 12 – 20. 2. 1937, č. 41.

Slovák 1938, roč. XX., 1. 3. 1938 č. 49 – 22. 3. 1938, č. 67.

Slovenský denník 1936, roč. XIX , 14. 8. 1936, č. 136 - 1. 9. 1936, č. 200.

Slovenský denník 1937, roč. XX 17. 1. 1937, č. 13 – 7. 2. 1937, č. 31.

Slovenský denník roč. 1938, roč. XXI, 4. 3. 1938, č. 53 – 17. 3. 1938, č. 64.

Slovenská politika 1936, roč. XVII, 14. 8. 1936 č. 186 – 12. 9. 1936, č. 197, č. 197.

Slovenská politika 1937, roč. XVIII, 23. 1. 1937 č. 18 – 3. 2. 1937, č. 27.

Slovenská politika 1938, roč. XIX, 2. 3. 1938, č. 51 – 17. 3. 1938, č. 64.

50 Rozsudok v moskovskom procese. *Robotnícke noviny* 15.3. 1938, č. 61, s. 1.; 18 rozsudkov smrti. *Slovenská politika* 15. 3. 1938, č. 62, s. 2.; Moskevskí odsúdenci boli odstrelení. *Slovenský denník* 17. 3. 1938, č. 64, s. 3.

51 *Istorija Rossiji XX vek.* Moskva 2000, s. 388.

MATERIALY
MATERIALS

Výberová bibliografia prác pracovníkov Inštitútu histórie z rokov 2005 – 2012

Do výberovej bibliografie sme zaradili vybrané kategórie publikácií, ktoré vydali, prípadne na ktorých participovali jednotliví tvoriví pracovníci Inštitútu histórie. Vzhľadom na širokú škálu výskumných a publikačných aktivít, bol výber obmedzený na vedecké a odborné tituly, resp. zostavovateľskú činnosť neperiodických zborníkov či publikácií. Pri jednotlivých dielach uvádzame v prípade potreby okrem zostavovateľov či vedúcich autorských kolektívov aj ďalších prispievateľov a spoluautorov z radov pracovníkov Inštitútu histórie. Ako východisko pre získavanie informácií sme zvolili pravidelne vydávané súpisy publikačnej činnosti pracovníkov Prešovskej univerzity a Katalóg publikačnej činnosti PU.

Vedecké monografie vydané v zahraničných vydavateľstvách (AAA)

- ŠVORC, Peter.** Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 318 s. ISBN 978-80-7106-754-2.
- BELEJKANIČ, Imrich.** Katolíckej Katechizis s točki zrenija pravoslavnogo bogoslovija. Kijev : Prolog, 2008. 122 s. ISBN 966-8538-44-7.
- HABULOVÁ, Ľubica.** Sibírsky autonomizmus : zdroje, prejavy, reflexie (1917–1939). Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2010. 183 s. ISBN 978-80-87378-39-7.

Vedecké monografie vydané v domácich vydavateľstvách (AAB)

- KÓNYA, Peter a kol.** Dejiny Klokočova. Klokočov : Obecný úrad Klokočov, 2005. 227 s. ISBN 80-969434-9-9. (Vizdal, M.)
- DERFIŇÁK, Patrik – JURČIŠINOVÁ, Nadežda – ŠVORC, Peter.** Svidník v premenách času. Sabinov : Dino, 2005. 111 s. ISBN 80-85575-49-3.
- KÓNYA, Peter a kol.** Dejiny Hrane. Hraň : Obecný úrad, 2006. 263 s. ISBN 80-969513-9-4. (Vizdal, M.)
- Spišská Belá.** Prešov : Universum, 2006. 442 s. ISBN 80-89046-37-1. (Švorc, P., Endrödi, J.)
- KÓNYA, Peter – Michnovič, Imrich.** Dejiny Hencoviec. Hencovce : Obecný úrad, 2006. 197 s. ISBN 80-969597-6-X.
- KÓNYA, Peter a kol.** Turci v Uhorsku [2. časť] : život v Uhorskom kráľovstve počas tureckých vojen a protihabsburských povstaní od snemu v roku 1608 do satmárskeho mieru. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006. 447 s. ISBN 80-89222-10-2. (Adam, J., Kónyová, A.)
- DERFIŇÁK, Patrik.** Kručov - história a súčasnosť obce (1382 – 2006). Kručov : Obecný úrad, 2006. 80 s. ISBN 80-969532-9-X.

- FRANKOVÁ, Libuša.** Slováci v novom veku národov (1780 – 1848). Prešov : Universum, 2006. 230 s. ISBN 80-89046-39-8
- PEKÁR, Martin.** Východné Slovensko 1939-1945 : politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007. 182 s. ISBN 978-80-8068-572-0
- Dejiny Michaloviec.** Michalovce : Mestský úrad, 2007. 482 s. ISBN 978-80-89089-63-5. (Adam, J., Kónya, P.)
- KÓNYA, Peter a kol.** Nový pohľad na svet : čas osvietených vládcov od protihabsburských povstaní po začiatky slovenského národného obrodzenia. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007. 455 s. ISBN 978-80-89222-46-9. (Adam, J., Javor, M., Kónyová, A.)
- Dejiny Strážskeho.** Michalovce : Excel enterprise, s.r.o., 2008. 155 s. ISBN 978-80-89258-25-3 (Adam, J.)
- Spišská Stará Ves.** Prešov : Universum, 2008. 349 s. ISBN 978-80-89046-48-5. (Švorc, P.)
- VASILEOVÁ, Darina.** Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a.v. (1850 – 1918) : (teologická akadémia a právnická akadémia). Prešov : Universum, 2008. 427 s. ISBN 978-80-89046-52-2.
- KÓNYA, Peter.** Za Boha, Vlasť a slobodu! : pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 366 s. ISBN 978-80-8068-913-3.
- KÓNYA, Peter a kol.** Jasenov. Michalovce : Excel enterprise, s.r.o., 2009. 224 s. ISBN 978-80-89258-46-8.
- JAVOR, Martin.** Slobodomurárske hnutie v Košiciach 1918. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 202 s. ISBN 978-80-8068-985-8 .
- JAVOR, Martin.** Slobodomurárske hnutie v českých krajinách a v Uhorsku v 18. storočí. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 177 s. ISBN 978-80-8068-971-1.
- DOMENOVÁ, Marcela.** Vergílius v historických knižniciach mesta Prešov. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2009. 193 s. ISBN 978-80-85734-82-9.
- KÓNYA, Peter a kol.** Konfesionalizácia na Slovensku v 16. - 18. storočí. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. 232 s. ISBN 978-80-555-0288-5. (Adam, J., Belejkaníč, I., Kónyová, A.)
- KÓNYA, Peter – KÓNYOVÁ, Annamária.** Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.-18. storočí. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. 224 s. ISBN 978-80-555-0179-6.
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda.** Československá jednota a Slováci : (1896-1914). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. 183 s. ISBN 978-80-555-0252-6.
- PEKÁR, Martin a kol.** Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918 – 1945 : a survey. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 195 s. ISBN 978-80-555-0442-1. (Džujko, J.)

- VASILEOVÁ, Darina – FRANKOVÁ, Libuša.** Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 286 s. ISBN 978-80-555-0466-7.
- ŠVORC, Peter a kol.** Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012. 251 s. ISBN 978-80-555-0465-0. (Derfiňák, P., Ďurišin, M., Džujko, J., Franková, L., Jurčíšinová, N., Koval', P.)

Odborné knižné práce vydané v domácich vydavateľstvách (BAB)

- DERFIŇÁK, Patrik a kol.** Sto rokov organizovanej turistiky v regióne Prešov. Prešov : Regionálna rada KST, 2005. 104 s. ISBN 80-969395-6-4.
- Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia : multimediálny slovník.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. Rozsah: 1 elektronický optický disk (CD-ROM). ISBN 80-7165-114-1. (Derfiňák, P., Domenová, M., Franková, L., Kónyová, A., Vasil'ová, D.)
- Osobnosti prešovského školstva III/1 : slovník.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 88 s. ISBN 80-7165-586-4. (Derfiňák, P., Domenová, M., Franková, L., Kónyová, A., Vasil'ová, D.)
- Osobnosti prešovského školstva III/2 : slovník.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 80 s. ISBN 80-7165-587-2. (Derfiňák, P., Domenová, M., Franková, L., Kónyová, A., Vasil'ová, D.)
- Sprievodca po historickom Prešove.** Zostavil Peter Švorc. Prešov : Universum, 2006. 173 s. ISBN 80-89046-35-5. (Derfiňák P., Domenová, M., Kónya P.)
- JURČIŠINOVÁ, Nadežda.** Národopisný záujmový krúžok na základnej škole. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2008. 106 s. ISBN 978-80-8068-903-2.
- Skupinové záujmové činnosti v programoch a námetoch [elektronický zdroj].** Prešov : Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied, 2008. Rozsah: 1 elektronický optický disk ISBN 978-80-8068-873-8. (Jurčíšinová, N.)
- DERFIŇÁK, Patrik – ŠVORC, Peter.** Mesto v pohybe : 60 rokov mestskej hromadnej dopravy v Prešove (1949-2009). Prešov : UNIVERSUM-EU, s. r. o., 2009. 103 s. ISBN 978-80-89046-57-7.
- DOMENOVÁ, Marcela – GRAJCIAROVÁ, Miroslava.** Imagines narrantes : knižná grafika 16. storočia v historických knižniciach Prešova. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2009. 356 s. ISBN 978-80-85734-83-6
- KÓNYA, Peter – MOLNÁR, Martin.** História Červeného kríža v Michalovciach. Michalovce : Územný spolok Slovenského Červeného kríža v Michalovciach, 2009. 54 s. ISBN 978-80-85690-33-0.
- Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia [elektronický zdroj] : multimediálny slovník = Multimedia – Wörterbuch.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009. Roz-

- sah:1 elektronický optický disk (DVD-ROM); [398] s. ISBN 978-80-7165-771-2. (Franková, L., Jurčišinová, N., Kónyová, A., Mojdis, J., Vasiľová, D.)
- Osobnosti prešovského školstva - študenti I. : slovník / Wörterbuch.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007. 94 s. ISBN 978-80-7165-663-0. (Franková, L., Jurčišinová, N., Kónyová, A., Mojdis, J., Vasiľová, D.)
- Osobnosti prešovského školstva - študenti II. : slovník / Wörterbuch.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008. 95 s. ISBN 978-80-7165-721-7. (Franková, L., Jurčišinová, N., Vasiľová, D.)
- Osobnosti prešovského školstva - študenti III. : slovník / Wörterbuch.** Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009. 75 s. ISBN 978-80-7165-751-4. (Franková, L., Jurčišinová, N., Kónyová, A., Mojdis, J., Vasiľová, D.)
- DERFIŇÁK, Patrik – DOMENOVÁ, Marcela – LYSÁK, Ladislav – PEKÁR, Martin.** Osobnosti Šariša I. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010. 115 s. ISBN 978-80-555-0131-4.
- FRANKOVÁ, Libuša.** Ján Francisci-Rimavský (1822-1905) : politik a národovec, predstaviteľ vznikajúceho moderného slovenského meštianstva. Veľký Šariš : Centrum antropologických výskumov, 2010. 161 s. ISBN 978-80-89450-00-8.
- JAVOR, Martin.** Slobodomurárske Košice : dejiny slobodomurárskeho hnutia v Košiciach. Bratislava : Vydavateľstvo SOFA, 2010. 223 s. ISBN 978-80-89033-67-6.
- KÓNYA, Peter.** Dejiny Sobraniec od stredoveku do roku 1918. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2010. 135 s. ISBN 978-80-555-0217-5.
- KÓNYA, Peter a kol.** Budkovce : historické a súčasné. Michalovce : Excel enterprise, s.r.o., 2010. 115 s. ISBN 978-80-89258-64-2.

Zostavovateľské práce príležitostných, neperiodicky vydávaných zborníkov a publikácií (FAI)

- Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938.** Ed. Peter Švorc, Ľubica Harbulová, Karl Schwarz. Prešov : Universum, 2005. 298 s. ISBN 80-89046-24-X.
- Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17.- prvej polovice 20. storočia. II.** [elektronický zdroj] : zborník elektronických verzií príspevkov; Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge. Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005. Rozsah:1 elektronický optický disk (CD-ROM) ISBN 80-7165-541-4.
- Osobnosti prešovského školstva II. : slovník.** Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005. 81 s. ISBN 80-7165-539-2.
- Povstanie Františka II. Rákócziho 1703-1711 (v novšom priblížení).** Zostavil Peter Kónya. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2005. 363 s. ISBN 80-8068-402-2.

- Trnavské tlače do roku 1918 : katalóg starých tlačí z fondov Štátnej vedeckej knižnice v Prešove.** Zostavila Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2005. 117 s. ISBN 80-85734-58-3.
- Zrkadlo histórie II.** Zostavil Ján Mojdis. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005. 197 s. ISBN 80-8068-383-2.
- Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. - prvej polovice 20. storočia. III.** [elektronický zdroj] : zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM; Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf CD-ROM. Ed. Darina Vasiľová, Július Alcnauer. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006 Rozsah:1 elektronický optický disk (CD-ROM). ISBN 80-7165-585-6.
- Osobnosti prešovského školstva III/1 : slovník.** Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 88 s. ISBN 80-7165-586-4.
- Osobnosti prešovského školstva III/2 : slovník.** Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 80 s. ISBN 80-7165-587-2.
- Ruská a ukrajinská emigrácia na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945.** Zostavili Ľubica Harbuľová, Mária Ňachajová, Ľubica Babotová. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2006. 166 s. ISBN 80-85734-63-X.
- 400. výročie krupinského snemu 1605 – 2005 : zborník príspevkov z konferencie, konanej 2. decembra 2005 v Krupine : a kôtet a 2005. december 2-án tartot konferencia anyagát tartalmazza.** Zostavili Peter Kónya, Miroslav Lukáč. Krupina : Mesto Krupina, 2006. 95 s. ISBN 80-969619-6-9.
- Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. - prvej polovice 20. storočia I.** [elektronický zdroj] : zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM; Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf CD-ROM. Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007 Rozsah:1 elektronický optický disk (CD-ROM). ISBN:978-80-7165-664-7.
- Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami :** [Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VI]. Zostavili Martin Pekár, Richard Pavlovič. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2007. Rozsah:471s. ISBN:978-80-8068-669-7.
- Tlače 16. storočia vo fonde ŠVK Prešov.** Zostavila Marcela Domenová. Prešov : ŠVK v Prešove, 2007. 68 s. ISBN 978-80-85734-68-3.
- Z minulosti a súčasnosti knižnej kultúry Prešova.** Ed. Marcela Domenová. Prešov : ŠVK v Prešove, 2007. 180 s. ISBN 978-80-85734-67-6.
- Cirkvi a národy strednej Európy (1800-1950).** Ed. Peter Švorc, Ľubica Harbuľová, Karl Schwarz. Prešov : Universum, 2008. 357 s. ISBN 978-80-89-89046-47-8.
- Osobnosti ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku.** Zostavili Ľubica Harbuľová, Mária Ňachajová, Ľubica Babotová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2008. 197 s. ISBN 978-80-85734-74-4.
- Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie.** Zostavil Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 338 s. ISBN 978-80-555-0078-2.

- Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Slovenska a Čiech : (prvá polovica 20. storočia).** Ed. Ľubica Harbuľová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009. 310 s. ISBN 978-80-555-0092-8.
- Nezameniteľné je dedičstvo otcov... : štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka.** Zostavil Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 438 s. ISBN 978-80-8068-992-6.
- Osobnosti prešovského školstva z radov študentov v historickom kontexte 17. - prvej polovice 20. storočia III.** [elektronický zdroj] : zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM = Sammelband von elektronischer Versionen der Beiträge auf CD-ROM. Ed. Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009 Rozsah:1 elektronický optický disk (CD-ROM); [163] s.
- Z dejín knižnej kultúry východného Slovenska I.** Ed. Marcela Domenová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2009. 253 s. ISBN 978-80-85734-77-5.
- Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1918. I.** [elektronický zdroj] : (história, osobnosti, konfesiónálny, spoločenský a kultúrny aspekt) : zborník elektronických verzií príspevkov na DVD. Zostavila Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2010 Rozsah:1 elektronický optický disk (CD-ROM), (163 s.). ISBN 978-80-7165-823-8.
- Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe.** Zostavil Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 262 s. ISBN 978-80-555-0315-8.
- Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1918. II.** [elektronický zdroj] : (história, osobnosti, konfesiónálny, spoločenský a kultúrny aspekt) : zborník elektronických verzií príspevkov na CD-ROM. Zostavila Darina Vasiľová. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011 Rozsah:1 elektronický optický disk (CD-ROM), (212 s.). ISBN 978-80-7165-851-1.

Zostavil Patrik Derfiňák

Použitá literatúra

- <http://www.publib.sk/> Evidencia publikačnej činnosti
- Publikačná činnosť pracovníkov Prešovskej univerzity za rok 2006. Zostavila Zuzana Karnišová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Univerzitná knižnica, 2007. 354 s. ISBN 978-80-8068-603-1.
- Publikačná činnosť pracovníkov Prešovskej univerzity za rok 2009. Zostavila Zuzana Karnišová. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Univerzitná knižnica, 2010. 543 s. ISBN 978-80-555-0223-6.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSZY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

8. študentská vedecká konferencia

26. 4. 2012 sa pod záštitou dekana Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, prof. PhDr. Vasila Gluchmana, CSc., už po ôsmykrát uskutočnila študentská vedecká konferencia. O toto podujatie s dlhoročnou tradíciou, majúce nesúťažný charakter, je zo strany študentov filozofickej fakulty veľký záujem. Študenti všetkých stupňov štúdia tak boli rozdelení podľa jednotlivých odborov do 10 sekcií (*anglistiky a amerikanistiky, estetiky, vied o umení a kulturológie, filozofie a etiky, histórie, politológie, jazykovedy, literárnej vedy, masmédií, psychológie a sociálnej práce, prekladateľstva a tlmočníctva*).

Po oficiálnom otvorení konferencie prodekanom doc. Mgr. Martinom Ološtiakom, PhD. a úvodnom príhovore dekana prof. PhDr. Vasila Gluchmana, CSc. sa začalo rokovanie v samotnej sekcii histórie. Aj keď tento rok jej nepatrilo prvenstvo, v počte prihlásených študentov spomedzi všetkých sekcií, predsa len patrila k tým najpočetnejším. To len dokazuje, že hlbší záujem o dejiny a následná snaha prezentovať výsledky svojho výskumu aj na takomto podujatí, nie je pre študentov Inštitútu histórie cudzia. Spolu sa prihlásilo 25 záujemcov. Po krátkych príhovoroch PhDr. Nadeždy Jurčišinovej, PhD. a riaditeľky Inštitútu histórie Doc. PhDr. Ľubice Harbuľovej, CSc. boli účastníci konferencie, vzhľadom na vysoký počet, rozdelení do dvoch skupín.

V rámci prvej komisie, tvorenej predsedníčkou PhDr. Nadeždou Jurčišinovou, PhD. a členmi PhDr. Annoumáriou Kónyovou a PhD. a Mgr. Jánom Adamom, PhD. vystúpilo so svojimi príspevkami 15 doktorandov: PhDr. Lucia Tokárová – *Barbarské kmene za hranicami Rímskej ríše*, Mgr. Viktor Šišin – *Anna Komena a jej dielo Alexiada ako významný prameň poznania udalostí prvej križiackej výpravy*, PaedDr. Viera Vallová – *Misionári z Talianska v ranonovovekom Uhorsku*, Mgr. Monika Bizoňová – *Tridentský koncil ako vyvrcholenie reformných snáh pápežstva a cesta k nemu*, Mgr. Mariana Kosmačová – *Vzťah šľachty a cirkvi na šarišskom vidieku na začiatku 18. storočia*, Mgr. Tibor Dohnanec – *Najvýznamnejšie bitky pri Komárne počas revolúcie 1848/49*, Mgr. Lucia Marcinková – *Vznik a formovanie katolíckeho sociálneho hnutia v Európe v 19. storočí*, PhDr. Zuzana Timková – *Počiatky Čechov a Slovákov v štáte Virginia USA (poster)*, Zuzana Pivková – *Stručný prierez dejinami Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Uhorsku (od druhej polovice 19. storočia po rok 1918)*, Mgr. Lukáš Rendek – *Prešovské zvonolejárstvo po skončení 1. svetovej vojny s dôrazom na život a osobu východoslovenského zvonolejára Alexandra Buchnera*, PhDr. Martin Ďurišin – *Perzekúcie voči civilnému obyvateľstvu v Prešove a okolí v čase prítomnosti vojsk maďarskej Červenej armády v roku 1919*, Mgr. Milada Kopčányiová – *Košické stredné a odborné školstvo dva roky po prevrate (1918 – 1920)*, Mgr. Martin Klempay – *Sociálny status učiteľa v období I. ČSR*, Mgr. Ivana Škulecová – *Činnosť Miestneho odboru Živeny, spolku slovenských žien, v Bratislave v medzivojnovom období*, Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová – *Brestská pevnosť – nemý svedok vojen*.

Pred druhou komisiou vedenou predsedom PhDr. Petrom Kovalom, PhD. a členmi PhDr. Patrikom Derfiňákom, PhD. a PhDr. Jánom Džujkom, PhD. vystúpilo so svojimi referátmi 10 účastníkov – študentov bakalárskeho i magisterského stupňa štúdia rôznych študijných odborov: Veronika Kasperová – *Doklady pohrebných prejavov v období neolitu na východnom Slovensku*, Bc. Lucia Šteflová – *Žena a jej miesto v starovekej čínskej rodine*, Petronela Sopková – *Apolón a jeho miesto v starovekých dejinách a mý-*

toch, Bc. Peter Lacher – *Kresťanstvo verzus pohanstvo v kontexte vikinských nájazdov prvej polovice 9. storočia*, Dávid Palaščák – *Špecifiká francúzskeho osvietenstva*, Bc. Martin Tkáč – *Urbáre a regnikolárne súpisy ako metrologický prameň*, Bc. Matúš Kmec – *Zvony rímskokatolíckeho kostola sv. Mikuláša v Kračúnovciach*, Bc. Adrián Drobnák – *Slovensko-poľské vzťahy na stránkach denníka Slovák v medzivojnovom období*, Bc. Miroslav Kuchár – *Pripojenie pobaltských republík k Sovietskemu zväzu v roku 1940 na stránkach Slováka*, Bc. Róbert Baláž – *Vývoj Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Prešovskom kraji v období rokov 1948 – 1952/1953*.

Po odznení jednotlivých príspevkov v oboch komisiách nasledovala diskusia. Nielen referujúci či členovia komisií, ale aj poslucháči dostali priestor, v rámci ktorého pre-rokovali niektoré problémy a zodpovedali na otázky týkajúce sa odprednášaných tém. Vecná a konštruktívna výmena názorov tak mnohým pomohla lepšie sa zorientovať v nimi skúmanom období slovenských či svetových dejín. Napriek nesúťažnej forme konferencie boli všetci študenti prvého a druhého stupňa, ktorí aktívne na konferencii vystúpili so svojimi príspevkami, odmenení vedením inštitútu histórie knižnou publikáciou *Osobnosti Šariša I*.

Ján Džujko

„Veľká doba v malom priestore“, medzinárodná vedecká konferencia, Prešov 2011

Medzi oblasti, kam sa v posledných rokoch upiera stále väčšia pozornosť historikov patria okrem regionálnych dejín aj dejiny každodennosti, či skúmanie kultúrnych a náboženských otázok v menších komunitách. Na stúpajúci záujem o takéto problémy reaguje nielen celý rad článkov, štúdií a publikácií, ale stávajú sa aj častým predmetom odborných diskusií na vedeckých podujatiach.

Jedno z nich sa uskutočnilo v dňoch 5. – 7. októbra 2011 v Prešove, ako medzinárodná vedecká konferencia s názvom „Veľká doba v malom priestore“. Ešte výstižnejší je však vzhľadom na celkové zameranie podujatia a obsah jednotlivých príspevkov podtitul *Zlomové udalosti v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky (1918 – 1929)*. V rámci podujatia, na ktorom sa zišlo niekoľko desiatok historikov zo siedmich krajín Európy, sa za značného záujmu odbornej i laickej verejnosti rokovalo hneď v niekoľkých sekciách. Keďže odznelo celkovo tridsať referátov, nie je možné podrobnejšie sa venovať každému z nich. Medzi tie, ktoré hneď v úvode vyvolali najväčšiu pozornosť však nesporne patrili vystúpenia prof. R. Holeca, prof. P. Švorca a doc. V. Goněca. Kým prvý predniesol príspevok s názvom *Zmeny etnického zloženia miest na Slovensku po roku 1918 a možnosti ich interpretácie*, ďalší z uvedených referujúcich sa venovali témam *Mestá východného Slovenska v čase prevratu (1918) a po ňom*, resp. *Brno – od Vidně kam? Kontinuita a diskontinuita v rozvoji mesta 1918 – 1930*.

Medzi pozoruhodné vystúpenia, ktoré vyvolali živú odozvu možno zaradiť celý rad ďalších. Napríklad v rámci druhého dňa konferencie to boli predovšetkým referáty dr. Kováča, *Medzi Prešporkom a Bratislavou. Premeny mesta v revolučných mesiacoch 1918 – 1919*, doc. I. Lichteja *Etnopolitický obraz Užhorodu v rokoch 1919 – 1929* či H. Heppnera *Stadt und Hochschule in Mitteleuropa nach dem Ersten Weltkrieg*. Väčši-

na z prednesených príspevkov iba potvrdila, že stredná Európa dlhodobo funguje ako spoločný priestor, s takmer rovnakými problémami. Mestá, ako priestor, kde neustále dochádzalo k spájaniu, prelínaniu i každodennému spolužitiu početných etník, konfesií či spoločensky a majetkovo rozdielnych komunít, predstavujú významnú vzorku pre poznávanie vývoja dejín strednej Európy v sledovanom období.

Celé podujatie vyvolalo živú odozvu nielen v radoch odbornej, ale i laickej verejnosti. Výsledkom bola okrem iného snaha využiť možnosť diskutovať o problematických obdobiach našej histórie s renomovanými odborníkmi. Organizačný výbor sa usiloval celé podujatie spestriť viacerými kultúrnymi a spoločenskými podujatiami. V konečnom dôsledku možno iba vyjadriť nádej, že publikácia, do ktorej budú zahrnuté prednesené referáty sa objaví v čo najkratšom čase.

Patrik Derfiňák

VASILOVÁ, Darina – FRANKOVÁ, Libuša. *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)*. Prešov : UNIVERSUM-EU, spol. s r. o., 2011. 296 s. ISBN 978-80-555-0466-7.

V roku 2011 vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. publikáciu *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)*. Ide o vedeckú kolektívnu monografiu. Jej autorky sú renomované historičky – PhDr. Darina Vasilová, PhD. (1. a 3. kapitola) a Doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (2. kapitola), pôsobiace na Inštitúte histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Obe autorky sa dlhodobo venujú dejinám evanjelického školstva, samotného prešovského Kolégia v období novoveku. Ich práca vyšla v rámci grantového projektu VEGA 1/0122/10 *Prešovské kolegiálne gymnázium v historickom kontexte rokov 1804 – 1918 (história, osobnosti, konfesiónal-ny, spoločenský a kultúrny aspekt)*, ktorého boli riešiteľkami.

Prešovské evanjelické kolégium prešlo počas svojej existencie viacerými vývojovými etapami a reformami z hľadiska správy i riadenia školy, ktoré ovplyvnili nielen jeho formovanie, ale aj postavenie či označenie. Monografia pozostáva z troch kapitol. Prvá (s. 9-33), rozdelená na tri podkapitoly, uvádza čitateľa do problematiky dejín prešovského školstva s dôrazom na vznik, rozvoj a dejiny kolegiálneho gymnázia do roku 1804 (vo fázach 1667 – 1711, 1711 – 1785, 1785 – 1804).

Druhá kapitola (s. 35 – 115), štruktúrovaná vhodne do šiestich podkapitol, predstavuje školu – Prešovské dištriktuálne gymnázium v rokoch 1804 – 1849. To v tomto období pôsobilo ako osemtriedne gymnázium. Dôraz sa autorkou kladie na prehľad správy, na riadenie

a podmienky činnosti gymnázia, organizáciu a modernizáciu vzdelávacieho procesu, ale aj na študentskú – mimoškolskú záujmovú spolkovú činnosť, ktorá sa kreovala v súlade so vtedajšími školskými zákonmi pod dohľadom profesorov, najmä v hudobnej a jazykovo-literárnej oblasti, a to na základe prijatých stanov. Tu sa z obdobia 1. polovice 19. storočia osobitne vyzdvihli aktivity Magyar Társaság (Maďarská spoločnosť), Deutscher Verein (Nemecký spolok) a Slovenskej spoločnosti. Dôležitú úlohu pre pôsobenie školy mali ekonomické faktory, ktoré ovplyvnili nielen platy pedagógov, ale aj sociálne pomery školy a jej osadenstva. Preto sa väčšia pozornosť venuje zaujímavej otázke - formám pomoci a dobrodení pre profesorov a študentov na dištriktuálnom gymnázium. Menovite sa eviduje Cherogetonikon, t. j. podporný dôchodkový ústav pre evanjelických kňazov, ktorý bol zriadený v roku 1828 a Ústav učiteľskovdovský a sirotský pre Šarišsko-Zemplínsky slovenský seniorát, zriadený v roku 1845. V exkurze sú predstavené aj podmienky vtedajšieho školského ubytovania a stravovania v podobe alumnea a konviktu. V tomto kontexte sa čitateľ dozvie aj o štipendijných základinách a donáciách adresovaných škole pre jej potreby. Tie boli dôležité aj z hľadiska možností štúdia, napríklad pre študentov zo sociálne slabších vrstiev a kritériom pre ich získanie bol spravidla dobrý prospech a správanie. Autorka do tejto podkapitoly zahrnula aj informácie o knižniciach (Kolegiálna knižnica – Knižnica evanjelického kolégia, knižnice študentských spoločností). Piata podkapitola sa prehľadovo venuje vybraným osobnostiam študujúcim na dištriktuálnom gymnázium. Menovite sú to napríklad Ján Chalupka, Karol Samuel Benjamín Sereday, Michal Miloslav Hodža, Samuel Hojč, Ladislav Jesenský, Ján Prostoslav Moravčík, Jozef Srnka, Jo-

náš Záborský, Ľudovít Miloslav Hroboň, Augustín Samuel Šulek a i. Zároveň sa prezentujú pedagogické, vedecké a spoločenské aktivity významných profesorov z tohto obdobia.

Tretia kapitola pozostáva z podobne štruktúrovaných šiestich kapitol (s. 117 – 264). Svojím obsahom chronologicky nadväzuje na predchádzajúce obdobie a predstavuje školu – prešovské kolegiálne vyššie gymnázium v rokoch 1850 – 1918. Osobitná pozornosť sa venuje správe, riadeniu kolégia ako aj činnosti vyššieho gymnázia (v obdobiach 1850 – 1892, 1892 – 1913, 1913 – 1918). Predstavuje sa tu podoba a náplň štúdia, ako aj študentská záujmová spolková činnosť na vyššom gymnáziu. Okrem Magyar Társaság a Slovenskej spoločnosti je priblížená činnosť Markovits kör (Markovičov krúžok rýchlopisu), umelecké krúžky ako Collegiumi fögymnasiumi Zenekör (Hudobný krúžok kolegiálneho vyššieho kolégia) a Collegiumi fögymnasiumi Dalkör (Spevácky krúžok kolegiálneho vyššieho kolégia), či spolok, ktorý dbal na „zvyššachťovanie tela i duše“ Collegiumi fögymnasiumi Torna kör (Telovýchovný spolok kolegiálneho vyššieho kolégia), ktorý pôsobil od roku 1898. Autorka sa venuje i forme pomoci a dobrodeniam určených študentom na vyššom gymnáziu. Zo strany Potiského dištriktu, patronátu kolégia i samostatného vedenia školy to bolo umožnenie ubytovania a poskytnutie stravovania pre študentov kolégia a jednotlivých ústavov (s. 176). Jej pozornosti neušli ani doložené štipendijné základiny a donácie. Okrem toho sa venuje i knižniciam (Kolegiálna knižnica, Szirmyaho knižnica, Knižnica mládeže nižšieho gymnázia a i.). Tie boli k dispozícii profesorom i študentom a boli nevyhnutné aj pre vzdelávací proces. Zaujímavá je sonda k obsahu a podobe odborných kabinetov

školy (prírodovedný kabinet, prírodopisný kabinet, fyzikálny a chemický kabinet, dejepisno-geografický kabinet, filologický kabinet a iné zbierky, učebne), ktoré spravovali príslušní profesori. Aj v 2. polovici 19. storočia a začiatkom 20. storočia študovali v Prešove významné osobnosti. Im sa venuje samostatný priestor v piatej podkapitole. Medzi nich patrili Štefan Farbaky, Daniel Bachát, Tomáš Vécsey, Karol Viest, Andrej Halaša, Kornel Milan Stodola, Béla Meliorisz, Milan Ivanka a i. V širšom exkurze sa napokon predstavili pedagogické, vedecké a spoločenské aktivity významných profesorov vyššieho gymnázia.

Záverom možno konštatovať, že v publikácii sú komplexne zhrnuté výsledky niekoľkoročného výskumu na základe archívnych prameňov. Po obsahovej stránke je text faktograficky bohatý a logicky štruktúrovaný. Čitateľ sa dobre zorientuje nielen v dejinách školy, ale umožňuje sa mu nahliadnúť do organizácie vzdelávania, výchovy, do vtedajšieho spolkového i vedeckého života. Monografia prezentuje aj vybrané osobnosti študujúce alebo pôsobiace na škole, profesorov, ktorí skvalitnili nielen pedagogický proces, ale ovplyvnili reorganizáciu školy v jednotlivých sledovaných obdobiach, čím je prínosom pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o dejiny evanjelického školstva v Prešove.

Marcela Domenová

Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Slovenska a Čiech (prvá polovica 20. storočia). Ed. Ľubica Harbuľová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009. 310 s. ISBN 978-80-555-0092-8.

Historický zborník *Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Sloven-*

ska a Čiech (prvá polovica 20. storočia) predstavuje problematiku migračných procesov, ktoré prebiehali z Ruska a neskôr Sovietskeho zväzu na územie Slovenska a Čiech od začiatku 20. storočia až do prvých rokov od ukončenia druhej svetovej vojny. Zostavovateľkou zborníka je vysokoškolská pedagógka Lubic Harbuľová z Katedry novovekých a najnovších všeobecných dejín Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove.

Autorkou štúdie, ktorá nás uvádza do problematiky migrácie v prvej polovici 20. storočia, je zostavovateľka zborníka Lubic Harbuľová. V štúdií s názvom *Historický kontext migrácie obyvateľov Ruska a Sovietskeho zväzu v prvej polovici 20. storočia* priblížila Lubic Harbuľová dôvody migrácie obyvateľov zo svojej vlasti na územie strednej a východnej Európy.

Po úvodnej štúdií zostavovateľky sa zborník následne člení do troch blokov. V prvom bloku, ktorý nesie názov *Slováci – Česi – Rusi: Migrácia obyvateľov a kontakty pred rokom 1917*, poukázali autori na blízkosť, spolupatričnosť a solidaritu slovanských národov koncom 19. a začiatkom 20. storočia. V štúdií *Vokrug projektov češskej emigrácii na juh Rusii* autorka Zoja Sergejevna Nenaševa zamerala svoju pozornosť na problémy emigrácie Čechov do Ruska v druhej polovici 19. storočia. Michal Daniš v štúdií *Slovenská politická reprezentácia a jej diferencovaný postoj k Rusku na konci 19. storočia a na začiatku 20. storočia* opísal slovenskú politickú scénu, ktorá bola po rakúsko-uhorskom vyrovaní prezentovaná Starou a Novou školou, neskôr Slovenskou národnou stranou a jej postojom k Rusku.

Koniec prvej svetovej vojny, geopolitické zmeny v jednotlivých regiónoch sveta a Európy, vznik nových štátnych

útvarov, to všetko vytvorilo predpoklady pre novú vlnu migračných procesov. Otázkou migrácie obyvateľov v medzivojnovom období sa zaoberali štúdie, ktoré sa nachádzajú v druhom bloku zborníka. *Karel Kramář a ruská emigrácia v Československu* je prvou zo štúdií druhého bloku, ktorý nesie názov *Politická emigrácia z východnej Európy po roku 1917 a jej aktivity na území medzivojnového Československa*. Autor štúdie Radomír Vlček priblížil významného českého politika, predsedu prvej československej vlády a jeho postoj k slovanskej problematike, odmietavý prístup k boľševikom a pozitívny postoj k ruskej emigrácii v Československu. Viktoria Liashuk do zborníka prispela štúdiou s názvom *Bieloruská emigrácia v Československu podľa knihy spomienok Larysy Henijuš Spoved'*, v ktorej opísala „životnú cestu“ predstaviteľky bieloruskej emigrácie v Československu Larysy Henijuš. Činnosť spolkov ukrajinskej emigrácie žijúcej na území Slovenska v 20. – 30. rokoch 20. storočia (napr. Ukrajinská kolónia v Bratislave, Ukrajinský roľnícky spolok, Ukrajinská hromada) priblížila Tatiana Hudáková v štúdií *Ukrajinská emigrácia a jej aktivity na Slovensku v medzivojnovom období*. Igor Lichtej v štúdií *Rol ukrajinskej emigrácii v suspiľno – političnomu ta kulturnomu žitti Pidkarpatskoj Rusi (1919 - 1929)* priblížil usadenie sa migrujúceho obyvateľstva z horného Dnepra na Podkarpatskú Rus. Religiozite karpatskoruského obyvateľstva sa venoval Peter Švorc v štúdií *Rusini a ich konfesiónálny život v kontexte ruskej a ukrajinskej emigrácie v medzivojnovom období*. Štúdiu s názvom *Príchod sestier Rádu sv. Bazila Veľkého do ČSR v medzivojnovom období* spracovala Lubic Babotová, ktorá sa venovala misijnej činnosti sestier najmä v Prešove a v Užhorode v 20. – 30. rokoch 20. storočia. Valerij Kupka v štúdií *Ruská emigrácia ako*

azyl tela a väzenie duše opísal „vnútorné trápenie“ ruských intelektuálov, ktorí boli nútení po roku 1917 opustiť svoju vlasť a migrovať do novej krajiny, v ktorej sa celý svoj život cítili „uväznení“. Životný príbeh ruského intelektuála S. Vilinského opísal Ivo Pospíšil v štúdiu s názvom *Brněnský příběh Sergije Vilinského*. Viera Žemberová v štúdiu *Alexander Pogorielov v priesečníku kultúrneho a literárneho vývinu slovenskej spoločnosti* priblížila život a literárnu tvorbu významného emigranta Alexandra Pogorielova. Štúdia Valérie Juričkovej *Tvorivá mnohostrannosť Volodymyra Birčaka* je zameraná najmä na tvorivé aktivity významného ukrajinského emigranta V. Birčaka. Významných ukrajinských emigrantov akými boli Marián Maciejovič, Teodor Rožek, Ivan Kovalčuk, Mykola Derkač a Leonid Mosendz, ktorí sa nezameniteľným spôsobom zapísali do dejín Slovenska a obohatili jeho kultúru, priblížil Michal Roman v štúdiu *Päť postáv ukrajinskej politickej emigrácie na Slovensku v medzivojnovom období*.

Vojenské neúspechy nemeckej armády a protiofenzíva Červenej armády na východnom fronte mali podstatný vplyv na emigráciu obyvateľstva koncom roka 1944 a začiatkom roka 1945. Išlo predovšetkým o obyvateľstvo, ktoré počas okupácie spolupracovalo s Nemcami, resp. s miestnymi orgánmi, ktoré boli „pronemecky“ orientované. Touto problematikou sa zaoberali autori v poslednom bloku zborníka, ktorý nesie názov *Migračná vlna z východnej Európy po roku 1945*. Michal Šmigel a Peter Mičko v štúdiu s názvom *Ukrajinskí utečenci na Slovensku (1944)* opísali odchod sovietskeho civilného obyvateľstva, ktoré počas okupácie spolupracovalo ako s Nemcami, tak aj s ukrajinskými nacionalistickými orgánmi. Problematika jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády

je spracovaná v štúdiu *Aktivity jednotiek UPA na Slovensku po druhej svetovej vojne*, ktorej autorom je Stanislav Konečný. Autor sa zaoberal prítomnosťou časti jednotiek UPA, tzv. banderovcov, na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1945 – 1947. Problému reemigrácie obyvateľstva z východnej Európy do svojej pôvodnej vlasti sa venoval Jaroslav Vaculík v štúdiu *K průběhu reemigrace Čechů z Volyně po druhé světové válce*. Poslednou štúdiou *Optanti zo Zakarpatskej Ukrajiny na Slovensku v rokoch 1947 – 1948* v tomto bloku, ktorá je zároveň aj poslednou štúdiou zborníka, opísal autor Marián Gajdoš prvú etapu československo-sovietskych opčných procesov, t.j. opciu obyvateľov Zakarpatska.

Hlavným cieľom zostavovateľky a autorov, ktorí prispeli svojimi štúdiami do zborníka, bolo priblíženie migračných procesov a ich dopad na politický, kultúrny a spoločenský vývoj Československa v prvej polovici 20. storočia. Historický zborník, do ktorého prispeli odborníci z viacerých domácich a zahraničných univerzít a vedecko-výskumných pracovísk, možno hodnotiť pozitívne pre skutočnosť, že v zborníku sú uverejnené dosiaľ nepublikované informácie, čím sa sprístupnili nové poznatky k problematike dopadu migračných procesov z východnej Európy na územie Slovenska a Čiech.

Luciána Hoptová

ŠVORC, P. a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : FF PU v Prešove, 2012. 252 s. ISBN 978-80-555-0465-0.

Mesto Prešov v minulosti bolo a v súčasnosti je významným hospodárskym a správnym centrom severovýchodného Slovenska. Ľuďom poskytovalo živobytie,

prácu, vzdelanie aj oddych, preto niet divu, že ľudia prirodzene priťahovali. V minulosti sa tu odohrávali udalosti, ktoré nezasahovali len do života obyvateľov samotného mesta alebo širšieho okolia, ale mali aj celoštátny význam a rovnako aj celokrajinské, ba dokonca medzinárodné udalosti mali odozvu u miestneho obyvateľstva ovplyvňujúci ich život, či už v dobrom alebo v zlom. Práve skúmaním týchto udalostí sa zaoberala od druhej polovice 20. storočia Katedra dejín Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach so sídlom v Prešove, ktorá bola predchodcom Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity.

Predkladaná kolektívna monografia je dielom práve pracovníkov uvedeného inštitútu. V roku 2008 vypracoval kolektív vedený prof. Petrom Švorcom, výskumný projekt s názvom *Multikultúrny a multietnický charakter východoslovenských miest a jeho vplyv na zlomové udalosti v ich dejinách 19. a 20. storočia (Šarišská župa)*. Výsledkom ich výskumov a práce je táto monografia, ktorá predstavuje – ako to je spomenuté v úvode – „sondu do prelomového obdobia nielen prešovských, ale aj európskych dejín, keď skončila 1. svetová vojna, rozpadla sa rakúsko-uhorská monarchia a vznikla Československá republika. Bola to veľká udalosť, ktorá zásadne zmenila aj život v Prešove.“

Na monografii participovalo celkom 7 autorov. Prvým článkom je príspevok vedúceho autorského kolektívu prof. Petra Švorca, pod názvom *Prešov v prevrate 1918 – 1919 a po ňom* (s. 11-68). Ako aj názov prezrádza, príspevok sa zaoberá prvým povojnovým rokom po ukončení prvej svetovej vojny. Na úvod článku je ale predstavená situácia v Prešove už počas prvej svetovej vojny. Prešov, aj keď bol etnicky slovenským mestom, pred vojnou bol vnímaný skôr ako maďarské

mesto, keďže stredné a vyššie vrstvy obyvateľstva sa hlásili k maďarskej národnosti. Z politického hľadiska bol zas Prešov vnímaný ako oporné mesto uhorskej politiky, ako centrum, z ktorého bolo možné úspešne viesť maďarizačnú politiku na severovýchodnom Slovensku. Po tejto „vojnovej“ časti, kde je uvedená, ako reagovali obyvatelia mesta na vypuknutie vojny, resp. na jednotlivé udalosti, ktoré sa odohrávali na frontoch, prechádza autor na udalosti v roku 1918, keď sa vojna chýlila ku koncu. Vo verejnosti v tom čase zarezovali všetky udalosti, ktoré niesli nejaké stopy mierových aktivít. Druhá polovica roku 1918 sa už ale niesla v duchu zhoršujúcej sa situácie na frontoch, aj keď ju obyvatelia Prešova nebrali na vedomie. Nikde neboli viditeľné obavy z možnej prehry monarchie a jej prípadného rozpadu. Na jeseň tohto roku sa už čoraz častejšie dostávali na povrch úvahy o snahách vytvoriť spoločný česko-slovenský štát. Obrat v Prešove nastáva až v októbri 1918, aj keď maďarský nacionalizmus pod dojomom hroziaceho nebezpečenstva zosilnel. Ďalšia časť s názvom *Prevat* opisuje udalosti od konca októbra 1918, keď po správach o vzniku ČSR, o konci vojny a o prevzatí moci v Uhorsku M. Károlyim vzniká aj v Prešove tzv. Prešovská (Maďarská) národná rada, ktorá sa snažila udržať poriadok v meste, ale v tom čase už čoraz jasnejšie do popredia vystúpil skutočný slovenský charakter mesta. Vznikli aj ďalšie Národné rady: Východoslovenská, Karpatoruská, Župná, ale Slovenská len v neďalekom Solivare. V decembri 1918 vyhlásil V. Dvortsák, predseda Východoslovenskej národnej rady, v Košiciach Slovenskú ľudovú republiku, ktorá sa hlásila k spolupráci s Maďarskou republikou a ktorej hlavným mestom mal byť práve Prešov. Táto republika však existovala len do príchodu československých vojsk na východ Slovenska, ktoré obsadilo Prešov

28. decembra 1918. Nasledovné dni prišli do života Prešova radikálne zmeny; rezignovali viacerí úradníci, v januári 1919 nastúpil nový župan dr. Pavol Fábry, začali sa prijímať opatrenia, ktoré mali presadiť československú štátnu moc a v záujme toho pristupoval Fábry k radikálnym rozhodnutiam, aj keď sa aj v úradoch, v školách aj v cirkvi naďalej používal maďarský jazyk, až neskôr sa začínajú o pracovné miesta zaujímať miestni Slováci a Rusíni. Kapitola *Prešov v novom ohrození* len stručne zhrňa príchod vojsk maďarskej červenej armády do Prešova a založenie Slovenskej republiky rád, keďže o tom obširnejšie hovorí nasledovný článok. Úvodný príspevok prof. Petra Švorca sa končí predstavením procesu upevnenia československej štátnej moci v Prešove po páde Slovenskej republiky rád, v jeseni 1919, keď už sa Prešov začína dostávať do normálnych koľají, aj keď sa ani napriek mnohým opatreniam nepodarilo posilniť slovenskosť mesta, maďarský charakter Prešova bol stále evidentný. Úplne na konci príspevku je predstavená *Správa mesta*.

Autorom nasledovného článku je dr. Martin Ďurišin. Jeho príspevok sa volá *Prešov a „Slovenska Radova Republika“ (1919)*. Na území východného Slovenska sa tu žijúce obyvateľstvo dožilo od konca svetovej vojny do polovice roku 1919 piatich štátoprávnych zmien, pričom jednou z týchto zmien bolo vyhlásenie Slovenskej republiky rád (ďalej len SRR), ktoré bolo vyhlásené 16. júna 1919 práve v Prešove. Územie horného Uhorska sa po skončení vojny dostalo do prieniku mocenských záujmov dvoch formujúcich sa štátov, ktoré si nárokovali na toto územie. Medzinárodné spoločenstvo uznalo ČSR a akceptovalo jej predbežné hranice, preto sa Maďarsko muselo mocensky stiahnuť z tohto úze-

mia, ale pociťovalo to ako krivdu a chcelo dokázať, že akt nezodpovedá požiadavkám ľudí žijúcich na tomto území, preto iniciovalo protesty, tiež preto bola založená aj Slovenská ľudová republika a napokon i SRR. Takáto boľševická republika však vznikla najprv v Maďarsku 21. marca 1919, reakciou na to bolo vyhlásenie štatária na Slovensku. Začiatkom júna sa ale k Prešovu už približovala maďarská Červená armáda, čo malo za následok sprísnenie bezpečnostných opatrení. Napokon v noci zo 7. na 8. júna 1919 opustili československé vojská Prešov a 8. júna prišiel prvý pancierový vlak s prvými vojakmi Červenej armády. Autor v kapitole *Prešov v tieni Maďarskej republiky rád* opisuje príchod maďarských vojsk do Prešova a prvý týždeň pôsobenia boľševikov v meste. V ďalšej kapitole sa už venuje prípravám k založeniu nového štátu a vyhláseniu samotnej SRR, čo sa uskutočnilo 16. júna 1919 z balkóna prešovskej radnice. Ako autor píše: „*Slovenská republika rád vznikla teda ako núdzový variant pre potrebu udržania sa boľševickej prohunaristickej moci na území Slovenska ... Bola iba politickým subsystémom Uhorskej (maďarskej) republiky rád*“. Predsedom Revolučnej vlády sa stal Čech Antonín Janoušek, preto, aby „*SRR nebola vnímaná ako pokus o reštauráciu Uhorska skrytú pod plášťom svetovej proletárskej revolúcie*“. Ďalej sa autor venuje opisu ďalších udalostí, ktoré sa odohrali po vyhlásení SRR až do jej zániku, keď jej vláda 1. júla 1919 opustila Slovensko, jej vojsko odišlo z Prešova v noci z 1. na 2. júla 1919. O pár dní sa vrátil do Prešova župan Fábry a bola obnovená československá štátna moc.

V ďalšom príspevku sa dr. Nadežda Jurčišinová, zaoberá školstvom v 20. rokoch 20. storočia, jej článok má názov *Prešovské školstvo v prvých rokoch po vzniku Československa (s. 95-134)*. Pre-

šovské školstvo – ako uvádza autorka – má svoje počiatky v 15. storočí, odvtedy prešlo viacerými zmenami ovplyvnenými najmä dobovými udalosťami. Výrazná zmena teda nastala aj v roku 1918 pri vzniku ČSR, ktorá sa týkala škôľ ľudových, meštianskych, ale aj stredných. Priebeh týchto zmien bol diktovaný spoločensko-politickou klímou na východnom Slovensku a v Prešove. Zmeny v školskom prostredí v celej Šarišskej župe zabezpečoval školský inšpektorát so sídlom v Prešove, zriadený roku 1919. Školským inšpektorom bol vymenovaný pedagóg a kultúrny pracovník z Liptovského Sv. Mikuláša, Pavol Gallo, ktorý mal hneď niekoľko dôležitých úloh: vyriešiť problém nedostatku pročeskoslovensky orientovaných profesorov a učiteľov, vyriešiť absenciu nových učebníc a učebných osnov, pracovných priestorov a prostriedkov. Najzložitejší problém však predstavovalo personálne riešenie školstva, kvôli nedostatku učiteľov ovládajúcich spisovnú slovenčinu. Učítelia mali zložiť sľub vernosti novej republiky, ktorí to nespravili, boli prepustení. S personálnou otázkou úzko súvisela ešte jedna problematika – poslovenčenie učiteľov. Ako školský inšpektor riešil v prvom roku tieto úlohy sa dozvedáme z prvej kapitoly pod názvom *Nová štátna moc v Prešove a začiatok poslovenčenia miestnych škôľ*. Činnosť a snahy Galla na istý čas prerušil príchod boľševického vojska do Prešova, keď činitelia SRR chystali revolučné zmeny v kultúre a školstve, a keď ľudovými komisármi pre školstvo sa stali V. Suk a E. Krompašský. Po zániku SRR ale Pavol Gallo mohol pokračovať v začatej práci. Jeho ďalšiu činnosť a zároveň aj prešovské školy nám predstavuje ďalšia kapitola pod názvom *Obnova československej moci a prešovské školy*. Predstavená je väčšina škôľ v Prešove, najprv ľudové

a meštianske školy, ktorých obnovenie predstavovalo najzložitejší problém, potom stredné školy, Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a. v., učiteľské ústavy, a napokon odborné a učňovské školy.

Nasleduje príspevok doc. Libuše Frankovej, ktorý má názov *Spoločensko-kultúrny život Prešova v 20. rokoch 20. storočia* (s. 135-166). Vznik ČSR priniesol aj na východné Slovensko priaznivejšie podmienky pre zapojenie sa obyvateľov do spoločensko-kultúrneho života. V Prešove, kde v rokoch 1918 – 1919 národný život takmer neexistoval, bol vznik nového štátneho útvaru prijímaný strednými a vyššími vrstvami negatívne. Po vzniku ČSR sa Prešov stal opäť centrom kultúrneho diania v Šariši, aj keď to bol neraz zložitý proces. Autorka vo svojom príspevku vyčleňuje niekoľko sfér spoločensko-kultúrneho života, ktorým sa potom zvlášť venuje. Sú to kultúrno-osvetová činnosť, literárny život, novinárstvo, knižná kultúra a divadelný život. Pri kultúrno-osvetovej činnosti je spomenutá zriadenie *Okresného osvetového zboru v Prešove*; zriadenie *Mestskej osvetovej komisie*; založenie spolku *Sokol*, neskôr *Telovýchovnej jednoty Sokol v Prešove*; zriadenie *Československej besedy v Prešove*, ktorá organizovala večierky, koncerty, prednášky, výstavy, divadelné predstavenia, plesy, atď., a ktorá sa neskôr pretvorila na *Miestny odbor Matice Slovenskej v Prešove*. Do tejto sféry ďalej patril promaďarský *Spoločenský spolok*; *Priemyselný domov v Prešove*; *Československý Červený kríž*; *Odbor Živeny*, *Spolku slovenských žien v Prešove*; ale aj ukrajinský ženský spolok *Prosvita*. Pri literárnom živote je uvedená tvorba viacerých autorov, prostredníctvom ktorých sa šarišský región zapájal do slovenského literárneho života. Boli to Belo Klein-Tesnoskalský, Mária Kočanová, Jozef Tomášik-Dumín, Anton Prídavok,

Andrej Kostolný a ďalší. Literatúra na východnom Slovensku sa začala rozvíjať najmä v periodikách *Slovenský východ*, *Šarišské hlasy* a *Slovenský svet*. Do rozvoja literárneho a spoločensko-osvetového života v Prešove prispeli aj autori píšuci po rusínsky – Ivan Kizak, Mikuláš Beskid, Irena Nevická, Dionýz Zubrický – a po maďarsky – Ľudovít Frenyó, Samuel Wallentínyi, Ernest Sebesi. Novinárstvu sa autorka venuje len krátko, keďže ďalší príspevok v monografii je práve o slovenskej tlači v 20. rokoch v Prešove. Sekcia *Knižná kultúra* je venovaná zakladaniu knižníc, kým posledná časť sa venuje rozvoju divadelného života; najprv sa ľudia venovali len ochotnickej divadelnej činnosti, postupne sa na divadelnom živote začínajú podieľať aj študenti, aj príslušníci národnostných menšín, konali sa predstavenia profesionálnych divadiel z Košíc, Bratislavy a iných scén a od konca 20. rokov zohralo dôležitú úlohu pri spoločenskokultúrnom živote aj bábkové divadlo.

Novinárstvu sa venuje ďalší článok pod názvom *Slovenská tlač v Prešove v 20. rokoch 20. storočia* (s. 167-204), ktorého autorom je dr. Ján Džujko. Slovenské novinárstvo stálo na konci prvej svetovej vojny pred zánikom. Mohli za to najmä zhoršené podmienky vydávania tlače počas vojny, cenzúra, perzekúcie, konfiškácie novín a časopisov, nedostatok financií, vysoké výrobné náklady, a preto i ceny, málo čitateľov aj prispievateľov, atď. Na východnom Slovensku nemalo slovenské novinárstvo takmer žiadnu tradíciu, prvých novín sa dočkalo až roku 1919, keď začal vychádzať časopis *Slovenský východ*. V Prešove vychádzal iba týždenník *Naša zastava* v šarišskom nárečí, ale bol v službách budapeštianskej vlády. Žiadne iné slovensky písané periodiká do roku 1918 nevychádzali, až po nastolení českoslo-

venskej štátnej moci sa vytvorili vhodné podmienky pre vznik prvých slovenských novín a časopisov, keď začal vychádzať týždenník *Šarišské hlasy*. Pomalému rozvoju novinárstva však bránili i ďalšie udalosti, napr. príchod maďarskej Červenej armády a vyhlásenie SRR, keď vychádzalo periodikum *Naša červená zastava*, ako tlačový orgán SRR. Začiatkom 20. rokov po stabilizovaní politických, hospodárskych a kultúrnych pomerov na východnom Slovensku sa zlepšili podmienky aj pre novinárstvo, keď do roku 1929 vychádzalo veľa slovenských, ale aj niekoľko inojazyčných; maďarských, nemeckých, ukrajinských, ruských (rusínskych) periodík. V medzivojnovom období sa tak Prešov stal centrom novinárstva, nielen východoslovenského, ale aj celoslovenského. Tlač bola sformovaná do dvoch kategórií: politickým orgánom podporované časopisy a tlač vydávaná rôznymi organizáciami a spolkami. V príspevku sú predstavené viaceré noviny a časopisy, ktoré vychádzali v Prešove; najprv politické: *Šarišské hlasy*, *Gazdovské noviny*, *Slovenská pravda*, *Zástava* (neskôr *Slovenská zástava*), *Šarišské noviny*, *Východný Slovák*. Potom je pozornosť venovaná záujmovým novinám a časopisom: *Slovenský hostinský kaviarnik* (neskôr *Slovenský malohostinský*, *Slovenský hostinský*), *Vestník kominárskych pomocníkov*, *Mlynárske listy – Molnárok lapja*, *Holič – Borbély*, *Nimrod*, trojjazyčné *Slovenské mlynárske noviny* a *Slovenské pekárske noviny*, dvojjazyčné *Kníhkupec* a *papiernický obchodník* a *Slovenský drevársky priemysel*, *ďalej Agra*, *Svojpomoc* a ďalšie.

Nasledujúci článok, ktorého autorom je dr. **Patrik Derfiňák**, je venovaný priemyslu v Prešove, pričom jeho názov je *Priemysel v Prešove a jeho premeny v 20. rokoch 20. storočia*. (s. 205-226). Ako autor na začiatku píše: „*Samotný Prešov v priebehu druhej polovice 19. storočia*

i napriek úsiliu jeho predstaviteľov stále viac zaostával v budovaní priemyselných kapacít“. (s. 205). Dôvodov bolo hneď niekoľko: mesto bolo mimo dôležitej dopravnej tepny, košicko-bohumínskej trate, absentovali nerastné suroviny aj úrodná poľnohospodárska pôda, chýbali aj voľné finančné prostriedky. To, ale aj iné faktory spôsobili, že na konci svetovej vojny zostal Prešov bez výrazných priemyselných podnikov. Najdôležitejším výrobným odvetvím pre obyvateľstvo tak zostalo poľnohospodárstvo a služby, najväčšími zamestnávateľmi boli parný mlyn vo Veľkom Šariši, závod na výrobu soli, kníhtlačiareň A. Kóscha a tehelne. Až koncom roku 1919 badať určité oživenie aj v oblasti výroby v Prešove, objavili sa nové spoločnosti, spolky a dielne, ktoré mali byť nádejou na zvýšenie zamestnanosti popri starších existujúcich firmách. Priemyselné podniky možno rozdeliť do troch kategórií: staršie podniky, ktorých činnosť siahala do obdobia pred rokom 1914; staršie podniky prechádzajúce transformáciou v dôsledku zmien v spoločnosti; a priemyselné podniky vznikajúce po roku 1918. Autor príspevku uvádza pôsobenie niekoľkých vybraných priemyselných podnikov zo všetkých kategórií. Sú to *Prešovská električná akciová spoločnosť*, kníhtlačiarne, *parný akciový mlyn vo Veľkom Šariši*, v liehovarníctve *Priemyselná rafinéria liehu a Účastinná spoločnosť Unitas*, *Automobilová spoločnosť v Prešove* a malé prešovské podniky ako sú drevárske podniky, tehelne a soľnobanský závod. Napriek širokej propagácii, podpore miestnej správy a hľadaniu nových možností vstupoval Prešov a jeho okolie do 30. rokov ako prevažne poľnohospodársky región bez významnejších priemyselných kapacít.

Posledný príspevok, ktorého autorom je dr. Peter Koval', má názov *Grécko-*

katolícka cirkev v Prešove v 20. rokoch 20. storočia (s. 227-240). Po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie sa okrem štátnych hraníc zmenili aj hranice diecézne, výnimkou nebola ani gréckokatolícka cirkev, ktorej veriaci bývali prevažne na východe Slovenska, kde spadali pod biskupstvá v Mukačeve a Prešove. Pod vplyvom maďarizačných tlakov na začiatku 20. storočia sa gréckokatolícka cirkevná hierarchia čoraz viac odcudzovala veriacim rusínskej aj slovenskej národnosti, priamo i nepriamo sa podieľala na maďarizácii. Hoci gréckokatolícka cirkev mala veriacych viacerých národností, najpočetnejšou zložkou boli Rusíni, cez nich sa táto cirkev vnímala ako prioritne rusínska a ako rusínsku cirkev ju vnímalo aj obyvateľstvo iných konfesíí. Gréckokatolícki veriaci v Prešove sa po vzniku ČSR dostali do zložitej situácie, keď ich biskup Štefan Novák odišiel do Budapešti. Obdobie jeho pôsobenia je spájané s maďarizáciou a snahou o zavedenie latinky namiesto cyriliky. Jeho miesto po odchode zaujal Mikuláš Russnák, jeho v roku 1922 vystriedal Dionýz Njaradi. Ani im sa nepodarilo stabilizovať pomery v cirkvi. V roku 1926 nastúpil do biskupskej pozície Pavol Peter Gojdič, ktorý vo svojej pozícii zostal až do likvidácie cirkvi v roku 1950. Autor sa vo svojom príspevku zaoberá najprv národnostnou a školskou otázkou v gréckokatolíckej cirkvi, potom predstavuje osobnosti cirkvi v rokoch 1918 – 1929, kde sú uvedené údaje o spomenutých biskupoch. Napriek mnohým ťažkostiam a prekážkam si gréckokatolícka cirkev dokázala udržať svoje pozície v meste Prešov, čo dosvedčuje aj nárast počtu veriacych v 20. rokoch 20. storočia.

Predkladaná kolektívna monografia predstavuje dejiny mesta Prešov v prvom desaťročí po ukončení prvej svetovej vojny a po vzniku Československej republiky. Monografia je písomnou sondou, kto-

rú kolektívu umožnili získané finančné prostriedky z grantového projektu VEGA Ministerstva školstva SR. Nemapuje síce všetko, čo sa v Prešove odohralo a udialo, neponúka úplné politické, sociálne ani cirkevné dejiny – s výnimkou gréckokatolíckej cirkvi – napriek tomu ju môžeme hodnotiť pozitívne, keďže čitateľom ponúka prehľad najzaujímavejších udalostí z prvého desaťročia medzivojnového obdobia, ktoré sa odohrali v metropole Šariša. Navyše môže inšpirovať čitateľa a záujemcov k zamysleniu a k ďalšiemu výskumu dejín mesta Prešov, nazývaného aj Aténami nad Torysou.

Tibor Dohnanec

Historia Ecclesiastica, roč. II., č. 1., 2011. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 391 s. ISSN 1338-4341.

Odborné príspevky prvého čísla v poradí druhého ročníka vedeckého periodika *Historia Ecclesiastica* sú rovnako myšlienково i jazykovo rozmanité a rozsahovo bohaté. Časopis obsahovo upúta a svojou orientáciou na dejiny cirkví a náboženstiev v strednej Európe opäť prilákal mnoho domácich i zahraničných autorov. *Historia Ecclesiastica* vychádzajúca vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove publikuje okrem prác v domácom jazyku aj príspevky cudzojazyčné. Medzi autormi možno nájsť prispievateľov z Českej republiky, Maďarska, Poľska, Rakúska a samozrejme Slovenska.

Otázkam s cirkevnou tematikou je obsahovo venovaných trinásť štúdií z rozdielnych časových období. Spomenúť možno okrem štúdií aj materiály a pramene k uvedenej problematike a širokú paletu anotácií, recenzií a správ z podujatí.

Dienes Dénes, autor úvodnej štúdie s názvom *A történelmi Tiszáninneni református egyházkerület a 16. Században I.*, rozoberá reformačné hnutie predtiského dištriktu. V rámci samostatných kapitol podrobne sleduje situáciu v jednotlivých stoliciach, priebeh reformácie, významných reformátorov, kriticky rozoberá úlohu šľachty, mestečiek i cirkevnú hierarchiu.

Nasledujúca štúdia nesie názov *Zákonné garancie pre kresťanské obce v Osmanskej ríši. K diskusii o systéme milletov a zmluvnej listine františkánov v Bosne*. Autor, Papp Sándor, analyzuje vzťah Moslimov a Nemoslimov, súperenie medzi kresťanskými konfesiami „o dušu a o príjmy“ (s. 82) a komentuje ich vzájomné právne zmluvy a časom sa meniace podmienky. Priložený je aj prepis a preklad písomnej dohody s bosnianskymi františkánmi.

Vo svojom príspevku s názvom *Kalvínska reformácia a kalvínska cirkev v Šarišskej stolici v 16. – 18. storočí* sa Peter Kónya venuje rozšíreniu „druhej reformácie“, odlišným podmienkam prenikania reformácie na Šariši i sporom medzi predstaviteľmi protestantských vyznaní, ktoré stručne približuje (s. 95-96). Vymenováva a následne dôsledne rozoberá reformované cirkevné zbory v Šarišskej stolici (s. 93-102).

Priblížením osobnosti Mikuláša Keliá, jeho duchovnej správy, misionárskej činnosti medzi väzňami aj na základe rôznych náboženských diskusií (s.108-110) je príspevok Evy Kowalskej *Mikuláš Kelio, Sj – symbol útlaku protestantov? Pohľad na protagonistu náboženského prenasledovania v 17. storočí*.

Konkrétnou osobnosť sa zaoberá aj štúdia Karla W. Schwarza *Johann Genersich – der erste Kirchenhistoriker an der Wiener protestantisch-theologischen Lehranstalt. Ein Gedenkblatt anlässlich*

seines 250. Geburtstages. Od predstavenia Viedenskej protestantsko-teologickej vysokej školy sa autor dostáva k charakteristike života i diela jednej z jeho osobností, Johannovi Genersichovi.

Cirkevno-historický pohľad na život „anjela z Dachau“ prináša Martin Weis. V štúdií s názvom *Hundert Jahre seit der Geburt des „Engels von Dachau“* analyzuje duchovný rozmer významnej osobnosti cirkevných dejín.

Príspevok Gity Geremešovej nazvaný *J. B. Metz – teológ pokoncilovej cirkvi* rieši otázky politickej teológie, prostredníctvom osoby Metza rozoberá antropologické otázky v teológii a snaží sa Metzovo dielo zaradiť pod istú kategóriu (s. 139). Svojou optikou tak podáva pohľad na politickú teológiu (s. 141), jej charakteristiky, paralely či determinanty i vnímanie Boha (s. 153-156).

Autor príspevku *A vallás helye, szerepe a nemzetteremtés folyamatában (közép- és délkelet-európai példakon)*, Kiss László, sleduje úlohu cirkvi a jej hodnostírov a ich vplyvy na moderné národné povedomie na príklade Strednej a Juhovýchodnej Európy.

Lucie Severová a Karel Šrédľ sa vo svojej štúdií *Humanismus a chudinská péče v českých církevních dějinách* orientujú na starostlivosť o chorých a chudobných, zmieňujú inštitúcie na ich ochranu i formy starostlivosti o nich. Prehľadne postupujú od 9. storočia so zmienkami o almužnách (s. 179), cez rôzne patenty, fondy a zbierky k novému obdobiu za Jozefa II. (s. 181) a končia 19. storočím.

Príspevok Miskei Antala *A ráckevei istenanya elszenderedése-templom rövid története* sa venuje kostolu Zosnutia Matky Božej v maďarskom meste Ráckeve v Peštianskej župe, približuje jeho výstavbu, renováciu, vnútrojšok i vonkajšok a zmieňuje sa aj o jeho patrónke.

Na otázku eurázijstva sa sústreďuje Ján Šafin v štúdií *O eurázijstve*. Pojem rozoberá z historicko-filozofického hľadiska a podáva jeho historický prehľad (s. 221-224) či filozofickú koncepciu (s. 227-235).

Żydowski rok obrzędowy je názov štúdie Władysława Tabasza, v ktorej upriamuje pozornosť na židovskú komunitu a ich zvyky zachovávané počas roka a rozoberá i význam a postavenie náboženstva v židovskej rodine.

Tematike náboženského dialógu medzi vierovyznaniami sa venuje Imrich Belejkanič v príspevku *Pravoslávno-rímskokatolícky teologický dialóg v ekumenickej perspektíve*, kde sa pokúša definovať vlastný stav vývoja dvojstranného rozhovoru, čo dokladá i historicky.

Medzi stručne hodnotenými materiálmi a prameňmi, radenými po štúdiách, sa stretávame s vývojom homílie v stredoveku a novoveku v práci Kataríny Bielekovej, s činnosťou Ústavu pamäti národa v Rzeszowe a jeho dokumentmi s poukazaním na rozdiely a rôznorodosť cirkvi v Poľsku v príspevku Ireneusza E. Thomasa. Predstavená je Kantova etika od Mateja Szlávika autorky Annymárie Kónyovej. O teóriách ideí maďarskej filozofie informuje Ondrej Mészáros. Małgorzata Kuźma vo svojom príspevku analyzuje všetky oblasti života židovskej komunity s využitím štatistických údajov. Poľskú historiografiu o Sedmohradsku so stručným prierezom dejín Sedmohradka v druhej polovici 19. a v prvej polovici 20. storočia približuje Justyna Sokołowska.

Záverečné anotácie a recenzie, hodnotiace domáce i zahraničné publikácie, dopĺňajú správy z vedeckých podujatí, ktoré spolu so zoznamom autorov a recenzentov završujú predstavované číslo vedeckého periodika. Kvality prvého čísla druhého ročníka časopisu *Historia Ecclesiastica* sú opäť prezentované prostredníctvom množ-

stva hodnotných odborných príspevkov s cennými a zaujímavými informáciami podnecujúcimi k ďalšej tvorivej vedeckej činnosti.

Viera Vallová

KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter . Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16.-18. storočí. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010. 225 s. ISBN 97-80-555-0179-6.

Medzi témy, ktoré sú v slovenskej historiografii spracované iba okrajovo, resp. v malej miere, patrí aj problematika kalvínov a reformovanej cirkvi všeobecne. Najmä v posledných rokoch sa tento deficit prejavuje stále zreteľnejšie. Aspoň čiastočne sa preto pôsobenie a vývoj kalvinizmu v mimoriadne komplikovanom období 16. – 18. storočia pokúsila načrtnúť autorská dvojica P. Kónya a A. Kónyová. V publikácii, rozdelenej do celkovo piatich rozsiahlejších častí, sledujú postupne prenikanie reformácie predovšetkým do priestoru dnešného východného Slovenska, jej rozmach, ale aj neskorší ústup pod tlakom politických udalostí a silnejúcej rekatolizácie.

Vzhľadom na zložitosť zvolenej problematiky predstavuje logický vstup do celého diela úvodná kapitola. V rámci nej je mapované postavenie reformovanej cirkvi v celouhorskom meradle. Osobitný dôraz je v tomto smere kladený na jej postavenie v neustále sa meniacej politickej, hospodárskej i náboženskej situácii v priestore strednej Európy. Druhá kapitola je už venovaná výhradne východnému Slovensku. Práve v tomto priestore je zreteľná zložitosť vývoja sledovanej problematiky a ťažkosti, s ktorými sa autori museli vyrovnávať. Okrem

zohľadnenia celkového vývoja spoločnosti vo všetkých jej oblastiach a načrtnutia situácie reformovaných zborov na východnom Slovensku, sa autori museli vysporiadať so spracovaním dlhého, niekoľko storočného vývoja. Táto skutočnosť sa prejavila nutným zovšeobecnením niektorých udalostí a javov. Aj preto zaradenie ďalších troch kapitol možno iba privítať. Predstavujú to, čo by bolo možné zjednodušať charakterizovať ako prechod od všeobecnej charakteristiky ku konkrétnym každodenným osudom prostých veriacich i popredných predstaviteľov reformovanej cirkvi v sledovanom období.

Práve tento konkrétny pohľad do situácie jednotlivých cirkevných zborov poskytuje množstvo informácií dôležitých pre pochopenie nielen meniacej sa situácie veriacich, ale aj ďalších špecifik regionálnych dejín. Tým vytvára dobré podmienky, akýsi základný prehľad tejto problematiky využiteľný pre ďalších bádateľov. Rovnako predstavuje dôležité východisko pre historikov venujúcich sa cirkevným dejinám miest a obcí, najmä na juhu východného Slovenska.

Autorom sa podarilo získať a spracovať úctyhodné množstvo informácií. Čitateľom ich navyše predložili v síce vysoko odbornej, súčasne však veľmi prístupnej forme. Aj napriek tomu však platí, že zodpovedaním niektorých otázok súvisiacich s pôsobením reformovanej cirkvi na východnom Slovensku, nemožno celý výskum považovať za ukončený. Vďaka zisteniam A. Kónyovej a P. Kónyu sa objavil celý rad ďalších otázok a námetov, ktorých riešenie si v budúcnosti vyžiada minimálne celý rad doplnujúcich štúdií a článkov.

Aj po technickej a vizuálnej stránke predstavuje publikácia vydarený výstup. Zaradenie početných zobrazení dôležitých osobností, publikácií či objektov úzko spojených s pôsobením reformovanej

cirkvi na dnešnom východnom Slovensku, ale aj v okolitých krajinách, najmä Maďarsku, uľahčuje orientáciu a zvyšuje čitateľský komfort. V plnej miere dokazuje, že aj s vynaložením menšieho množstva finančných prostriedkov a využitia

„mäkkej väzby“, možno vytvoriť nielen obsahovo zaujímavé, ale aj esteticky vyvážené práce.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

prof. ThDr. Imrich Belejkaníč, CSc. Inštitút histórie FF PU v Prešove
doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc. Inštitút histórie FF PU v Prešove
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
Mgr. Marcela Domenová, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
PhDr. Ján Džujko, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
Mgr. Karin Fábrová, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
Mgr. Mária Fedorčáková, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. Inštitút histórie FF PU v Prešove
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. Inštitút histórie FF PU v Prešove
doc. PhDr. Martin Javor, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
Mgr. Annamária Kónyová, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
PhDr. Peter Kovaľ, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove
doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc. Inštitút histórie FF PU v Prešove
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. Inštitút histórie FF PU v Prešove
PhDr. Darina Vasil'ová, PhD. Inštitút histórie FF PU v Prešove

Recenzenti čísla:

Mgr. Ján Adam, PhD., doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., PhDr. Ján Džujko, PhD., doc. PhDr. Gita Geremešová, CSc., doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc., doc. PhDr. Martin Javor, PhD., PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. Mgr. Annamária Kónyová, PhD., PhDr. Peter Kovaľ, PhD., doc. PhDr. Eduard Lukáč, PhD., doc. PhDr. Ján Mojdis, CSc., PhDr. Richard Pavlovič, PhD., Mgr. Jozef Petrovič, prof. ThDr. Ján Šafin, PhD., prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby pri formálnej úprave dodržiavali nasledovné pokyny:

Príspevok je potrebné zaslať vo formáte doc, docx alebo rtf.

Okraje 2,5 cm

Písmo Times New Roman, 12 b

Riadkovanie 1,5

Poznámkový aparát pod čiarou vložený cez automatickú funkciu

Súčasťou príspevku musí byť názov, abstrakt a kľúčové slová v anglickom jazyku v náležitej kvalite, kontaktné údaje na autora a jeho pracovisko a zoznam použitej literatúry na konci práce.

Pri písaní vlastných mien z uhorského obdobia slovenských dejín rešpektujeme podobu, akú zvolí autor.

Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2 sú k dispozícii na www.unipo.sk/filozofická-fakulta/veda/AHP

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES
č. 1 / 2012, roč. 12

Jazyková úprava
autori, Bc. Lucia Šteflová

Anglické abstrakty
autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.

Pre
Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove
a
Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2012

Technický redaktor
Ing. Ladislav Nagy

ISSN 1336-7528
Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11